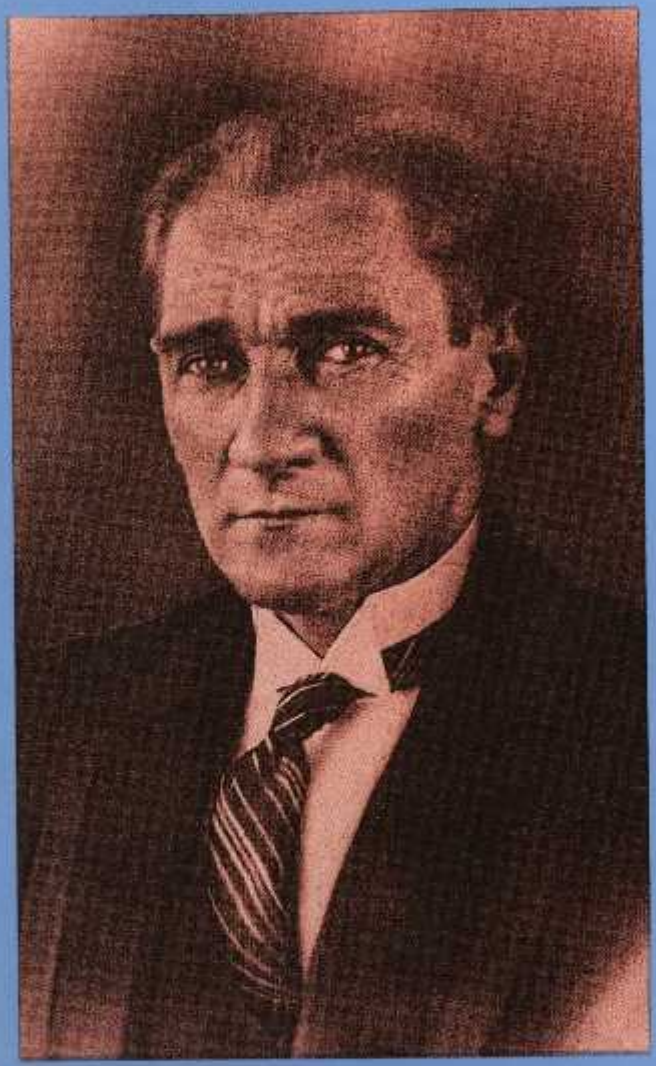
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X



OSMANOKUN İBRAİMOV
YUSUF SARINAY
RAMAZAN TOSUN
FAHRİ TAŞ
TURAN AKKOYUN
DURSUN GÖK
AHMET ÖZGİRAY
FARUK SÖYLEMEZ
ADİL DAĞISTAN
FAHRİ SAKAL
ALİ ARSLAN
AZMİ SÜSLÜ
İBRAHİM AGAH ÇUBUKÇU
GÜLNİHAL BOZKURT
MUSTAFA ESKİ
ŞEFİKA KURNAZ
LEYLA KAPLAN
H. EZBER BODUR
REFİK TURAN
YÜCEL ÖZKAYA
HÜSAMETTİN ÖZTÜRK
HÜSEYİN AĞCA
ÖMER ÇAKIR
M. VEHBİ TANFER
İSMET GİRİTLİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XII MART 1996 Sayı: 34

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X



OSMANOKUN İBRAİMOV
YUSUF SARINAY
RAMAZAN TOSUN
FAHRİ TAŞ
TURAN AKKOYUN
DURSUN GÖK
AHMET ÖZGİRAY
FARUK SÖYLEMEZ
ADİL DAĞISTAN
FAHRİ SAKAL
ALİ ARSLAN
AZMİ SÜSLÜ
İBRAHİM AGAH ÇUBUKÇU
GÜLNİHAL BOZKURT
MUSTAFA ESKİ
ŞEFİKA KURNAZ
LEYLA KAPLAN
H. EZBER BODUR
REFİK TURAN
YÜCEL ÖZKAYA
HÜSAMETTİN ÖZTÜRK
HÜSEYİN AĞCA
ÖMER ÇAKIR
M. VEHBİ TANFER
İSMET GİRİTLİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XII MART 1996 Sayı: 34

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

PROF. DR. OSMANOKUN İBRAİMOV : Yeniden Doğan Türkiye'nin Sembolü Atatürk..... 1

YRD. DOÇ. DR. YUSUF SARINAY : Atatürk'ün Hatay Politikası -I- (1936-1938)..... 3

YRD. DOÇ. DR. RAMAZAN TOSUN : Millî Mücadele'de Sivas'ın Yeri ve Önemi..... 67

YRD. DOÇ. DR. FAHRİ TAŞ : Millî Mücadele Döneminde Rum Ayaklanması..... 87

YRD. DOÇ. DR. TURAN AKKOYUN : Atatürk Devri İzmir Basını ve Kamuoyu Üzerindeki Tesiri..... 101

YRD. DOÇ. DR. DURSUN GÖK : Mersinli Cemal Paşa..... 125

DOÇ. DR. AHMET ÖZGİRAY : Lozan'dan Cumhuriyet Rejimine Giden Yol 149

DR. FARUK SÖYLEMEZ : Millî Mücadele Döneminde Kastamonu'da Kurulan Cemiyetler..... 159

YRD. DOÇ. DR. ADİL DAĞISTAN : Millî Mücadele'de Mustafa Suphi Olayı..... 171

DR. FAHRİ SAKAL : Ağaoğlu Ahmet Bey'in Demokrasi Anlayışı..... 195

YRD. DOÇ. DR. ALİ ARSLAN : Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı ile Siyasi Parti Üyeliğinin Birbirinden Ayrılması Süreci (1923-1961)..... 223

İLK TÜRK KADIN MİTİNGİNİN 76. VE TÜRK KADINLARININ SEÇME VE SEÇİLME HAKLARINI ELDE EDİŞLERİNİN 61. YILDÖNÜMLERİ SEMPOZYUMU KONUŞMALARI

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı
PROF. DR. AZMİ SÜSLÜ'nün Sempozyum'u Açış Konuşması..... 235

PROF. DR. İ. AGÂH ÇUBUKÇU : Din Açısından Kadınlar ve Bağımsızlık Savaşı..... 239

PROF. DR. GÜLNİHAL BOZKURT : Türk Kadınının Hukukî Durumu..245

YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA ESKİ : Yakın Tarihimizde Kastamonulu Kadınlar..... 249

YRD. DOÇ. DR. ŞEFİKA KURNAZ : Millî Mücadele'de Türk Kadını ..257

YRD. DOÇ. DR. LEYLA KAPLAN : Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kadın Milletvekilleri.....269

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE DENİZ ZAFERİ'NİN 81. YILDÖNÜMÜ MÜNASEBETİYLE DÜZENLENEN "ÇANAKKALE ZAFERİ'NİN TÜRKİYE VE DÜNYADAKİ YERİ" KONULU PANEL KONUŞMALARI

Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Rektör Yardımcısı
PROF. DR. H. EZBER BODUR'un Paneli Açış Konuşması 279

PROF. DR. AZMİ SÜSLÜ : Çanakkale Zaferi ve Atatürk 283

PROF. DR. REFİK TURAN : Türk Savaş Motivasyonu ve Çanakkale 289

PROF. DR. YÜCEL ÖZKAYA : Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları 295

YRD. DOÇ. DR. HÜSAMETTİN ÖZTÜRK : Çanakkale'deki Komutan ile Modern Türkiye Cumhuriyetine 315

YRD. DOÇ. DR. HÜSEYİN AĞCA : Zaferlerin Manevi Boyutları 321

ÖMER ÇAKIR : "Çanakkale Muharebelerinin Türk Şiirindeki Yeri ve Önemi" Üzerine Bir Tasnif Denemesi 331

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ KONFERANSLARI

M. VEHBİ TANFER : Atatürk'ün Millî Mücadele'de Halkın Birlik ve Gücünü Toplaması ve Bugüne Uyarlaması 341

PROF. DR. İSMET GİRİTLİ : Ulusal Egemenlik ve Atatürk 347

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XII MART 1996 Sayı: 34

YENİDEN DOĞAN TÜRKİYE'NİN SEMBOLÜ ATATÜRK

Prof. Dr. OSMANOKUN İBRAİMOV *

Bir devlet ve siyaset adamı olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün büyüklüğü ve süreklilik arz eden kıymeti; medeni, demokratik ve değerli belli başlı noktaların hazırlanması süreci ve Türkiye'nin gelişiminin yeni bir tarihi emsalinin aranmasıyla sıkı bir şekilde bağlantılıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin güçlü ve gelişmiş demokratik ülkeler topluluğuna hızlı ve dinamik bir şekilde dahil olması düşüncesi; Onun kuvvetli idrakine tamamıyla hakim oldu, onun reformist azminde yoğunlaştı ve nihayet bütün Türk milletini yeniden diriltti.

Atatürk bütün Türk dünyasında tanınan bir liderdir. Onun kişiliğinin bütün derinliğini, günümüzdeki Türkçe konuşan milletlere vereceği tarihi dersleri anlamak daha da önemlidir. Atatürk'ün dersleri özellikle bugün oldukça günceldir. Çünkü Atatürk'ün yolu, Türkiye'nin yolu, biz eski SSCB halklarının bugün yeniden geçmek zorunda olduğu yoldur.

Bu ve diğer sorular bugün Türk dünyasının bütün liderlerini endişelendirmekte, hatta korkutmaktadır. Bahis konusu vesileyle, çağdaş Türkiye'nin tarihi yolu, onun kurucusu Atatürk'ün yolu muhteşem bir ilgi uyandırmaktadır.

Global tarihi gelişim seyrinin derin anlayışı Atatürk'ü ayırdetmektedir. Osmanlı İmparatorluğu örneğinde olduğu gibi SSCB'nin muhtemel dağılmasını ve dünya haritasında yeni bağımsız Türk devletlerinin meydana geleceğini tahmin etmesi isabettir.

* Kırgızistan Cumhuriyeti eski Başbakan Yardımcısı; Yeni Delhi Büyükelçisi

Levent Sahverdi Arşivi

Şimdi dünyada putları yıkmak, herşeyden önce de son Sovyet boşluğu için oldukça karakteristik olan otoriteleri çiğnemek modadır. Önceki sistemin siyasi ve ekonomik belli başlı noktaları yeniden gözden geçirilerek derin süreçler devam ediyor. Atatürk'ün kişiliği, onun siyasi mirası da son zamanlarda Türkiye'nin içerisindeki bir takım dini siyasi hareketler tarafından eleştirilmekten kurtulamadı. Bu gibi aşırılıklar oldukça tehlikelidir ve önceden söylenemeyecek sonuçlar verebilir. Ancak, hem ölümünden sonra onu azizleştirme politikası, hem de en iyi fikirlerinin dogma haline getirilmesi daha az tehlikeli değildir. Bunu Sovyetler Birliği tarihi ispatlamıştır.

Lenin ve Stalin'in ülküleştirilmesi, Sovyet halkları için sonuçlarına bu günlerde katlanılan gerçek bir trajediye dönüşmüştür. Tabii ki tahihi paralelliklerin her zaman sathiliği vardır. Bundan dolayı, buna tamamıyla gönül verilmemelidir. Fakat Atatürk'ün kişiliği, faydalarının ölçüsü ve çağdaş Türkiye'nin kurucusu olarak üstün siyasi faaliyetlerinin sonuçları, belirli bir mukayeseye tutulması zor olacak kadar etkileyicidir.

Mustafa Kemal Atatürk, Cavaharlal Neru ve Şarl De Gol gibilerle, aynı muhteşem safta bulunmaktadır. O, yeni Türkiye'nin sönmez bir sembolüdür.

Denilebilirki Atatürk, bütün Türk dünyası ölçeğinde düşünen ilk siyaset adamıdır. Böyle olmasına rağmen, hiçbir zaman diğer kan kardeşleri konusunda kibirlilik, nezaketsizlik, dahası da belagatlı Pantürkizm içeren tek bir söze izin vermemesi de şaşırtıcıdır.

O, en yüksek derecede özgün bir insandı. Zira dogmatizm müptelası olmadı, sonsuz bir şekilde Türkiye'yi, kendi milletinin dilini, kültürünü ve tarihini sevdi.

O kendi milletine, hayalci olmayan, seven bir insan gözüyle aklı selim bir şekilde baktı. Bundan dolayı da yüksek derecede özgür, güçlü ve azimli oldu ve muhteşem başarılara erişti. Buna en büyük şahitliği, bugün gördüğümüz ve bildiğimiz Türkiye yapmaktadır.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN HATAY POLİTİKASI -I-
(1936 - 1938)

Yrd. Doç. Dr. YUSUF SARINAY *

GİRİŞ

Osmanlı Devleti döneminde belirli bir idari bütünlük veya coğrafi bölge olarak tanımlanmayan, Faransız işgali döneminde "İskenderun sancağı" (kısaca Sancak) olarak adlandırılan ve 1936 yılında Atatürk tarafından Hatay adı verilen bölgenin Anavatan'a ilhakı Türkiye'nin diplomasi tarihi açısından üstün bir başarı ve örnek bir olay teşkil etmektedir. Bu çalışmada Sancak veya Hatay isimleri aynı anlamda kullanılmıştır.

İskenderun Sancağı I. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'nın Ortadoğu'daki nüfuz bölgesine dahil edilmiş Milli Mücadele sırasında Türkiye ile Fransa arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara İtilafnamesi ile Türkiye'nin güney sınırları tesbit edilirken, bu bölge Türk toprakları dışında bırakılmıştı. Sancak bölgesi Misakı Milli sınırları içinde olmasına rağmen Milli Mücadele'nin henüz kesin bir sonuca ulaşmadığı bir sırada, Fransa ile savaşı sona erdiren bir anlaşma yapılırken bölgenin Anavatandan ayarı kalmasını kabul etmek mecburiyeti hasıl olmuştu. Ancak Atatürk'ün liderliğinde yürütülen askeri ve siyasi mücadele sonunda bağımsızlığına kavuşan Türkiye, II. Dünya Savaşı öncesi uluslararası siyasal konjonktürü ustaca değerlendirerek bu milli meseleyi tekrar gündeme getirmiştir.

Genelde Türkiye'nin olduğu gibi, Hatay'a yönelik politika da bizzat Atatürk tarafından fakat diğer ilgili kişi ve kuruluşlarla birlikte tesbit edilip, önce Hatay'a bağımsızlık verilerek Suriye'den koparılması, daha sonra Anavatana ihlak edilmesi şeklinde cereyan eden iki aşamalı bir strateji izlenmiştir. Bu temel strateji çerçevesinde Hatay meselesini kan dökmeden en son aşamasına ulaştıran Atatürk aramızdan ayrılmış, başta İsmet İnönü olmak üzere Türk devlet adamları da belirlenen strateji gereği mutlu sonucu elde etmişlerdir.

---

* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdür Yardımcısı

Levent Sahverdi Arşivi

Bu çalışmada 1936'ya kadar Hatay'ın durumu genel olarak ele alındıktan sonra, Hatay meselesinde uluslararası konjonktür ışığında yürütülen diplomatik mücadeleye paralel olarak Türkiye içinde ve Hatay'da yapılan faaliyetler ağırlıklı olarak Türk arşiv belgelerine dayanılarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.**

I. 1936'YA KADAR HATAY'IN DURUMU VE STATÜSÜ

İskenderun Sancağı bir toprak parçası olmaktan önce bir kavşak, Anadolu'yu Suriye'ye bağlayan ve Belen boğazından Güneydoğu Torosları aşan büyük yolun zorunlu olarak geçtiği yer ve Akdeniz ile Çöl arasında İskenderun limanı bağlantısı ile yapılan büyük doğu ticaretinin mal yükleme merkeziydi[1]. Bu sebeple gerek ticaret yolları gerekse Doğu Akdeniz'in güvenliği açısından jeostratejik öneme sahip zengin bir bölge olmasından dolayı 18.yy. başlarından itibaren Fransa'nın göz diktiği bir yer olmuş; bölgeye eğitim, sağlık, din ve demiryolu alanlarında yatırım yaparak nüfuzunu yerleştirmeye çalışmıştır[2].

İngiltere ve Fransa I.Dünya Savaşı içinde gizli olarak imzaladıkları Sykes-Picot Anlaşması ile Ortadoğu bölgesini paylaşmışlardı. Bu anlaşmaya göre Suriye, Lübnan ve Çukurova dolayısı ile Sancak bölgesi Fransa'nın nüfus bölgesine dahil edilmiştir[3]. I.Dünya Savaşı sonunda 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, Sancak bölgesi Türk kuvetlerinin kontrolünde bulunuyordu. Ancak Mütarekenin 7. ve 16. maddelerini ileri süren İtilaf devletleri bölgede Yıldırım Orduları Komutanı olarak bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın direnmesine rağmen[4] 9 Kasım 1918'den itibaren başta

---

** Belgelerden faydalanmamız konusunda her türlü yardımı esirgemeyen Başbakanlık-Cumhuriyet Arşivi çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim,

1 Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar.Balkanlar,Kafkasya ve Orta-Doğu,** Çev:Şirin Tekeli, İstanbul, 1994, s.175

2 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.V.4.B. Ankara, 1983,s.39.

3 Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması**, 2.B. Ankara, 1986, s.19-20: Fahir Armaoğlu, **20.yy. Siyasi Tarihi (1914-1980),4.** B. Ankara, 1987, s.126 Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri, (1919-1926)**, Ankara 1978, s.42.

4 3 Kasım 1918'den itibaren Osmanlı Hükümeti ile Mustafa Kemal Paşa Arasında Mondros Mütarekesinin Özü, hükümleri ve uygulaması konusunda tartışmalar başlar, Telgrafla yapılan bu tartışmalarda Güneydeki Türk Birliklerinin teslimini ve İskenderun'un İşgalini engellemek için silah kullanılmasını teklif eden Mustafa Kemal Paşa' ya karşı çıkılır ve 7 Kasım'da Yıldırım Orduları Lağvedilerek İstanbul'a çağırılır. Bilgi için bkz. Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İzmir, 1984,s.111: **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, I. Ankara, 1992,s72-81: Selahattin Tansel **Mondros'dan Mudanya'ya Kadar**, C.1,İstanbul, 1991, s.37-40

Levent Sahverdi Arşivi

İskenderun Limanı olmak üzere Hatay, Urfa, Antep, Maraş ve Çukurova bölgesini işgal etmişlerdir[5]. İşgallere paralel olarak gizli anlaşma gereği bölge Fransa'ya bırakılmış, Fransa da bölgedeki hakimiyetini sağlamlaştırmak amacıyla 27 Kasım 1918'de merkezi Beyrut'ta bulunan Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud tarafından yayınlanan bir kararname ile "İskenderun Sancağı"nı kurmuştur. Bu kararname ile yönetim şekli ve kuralları Beyrut'taki Yüksek Komiserlik tarafından belirlenecek olan Sancak; idari merkezi İskenderun olmak üzere Antakya, Harim (Reyhaniye) ve Belen kazalarını da içine alan bölgede kurulmuştur[6].

Böylece Fransa tarafından tamamen işgal edilen bölge Milletler Cemiyeti yasasının 22. maddesi ile öngörülen ve 28 Haziran 1919'da kurulan "Mandat" sistemine dayanılarak 25 Nisan 1920 tarihinde Müttefik Devletler Yüksek Konseyi San Remo toplantısında Suriye ve onun bir parçası sayılan Lübnan'ı "A" türü Mandat yönetimi olarak Fransa'ya bırakmıştır[7]. Fransa Mandater devlet olarak 1 Eylül 1920'de Halep, Şam, Lübnan ve Alevi bölgesi olmak üzere dört yönetim birimi oluşturmuştur. Bu yeni düzenlemede İskenderun Sancağı idari özerkliği korumakla birlikte Halep yönetimine bağlanmıştır[8]. Fransa'ya terk edilen Suriye Mandası 1923 yılında Milletler Cemiyeti tarafından tasdik edilerek yürürlüğe girecektir[9].

Milli Mücadele döneminde Suriye ve Hatay bölgesindeki Türk ve Arap milli direnişçileri ile işbirliğine yönelen Mustafa Kemal Paşa, Fransa'yı geçici barış yapmaya zorlamıştı[10]. Sakarya savaşından sonra da bölge

---

5 **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,** s.81-100.

6 Yerasimos,**a.g.e.**s.185; Abdurrahman Melek, **Htay Nasıl Kurtuldu** 2., B.Ankara 1986,s.11

7 İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk Fransız Siyasal ilişkileri", (1936-1939), **Beleten,** CXLIX., sayı:193, (Nisan 1985),s.80. **Türkiye Dış Politikasında 50.yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları,** (1935-1939), Ankara 1974,s.158; Ahmet Faik Türkmen, **Hatay Manda Tarihi, Silahlı Mücadele Devresi** C.IV. İstanbul 1939,s.950. San Remo Konferansında Fransız Mandaterliğine bırakılan bölgelerde incelemelerde bulunmak üzere King-Crone adı verilen bir komisyonda kurulmuştu. Komisyon yaptığı inceleme sonunda bölgenin Fransa Mandaterliğine bırakılması durumunda savaş çıkabileceği yolunda uyarılarda bulunmuştu. Geniş bilgi için bkz. Hamdi Selçuk, **Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri,** 2.B.İstanbul 1972.s.47-48; Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih,** İstanbul, 1944,s.536; Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar,** Ankara 1992,s.21.

8 Soysal, **a.g.m.**,s.81; Yerasimos, **a,g,e,**s.184-185

9 **Montreux ve Savaş Öncesi,** s.158

10 **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları,** C.1 Ankara 1985,s.1-3; Salahi R.Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** 1 Ankara 1973, s. 189-195.

Levent Sahverdi Arşivi

Misakı Milli sınırları içinde mütaala edilmesine rağmen[11] Fransa ile silahlı mücadelenin durdurulması pahasına bu devlet ile 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara İtilafnamesi'nin 8. maddesi ile güney sınırları çizilirken, Sancak bölgesinin milli sınırlar dışında kalması zaruri ve Türkiye'nin menfaatleri bakımından lüzumlu görüşmüştür[12]. İtilafname aynı zamanda Fransız kamu oyu tarafından da lüzumlu görülmüş ve sevinçle karşılanmıştır[(12a)]. Anlaşma ile Sancak bölgesi Suriye tarafında bırakılırken, TBMM Hükümeti bölgedeki Türklerin menfaatlerini koruyacak ve bölgeye özerklik verilmesi için gerekli zemini hazırlayacak özel hükümler koydurmayı ihmal etmemişti. Nitekim İtilafnamenin 7. maddesine göre; bölgede özel bir yönetim kurulması Türk halkının kendi kültürlerini geliştirmeleri ve Türkçenin resmi dil olması öngörülmüştür. Bu maddeye Fransızlar tam olarak riayet etmemelerine rağmen, Türklerin benliklerini koruyup Türkiye ile bağlarını güçlendirmelerinde ve ileride Hatay'ın Anavatan'a tekrar kavuşmasında önemli bir faktör olmuştur[13]. Ayrıca bu madde ile Türkler için öngörülen "Usulü İdare-İ Mahsusa" gelecekte Türkiye'nin elinde önemli bir dayanak noktası teşkil edecektir.

Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesi ile Ankara İtilafnamesi'nin geçerli olduğu kabul edilmiştir[(13a)]. 30 Mayıs 1926'da Fransa ile imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi ile Sancak için öngörülen özel yönetim teyit edilmiş, Türkiye Suriye sınırı da kesin olarak 3 Şubat 1930'da Fransa ile imzalanan Protakolle belirlenmiştir[14].

Fransa Mandeter devlet olarak 1923 yılından itibaren Sancak için kabul

---

11 Misakı-ı Milli Metni için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,** C.1.1920-1945, Ankara, 1983,s.15-16. İlerde de üzerinde durulacağı gibi Mustafa Kemal Paşa bölgenin Misak-ı Milli sınırları içinde olduğunu belirtmiştir. bkz. Dipnot no:20, Ayrıca Misak-ı Millinin ilanı, daha sonra TBMM'nin konuya yaklaşımı, bağlılığı ve yapılan tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Nejat Kaymaz, "TBMM'inde Misak-ı Milliye Bağlılık andı İçilmesi Konusu" **Tarih ve Toplum,** C.3-4, sayı: 19,s.47-51, Makale aynı dergide C.3-4, Sayı. 20-22-23'te seri olarak yayınlanmıştır.

12 İtilafnamenin hazırlanması sırasında yapılan müzakere için bkz. Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde,** Ankara, 1981, s.232-239. Anlaşma metni için bkz. Soysal, **a.g.e.** s.50-52. Anlaşmanın Zarureti konusunda Mustafa Kemal Paşa'nın Tayfur Sökmen'e söyledikleri için bkz. Dipnot No: 22

12-a Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922,** Ankara, 1975, s.148-150

13 Mehmet Tekin, **Harf İnkilabı Türk Ocaklarının Çalışmaları ve Hatay'da Yeni Yazı,** Antakya, 1988,s.119.

13-a Lozan Antlaşmasının 3. Maddesi için bkz. Sıoysal, **a.g.e,** s.87

14 Antlaşma metinleri için bkz. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1923-1938).** C.II.Ankara, 1981,s.408-413; Soysal, **a,g,e,**s.385-390

Levent Şahverdi Arşivi

ettiği özel yönetimi korumuştur. 1924 yılında 12 üyeli bir Sancak Meclisi kurulmuş, 1925 yılında Arapça ve Fransızca'nın yanında Türçe de resmi dil olarak kabul edilmiştir[15]. Fakat aynı yıl daha önce Halep Valiliğine bağlı olan Sancak, doğrudan Suriye hükümetine bağlanmıştır. Sonuçta Suriye'nin bölgede nüfuz ve otoritesi giderek artmıştır[16]. Diğer taraftan Fransız yönetimi Türklerin bölgedeki salt çoğunluğunu bozmak için bir takım önlemler almıştır. Öncelikle Sancak güneye doğru genişletilerek Türk nüfus Arap nüfus içinde biraz daha eritilmiş[17], başta Ermeniler olmak üzere bölgeye yabancı unsurlar yerleştirilmiş, Anadolu'dan kaçan anti Kemalistler de Sancak'a kabul edilmiştir[18]. Sosyal yapıda meydana gelen bu değişiklikler bölgedeki dengeleri bozmuş cemaatler arası siyasi çatışmaları hızlandırmıştır. Fransız mandater makamları bu çatışmaları el altından kışkırtarak bölgede kendi konumunu güçlendirme yoluna gitmiştir[19].

a. 1936'ya Kadar Türkiye'nin Hatay Konusuna Yaklaşımı

Başta Atatürk olmak üzere Türk yetkilileri Hatay'ın durumu ile daha Mondros Mütarekesinden itibaren yakından ilgilenmelerine rağmen, Türkiye'nin hayati çıkarları sebebiyle, sorunun çözümünü sağlayamamışlardır. Bu devrede bölge Türkleri de sürekli olarak Türk devlet adamlarının dikkatini Hatay'a yöneltici çabalar içinde olmuşlardır.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa, daha Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı sırasında bölgenin işgaline karşı çıkmış, Tayfur Sökmen'in 31 Mayıs 1920'de bölgenin Misak-ı Millî sınırları içinde olup olmadığı ve nasıl hareket etmeleri gerektiğini soran telgrafına verdiği cevapta, Sancak bölgesinin Misak-ı Milli sınırları içinde olduğunu ve Maraş'taki II.Kolordu ile temas ederek faaliyetlere devam edilmesini istemiştir[20]. Bu sıralarda Türkler "Antakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni" kurmuşlar ve Maraş'taki II. Kolordu ile temas halinde Fransızlara karşı mücadelelerini sürdürmüşlerdir[21]. Ankara İtilafnamesinden sonra, 2 Kasım 1921'de Tayfur Sökmen'i kabul eden M. Kemal Paşa, "Memleketimizin içinde didiştiği davaları biliyorsunuz, dünya

15 Melek, **a.g.e.** s.11.
16 Melek, **a,g.e,**s.11; Soysal, **a,g,m,**s.81.
17 Yerasimos, **a,g,e,**s.185
18 Rene Massiğli, **La Turquie Devant La Guerre,** Paris, 1964,s.43.
19 Melek **a,g,e,** s.11-12
20 Sömen, **a,g,e,** s.34-35.
21 Geniş bilgi için bkz. Sökmen, **a,g,e,** s.38-56; Türkmen, **a,g.e,**.s.980-1030

Levent Sahverdi Arşivi

bizimle muhasama halinde... Böyle bir zamanda Avrupanın büyük devletlerinden birisi olan Fransızlarla bir anlaşma yaptık. İşgal ettikleri Adana, Mersin, Osmaniye, Kilis, Anteb'i tahliye edecek ve bize harp malzemesi de verecekler. En mühimi Mersin limanını bize iade edecekler. Bu arada İskenderun sancağı ve havalisinin de tahliyesi üzerinde büyük gayret sarfettikse de şimdilik bir şey yapamadık . Ancak orası için hususi bir idare tatbik edeceklerini taahhüt altına alabildik. İnşallah ileride sizleri de kurtaracağız. Şimdi memleketinize giderek çalışırsınız" demiştir[22]. Fransız işgali döneminde çeşitli baskılara uğrayan ve mevcut yönetimden memnun olmayan bir kısım Sancak'lı Türkler, başta Adana ve Mersin olmak üzere Türkiye'ye göç etmişlerdir. Bunlar arasında Adana'ya yerleşenler 1923 yılında "İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"ni kurarak resmi çevrelerden de yardım görerek faaliyetlerine devam etmişlerdir. 1929 yılında aynı cemiyet İstanbul da da kurulmuştur. Bu dönemde TBMM yetkilileri ile sürekli görüşen Sancak Türkleri kendilerinin Anavatan'ın bir parçası olarak kalmak istediklerini, bu amaçla haklarının savunulmasını istemişlerdir. Özellikle Ankara İtilafnamesi ve Lozan görüşmeleri sırasında bu taleplerini yoğunlaştırmışlardır[23]. Bu arada lozan görüşmeleri sırasında 15 Mart 1923 tarihinde Adana'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, kendisini karşılayan Sancaklılara "Kırkasırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalamaz. Günü gelecek siz de kurtulacaksınız" diyerek Hatay konusuna bakış açısını net bir şekilde ortaya koymuştur[24]. Atatürk'ün Hatay davasına sahip çıkan Adana nutkundan sonra faaliyetlerini hızlandıran Sancak Türkleri, önce lozan'daki Türk heyetine, daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti yetkililerine İskenderun Sancağı'nın da Türkiye'ye ilhakını temin etmek suretiyle, Fransız mezaliminden kurtarılmaları yolunda resmi müracatlar yapmışlardır[25].

Bu sırada 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşmasına göre, Hatay ahalisine verilen tabiyet seçme hakkının 1926'da son bulmasına paralel olarak bir çok Türk Türkiye'ye göç etmeye hazırlanmıştı. Ancak ileride Hatay davasına sahip çıkma kararlılığında olan Türkiye, bir taraftan Halep

22 Sökmen, **a,g,e,**s.63.
23 Geniş bilgi için bkz. Sökmen, **a,g,e,**s.59-61,68-69.
24 Mehmet Önder, **Atatürkle Adım Adım Türkiye,** Ankara 1984,s.9.
25 Lozan'daki Türk heyetine yazılan mektup için bkz. Sökmen, **a.g.e.**s.70-71; Ayrıca bölgeden yapılan diğer müracaat için bkz. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (BCA)**, (030.10.222.500.1), 402.1,**Ek:1.**

Levent Sahverdi Arşivi

Konsolosluğu vasıtasıyla "terk-i tabiiyet" işlerinde fiili güçlükler çıkarmış, diğer taraftan bölgenin terkedilmemesi gerektiği yolunda propaganda yaparak göçü büyük oranda engellemiştir[26]. Ayrıca Ankara İtilafnamesi'nin uygulanması konusunda Fransa nezdinde girişimler de yapan Türkiye, bizzat Atatürk'ün ilgi ve müdahalesiyle 1933 yılından itibaren 175 çocuğu Hatay'dan getirerek burslu olarak okutmuş ve tekrar bölgeye dönmelerini sağlamıştır[27]. Bu dönemde Hatay Türklerinin Adana, İstanbul ve bizzat İskenderun Sancağında teşkilatlı bir şekilde çalışmaları teşvik edilmiş, 1935 seçimlerinde Tayfur Sökmen Antalya bağımsız milletvekili seçilerek Hatay davasına sahip çıkılmaya çalışılmıştır[28].

Yukarıdaki gelişmelerden de anlaşılacağı gibi başta Atatürk olmak üzere, Türk devlet adamları 1918-1936 döneminde, önce Milli Mücadele şartları, daha sonra karşılaşılan iç ve dış sorunların halledilmesi gibi son derece hayati konularla uğraşmak zorunda kaldıklarından geleceğe yönelik bazı faaliyetler yürütmekle beraber, Hatay sorununu ön palana çıkarmamışlardır. Hatta Fransa ile mevcut problemlere yenisini eklememek için, Fransa'nın Sancak'taki bazı uygulamalarına çok sert tepki göstermemiş, Suriye ve Lübnan'a gönderdiği Başkonsoloslarına görevlerinin çerçevesinde olmasına rağmen Sancak'ı ziyaret etmemeleri için talimat dahi vermiştir[29]. Atatürk sorunu ön plana çıkarmak için iç ve dış sorunların halledilmesini ve Avrupa'da siyasal konjonktürün elverişli duruma gelmesini beklemiştir.

II. HATAY MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARAFLARIN POLİTİKALARI

1930'lu yıllarda, başta Lozan'dan arta kalan problemler olmak üzere iç ve dış sorunlarını büyük oranda halleden Türkiye 1932 yılında Milletler Cemiyetine girerek aktif bir şekilde uluslararası işbirliğine katılmaya başlamıştır. İlişkilerinde devletler hukukuna bağlılığı, antirevizyonist bir politika takip etmesi ve 1930'lu yıllarda ortaya çıkan İtalyan ve Alman teh-

---

26 **BCA,** 030.10.116.807.15.97/36; Melek,**a,g,e,**s.10.

27 Sökmen, **a.g.e,** s.88-90

28 Atatürk, Tayfur Sökmen'e.. Sancak davasında daha yakından çalışabilmesi için bağımsız milletvekili seçildiğini belirtir. Sökmen, **a.g.e,** s.92. Ayrıca yakınları Atatürk'e, Niçin Adana ve Antep değil de Antalya" diye sordukları zaman "günü gelince (L) harfi yerin (K) harfini koyacağız. Böylece Antalya, Antakya olacak" demiştir. Tahsin Ünal, **Türk Siyasi Tarihi (1700-1958),**4.B.Ankara, 1977,s.576.

29 Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar,** C.I,Ankara, 1980,s.86.

Levent Sahverdi Arşivi

likesinin yarattığı konjonktür içinde Türkiye ile Batılı ülkeler arasında ilişkiler giderek gelişmiştir. Özellikle Almanya'da 1933'te Hitler'in iktidara gelmesiyle Fransa, Türkiye'yi kendisine yakın tutmak istemiştir. Bu çerçevede Fransa Balkan Paktı'nı desteklemiş, 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine Türkiye, İngiltere ve Fransa ile birlikte Milletler Cemiyeti'nin yaptırımlarına katılmıştır. Bu olumlu konjonktür içinde İngiltere ve Fransa'nın desteğini alan Türkiye, uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde Boğazlarda kesin hakimiyetini sağlayan Montreux Boğazlar Sözleşmesini ilgili devletlere kabul ettirmiştir[30].

Nitekim Avrupa'da siyasi konjonktürün elverişli duruma geldiğini gören Atatürk, Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vermeye hazırlandığı bir dönemde Hatay sorununu iç ve dış kamuoyunda planlı bir şekilde gündeme getirmeye başlamıştır. Atatürk Sancak sorununu kesin bir çözüme bağlamak zamanının geldiğine daha Paris'te Fransa Suriye görüşmeleri yapılırken karar vermiş, ancak Montreux Boğazlar Konferansı'nın sonuçlanmasını beklemeyi uygun görmüştü. Nitekim 20 Temmuz 1936'da Montreux Sözleşmesinin imza günü Türkiye'ye dönen Afet İnan Hanım'a "şimdi Antakya, İskenderun, yani Sancak meselemiz var" demiştir[31].

Bu sırada Fransa'da "Halk Cephesi" olarak girdikleri seçimleri kazanan sol partiler Leon Blum liderliğinde bir hükümet kormuşlardır. Yeni Fransız hükümeti Avrupa buhranlarının aldığı istikamet karşısında Suriye ve Lübnan ile ilişkilerini yeniden düzenlemek ihtiyacı hissetmişti. Bu amaçla 9 Eylül 1936'da Paris'te, Fransa ile Suriye arasında bir anlaşma yapılmıştır. 25 yıllık süre için yapılan bu anlaşmaya göre, Suriye 3 yıl sonra bağımsızlığına kavuşacaktı. Suriye'ye bağımsızlık veren ve Suriye ile Fransa arasında ittifak kuran 1936 anlaşmasında İskenderun Sancağı hakkında açık hiçbir hüküm bulunmuyordu. Yani Fransa Suriye'den çekilirken anlaşmanın 3. maddesi ile, Sancak üzerindeki hak ve yükümlülüklerini de yeni Suriye hükümetine devrediyordu[32]. Bunun anlamı Sancak bölgesinin ileride Suriye'ye kalması ve bölge Türklerininde Suriye içinde azınlık durumuna düşmesi demekti. Zaten

30 Geniş bilgi için bkz. **Montreux Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler,** Çev.Seha L.Meray Osman Olcay, Ankara, 1976.

31 Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,** Ankara, 1977,s.135.

32 Menmet Gönlübol ve Diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973),** C.I, 5.B.Ankara, 1982,s.134; Fahir Armaoğlu, **20.yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980,**4.B.Ankara, 1987,s.348.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransa ile anlaşmayı yapan Suriye heyetinin Şam'a dönüşte İstanbul'da verdikleri demeçte, Sancak bölgesi Türklerinden azınlık olarak söz etmeleri Türk kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır. Türk basınında, Suriye'ye verilen bağımsızlık hakkı memnuniyetle dile getirilirken, Sancak bölgesinin Anadolu kadar eski bir Türk yurdu olduğu, bu sebeple Sancak Türklerinin bir azınlık olarak Suriye'ye bırakılmayacağı vurgulanıyordu[33].

Bu gelişmeler üzerine harekete geçen Türkiye, Hatay davasına resmen el atmış ve sorun 1936 Sonbaharından itibaren Türkiye'nin ön önemli davası haline gelmiştir.

a. Türkiye'nin Politikası ve Fransa'nın Tavrı

Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vererek İskenderun Sancağı üzerindeki yükümlülüklerini yeni Suriye hükümetine devretmesi üzerine harekete geçen Türkiye, Hatay sorununa toprak isteyerek değil, Batının kendilerini tanıdığı yoldan, yani kendisi için toprak isteyerek değil, Suriye'ye tanındığı gibi, Sancak bölgesi için de bağımsızlık isteyerek işe başlamıştır[34]. Fransa'nın Avrupa konjonktürü içinde sıkışık durumda olduğunu bilerek, sorunu O'nunla halletme yoluna gitmiştir. Ayrıca Suriye'ye cephe almaktan özenle kaçınmış, Suriye'nin bağımsızlığını hararetle desteklemiştir. Diğer taraftan Hatay meselesini organize bir şekilde Türk kamuoyuna malederek milli bir dava haline getirmiştir.

Konuya böyle bir strateji ile yaklaşan Türkiye, Fransa'nın Suriye ile yaptığı anlaşma hakkında bilgi verdiği Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 26 Eylül 1936 tarihli toplantısında, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, yaptığı konuşmada Sancak sorununun çözümü konusunda Fransa'ya ikili görüşme teklif etmiştir. Ancak Fransız temsilci buna verdiği cevapta, mandater devlet olarak Fransa'nın Suriye üzerindeki bütün hak ve yükümlülüklerini yeni Suriye hükümetine devrettiği, bu sebeple Fransa ile Türkiye arasında bu konuda yapılacak görüşmelere Suriye hükümetinin de katılması gerektiğini bildirmiştir[35].

Türk ve Fransız temsilcileri tarafından Milletler Cemiyetinde yapılan

---

33 Fatih Rıfkı Atay "Suriye ve Sancak" **Ulus,** 25.9.1936; Kemal Ünal "Suriye'deki Türkler Ekalliyet Değildir" **Ulus,** 24.9.1936

34 Hasan Köni, "Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış" **Atatürk Yolu,** Yıl:2,sayı:4 (Kasım 1989),s.537

35 Konuşmalar için bkz. **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları**,s.159.

Levent Sahverdi Arşivi

bu konuşmalardan sonra, Türk hükümeti bir nota ile Sancak bölgesi ile ilgili isteklerini resmen Fransa'ya bildirmiştir. Paris Büyükelçisi Suat Davaz tarafından Fransa Dışişleri Bakanı Delbas'a verilen notada, Fransa'nın Suriye ve Lübnan'a tanımaya karar verdiği bağımsızlığın, halkının çoğunluğu Türk olan Sancak'a da tanınması isteniliyor, bunun 1921 ve 1926 Türk-Fransız Antlaşmalarının tabii bir sonucu olduğu belirtiliyordu[36].

Fransa bu notaya henüz cevap vermeden Atatürk 1 Kasım 1936'da TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmada;

"Bu sırada, milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun; Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz.

Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler" diyerek Türkiye'nin Sancak meselesine verdiği önemi ve kararlılığını ortaya koymuştur[37].

Fransa 10 Kasım 1936 tarihinde verdiği cevabi notada, İskenderun Sancağı'na bağımsızlık vermenin Suriye'yi parçalamak demek olacağını ve mandeter devlet olarak buna yetkisi bulunmadığını bildirmiştir[38].

Bundan sonra Türkiye ile Fransa arasında karşılıklı notalardan da bir sonuç alınamamıştır[39]. Fakat Suriyelilerle anlaşırken Türkiye'nin Sancak konusunda böyle bir tepkisini beklemeyen Fransa, zor durumda kalmıştır. Zira, Avrupa'da gerginleşen durum karşısında Türkiye'yi karşısına almaktan ve Suriye'nin bütünlüğü konusunda onları terdirgin etmekten çekinen Fransa, İskenderun limanını da kaybetmek istemiyordu. Bu sebeple Fransa sorunu Milletler Cemiyeti'ne götürerek Türkiye ile uzlaşma yollarını orada aramayı tercih etmiştir. Bunun üzerine Türkiye, Sancak sorununu Fransa ile çözme amacında olmasına rağmen, bu sırada bölgede cereyan eden olayları da dikkate alarak Fransa'nın teklifini kabul etmiştir. Nitekim Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne 8 Aralık 1936 tarihinde müracaat ederek, Sancak konusundaki

36 Türkie'nin 9 Ekim 1936 Tarihli notosı için bkz. **Cumhuriyet,** 22.11.1936; **Montrux ve Savaş Önccsi Yılları,** s.159-162.
37 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** (Top:Nimet Arsan), C.I,3.B., Ankara, 1981.s.392.
38 **Cumhuriyet,** 22.11.1936; **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları,**s.162-165.
39 Notalar için bkz.**Cumhuriyet,** 22.11.1936.;2.12.1936;5.12.1936.

Levent Sahverdi Arşivi

Türk-Fransız ihtilafının ve hürriyet ve canları tehdit altında bulunan Sancak halkının emniyeti hakkında alınacak tedbirlerin 14 Aralık'ta olağanüstü bir toplantıda görüşülmesini talep etmiştir[40].

Tam bu sırada 10 Aralık 1936 tarihinde Atatürk Ankara Palas'ta Fransız Büyükelçisi M.Ponsot ile görüşmüştür. Atatürk bu görüşmede;

"...Ben Sancak meselesinin, her iki tarafın vaziyetini kurtaracak bir şekilde hallini istiyorum. İlhak talep etmiyorum. Sancak Türkiye ve Fransa'nın müşterek kontrolünde olur. Hatta ordusu da bulunmasın. Jandarma ve polis teşkilatı kafi gelebilir. Bu mesele dostluğumuzu koruyacak ve kuvvetlendirecek şekilde halledilmelidir. Ümid ederim ki Cenevre'de Fransız murahhasları (ne istiyorsunuz, sizin böyle bir hakkınız olduğunu biz tanımıyoruz) gibi sözler söylemezler. Zira bu iyi neticeler veremez ve işin bu takdirde, ne olacağını da bilemem." diyerek Türkiyenin kararlılığını göstermiş ve Büyükelçi'den bizzat Paris'e giderek hükümetini aydınlatmasını istemiştir[41].

Bu gelişmelerden sonra bir taraftan Türkiye ile Fransa arasında diplomatik görüşmeler devam ederken, diğer taraftan soruna Milletler Cemiyeti çerçevesinde çözüm aranmaya başlanmıştır. Çözüm arayışlarına paralel olarak Sancak'ta olaylar çıkmış, Türk kamuoyu büyük bir hassasiyetle olaylara tepki göstermeye başlamıştır.

b. Hatay'da Meydana Gelen Olaylar ve Türkiye'nin Tepkisi

Fransa mandeter devlet sıfatıyla Suriye, Lübnan ve Sancak'ın kontrolünü ele geçirdikten sonra, çeşitli unsurlar arasındaki çekişmeleri kendi menfaatleri için kullanma yoluna giderek hakimiyetini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Suriye'de Arap milliyetçiliğini savunan Vatani Partisi'ni Türkler aleyhine teşvik etmişlerdir. Vatani Partisi Sancak bölgesi dahil bütün Suriye'nin tamamen Araplar'dan oluştuğunu, Arap olmayanların bu ülkede hiçbir haklarının bulunmadığını savunmaktadır. Vatani Partisi mandater yönetimin de yönlendirmesi ile Türklere karşı yoğun bir kampanya başlatmıştır. Bu kampanyada Suriye'nin kuzeyi ve Sancak'ta yaşayan Türklerin Türkçe konuşmak hakkını tanımadıklarını, İskenderun Sancağı'nın

---

40 Metin için bkz. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası,** s.334-335.

41 Görüşme için bkz. Bilal N.Şimşir, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri" **Belleten,** C.XLV/1,sayı:177 (Ocak 1981),s.199-202.

Levent Şahverdi Arşivi

1921 Antlaşması ile tanınan statüsünü de ilga edeceklerini bu bölgenin de Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu savunmaya ve Türklere baskı yapmaya başlamıştır[42]. Fakat Vatani Partisi tarafından savunulan "Vahdet-i Arabiye" Cereyanının giderek Fransızlara karşı bir bağımsızlık hareketine dönüşmesi üzerine Fransız yönetimi, bir taraftan bunları frenlemeye çalışırken, diğer taraftan da İskenderun Sancağındaki Türkleri Vatani Partisine karşı desteklemeye başlamışlardır. 1936 yılının başlarından itibaren Antakya'da Yenigün Gazetesi'nin çıkmasına destek vermişler, Sancak Türklerinin, Türkiye'nin milli bayramlarını dahi kutlamalarına izin vermeye başlamışlardır[43]. Hatta Vatani Partisi'ne karşı Türk unsurunu kullanma yoluna giden Manda yönetimi, İskenderun sancağı'nın Ankara İtilafnamesi ile belirlenen özerk yönetiminin Fransız mandası altında aynen devam etmesi ve Suriye birliğine dahil edilmemesi için hazırladıkları mazbataları Sancak havalisinde bazı köylerin ileri gelenlerine imzalatmışlardır[44].

Ancak çok geçmeden Sancak'taki Türk varlığının Türkiye'ye karşı gösterdiği derin bağlılık mandater yöneticileri telaşa düşürmüş, Türkler üzerinde de baskıları artırmaya başlamışlardır. Bu sıralarda bir taraftan Fransa nezdinde diplomatik atağa geçen Türkiye, diğer taraftan Türkiye ve Hatay'da bir takım hazırlıklara başlamıştır. Bizzat Atatürk konu ile yakından ilgilenmeye başlamış, 1 Kasım 1936 tarihinde Mecliste yaptığı konuşmanın ertesi günü, Tayfur Sökmen ile yaptığı görüşmede, bugünden itibaren davaya resmen el koyduğunu ve Antakya-İskenderun havalisine "Hatay" adını verdiğini söyleyerek teşkilatlanma konusunda talimat vermiştir[45]. Atatürk'ün talimatı çerçevesinde hem İstanbul'da bulunan "İskenderun-Antakya ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin hemde Antakya'daki şubesinin ismi "Hatay Egemenlik Cemiyeti" olarak değiştirilerek Mersin,

42 **BCA CHP Genel Sekreterliği Evrakı,** B.3.Sıra no:753, Konu No:687.,16.6.1936 tarihli Dahiliye Vekili'nin yazısı. (CHP Evraklarında belge numarası bulunmadığı için, belgenin tarihleri de verilmiştir.)

43 **Y.a.g. Belge**

44 Manda yönetimine hitaben yazılan bu mazbatalarda son gelişmeler üzerine Sancak'a daha önce anlaşmalarla tanınan statünün devam ettirilmesini ahalinin temsil hakkı bulunan biz ihtiyar heyeti, ayan ve eşraf Fransa devletinden talep ve istirham eyleriz denilmektedir. **BCA;CHP Evrakı,**B.3.Sıra no:753, Konu no:687,11.4.1936 tarihli Dahiliye Vekilinin yazısı.

45 Sökmen. **a.g.e.**s.95, Atatürk'ün bölgeye Hatay adını vermesine paralel olarak Türk aydınları, Dil ve tarih tezlerinin de etkisi ile yörenin Hitit Türklerinden itibaren Anavatan'ın parçası olduğunu, Türk Antakya'nın tarihinin 3600 yıl öncesine dayandığını, Hatay isminin de ta Orta Asya'dan geldiğini ortaya koymaya çalışan yazılar yazmışlardır. Bu konudaki değerlendirme için bkz. Mete Tuncay "'Hatay sorunu ve TBMM", **Türk Parlementoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976)**, Ankara, Tarihsiz.s.251-253.

Levent Şahverdi Arşivi

Dörtyol, Hassa ve Kilis'te şubeleri açılmıştır. Atatürk'ün emri ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Cemiyetin genel başkanı, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer genel sekreter olmuştur. Ayrıca Hatay bölgesi ile ilişkilerin rahatlıkla kurulabilmesi için Dörtyol şubesi faaliyet merkezi olarak tesbit edilmiş, cemiyetin fahri genel başkanı olarak Tayfur Sökmen de Türkiye ile Hatay arasındaki ilişkileri düzenlemekle görevlendirilmiştir[46].

Hatay meselesinin Türk kamuoyuna malolmaya başladığı böyle bir ortamda, diplomatik girişimlere paralel olarak, Hatay Türkleri ile de ilişkiler yoğunlaşır. Bu ilişki ve görüşmelerde Hatay'lı Türk liderlere Türkiye'den işaret almadıkça hiçbir teşebbüse geçmemeleri tenbih edilir[47]. Bu sırada Türkiye'nin Hatay konusunda resmi talebi bağımsızlık olmasına rağmen, gerek Hatay Türklerinin, gerekse TBMM'ndeki bazı milletvekillerinin doğrudan doğruya Hatay'ın Türkiye'ye ilhak edilmesinden yana oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim 21 Mart 1936 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na Hatay'dan gönderilen gizli bir raporda; buradaki Türklerin kalplerinde dolaşan tek emelin "Türkiye'ye ilhak" olduğu belirtilmekte, ancak Türkiye'nin bu konudaki amaç ve kararı bilinmediği için organize bir hareketin ortaya çıkmadığı kaydedilmekte ve Türkiye'den bir işaret almaları halinde ilhak için harekete geçecekleri vurgulanmaktadır[48]. Diğer taraftan Yenigün gazetesi'nin 24 Mart 1936 günkü nüshasında, Antakya'da Ulucami civarındaki iki sokakta elektrik direklerine 5 Türk bayrağı asıldığı kaydedilmektedir[49]. Bundan sonra Türkiye'nin Hatay konusunda kararlılığını sezen Hatay Türkleri 30 Ekim 1936 tarihinde Atatürk'e ve Başbakan İnönü'ye Antakya-İskenderun ve Havalisi Halkı İdare Heyeti adına yaptıkları müracaatta; Hataylıların sonsuz şükranları sunulurken "Hataylıları Anavatan'a ilhaktan başka her hangi bir şekli idare ne tatmin eder, ne de milli varlığımızı korur." diyerek gerçek amaçlarını ortaya koymaktadırlar[50]. TBMM'nde 27 Kasım 1936 tarihinde Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras'ın Hatay konusunda verdiği izahattan sonra yapılan müzakerelerde Rasih Kaplan (Antalya), Berc Türker (Afyonkarahisar), Aka Gündüz (Ankara), İbrahim

46 Sökmen, **a.g.e**, s.95-96.
47 Melek, **a.g.e**, s.27.
48 **BCA CHP Evrakı**, B.3.Sıra No:753, konu no: 687.21.3.1936 tarihli Dahiliye Vekili'nin yazısı ve eki.
49 **BCA CHP Evrakı**, B.3.Sıra No:753, konu no: 687.11.4.1936 tarihli Dahiliye Vekili'nin yazısı.
50 **BCA CHP Evrakı**, B.3.sıra no:753 konu no:687,30.10.1936 tarihli müracaat bkz. Ek:2

Levent Şahverdi Arşivi

Mete (Seyhan) ve Yusuf Kemal Tengirşenk (Sinop) gibi bazı milletvekilleri İskenderun ve havalisinin binlerce yıllık bir Türk yurdu olduğunu esas çözümün Anavatan'a ilhak olacağını konuşma aralarında açıkça ifade etmektedirler[51].

Türkiye'nin ilgisinin Hatay üzerinde tamamen yoğunlaştığı bir sırada Fransa - Suriye bağımsızlık anlaşması gereği 14 Kasım 1936'da başlayan Hatay'da yapılan seçimlere Türkiye'den verilen talimatla Türkler büyük oranda katılmamışlardır[52]. Bunun üzerine Fransız yönetimi Türk halkını zorla sandık başına götürmek amacıyla baskılar uygulamaya başlamıştır. Jandarmalar mahalle ve köylerde dayak ve cebir ile halkı sandık başına getirmeye çalışmış, silah araması bahanesi ile bir çok ev basılmıştır. Türk lider ve vatanperverlerden bir çoğu hapsedilmiş, Antakya'da çıkmakta olan Yenigün Gazetesi kapatılmıştır. Bazı Türk ileri gelenleri de sınır dışı edilmiş, bir kısmı da kaçmak zorunda kalmıştır. Ayrıca oy kullanmayanların üç yıl hapis cezasına çarptırılacağı ilan edilmiştir[53].

İskenderun Sancağı'nı Suriye'nin bir parçası olarak telakki edenlerin amacına hizmet eden bu seçimleri ve yapılan baskıları protesto etmek isteyen Türkler seçimler sonunda 2 Aralık 1936 tarihinde Antakya'da bir gösteri düzenlemişlerdir. Gösteri kafileleri seçimlere katılarak milletvekili seçilen Adalı Mehmet ve Kuseyri Mustafa'nın evlerinin önünden geçerken ateş açılmış ve iki kişi yaralanmıştır. Ertesi gün, halk tekrar Kuseyri Mustafa'nın evinin önünde toplanarak protestoya devam etmişlerdir. Bunun üzerine Fransız askerleri halka ateş açmış iki kişi ölmüş 16 kişi de yaralanmıştır. Sonuçta Antakya'da sıkıyönetim ilan edilerek halk sert ve kötü muameleye tabii tutulmuş. 35 Türk hapse atılmıştır. Bu olaylar devam ederken Türkiye'deki inkılâpları takip ederek şapka giyen Türklere de Suriye Vatani Partisi mensupları baskı ve şiddet uygulamaya başlamışlardır[55].

---

51 Konuşmalar için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi,** devre V,Cilt 13,1936,s.73-78.

52 Tayfur Sökmen, bu seçimlere Türklerin katılmamasının daha isabetli olacağı konusunda, İsmet Paşa'yı ikna ettiğini söylemektedir. Sökmen, **a.g.e,**s.93-94; Bu seçimlere Türklerin katılma oranı %2,5'dir. Erkin, **a.g.e.**s.92.

53 **BCA CHP Evrakı,** B.3.sıra No:753, konu no:687, **Hatay'da Türklere Yapılan Mezalim,** başlıklı yayına hazırlanmış 43 sayfalık broşürün orijinali, s.1-6,(Broşüre ileride tekrar temas edilecektir).

54 **Hatay'da Türklere Yapılan Mezalim**,s.8-19vd.

55 Şapka Giyen Türkler'e, "Sancak Suriye'nin parçasıdır. Burada kalacak Türkleri hatıra gel–

Levent Sahverdi Arşivi

Hatay'da meydana gelen olaylar Türk kamuoyunda tepki ile karşılanırken, Beyrut Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin, Aralık 1936'da olayları yerinde incelemek üzere görevlendirilir. Erkin, yaptığı incelemeler sırasında görüştüğü Fransız delegesi Durrieux'nun Sancak olaylarının Dörtyol'dan yönlendirildiğini, hareketin başında da Tayfur Sökmen'in bulunduğunu söylediği belirtmektedir[56]. Sancak'ta başta Türkler olmak üzere diğer cemaat temsilcileri ile de görüşen Erkin, hazırladığı raporu Ankara'ya göndermiştir. Erkin, bu sırada Hatay'da Türklerin kendisine gösterdiği coşkulu tezahüratı, Onların Türkiye'yi özleyişleri olarak yorumlamaktadır[57]. Feridun Cemal Erkin'e göre raporun Ankara'da okunmasından sonra, Atatürk "... Böz şimdiye kadar Sancak'ta genişletilmiş özerkliğe doğru gidiyorduk. Bundan sonra Feridun'un belirtiği gibi özerkliğe değil, düpedüz ilhaka gideceğiz" demiştir[58].

Atatürk bu raporun okunmasından sonra 1937 Ocak ayının ilk haftasında bir askeri harekat başlangıcı olarak yorumlanabilcek şekilde Konya'ya ve oradan da Ulukışla'ya kadar bir seyahat yaparak, Ankara'ya dönmüş ve Hatay meselesinin görüşüldüğü Bakanlar kurulu toplantısına başkanlık etmiştir[59]. Atatürk toplantıdan sonra Hasan Rıza Soyak ile yaptığı konuşmada; "...Bir askeri harekatın başlangıcı gibi yorumlanabilecek şekilde tertip ettiğim bu seyahati, Hatay'daki Türk çoğunluğunun haklarını korumak konusunda ne derece hassas ve azimli olduğumuzu" göstermek için yaptığını belirttikten sonra, memleketi hiçbir zaman savaşa sürüklemek istemediğini, fakat Hatay meselesinin kendisi için vazgeçilmez bir dava olduğunu, gerekirse bunu kendi başına halletmek için Cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliğinden istifa edip, Hatay'a giderek savaşabileceğini vurgulamıştır[60]. Gerçekte bu sırada dünya konjonktürünü çok iyi değerlendiren Atatürk, bir İskenderun Sancağı için Fransa'nın savaşı göze alamayacağına inanıyordu [60-a]. Diğer taraftan bu sırada 6 Ocak 1936'da Atatürk'ün seyaha-

meyecek işkencelerle öldüreceğiz" diye baskı yapmışlardır. **Hatay'da Türklere Yapılan Mezalim,**s.21.

56 Erkin, **a.g.e,**s.94-95, Sökmen, Fransızlar milletvekili olarak Dörtyolda çalışmamı hükümet nezdinde protesto edince Atatürk'ün "mebus bizim değil, müstakildir" dediği zaman bağımsız milletvekili seçilmemin manasını anladım demektedir. Sökmen, **a.g.e,**s.98.

57 Erkin, **a.g.e,** s.97

58 Erkin,**a.g.e,**s.91.

59 Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar,** C.II İstanbul, 1973,s.606-607.

60 Soyak, **a.g.e.,**s.606-607.

60-a Bekir Tünay, "Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.II., Sayı: 5 (Mart 1986), 5. 460.

Levent Sahverdi Arşivi

tine refakat etmekte olan Yunus Nadi, Atatürk tarafından ilham, hatta dikte edildiği belli olan yazısında;

Fransa'nın Türkiye'yi anlamamakta ısrar ettiğini "halbuki Türkiye İskenderun, Antakya ve havalisini yalnız 24 veya 48 saatte milli kuvvetleriyle işgal edebilir, aynı kuvvetlerle bütün Suriye'nin işgali nihayet çok mahdut bir zaman meselesidir" dedikten sonra, Türkiye'nin Fransa ile bir savaşı istemediğini fakat mecbur olduğu zaman icap ederse bütün dünyaya karşı koyabileceğini, Hatay meselesinden dolayı Türkiye Cumhuriyeti haysiyet ve izzetinefisini müdafaa etmek zoru ile hareketlerin en ileri derecesine gitmek mecburiyet ve kararındadır, "eğer bu mecburiyet bizi Fransa ile savaş haline koyarsa buna şimdiden sadece teessüf ederiz". Fransa Türkiye ile dostluğunu "müstemleke memurlarının manasız mütalâları ile kaybetmekte devam ederse, bu takdirde mesuliyet artık bizden Fransa'ya intikal etmiş olacaktır". Şeklinde sert ve tehditkar ifadeler kullanmıştır[60-b].

Gerek Atatürk'ün manevrası, gerekse, Yunus Nadi'nin yazısı Batı kamuoyunda Türkiye'nin Hatay'a askeri bir hareket yapabileceği şelinde yorumlanmış, Türk-Fransız ilişkileri bir hayli gerginleşmiştir. Fakat Türkiye'nin bu sert ve kararlı tavrı İngiltere'nin devreye girmesine ve Fransa'nın Türkiye'nin görüşüne yaklaşmasına yol açmıştır[61].

III. MİLLETLER CEMİYETİ ÇERÇEVESİNDE 1937 ANLAŞMALARI VE HATAY'IN STATÜ VE ANAYASASI'NIN KABULÜ

a- Milletler Cemiyeti Çerçevesinde Varılan Uzlaşma

Fransa'nın Hatay meselesini Milletler Cemiyeti'ne götürme çabalarını Türkiye'nin de kabul etmesi üzerine, Milletler Cemiyeti Konseyi 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında meseleyi görüşmüştür. Milletler Cemiyeti Konseyi uyuşmazlığın çözümü amacıyla İsveç'li temsilci Sandler'i raportör tayin etmiştir. Sandler hazırladığı raporunda, Sancak bölgesine üç kişilik bir gözlemci heyet gönderilmesini, tarafların raportörle temas halinde görüşmelere devam etmesini, konunun Milletler Cemiyeti'nin Ocak ayı toplantısında tekrar ele alınmasını tavsiye etmiştir[62]. Bu program Cemiyet Konseyi tarafından tasdik edilmesi üzerine Hollanda, İsveç ve İsviçreli üç kişilik bir

60-b Yunus Nadi, "Fransız Dostluğuna Hala Kıymet Veriyoruz" **Cumhuriyet**,6.1.1937.
61 Soyak,**a.g.e**,s.607-611.
62 **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları**, s.167-168; **Olaylarla Türk Dış Politikası**,s.135.

Levent Şahverdi Arşivi

gözlemci heyet oluşturularak 31 Aralık 1936'da Hatay'da göreve başlamıştır. Gözlemci heyet çalışmalarını sürdürürken, alınan karar gereği Türk-Fransız görüşmeleri de Paris'te devam etmiştir. Bu görüşmelerde Türkiye; Hatay'ın tamamen bağımsız bir devlet olmasını, Suriye ve Lübnan ile beraber bir konfederesayon teşkil etmesini, bu konfederasyonun dış ilişkiler, gümrük ve para birliği konularında yetkili olmasını teklif etmiş ve Fransa tarafından kabul edilmemiştir[63]. Ancak, gerek Türkiye'nin Fransa ile Akdeniz'de bir yardımlaşma anlaşması yapabileceğini ima etmesi, gerekse, Atatürk'ün güney gezisi Fransa'yı kısmen yumuşatmıştır. Nitekim Fransa, 18 Ocak 1937'de yaptığı teklifte Türk görüşüne biraz daha yaklaşarak, Suriye bağımsızlığına kavuşunca, Hatay'ın da (entite distincte) "ayrı bir varlık" olmasını kabul etmişse de bağımsızlık sayılamayacağı için bu teklif Türkiye tarafından kabul edilmemiştir[64].

Bundan sonra 1937 Ocak ayı boyunca meseleye Milletler Cemiyeti çerçevesinde çözüm arayışları devam etmiştir. Bu görüşmelerde Dışişleri Bakanı Tevfik Aras başkanlığında bir heyet müzakereci olarak gönderilmiştir[65]. Ocak ayındaki görüşmelerde İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden, tarafları uzlaştırmak için yoğun bir çaba göstermiştir[66]. 26 Ocak 1937'ye kadar devam eden bu görüşmelerde Fransa tavrını değiştirmiş ve sonuçta bir prensip anlaşmasına varılabilmiştir. Üzerinde anlaşmaya varılan hususlar 27 Ocak'ta "Sandler Raporu" şeklinde Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir[67].

Bu prensip anlaşmasına göre, Sancak içişlerinde bağımsız, fakat dışişlerinde bazı şartlarda Suriye'ye bağımlı "ayrı bir varlık" olacaktı. Resmi dil Türkçe olacak, ordusu bulunmayacaktı. Sancak için bir anayasa ve statü hazırlanacak, bunlar Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararı ile yürürlüğe girecek ve uygulamasını Fransız vatandaşı bir delege temin edecekti.

63 **BCA,** (030.10.222.501.4.)402.24.Ek:3.
64 Soysal,**a.g.e,**s.87
65 **BCA** (030.18.01.71.1).2.57.95.Bkz. Ek:4.
66 Başbakan İsmet İnönü, TBMM'nde yaptığı konuşmada İngiliz Dışişleri Bakanı'na Hatay Davasında tarafları uzlaştırmak için gösterdiği çabadan dolayı teşekkür etmektedir. **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.13,devre V,1937,s.161, Ayrıca aynı yıl, Türk filosu Malta'yı ziyaret etmiş, İsmet Paşa taç giyme töreni için İngiltere'ye gitmiş ve Türk İngiliz ilişkileri hızla gelişmiştir. Köni,**a.g.m,**s.537.
67 Sandler Raporu olarak sunulan esasların metni için bkz. **BCA,**(030,10,222,501,4,)402,24.
68 Soysal **a.g.m,**s.88.
69 Atatürk'ün telgrafına, Başbakan İnönü'de cevabi bir telgraf çekmiştir. Telgraflar için bkz.

Levent Sahverdi Arşivi

Sancak'ın toprak bütünlüğü Türkiye ile Fransa arasında yapılacak bir anlaşma ile teminat altına alınacaktı.

Üzerinde anlaşmaya varılan bu esaslar, Sancak'ın tam bağımsızlığa kavuşturulmasını isteyen Türkiye ile bunun Milletler Cemiyeti'nin Suriye için kabul ettiği Manda yasasına aykırı düşeceğini savunan Fransa arasında bir uzlaşı idi. Türkiye'ye göre, bu geçici bir çözüm olup, Suriye'nin bağımsızlığına kavuşmasına paralel olarak Sancak'ın da tam bağımsızlığa kavuşmasını sağlayabilecekti. Bu esaslar aynı zamanda Manda yasasına aykırı düşmediği için Milletler Cemiyeti Konseyince de onaylanmıştır[68].

Atatürk Milletler Cemiyetinde kararın onaylanması üzerine Başbakan İsmet İnönü'ye çektiği telgrafta, Türkiye'nin bağlı olduğu dostlukları bozmadan milli meselenin hallini Milletler Cemiyeti'nde bir sonuca vardırmak hususunda gösterilen gayretten dolayı hükümeti kutlamıştır[69]. TBMM'de Atatürk ve İnönü hükümetine Hatay konusunda elde edilen başarıdan dolayı teşekkür etme kararı almıştır[70]. Diğer taraftan kararın Milletler Cemiyeti Konseyi'nde onaylanması üzerine Türkiye ve Hatay'da mitingler yapılması için 28 Ocak 1937'de İçişleri Bakanlığı tarafından bütün vilayetlere ve müfettişliklere talimat gönderilmiştir. Bu talimatta, 31 Ocak 1937'de yurdun her tarafında Hatay için başarı mitingleri yapılması istenmekte, mitinglerin CHP, Halkevleri ve belediyeler tarafından tertip edilerek resmi bir mahiyet verilmemesi istenmektedir. Mitinglere memurlar ve öğrencilerin katılmasının sağlanması, söylenecek nutuklarda, Hatay'ın Türk olduğu, oradaki Türklerin hak ve hayatlarının istiklal içinde gelişmesinin tabii ve medeni bir hak olduğu, bu hakkın Milletler Cemiyeti tarafından verilmesinin bizi memnun ettiği, Fransa ile dost geçinmek istediğimiz, Suriye'nin bağımsızlığı ile Arapların saadetini istediğimiz açıkça beyan edilmeli ve Çerkezler ile Ermenilerden dostane bahsedilmelidir. Mitinglerde Suriye'deki aleyhteki gösterilere cevap verilmemesi, miting sonunda Atatürk'e, İnönü'ye Dışişleri Bakanına, CHP'ne, Hatay Egemenlik Cemiyetine teşekkür telgrafları çekilmesi de istenilmektedir[71].

Aynı günde Hatay'da da miting yapılması için Dörtyol ve Kilis Kay-

---

BCA. (030.10.222.501.5.) 402.25.Bkz.Ek:5

70 **TBMM Zabıt Ceridesi**,C.13.s.160.

71 **BCA,CHP Evrakı,** B.3.sıra no:753.,konu no:687.Dahiliye Vekili'nin 28.1.1937 tarihli talimatı.Bkz.Ek-6.

Levent Şahverdi Arşivi

makamlıkları vasıtası ile Hatay'a talimat veirilmiştir. Bu talimatta, Araplar ile bir çatışma olmayacağına kanaat getirildikten ve Fransız temsilcisinin izni alındıktan sonra miting yapılması istenilmektedir. Ayrıca diğer unsurların da (Çerkez, Arap, Ermeni vb.) Türklerle birlikte mitinge katılmalarının teşvik edilmesi, Arapların Suriye'deki gösterilerine cevap verilmemesi, mitinglerin sadece Sancak dahilinde yapılarak Fransa ve Türkiye'ye teşekkür edilmesi, Milletler Cemiyeti lehinde tezahürat yapılarak teşekkür telgrafları çekilmesi gerektiği belirtilmektedir[72]. Verilen talimatlara paralel olarak bütün Türkiye ve Hatay'da mitingler planlı ve kontrollü bir şekilde yapılmıştır[73].

Görüldüğü gibi Hatay davasının birinci safhasının Milletler Cemiyeti çerçevesinde başarıyla halledilmesi Türk kamuoyunda büyük sevinç yaratmıştır. Devlet mitingler yoluyla Türk kamuoyunu kontrollü bir şekilde yönlendirerek olayı bütün halka maletmiştir.

b. Statü ve Anayasa'nın Kabulü ve 1937 Türk-Fransız Antlaşması

Sandler Raporu çerçevesinde Milletler Cemiyeti Konseyi 20 Şubat 1937'de tekrar toplanarak Sancak Statü ve Anayasası'nı hazırlamak üzere beş kişilik bir uzmanlar komitesi kurulmasını kararlaştırmıştır. 25 Şubat'ta kurulan bu komite daha önce Sancak'a gönderilmiş bulunan gözlemci heyet ile birlikte çalışmalarına başlamıştır[74]. Uzmanlar komitesi Sandler Raporu'nun esasları çerçevesinde 15 Mayıs 1937'de Sancak'ın Statü, Anayasa ve sınırlarını kapsayan bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyi'nde kabul edilerek Sancak'ın "ayrı bir varlık" olduğu hukuken kabul edilmiştir. Uzmanlar komitesi bu çalışmaları yaparken Türkiye ile Fransa arasında da görüşmeler devam etmiş, sonuçta iki ülke arasında aynı gün Sancak'ın toprak bütünlüğünü ve Türkiye–Suriye sınırlarını teminat altına alan bir antlaşma imzalanmıştır[75].

Milletler Cemiyeti Konseyi'nde kabul edilen Sancak'ın sınırları Sattü

---

72 **BCA,CHP Evrakı,** B.3.sıra no:753,konu,687.Dahiliye Vekilinin 28.1.1937 tarihinde "HAYAT" şifresi ile Dörtyol ve Kilis Kaymakamlıklarına gönderdiği talimat.

73 31 Ocak'ta "Bugün Bütün Türkiye Hatay Zaferini kutlayacak" şeklinde başlık atan Cumhuriyet Gazetesi, 1 Şubat'ta "Bütün yurd Hatay zaferini kutladı" başlığını kullanmakta ve mitinglerden görüntüler yayınlamaktadır. **Cumhuriyet.** 31 Ocak. 1 Şubat 1937.

74 Soysal,**a.g.m,**s.88.

75 Antlaşma metni için bkz. **Düstur.** 3.tertip.C.18, s.548, soysal, **a.g.e.**s.567-568.

Levent Şahverdi Arşivi

ve Anayasası'"na göre, sınırlar, o günkü yönetim çevresine göre tanımlanmıştır. Türk heyetinin Suriye içinde bulunan ve Türklerin yoğun olarak yaşadığı Bayır, Bucak ve Hazine nahiyelerinin de Hatay'a katılması için çaba göstermesine rağmen, bu bölgeler dışarıda bırakılmıştır[76]. Statü, Sandler Raporunu ayrıntılı bir şekilde ele almaktaydı. Ancak Türkçe'nin yanında Arapça da resmi dil olarak kabul edilmişti. Anayasa'ya göre, yasama gücü çeşitli topluluklara göre hazırlanacak iki dereceli bir seçim yolu ile 40 milletvekilinden oluşacak bir meclis tarafından kullanılacaktı. Seçim sonucu ne olursa olsun, en az 8 Türk, 6 Alevi, 2 Arap, 2 Ermeni ve 1 Ortodoks milletvekili seçilecekti. Meclis bir Cumhurbaşkanı seçecek, O'da başbakanı atayacaktı. Kurulacak hükümet 5 üyeden oluşacak, yargı bağımsız olacaktı. Statü ve Anayasa'nın 29 Kasım 1937 günü yürürlüğe girmesi öngörülmüştür[77].

Devletler hukukunda benzerine rastlanmayan bir kurum olarak ortaya çıkan Sancak Devleti teorik olarak böylece kurulurken yüzölçümü 4.805 km^2 ve son Fransız istatistiklerine göre, 219.000 olan nüfusun %39.7'si Türk, %28'i Alevi, %11'i Ermeni, %10'u Arap, %9'u Rum Ortodoks, %3'ü diğer unsurlardan meydana gelmekteydi[78]. Daha önce de belirtildiği gibi, 1920'den itibaren bölgenin demoğragik dengesi Fransız yönetimi tarafından Türkler aleyhine bozulmuştu. Bununla beraber Türklerin oranı göreceli bir çoğunluk teşkil etmektedir.

Statüde açıkça belirtilmemiş olmasına rağmen, Fransa'nın Suriye'deki mandater yönetime son verip bağımsızlık tanıması durumunda Sancağın da tam bağımsızlığa kavuşması gerekecekti. Fakat Milletler Cemiyeti Konseyi'nde kabul edilen Statü ve Anayasa ile Türk - Fransız Anlaşması Sancak meselesini tamamen halledememiştir. Çünkü Sancak'ın Statü ve Anayasası'nın yürürlüğe girmesi seçimlerin yapılmasına bağlıydı. Türkiye Hatay'da yeni rejimin derhal uygulanmasını istediği halde, Suriye'daki Arapların protesto ve isyan hareketleri, Sancak'taki Fransız idaresinin diğer unsurları Türklere karşı kışkırtan davranışları ve Fransa'nın Türkiye'ye karşı

---

76 Türkiye'yi temsil eden Numan Menemenoğlu, konuyu 11 Mart 1937 tarihinde gündeme getirmiş, daha sonra konu üzerinde tartışmalar devam etmiştir. **Cumhuriyet,** 11 Mart 1937, Soyak,**a.g.e,**s.630.

77 Sancak'ın Sınırları, Statü ve Anayasası'nın metinleri için bkz. Soysal **a.g.e,** s.544-564.

78 Bu yüzdelere göre Türk nüfus 85.242 olarak verilmektedir. Edward Weisband "The Sanjak of Alexandretta 1920-1939: A Case Study" **Near Eastern Round Table 1967-68** (Ed:R.Bayly Winder) 1969,s.177.

Levent Sahverdi Arşivi

takındığı olumsuz tavırları 1937 yılı boyunca bir takım gütçlüklerin ortaya çımasına sebep olmuş, Türk-Fransız ilişkileri tekrar gerginleşmiştir.

Bu olumsuz gelişmelere rağmen, 1937 tarihli Türk-Fransız Anlaşması ile Sancak meselesinde önemli bir aşama kaydedilmiştir.

c. 1937 Anlaşmalarına Suriye'nin Tepkisi

Suriye'de iktidarda bulunan Vatani Partisi, ülkenin bağımsızlığa kavuşması için Fransa'ya karşı yürüttüğü mücadele ile kamuoyunun sempatisini kazanmıştır. Ancak iktidara geldikten sonra, hem kendi mevkilerinin hem de Suriye-Fransa Bağımsızlık Anlaşması'nın yürürlüğe girişinin tehlikeye düşe-bileceği endişesiyle politikalarını değiştirmişler, kamuoylarını Hatay da-vasına ve Türk düşmanlığına yönelltmişlerdir. Daha Hatay meselesinin Paris ve Cenevre'de görüşülmeye başladığı sıralarda Türkiye aleyhinde propagandalara girişmişlerdir. Bu propagandalarda; Türiye'nin şapkayı kabul etmiş dinsiz bir ülke olduğu, Halep, Trablusşam ve Cezire bölgelerini de almak için propaganda yaptığı, ilk tehlikenin de Hatay'dan geldiğini yaymaktaydılar. Hatay'ın Milletler Cemiyeti çerçevesinde sınırları, Statü ve Anayasa'nın, şekillenmeye başlamasına paralel olarak "Sancak Müdafaası" adı altında muhtelif merkezlerde milis kuvvetleri oluşturmaya başlamışlardır. Ayrıca Kuzey Suriye'de Halep, Cezire ve Kürtdağı civarında Türkçülük cereyanına öncülük ettikleri bahanesi ile birkaç kişiyi, Trablusşam civarında da Türkmen aşiretlerinden şapka giyenleri tutuklamışlardır[79]. Kuzey Suriye üzerinde kurdukları bu baskılara paralel olarak önemli bir ticaret merkezi olan İskenderun Limanı'nı kaybetmemek için bütün dikkatlerini Hatay üzerine yoğunlaştırmışlar ve Türkler üzerinde baskıyı artırmışlardır. Daha "Sandler Raporu"nun Milletler Cemiyeti'nde kabul edilişi'nin ertesi günü, Suriye'de gösteriler başlamış, şapka giyen Türkler saldırıya uğramış Türkiye'nin Şam ve Halep Konsoloslukları muhafaza altına alınmıştır[80].

Daha sonra 29 Mayıs 1937'de Hatay'ın Statü ve Anayasası'nın Milletler Cemiyeti Konseyi'nde kabul edilmesi üzerine, Suriye Meclisi 3 Haziran 1937 tarihinde bir bildiri yayınlayarak Sancak'ı Suriye topraklarının bir parçası saydığını, yapılan anlaşma ve belirlenen statüyü tanımadığını açıklamıştır[81]. Diğer taraftan, Suriye'de yayınlanan Elkabas Gazetesinde 10

79 **BCA,** (030,10,222,501.14.)402.34.
80 **Cumhuriyet**, 28-29 Ocak 1937.
81 Sökmen, **a.g.e,** s.10-11.

Levent Sahverdi Arşivi

Haziran 1937'de yayınlanan "İskenderun'da Araplığı Nasıl Muhafaza Ederiz" başlıklı yazıda; Sancak devlet başkanının Arap olması için çalışmak, Sancak'ta Arapça eğitime ağırlık vermek, Sancak'ta Araplığı yayacak cemiyet ve klüpler açmak gibi tedbirler alınması istenilmektedir[82]. Ayrıca Hatay'ın Statü ve Anayasası'nın 29 Kasım 1937'de yürürlüğe gireceği sırada da Suriye Meclisi ve basını, Suriye bayrağının Hatay'dan indirilmesini protesto ederek, Milletler Cemiyeti, Türkiye ve Fransa şiddetle tenkit edilmiş, Hatay'ın Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olduğu tekrar vurgulanmıştır[83].

Bu olaylar ve tepkiler karşısında Fransız yöneticileri, Fransız-Suriye, anlaşması gereği terketmeleri gereken mandater idareyi uzatmak için Suriyelilerin faaliyetlerini müsahama ile karşılamışlar, teşvik ve tahrik etmişlerdir[84]. Hatta Fransa, öteden beri takip ettiği, unsurlar arası ayrılığı ve düşmanlığı daha fazla körükleyerek durumunu sağlamlaştırma yoluna gitmiştir.

d. Fransa'nın Çıkardığı Güçlükler ve Türkiye'nin Tepkisi

Fransa, Milletler Cemiyeti çerçevesinde yapılan görüşmelerde Sancak bölgesi için önce "ayrı bir varlık" gibi bir deyim kullanarak Türkiye'nin görüşüne yaklaşmış, sonuçta da teorik olarak Hatay'ın bağımsız bir devlet olmasını kabul etmişse de, 1925'lerde İngilizlerin Musul sorununu çözmek için kullandıkları modeli kullanarak Türkiye'ye yönelik bölücü hareketleri kışkırtma yoluna gitmiştir[85]. Özellikle Türkiye açısından Hatay'ın ön plana çıktığı 1937 yılında Dersim'de meydana gelen ayaklanmayı teşvik etmiştir[86].

Fransa'nın bu politikasına karşı 7 Nisan 1937 Mısır ile Dostluk Anlaşması imzalayan Türkiye, 8 Temmuz 1937'de Afganistan, Irak ve İran ile Sadabat Paktı'nı kurarak bölgeden yönelebilecek bölücü hareketleri önleme yoluna gitmiştir[87]. Bu Pakt'ın kuruluşu genellikle İtalya'ya karşı bir blok oluşturma şeklinde yorumlanıyorsa da, Pakt bölücü akımların bastırılmasında önemli rol oynamıştır. Nitekim, Pakt'ın imzalandığı gün Avrupa'da

82 **BCA,CHP Evrakı,**B.3.sıra no:687.Bkz.Ek:7
83 **BCA.** (030.10.222.501.23.)402.43.Bkz.Ek:8.
84 **BCA.** ((030.10.222.501.14.)402.34.
85 Köni, **a.g.m,**s.537.
86 Geniş bilgi için Bkz.Suat Akgül, **Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler,** İstanbul, 1992,s.101-106.
87 Paktın 7.maddesinde, "... Taraflardan herbiri diğer tarafların müessesatını devirmek, hudut

Levent Şahverdi Arşivi

bölücü grup ve dernekler Pakt'ın kendilerine karşı olduğunu söyleyerek protesto hareketlerine girişmişlerdir[88].

Diğer taraftan Fransa, Sancak meselesinin Milletler Cemiyeti'ne intikalinden sonra, Hatay'da her vasıtaya başvurarak Alevileri Türkler aleyhinde bir cephe halinde teşkilatlandırmaya ve tahriklere başlamıştır[89]. Türk ve Alevilerin bu tahriklere kapılmaması üzerine, yerli muhafız askerleri ile birleşen Suriye'li Vatani Milisleri Alevilere saldırmış iki taraftan ölen ve yaralananlar olmuştur[90]. İleride değinileceği gibi Fransız yönetimi seçimler döneminde de Aleviler üzerindeki baskılara devam edeceklerdir. Ayrıca Hatay'da Ermenilere silah dağıtan Fransız memurları[91]. Antakya Halkevini basmışlar, hükümet konağında bir Türk gencini öldürmüşlerdir[92].

Bu arada Sancak Statüsünün 32., Anayasa'nın 6. ve 15. maddelerine göre 15 Nisan 1938 gününe kadar başlaması gereken meclis seçimlerini düzenlemek üzere 1937 yazında Milletler Cemiyeti Konseyince Hatay'a gönderilen seçim komisyonu Türkiye'ye danışmadan Fransız mandater makamları ile işbirliği içinde bir seçim yönetmeliği hazırlamıştır. Hatay'daki Türkler aleyhinde hükümler bulunan bu yönetmeliğe karşı çıkan Türkiye; 15 Aralık 1937 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne baş vurarak seçim yönetmeliğinin düzeltilmesini istemiştir[93]. Ayrıca Milletler Cemiyeti Konseyi, Hatay'daki yeni rejimin 29 Kasım 1937'de uygulamasına karar vermiş olmasına rağmen, Fransız yönetimi yeni rejimi resmen ilan etmemiştir[94]. Bu sırada ağırlıklı olarak Hatay meselesi üzerine yoğunlaşan Atatürk, daha 1 Kasım 1937'de TBMM'ni açış konuşmasında "Yeni Hatay rejiminin mer'iyete girmesine kısa bir zaman

ve diğer mahallelerinin nizam ve emniyetini bozmak veya hükümet rejimini ihlal etmek maksadıyla silahlı çete, cemiyet veyahut teşekküllerin teessüne veya fiiliyata geçmelerine, kendi hudutları dahilinde mani olmayı taahhüt ederler." denilmektedir. Metin için Bkz. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası,** s.732-735, Soysal, **a.g.e,**s.584-587.

88 Köni, **a.g.m,**s.537.

89 **BCA.**030.10.223.508.34.402.386.Bkz.Ek-9.

90 9-10 Ağustos 1937 tarihinde Antakya'da meydana gelen bu olaylarda Türk basınında 15 kişinin yaralandığı belirtilmektedir. **Cumhuriyet,** 11 Ağustos 1937, Ancak bu olaylarda 25 kişinin öldüğü ve 60 kişinin yaralındığı bilinmektedir Bkz. Adil Dağıstan, **Türk-Fransız İlişkileri (1918-1939)** (H.Ü.Ütatürk İlkeleri ve ink. Tarihi Ens.Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1992,s.147.

91 Dağıtılan silahların 4000 adet olduğu belirtilmektedir. **Cumhuriyet** 1 Mart 1937.

92 **Cumhuriyet,** 4 Ağustos 1937.

93 **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları,**s.176-177.

94 Şimşir, **a.g.m,** s.169. 30 Kasım 1937 tarihli **Cumhuriyet Gazetesi** "Hatay İstiklali Suikasta Uğradı" başlığıyla verdiği haberde meydanlarda toplanan Türklerin zaptiyelerin saldırılarına uğradığını 12 kişinin yaralandığını kaydetmektedir.

Levent Sahverdi Arşivi

kaldı" Diyerek sabırsızlığını belirtmiştir. Nitekim Fransa'nın yeni rejimi ilan etmemesi üzerine 1 Aralık 1937'de verdiği demeçte durumu protesto etmiştir[95]. Fransız hükümetinin bu tavrı Türk-Fransız ilişkilerini yeniden gerginleştirmiştir. Bunun üzerine Türkiye; 3 ve 24 Aralık 1937 tarihlerinde Fransa'ya verdiği notalarla durumu protesto etmiş ve 1930 tarihli Türk-Fransız Dostluk Anlaşması'nı feshettiğini bildirmiştir[95-a]. Bu gergin ortamda 14 Aralık 1937'de Atatürk'ün başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu Güney sınırlarında alınacak askeri tedbirlerle ilgili bir kararnameyi kabul ederek hazırlıklara başlamıştır[96].

Tam bu gelişmeler ortasında Suriye Başbakanı Cemil Mardam, Ankara'ya gelmiş ve 21 Aralık 1937'de Atatürk tarafından kabul edilmiştir. Bu görüşmede Atatürk, Suriyelilerle olan dostluğundan bahsetmiş, tüm İslam alemi gibi Suriyelilerin de bağımsız olması gerektiğini, ancak Fransa'nın buna niyetli olmadığını belirterek,

"...Fransızlar buna mani olurlarsa Fransızlara da söyleyecek sözlerimiz vardır. Onu da tekeffül ediyorum. Suriyelilerin ordusu yoktur. Fakat bizim ordumuz kafi. Söz veriyorum. İcap ederse girerim ve sonra yine çıkarım. Temenni ederim ki buna mecbur olmayalım. Katiyyen bırakmam."demiştir.

Hatay konusunda ise; "Bu mesele benim için bir namus meselesidir. Biz orayı muharebe ile kaybetmedik. Bize verin demiyorum. İhtiyacımız yoktur.. Bu meseleyi halledeceğiz. Bu namus meselesidir. Bunun için en büyük tehlikeyi bile göze aldım" diyerek kesin bir şekilde kararlılığını ortaya koymuştur[97].

Bu sıralarda Avrupa'da gelişen olayların yarattığı uluslararası konjonktürü iyi tartan Atatürk, artık doğu arenasında rahat bir diplomasi sergilemeye başlamıştır.

---

95 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C.III,s.102, **Cumhuriyet,** 2 Aralık 1937.
95-a Soysal, **a.g.m,**s.92-93.
96 **BCA,**(030.18.01.81.102.2.).2./7834 Bkz. Ek:10.
97 Görüşmenin metni için Bkz. Şimşir, **a.g.m,**s.202-207

Levent Sahverdi Arşivi

e. Türkiye'nin Hatay ile İlişkileri ve Yürütelen Faaliyetler

Türkiye, diplomatik yoldan Hatay konusunda aldığı mesafeye paralel olarak, Sancak Türkleri ile de ilişkilerini geliştirmiş, Hatay'ın içişlerine yönelik bir takım faaliyetler yürütmüştür. Bu faaliyetlerle Türkler teşkilatlandırılmış, diğer unsurlar da Türkler lehine kazanılma yoluna gidilerek, seçimlerde gerekli çoğunluk elde edilmeye çalışılmıştır.

Daha öncede bahsedildiği gibi, 1936 yılından itibaren bütün faaliyetler Türkiye ve Hatay'da kurulan "Hatay Egemenlik Cemiyeti" vasıtasıyla yürütülmüştür. Hatay'dan alınan bilgi ve raporlar Dörtyol'da Egemenlik Cemiyeti Fahri Başkanı Tayfur Sökmen ve Emniyet Genel Müdürlüğü temsilcisi vasıtasıyla Ankara'ya bildiriliyordu[98]. Ankara'da CHP Genel Merkezi'nde faaliyetlerini yürüten Hatay Egemenlik Cemiyeti'nde (Soyak'a göre "Hatay Tekilat Merkezi)[99] durum değerlendirmesi yapıldıktan sonra, Ankara'nın emir ve talimatları yine aynı yolla Hatay'a gönderiliyordu[100].

Ayrıca Ağustos 1937 tarihinde Antakya Konsolosluğunu açan Türkiye, resmen Hatay'da Halk Partisi ve Halkevleri de kurmaya başlamıştır. Aslında Hatay Halk Partisi fiilen 1934 yılında, halkın yanlış yollara sevkedilerek istismar edilmesine meydan vermemek ve Türk tezleri etrafında toplanmalarını sağlamak amacıyla kurulmuştur[101]. Gayri resmi olara faaliyetlerini yürüten ve "Hatay Egemenlik Cemiyeti" veya "Sancak Halkı İdare Heyeti" gibi isimlerle faaliyet yürüten Hatay Halk Partisi kurucuları, Milletler Cemiyeti Komisyonlarının Hatay'da çalışmalara başladığı zaman, Fransız mandater memurlarının Hatay'da Türklerin resmi bir temsilcisi veya kuruluşunun olmadığını ileri sürmeleri üzerine Partiyi resmen tescil ettirmişlerdir[102]. Böylece resmi kuruluşu da tamamlanan Parti'nin Hatay

98 Melek, **a.g.m,** s.39, Dörtyol'dan Ankara'ya gönderilen yazılarda genellikle Tayfur Sökmen ve Emniyet Müdürü Ziya Oral'ın İmzaları bulunmaktadır.

99 Soyak, CHP'inde Hatay İşleri ile görevli "Hatay Teşkilat Merkezi" vardı. Sekreterliğini Emniyet Genel Müdürü Şükrü Şökmensüer yürütüyordu. demektedir. Soyak **a.g.e,**s.601. Bu dönemdeki Parti-devlet ilişkileri dikkate alınırsa Hatay Egemenlik Cemiyeti'nin devletin resmi bir kurumu gibi faaliyetlerini yürüttüğü açıkca görülebilir.

100 Melek, **a.g.e,**s.39.

101 Hatay'da Halk Partisi'nin ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Yerasimos'a göre, Antakya'da Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir şubesini kurma girişimi 1934 ilkbaharında başlamıştır. Yerasimos, **a.g.e,**s.191

Levent Şahverdi Arşivi

sınırları içindeki adı Halk Partisi, Hatay sınırları dışındaki adı ise "Hatay Erkinlik Cemiyeti" olarak anılmaktadır[103]. Partinin başkanlığını Abdürgani Türkmen; Genel Sekreterliğini de Vedii Münir Karabay yürütmüştür. Bundan sonra Hatay Türklerinin Cemaat Reisi sıfatıyla Halk Partisi Başkanı, mandater makam ve Milletler Cemiyeti Komisyon üyeleri nezdinde temsil etmiştir. Parti bütün resmi görüşmelerde Türkiye Cumhuriyeti Konsolosluğu ile birlikte hareket ederek Ankara'nın talimatları çerçevesinde kalmaya özen göstermiştir. 1938 yılı başlarında Halk Partisi'nde bazı değişiklikler yapılarak, Abdurrahman Melek, Rasim Yurtman, Abdullah Mürsel, Vedii Münir Karabay ve Vedii Bilgin'den oluşan bir "Heyet-i Faale" ihdas edilmiş, bu heyet müstakbel "Hatay Kabinesi" Parti teşkilatı da Hatay Devleti'nin iskeleti olarak düşünülmüştür[103-a].

Antakya'da kurulan Halk Partisi ve Halkevleri zamanla diğer kazalarda da şubeler açarak halkı kazanma yolunda çok faydalı çalışmalar yapmıştır[104]. Öncelikle Fransız Mandaterliği altında gerek kişisel, gerek mandater memurların bir takım oyunları ile Türkler arasında ortaya çıkan bölünme ve iç çekişmeler ortadan kaldırılmış, Türklerin birlikte hareket etmeleri sağlanmıştır[105].

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 27 Ocak 1937'de Hatay'ın "ayrı bir varlık" olduğunu onaylaması üzerine Hatay Egemenlik Cemiyeti yayınladığı beyannamede, Türklerin kendi aralarındaki problemleri bir tarafa

---

102 Hatay Halk Partisi Tüzüğü için Bkz. **BCA CHP Evrakı,** B.3.sıra no:753 konu no:687, Tüzük'te resmi tescil tarihi bulunmamaktadır. Ancak, **Cumhuriyet Gazetesi'nin** 4 Ağustos 1937 tarihli nüshasında "Hatay'da Halk Partisi Resmen Tanındı" başlıklı bir haber bulunmaktadır.

103 İleride tekrar değineceğimiz. **Hatay'a Gitmekte Olan ve Hatay'da bulunan Türkiye'den Gitmiş Memurların Çalışma Talimatı"**, Ankara 1937,s.4'de, "Hatay'da Hatay İşlerini tedvir mesuliyetini tevcih ettiğimiz tek bir parti vardır. Bu partinin Hatay sınırları içindeki adı (Halk Mümessileri Partisi)'dir. Hatay sınırı dışındaki adı da (Hatay Erkinlik Cemiyeti)dir. Bu cemiyet Ankara merkezinin direktifi altında vazife görür." denilerek isim konusuna açıklık getirilmektedir. Yani Hatay, Halk Partisi ile Hatay Erkinlik Cemiyeti aynı Cemiyetlerdir. Bu Cemiyet Ankara'daki Hatay, Egemenlik Cemiyeti'ne bir anlamda doğrudan Devlete bağlı olarak çalışmaktadır. Adı geçen talimat, kitapçık olarak basılmasına rağmen, **BCA CHP Evrakı,** B.3.sıra no:753, Konu no:687'de bulunabilmiştir. Bkz.Ek:11

103-a Melek, **a.g.e,**s.39

104 **BCA,**030.10.222.501.16.402.36.Bkz.Ek:12.

105 Egemenlik Kurumu Yüksek katına yazılan 29 Mart 1937 tarihli raporda, Antakya Türk ileri gelenleri ile toplantı yapılarak, Ankara'nın emirlerinin tebliğ edildiği, iç çekişmeleri ve kişisel kırgınlıkları bir tarafa bırakmaları gerektiğinin vurgulandığı belirtilmektedir. **BCA CHP Evrakı,** B.3.sıra no:753 konu no:687. 29 Mart 1937 tarihli Ömer Türkmenili'nin raporu.

Levent Şahverdi Arşivi

bırakarak işbirliği içinde çalışmaları, Çerkezleri Türklerden ayrı görmedikleri, Alevilerin tarihi menşei itibariyle Türk oldukları, benzerlerinin sadece Türkiye'de ve Türkler arasında bulunduğu vurgulanmakta ve Arapların Türklerle birlikte olmaları gerektiği, Türk dostluğunun Suriye'nin istiklali için de zaruri olduğu, Türklerin Ermenilerle iyi geçinmek niyetinde oldukları gibi hususlar vurgulanarak bütün unsurları Hatay'ın bağımsızlığı amacıyla birlikte hareket etmeye davet eden birleştirici ifadeler kullanılmaktadır[106].

Diğer taraftan Parti ve Halkevleri, Fransız memurlarının Hatay'da yaşayan unsurları birbirlerine düşürerek hakimiyetlerini devam ettirme politikası çerçevesinde başta Alevi kesim olmak üzere diğer unsurları Türkler aleyhine kışkırtmasına karşı bir takım çalışmalar yapmışlardır. Özellikle Fransızların Alevilere "Siz ne Türk, ne Arap ve ne de Müslümansınız, sizler ehli salip bakayası olduğunuzdan Türkler ve Araplar sizlere fena muamele yapmaktadırlar..." propagandası ile tahrik etmelerine karşı[107] Türk Tarih Tezinin popüler olduğu bu dönemde Aleviler'e "Eti Türk'ü" ismi verilerek kazanılmaya çalışılmıştır[108]. Alevilerin "Eti Türk'ü" olduğu ve Türklerden ayrı düşünülmeyeceği yolunda yapılan çalışmalar sonucu, Alevi kesim Türklerle işbirliği yapmaya ve seçimlerde bir çok bölgede Türk listelerine yazılmaya başlamışlardır. Bunun üzerine Türklerle birlikte hareket eden Aleviler üzerinde şiddet ve baskılar artmıştır. Bu baskılara Halk Partisi yetkilileri karşı çıkarak Alevilerin bir kısmını daha yanlarına almayı başarmışlardır. Hatta İskenderun'da birçok Alevi yapılan tehdit ve baskılara karşı 1938 Mayıs'ının ilk haftasında Halkevi'ne başvurarak himaye talep etmişler[109]; 11 Mayıs 1938'de Milletler Cemiyeti Konseyi ve bizzat Atatürk'e de başvurarak baskıların kaldırılmasını istemişlerdir[110]. Ayrıca 1937'de kabul edilen Sancak Statü ve Anayasası'nda Müslümanlar diye bir cemaat bulunmamasına rağmen, Mandater makamlar Türkleri bölmek amacı ile Ağustos 1937'de bir Müslüman partisi kurdurmaya çalışmışlar[111]. Seçimlerde de halkı Müslüman Sünni olarak yazdırma girişiminde

106 **BCA CHP Evrakı,** B.3.sıra no:753, konu no:687, Bkz.Ek:13

107 **BCA CHP Evrakı,** B.3. sıra no:753,konu no:687, Dahiliye Vekili'nin 21.3.1936 tarihli yazısı ekindeki rapor.

108 Alevilerin aslı konusunu tarihçi Necip Asım'la görüşen Tayfur Sökmen sonucu Atatürk'e arzettiğini O'nun da "Aleviler Arap değildir. Eti Türkleridir" dediğini belirtmektedir. Sökmen, **a.g.e,**s.97-98.

109 **BCA,** (030.10.223.504.10)-402.144,**BCA,**(030.10.223.505.10),402.206.

110 **Cumhuriyet,** 12; 15 Mayıs 1938.

Levent Sahverdi Arşivi

bulunmuşlardır. Parti ve Halkevleri gerekli çalışmaları yaparak bu tür bölünme girişimlerini önlemiş, bir kısım Arapların da Türk listelerine yazılmasını sağlamıştır[112].

Hatay'ın içinde yürütülen bu tür faaliyetlere paralel olarak Türkiye'de de birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda iç ve dış kamuoyunu Hatay konusunda aydınlatmaya öncelik verilmiştir. Bu amaçla daha önce değinildiği gibi bütün yurtta" "Milli Hatay Mitingleri" yapılmış, 10 Şubat 1937 tarihinde bütün gazetelere tebligat gönderilerek, gazetelerin özel bir sütun açarak milli dava olan Hatay konusunda kamuoyunu aydınlatmaları milli dava elde edilinceye kadar gazetelerin parti ve hükümetle işbirliğine devam etmeleri istenilmiştir[113]. Hatay davasının iç kamuoyuna kontrollü bir şekilde mal edilmesi amacı ile yapılan faaliyetlerin yanısıra dış kamuoyuna yönelik olarak Türkiye'de ilk dış radyo yayını 8 Ocak 1937 tarihinde Hatay meselesi üzerine yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca "Hatay'da Türklere yapılan Mezalim" bir propaganda broşürü haline getirilerek özellikle Ortadoğu ülkelerine dağıtılma yoluna gidilmiştir. Bu amaçla İçişleri Bakanı Şükrü Kaya imzası ile 18 Mart 1937 tarihinde Emniyet Genel Müdürlüğüne yazılan şifreli yazıda, basımı için Mısır'a gönderilen broşürün İstanbul'da da Türkçe ve Arapça bastırılarak çeşitli vesilelerle Mısır, Irak, Filistin, Hicaz ve Suriye'ye gönderilmesi istenilmektedir[114].

Türkiye propaganda amaçlı çalışmalara paralel olarak, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Sancak Statü ve Anayasası'nı hazırlamaya başladığı günlerde, gelecekte Hatay'da uygulanacak kanunları Ankara'da hazırlamaya başlamıştır. Ankara'da CHP Genel Merkezinde bakanlıkların temsilcilerinden oluşan bir komisyon, adli, idari, mali, iktisadi, sına-i, kültürel ve bayındırlık kanunlarının Türk karakterine ve medeni esaslara uygun olarak yapılması için 20 Şubat 1937'de faaliyete geçmiştir[115]. Ayrıca Türkiye gerek seçimlerde çoğunluğu sağlamak, gerekse kurulacak Hatay devletinde görevlendirmek amacıyla başta memurlar olmak üzere Türkiye'de yaşayan Hatay

111 **Cumhuriyet,** 4 Ağustos 1937.

112 **BCA,** (030.10.223.504.43.)402.177, **BCA,** (030.10.223.505.42.)402.240,Bkz.Ek:14.

113 **BCA, CHP Evrakı,** B.3.Sıra no:753,konu no:687, CHP Genel Sekreterliği'nin 10 Şubat 1937 tarihli tebligatı.

114 **BCA, CHP Evrakı,** B.3.sıra no:753, konu no:687, broşür 43 sayfadır. Önyazı ve kapağı için Bkz.Ek:15.

115 **BCA, CHP Evrakı,** B.3.sıra no:753, konu no:687, 17 Şubat 1937 tarihli yazı, Bkz.Ek:16.

Levent Şahverdi Arşivi

doğumluları 1938 yılı başından itibaren Hatay'a göndermiştir. Bu amaçla hazırlanan talimatta;

a. Bu memur ve serbest meslek sahiplerinin Ocak 1938'e kadar Hatay'a gitmeleri ve ailelerini de beraber götürmeleri,

b. Hatay'a giden her memurun ilk işinin Hatay Erkinlik Cemiyeti faal heyetini ziyaret olduğu, vakit geçirmeksizin Hatay vatandaşlığına geçmek üzere müracaat etmeleri,

c. Hatay'a giden her memurun ana vazifesinin Hatay'daki Türkleri bir tek cephe halinde hareket edecek şekilde telkin ve tenvir olduğu, ayrıca Hatay'da yapılacak ilk işin önümüzdeki seçimleri kazanmak olduğunun idraki içinde bulunmaları gerektiği,

d. Hatay'a gidecek her memur ve serbest meslek sahibinin Hatay Halk Partisi programı ve direktifi altında çalışan bir üye olacağı,

e. Bütün Hataylıları Türk cephesinde toplamaya çalışacakları, özellikle Aleviler arasında Eti Türklüğünü yayarak onları milli cephede birleştirmenin en büyük vazife olacağı,

f. Hatay'a giden memurların iki yıl orada kalacakları, Başkonsolos'un izni olmadan Türkiye'ye dönemeyecekleri, memuriyet terfilerinin düzenli yapılacağı ve maaşlarının devamlı ödeneceği hususları vurgulanmaktadır[116].

Bu talimat çerçevesinde Türkiye'den ne kadar Hatay doğumlu memur ve serbest meslek sahibinin Hatay'a gönderildiği bilinmemekle beraber, 7 Nisan 1938 tarihinde çıkarılan bir Bakanlar Kurulu Kararnamesinde "Muvazene-i Umumiye ve Hususiye'den maaş alan ilişik listede adları yazılı 252 Hatay'lı memur ve müstahdemin 2 seneye kadar izinli sayılmaları" onaylanmıştır[117]. Paris'te çıkan Ermeni Gazetesi Haraç 25 Ocak 1938'de "Türk tehlikesi" başlıklı yazısında, Türkiye'nin çeşitli hile ve manevralarla Sancak'a 7000-8000 kişi sokmayı temin edeceği, bir ay zarfında gelenlerin 3000'i bulduğu, Hatay'a girecek kişilerin aileleri ile birlikte 35.000'e ulaşacağı şeklinde oldukça abartılı rakamları vermektedir[118].

---

116 **Hatay'a Gitmekte Olan ve Hatay'da Bulunan Tüarkiye'den Gitmiş Memurların Çalışma Talimatı,** Ankara, 1937,7sayfa.Bkz. Ek:11.

117 **BCA,** (030.18.01.82.26.13.)2/8472.Bkz. Ek : 17.

Levent Şahverdi Arşivi

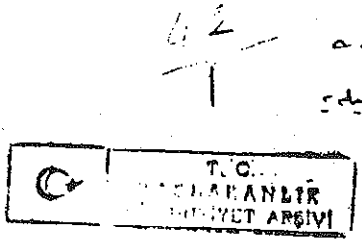
Türkiye'nin uluslararası konjonktürü iyi değerlendirerek Hatay meselesine el atması ve bu konudaki kararlılığını bölgedeki faaliyetleri ile de ortaya koyması Hatay sınırları dışında kalan Türklerin de Türkiye'yi bir kurtarıcı olarak görmelerine yol açmıştır. Nitekim 8 Haziran 1937'de Trablusşam halkından iki kişi Türkiye'nin Beyrut Başkonsolosluğunu ziyaret ederek bin kadar imzalı bir dilekçe vermişlerdir. Bu dilekçede, Trablusşam halkının Hatay zaferinden dolayı sevinçleri ifade edilmekte ve kendi memleketlerinin de "o inayeti muteremeden hissemend buyrulmaklığını Cenab-ı Kadir'den her an ve zamanda niyaz ve temenni eyleriz." denilmektedir[119]. Bu müracaattan yaklaşık bir yıl sonra Şam ve civarı ileri gelenlerinden kırk kadar mücahit adına geldiklerini beyan eden iki kişi İskenderun Konsolosu Fethi Denli'ye müracaat etmişlerdir. Bu kişiler para ve silah ihtiyaçlarının karşılanması halinde 5000-6000 kişiyi ayağa kaldırabilecekelerini ve hareket başlayınca da giderek büyüyeceğini beyan etmişlerdir[120]. Ayrıca 8 Temmuz 1938 tarihinde Bayır, Bucak Nahiyelerinden Türk köylüler Antakya Konsolosluğuna müracaat ederek, Suriye hükümetinin baskılarını son derece artırdığını, şapka giymeyi, Latin harfleri ile gazete ve kitap okumayı, Türkiye'yi istemediklerine dair Arapça mazbataları kendilerine zorla imza ettirdiklerini, herşeyi göze alarak göç etmek istediklerini bildirmişlerdir[121]. Türkiye bu tür müracaatlara karşılık yatıştırıcı ifadeler kullanarak Suriye ve Fransa'nın kendi aleyhinde propaganda malzemesi olarak kullanabileceği davranışlardan kaçınmıştır. Bununla beraber Yunus Nadi, 5 Haziran 1938 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi'nde yazdığı bir makalede Hatay'ın Bayır, Bucak ve Hazine Nahiyelerini de ihtiva ettiğini, bu Nahiyelerin unutulmadığını vurgulamaktadır[122].

Türkiye, Hatay için yürüttüğü diplomatik faaliyetlere paralel olarak, ülke içinde ve Hatay'da yaptığı çalışmalar ile Hatay'da Türklerin seçimleri kazanarak ileride Türkiye'ye ilhak edilmesinin zeminini hazırlamıştır. ayrıca Türkiye'nin Hatay davasına sahip çıkarak bu konuda karalı bir politika izlemesi Hatay sınırları dışında da itibarını bir hayli yükseltmiştir. Fakat gerek Hatay'ı gerekse Anavatanı uluslararası konjonktürde zor durumda bırakabilecek herhangi bir davranış içine girmemiştir.

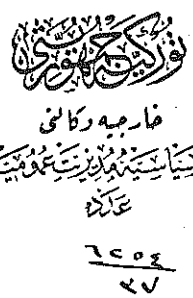
---

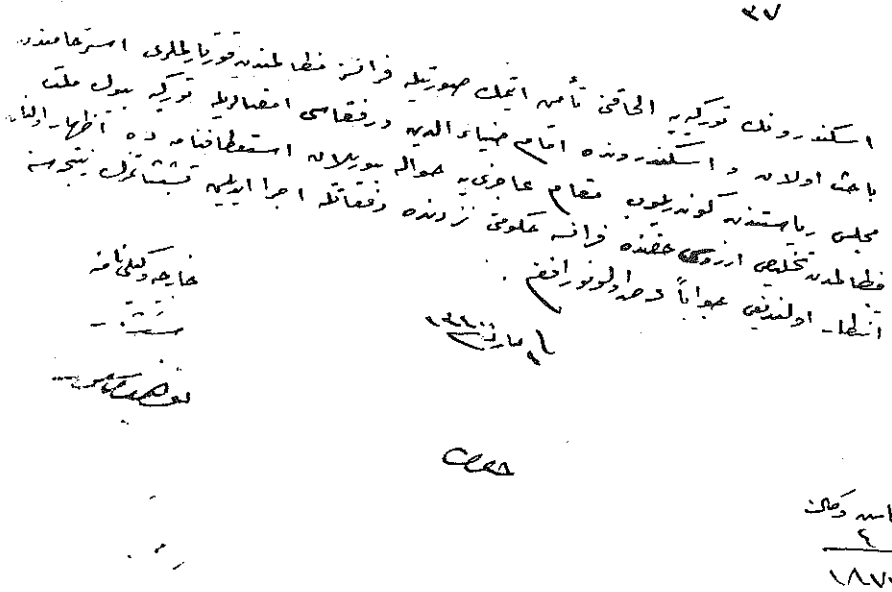
118 **BCA**,(030.10.223.502.18) 402.65
119 **BCA**,(030.10.222.501.15)402.35 Bkz.Ek:18
120 **BCA**,(030.10.224.510.4).402.447.
121 **BCA**,(030.10.224.511.1) 402.473.Bkz.Ek:19.
122 Yunus Nadi "Sancak Nedir? Hatay Nedir?" **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1938.

Levent Şahverdi Arşivi



EK:1





EK-1

Levent Sahverdi Arşivi

EK:2

Hariciye Vekilliğinden sonra
C.H.P. 9-11-36

3
10-11-36 2046
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Türkiye Cümhuriyeti Başbakanı Jeneral İsmet İnönünün
sayın huzuruna

Biz İskenderun Hatayı milletinin karanlık ve acı günlerinin üstüne çöken her türlü zulmü tasvir aşkın bir can yakıcılık içerisinde Ulu Önder Ata Türkün belirttiği yoldan ayrılmamak, Milli hudutlar dahilinde bağımsız ve müstakil bir hayat ve irademizden alacağımız kuvvetli imanla doğru, hak ve adalet çığırından yürüye yürüye nihayet kurtuluş yolunun kenarına geldik.

Sayın Başbakan, Hükümetimizin göstermiş olduğu büyük alaka ve yüksek müsamahet neticesi olarak milletlerarasının sayını için Fransızlar Hükümetimizle aynı hareketi kabul ettiğini sevinçle, iftiharla gazetelerde okuduk.

Sayın Başbakan, biz Hatayılar memleketimizin ittihaktan doğacak her hangi bir şekilde idare ile tatmin edeceğine ve milli varlığımızı koruyacağına dair bu mühim beyanatı büyük şükranlarla telakki ettiğimiz halde sırf memleketimizin yüksek siyasetine uygun hareket etmiş olmakla beraber için bu tarafımızdan bir müşkülat tamamen bitmiş ile tam ve müstakil bir idare mühim bulunmuş.

Kurulacak müşterek idare Türkiyenin hakimiyeti altında olmazsa yeni felaketle karşılaşacaklar. Bunları daha iyi bilmekten doğan hükümetimizin varlığını tamamen ve emniyetle bağlı olacak bütün varlıklarımızla emri devletinize amade olduğumuz Hatayılarının sonsuz şükran ve teşekkürlerini zata devletinize arzeylerim. Sayın Başbakanım. 30-10-936

Antakya-İskenderun ve Havalisi Halk Zümre idare heyeti

Abdülgani Dekmen V. Mümeyiz Mahmut Tecirli Şükrü Belen
Abdullah Mursaloğlu Samih Azmi Ezgü Selim Çelenk

Bir suretini R. Apoka
resimlerde Dosya açılacak
B.M.

EK-2

Levent Şahverdi Arşivi

EK:3

24.

Geneve'den Dr. Aras imzalı 27/I/937 tarihli

Telgraf tercümesidir.

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Kânunuevvel 1936 da Genevrede 95 inci (Fevkalâde) içtimaı esnasında konsey , Türk Hükûmetinin IO kânunuevvel 1936 tarihli bir tebliğinde mevzuubahs edilen İskenderun meselesile meşgul olmuş idi. I6 kânunuevvel 1936 'da , konsey Türkiyenin istinkâfı ile, raportörünün teklifi üzerine ittihaz ettiği kararda İskenderun-Antakya mıntakaâı hakkında tahaddüs eden meselenin esasının tetkikini, Konseyin kânunusani (mutat) toplantısına talik etmek hususunda Türkiye ve Fransa hükûmetlerinin mutabık kaldıklarını görerek, bu arada raportör ile sıkı temas ile konuşmalarına devam etmelerini (mezkûr kararın 30-70 numaralarına tevfikan) konsey her iki hükûmete tavsiye etmiştir. Konsey Reisi tarafından üç müşahit tayin edilmiştir . Bu müşahitler İskenderun sancağına gitmişler ve 3I kânunuevvel 936 tarihinden beri orada bulunmaktadırlar .

Diğer taraftan konseyin yukarıda anılan kararının I numarası mucibince Fransa ve Türkiye hükûmetleri raportörün bir mümessilinin huzurile meseleyi halle iktiran ettirmek maksadile Parisde konuşmalarına devam etmişlerdir . Bu müzakereler esnasında Türkiye Heyeti murahhasası meselenin halli için şu yolda bir teklifde bulundu .

İskenderun Sancağının temamen müstakil bir devlet haline konulması ve Suriye , Lübnan ve Sancakdan mürekkep bir konfederasyon teşkili. Bu konfederasyonun bilhassa âtideki meseleler hakkında selâhiyettar olması .

I- Haricî münasebetler ,

2- Gümrük ittihadı

3- Meskûkât birliği .

Fransa Hükûmeti mandater Devlet sıfatının bu teklifleri münakaşa esası olmak üzre kabulüne müsait olmadığını ileri sürdü ve her iki tarafın hukukî noktai nazarlarını muvakkaten bertaraf ederek vasıl olunacak sureti hal elemanlarını madde bemadde pratik bir şekilde tetkik etmeği teklif eyledi .

Levent Sahverdi Arşivi

EK:4

T.C. BAŞVEKÂLET KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayısı 2

Kararname

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

5795

Milletler Cemiyetinin Antakya ve İskenderun işini müzakere etmek üzere yapacağı toplantıya Hariciye Vekili Dr.Tevfik Rüştü Aras'ın reisliği altında Riyaseticumhur Umumî Kâtibi Hasan Rıza Soyak ile Hariciye Vekilliği Umumî Kâtibi Numan Menemencioğlu nun muraḥaṣ,Emniyet-İşleri Umum Müdürü Şükrü ve Hariciye Hususî Kalem Müdürü Refik Koçsmaz,Hukuk Müşavir Muavini Fatin Rüştü Zorlu,Genelkurmay/Yüzbaşı Talâtin müşavir ve Hariciye memurlarından Ali Haydar Çörk,Şemsettin Arif Mardin,Abdullah Zekinin kâtip olarak gönderilmeleri ve Emniyet memurlarından Komiser Selimile Sadığın da heyete refakat eylemeleri ve kendilerine yol ve nakliye masraflarından başka Türkiye sınırları dışından başlamak üzere 2/5690 sayılı kararnameye göre gündelik verilmesi ve reisin gündeliğine on Türk lirası zam yapılması ve heyetin icabında bazı devlet merkezlerine de oğraması,Cenevrede ve oğradıkları sair yerlerde heyet reisi için istirahat ve kabul salonu ve heyet için çalışma odaları olan bir daire tutulması, otomobil kirası,muhabere,daktilo ücreti ile ziyafet masraflarının da kabulü ve icap edenlere siyasal pasaport verilmesi ve heyetin tahakkuk edecek gündelik ve masraflarının 1936 takvim yılı döviz cetvelinin (kongre ve konferanslar ve beynelmilel müesseselere yardım) faslına Hariciye Vekilliği için konulan (244,200) liralık tahsisattan ödenmesi; Hariciye Vekilliğinin 8/12/936 tarih ve 23194/599 sayılı tezkeresi ve Maliye Vekilliğinin 31/12/936 tarih ve 13248/4803 sayılı mutalaanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 31/12/936 da onanmıştır.

31/12/936

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V

Ha. V. Ma. V. Mü. V. Na. V.

İk. V. İ. M. V. G. İ. V. E. V.

EK-4

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
BAŞVEKÂLET
Neşriyat Müdürlüğü
Sayı:

Bl : 5/a

ATATÜRKÜN TELGRAFI

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Reisicümhur Atatürk Başvekil İnönüne şu telgrafı çekmişlerdir :

Hatay'ın mukadderatını tayin eden kararın Konseyden çıkmış olduğunu Hariciye Vekilimizin şimdi aldığım telgrafnamesinden anladım . Başarılmış olan millî davada takib olunan medenî ve insanî usule , arsı-ulusal lâyık olduğu kıymetinin verileceğine şüphe yoktur .

Bu eser, Cümhuriyet Hükûmetinin millî meseleler üzerinde ne kadar şaşmaz bir dikkatle durduğunu ve onları en makul tarzlarda intac için cesaret ve feragatle hareket ve faaliyete geçebilecek enerji ve kabiliyette bulunduğunu gösteren yeni bir örnek olmuştur . Türkiye Cümhuriyeti Hükûmetinin bu siyaset kavrayışının dünyada sulh ve huzur isteyen ve bunun icabı tabiisi olan hakseverliği şiar edinmeği fazilet bilen bütün dünya milletlerince takdirle karşılanacağına şüphe yoktur . Türkiye Cümhuriyeti haklı olduğuna kani bulunduğu davasını , büyük ve âdil hakem heyeti olmasını daima arzu ettiği ve bu sıfat ve salâhiyetinin daha çok çetin meseleler hallinde en yüksek kudret ve kuvveti haiz olmasını temenni eylediği Cemiyeti Akvama bırakmakla insanlık namına isabetli bir harekette bulunmuştur . Bu suretle medeniyet namına da yüksek bir vazife ifa etmiş olmakla sadece takdir ve tebrike şayandır .

İçten ve hakikaten bağlı olduğu dostlukları renoide etmeksizin millî meselenin hallini , Cemiyeti Akvam Konseyinde bir neticeye vardırmak hususunda gösterdiği yüksek kiyaset , durendişlik ve vakardan dolayı Türkiye Cümhuriyeti Hükûmetini ben de sureti mahsusada tebrik ederim .

Bu tebrikime teşekkürlerimi de ilâve ederek , bütün İcra Vekilleri ve Büyük Erkânıharbiye Reisi arkadaşlarımıza tebliğ buyurmanızı rica ederim .

K. Atatürk

EK-5

Levent Sahverdi Arşivi

EK-6/a

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Hususî Kalem Müdürlüğü

T E L : 28/1/937

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

H A Y A T

Vilâyetlere ve Umumî Müfettişliklere

1) 31.Kânunusani 1937 Pazar günü yurdun her tarafında Hatay için muvaffakiyet nümayişleri yapılacaktır.

2) - Nümayişlerin saat 14. de başlaması, mevsiminin ve mahallinin icabına göre nihayet saat 17. de bitirilmesi muvafıkolur.

3) Nümayişler C.H.Partisi ve Halk evleri ve belediyeler erkânı tarafından tertip ve idare edilecektir. Memurların iştiraki tabiî olmakla beraber nümayişe resmî mahiyet verilmeyecektir. Ve resmî daireler donatılmayacak ve tenvir edilmeyecektir.

4) Halkın fazla miktarda iştiraki temin edilmelidir.

5) Soğuk dolayisile ilk ve orta mektep talebeleri toplu olarak iştirak ettirilmemeli, gelecek olanlar varsa ferdî olarak velilerinin izin ve refakatlerine bırakılmalı ;

6) İstanbulda ve Ankarada üniversite ve yüksek mektep talebesi toplu ve muntazam kafileler halinde iştirak ederler.

7) Nümayişin nerede başlayarak nerelerden geçile ceği ve nerede nihayet bulacağı tertip hey'eti tarafından tesbit ve olan yerlerde gazetelerle ilân edilmeli,

Levent Şahverdi Arşivi

EK-6/b

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Hususî Kalem Müdürlüğü

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

- 2 -

8) Nutuk söyleyecekler ve nutuklar evvelden hazırlanmalı .

9) Nutukun esası : Hatayın Türk olduğundan ve oradaki Türklerin hak ve hayatlarının istiklâl şartları içerisinde inkişaf etmesinin tabiî ve medenî bir hak olduğundan, hiç bir kimsenin istiklâline ve huriyetine dokunulmadan sulh yollarından istihsalâ çalıştığımızı Cemiyetin Akvamın ve konseyinin bu haklar ve hakikatler dairesinde hatayın istiklâline karar vermesine sulhperverliğimiz ve milletlerinin istiklâline riayetkârlığımız dolayisile bizi memnun ettiğini ve Cemiyeti akvama olan inanımızın arttırdığını, Fransa ile dost geçinmek istediğimizi, İngiltere ve Rusya gibi dostlarımızın hakikat ve dürüstlük yolundaki gayretlerinin Yunanistan ,Yugoslavya , Romanya gibi müttefiklerimizin bizimle birlikte çalışmaları nutuklara esas olur. Raportör Sandler için de cemilekâr cümleler esirgenmemelidir. Suriyenin istiklâline taraftar olduğumuz ve bunu evvelâ bizim istediğimiz behemehal tebarüz ettirilmeli ve Arapların saadet ve ikballerinin halis temennikârı olduğumuz da sarahatle beyan edilmelidir. Çerkes ve ermenilerden bahsedilirse dostane bahsedilmelidir.

10) Suriyede tahrik eseri olarak bazı talebelerin aleyhde nümayişler yaptıkları haber alınmaktadır. Bunlardan hiç bahsetmemek, ve bunlara hiç cevap vermemek milletimizin ciddî karakterine uygun bir hareket

Levent Sahverdi Arşivi

EK-6/c

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Husust Kalem Müdürlüğü

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

- 3 -

olacağı gibi davadan muvaffakiyetle çıktığımız için âlicenaplığımıza ve civanmertliğimize de muvafık olur.

Bilhassa üniversite talebe ve muallimlerinin bu noktaya hassaten dikkatlerini celbederim.

11) Nümayiş esnasında fazla sevinç ve hafiflik göstereceklerin ve tahrikât yapacakların millî nümayişi maksadından inhiraf ettirecek, taşkınlıklara sebep olmak isteyecekleri-ceklerin hareket ve tahriklerine meydan vermemek icabeder. Böyle tahrikâta mani olacak en büyük ve en emin vasıta halkın ve talebelerin bizzat kendileridir. Bu cihetin bilhassa telkin buyrulmasını rica ederim.

12) İntizamın muhafazası için her türlü inzibatî tedbirler alınmalı, polis, jandarma kuvvetleri ona göre ihzar edilmeli ve mevki e kumandanları da vaziyetten haberdar edilmelidir.

13) Nümayiş esnasında bayrak, Türkçe konuşmak, yabancı düşmanlığı gibi maksadın haricinde hiç bir tezahürata meydan verilmemelidir.

14) Nutuklar söylendikten sonra:

A - Türklüğü kurtaran ve inkilâbımızı yaratarak Türklüğün yüksek taliini lâyik olduğu medenî mertebelere çıkaran ve Hatay davasında da, her millî meselede olduğu gibi, derin görüş ve yüksek iradeleriile bu muvaffakiyeti temin eden Atatürk'e,

B - Onun yanında ve onunla beraber memleketin ve milletin mukadderatını, iktisadî, siyasî ,idarî

Levent Sahverdi Arşivi

EK-6/d

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Hususî Kalem Müdürlüğü

DAHİLİYE VEKİLİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

- 4 -

sahalarda her gün yeni bir muvaffakiyetle idare eden Başvekil İsmet İnönü'nün şahsına ve hükûmetine ,

C) Diplomatik ve siyasî işlerimizi muvaffakiyetle başaran Hariciye Vekilimiz Dr.Tevfik Rüştü Aras namına Hariciyemize ,

D) Cümhuriyet Halk Partisine,

D) Ankarada Hatay Egemenlik kurumuna tazim ve teşekkür, takdir telgrafları çekilmelidir.

I6) Bu telgraflar kısa, vecîz olarak evvelden hazırlanır ve orada miting halinde toplanan halka okunarak tasvip edildikten sonra çekilir.

I6) Hükmeyiğin adına Millî Hatay Mitingi ismi verilir.

I7) Matbuatımız bu mitingten tafsilâtile beraber haberdar edilerek gerek evvelce ve gerek mitingin tafsilâtile ve eyi bir şekilde neşri temin edilmelidir.

I8) Bu telgrafın alındığının ve anlaşıldığının ve mitingin yapılacağının sür'ati işʻarını rica eder, mitingin eyi bir tarzda başarılacağına şimdiden emin olarak idare, fırka, muallim ve talebe ve gazeteci arkadaşlarımıza şimdiden teşekkürlerimi arzederim.

I9) Emniyet Birinci Şube (959) sayılı Vilâyetlere ve U.Müfettişliklere yazılmıştır.

Dahiliye Vekili
Şükrü Kaya

EK-6/d

Levent Şahverdi Arşivi

EK-7/a

19.7.937

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususi Kalem Müdürlüğü

3/149

H: Elkabas gazeţesinin hir neşriyatı hak.

C. H. P. Genel Sekreterliği
Mahreç: 4068 19 Temmuz 1937
Sayı: Ek: 1

C.H.P.Genel Sekreterliğine

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Elkabas gazetesinin IO/6/937 tarihli nushasında (İskenderunda Araplığı nasıl muhafaza ederiz) bağlığı altında intişar eden yazının dilimize çevrilmiş örneği bağlı olarak arzve takdim edilmiştir.

Başvekalete,R.C.K.U.,Hariciye V.,Genel K.Başkanlığına yazılmıştır.

Dahiliye V.Vekili Y.
Siyasi müsteşar

20.VII.1937

görüldü
Ö.U

Büro: malumat olarak ve bu vesile ile ade 8.7. Kurultay işlerinin son vaziyeti hakkında bir konuşma yapılmasının faydalı olacağı düşüncesile bu evrakın rezmeye alınarak ilk istimada görüşülmesini teklif eder. 8.VII e.h. [illegible]

9.VII.
22.VII.1937

EK-7/a

Levent Şahverdi Arşivi

EK-7/b

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

İskenderunda araplığı nasıl muhafaza ederiz.

Artık protesto göndermeği bırakıp sancakta araplığı kuvvetlendirmek için şöylece tedbirler alalım :

I) Sancağın reisinin arap olmasını temin için el birliğile çalışmak,

2)İlmî bir heyet gönderip maarif vezirliğinin mektep açması icabeden köyleri tesbit ettirmek ve bu mektepleri açtırmak,

3)Suriye liselerinde sancak çocuklarına elli meccani yer ayırmak,

4- Suriye darülfünununa her sene meccani 25 sancaklı talebe almak,

5) sancak çocuklarına her sene on talebeyi mısıra gönderip arap edebiyatını öğrenmek ve sancağa göndermek,

6- Araplığa bağlı muallimleri seçip sancağa göndermek,

7) bu mektepleri suriye müessesilinin idaresinde bulundurmak,

8)Suriye meclisi sancak araplarını seçime iştirak ettirmemek için suriye meclisindeki sancak mebuslarının devam edecekleri hakkında bir karar ittihaz etmeli,

9) Bu mebuslardan biri istinkâf ederse istifa ettirilir. ve yerine başkası seçilir.

IO) Sancakta araplığı yaymak hayırlı cemiyetler ve kulüpler açmak.

aslı gibidir.

Levent Şahverdi Arşivi

EK-8

H.O.

T.C.
DAHİLİYE VEKALETİ
Matbuat Umum Müdürlüğü

HATAY HAKKINDA ECNEBİ MATBUATININ NEŞRİYATI

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

15 İlkkânun 1937
No: 46

S U R İ Y E B A S I N I :

3 - 5 İlkkânun 1937:

Suriye matbuatı dört ay kadar sükût ve sükûn muhafaza ettikten sonra Hatayın yeni rejime kavuşması meselesini mevzuubahsederek birdenbire ve şiddetli bir surette hücum etmeye başlamıştır. Bütün matbuat 29 sonteşrin tarihinde Suriye bayrağının Hatayda indirilmesi münasebetile, uzun başmakaleler neşretmektedir. Bu yazılarda Uluslar Sosyetesi, biz ve Fransa şiddetle tenkit edilmekte ve Hatay kıt'asının Suriyenin ayrılmaz bir parçası olduğu tekrar olunmaktadır.

"Elkabes", "Fetel-Arab" vesaire, 29 sonteşrinin, Suriye için bir matem günü olduğunu iddia etmektedirler. Suriye parlâmentosunda Hatay hakkında hararetli ve heyecanlı nutuklar irad edilmiştir: Fahri El-barudi ve El-Çiçekli meclisteki demişlerdir ki: "Siyasa, bizi aziz bir komşudan ayırmak istedi. Muazzam Türkiye, bir küçük Hatay kıt'asiyle daha fazla büyümez. Araplığın dostluğu, Türkiye için İskenderundan daha kıymetlidir."

Başvekâlet vekilliğini yapan dahiliye ve hariciye bakanı El - Cabirin de meclisteki bir nutuk irad etmiştir, ve Suriye bayrağının Hataydan indirilmesi meselesine teessüfünü bildirmiş ve hükûmetin lâzım gelen tedbirleri alacağı vaadinde bulunmuştur.

Meşhur Mısır muharrirlerinden Emin Sait Mısırda çıkan el - Mokattam gazetesinde dikkate değer bir makale neşretmektedir. Muharrir, Hatay meselesini ve Uluslar Sosyetesinin aldığı tedbirleri bütün teferrüatiyle izah ettikten sonra Hatayın yeni rejimini müdafaa etmekte ve bunun tatbikinin lüzumlu olduğunu ileri sürmektedir. Bu makale "Elifba" gazetesinde aynen neşredilmiştir.

"Fetel - Arab" gazetesi Atatürk'ün Dörtyola kadar gideceği haberini

Levent Şahverdi Arşivi

EK-9/a

402/386

T. C
Dahiliye Vekâleti
Hususî Kalem Müdürlüğü

5359

Geldiği yer	Tlg. No.	Tarihi	Şifre Numarası	Ücreti	Kaydı
Dörtyol	262	20.6.938	Em. 1853	6400 0[illegible]	ear

Telgrafhaneye verildiği	Tarih	Sa.	Da.	Telgrafhanece alındığı	Tarih	Sa.	Da.
	20.6.938	22	30		20.6.938	1	25
Kaleme geldiği	Tarih	Sa.	Da.	Kalemde açıldığı	Tarih	Sa.	Da.
	21.6.938	8	30		21.6.938	9	50

13.H

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Dahiliye Vekâletine

Bay Şükrü Sökmensüer,
Emniyet Umum Müdürü.

1- Bu gün saat on bir buçukta Payas'a gelen Parti Umumî Reisi Abdülgani Türkmen, Sekreter Vedi Münür, faal azadan Fevzi Şemseddin , azadan Samih Azmi, azadan İnayet Mürsel, azadan Abdullah Mürsel ile Hatay'ın bu son günlerdeki umumî vaziyeti hakkında uzun görüşmeler yaptık. Hepsinin imzaları ile verdikleri rapor ikinci maddede aynen yazılmıştır.

2- Bilhassa Sancak meselesinin Cenevre'ye intikalinden sonra Fransız memurları ve en kuvvetli elemanlarından olan Suriye'li memurlarla Hasan Cebbare ve avenesi ve Fransız'ların teşkil ettiği Partiler Alevî'ler üzerinde - her vasıtaya müracaat ederek işlemiş ve onlardan büyük bir kısmını aleyhimize bir cephe halinde teşkilâtlandırmışlardır. İdarî tebeddülün vukuundan sonra Fransız memurlarından Mesalihi Hassa Reisi Karo(Ben ve Dömenk siyaset aleyhine hareket edemem) diye istifa etmiştir. Şu kadar ki Antakya, Kırıkhan İstihbarat Zabitleri ve Sancak İnzibat - kuvvetleri Kumandanı Marut,Kumandan Seri, iş başında kalmıştı. Vaktiyle en ziyade aleyhimizde faaliyet ve hareket göstermiş ve aleyhtarlarımızı takviye ederek aleyhimize kışkırtmış olan bu adamların son günlere kadar aley-

./.

-3-

1

Levent Şahverdi Arşivi

EK-9/b

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Husust Kalem Müdürlüğü

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

-İkinci Sayfa-

himizdeki harekâta devam ettikleri tahakkuk etmiştir. Bir çok hadiselerle ve bilhassa kumandan Seri'nin şa-trikalayı tahakkuk etmiş ve bu hakikat Kolônel Kole - tarafından sebr ve tevil edilmeyecek dereceye geldiğin- den nihayet dünkü gün saat 12 de vazifesine hitam veril- diği haber verilmiştir. Bize taraftar olan Alevî'leri işlerinde mütevalî tazyik ve tethiş harekâtı yapılmakta ve intihabın birinci gününde Türk'lere rey veren iki Ale- vî'nin intihap gününün gecesi hanelerinde katledilmesi ve Türk'ler hesabına çalışan Bey zade Bay Ahmet ve 70 yaşındaki validesi yine tethiş çetesi tarafından kurşun- la ~~alöldürülmesi~~- öldürülmesi ve Cebelimusa'dan gönde- rilen Ermeni Çetelerinin Süveydiye'de bize taraftar olan Alevî'leri açıktan açığa ölümle tehdit etmiş olmaları - Alevî'lerin maneviyatını büsbütün sarsmıştır. Bu tethiş harekâtının Alevî'ler üzerinde yaptığı intibalar henüz zail olmadan ve idarî tebeddül vukubulmuş olmasına rağ- men Süveydiye'de Türk listesine kayıt edilen Alevî'lere karşı taşkınlık yapılması ve bu sırada mütecavizlerin Hükûmet konağına taş ve kurşun attıkları ve Nahiye Hükû- met konağının camlarını kırdıkları halde mütecasirlerin derdest ve tecziye edilmemesi gibi sebepler bize tara- taftar olmak isteyen Alevî'lerin cesaretini kırmıştır. Ale- viler kaybedildiği gibi bize taraftar olan Arap'ların kaybedilmesi ihtimali Kuseyir Arap'larından yüzde on beş - le otuz arasında rey alabileceğimiz kanaatındayız. Arap- ların da kaybettiğimiz takdirde intihaptaki vaziyeti- miz;Arap'lardan rey alamadığımız takdirde İntihapta - akalliyette kalacağız. Bunun bir çok sebepleri vardır Evvelemi Türk nufusu Sancak'ta akalliyet teşkil etmesi- ne rağmen bunların bir çoğu intihap komisyonunun göz- terdiği müşkilât ve tesvil işleriyle alâkadar olan Mah- kemenin yaptığı tashihat dolayısıyle kayıt haricinde kalmış ve bilhassa Kırıkhan Kazasına tabi Aktepe ve Ceylânlı mıntakaların da bir çok Türk'lerin kaydedilme-

2 +/.

Levent Sahverdi Arşivi

EK-9/c

402/386

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususî Kalem Müdürlüğü

T. C. BAŞBAKANLIK Şifre Dairesi -Üçüncü Şayia- 01 1660

mesi ve buna mukabil Fransız'ların hariçten getirdiği Arap ve Ermeni'lerin Sancak vatandaşı sıfatiyle kaydedilmesi neticesi olarak diğer anasır miktarının artmış olmasıdır. Bundan evvelki intihaplarda Sancak Ermeni'leri 32 müntehibisani çıkardıkları halde bu kayıt muamelesi neticesinde Ermeni'lerin 60 dan ziyadesi Müntehibisani çıkarmakta oldukları nazarı dikkate alınırsa - hariçten adam getirtmek suretiyle yapılan suiistimalin derecesi meydana çıkar. Fransız'ların idarî tebeddül yapmak için gösterdikleri inhimak kayıt muamelesi esnasında Fransız'ların yaptıkları tazyik ve tethişin ve yolsuzlukların tevil ve setredilmeyecek dereceye gelmesi ve bilhassa ana vatanın aldığı vaziyetin fena Fransızlara verdiği endişedir. Tebeddül, dolayısıyle Türk'lere verilen salâhiyet Valiye Kaymakamları,Nahiye Müdürlerini, Polis, Jandarma Şeflerini ve diğer memurları - azil ve nasp etmek salâhiyeti verilmiştir. Vali bu salâhiyete istinaden bir çok Nahiye Müdürlerini,Antakya Kaymakamını , Malmüdürü, Polis ve Jandarma Kumandanlarını,Nahiye Müdürlerini ve daha bir çok Maliye ve Adliye memurlarını peyderpey değiştirmektedir. Polis, Jandarma kuvvetleri Valinin bir kararıyle mahallî memurların idaresine verilmiştir. Valinin elinde bu kadar salâhiyet varken Süveydiye Alevî'lerinin lehimize hareket etmemeleri sebebi Vali Türk'lerle Fransızlar arasında Mebusluk adedi tesyyün etmiş ve bu bapta itilâfda hasıl olmuş idi. Alevî'ler üzerinde fazla uğraşmağa lüzüm olmadığını söylemiş ise de Parti yine faaliyetine devam etmiş ve bâlâda arzedilen esbap dolayısıyle muvaffak olunamamıştır. Buna delil olarak Süveydiye - ve gerekse umum Sancak'ta Alevî'ler üzerinde fevkalâde ehemmiyeti olan Şeyh Maruf Efendi bütün nufuzunu sarfetmiş ise de maalesef hükûmetin tethiş siyaseti yüzünden o da muvaffak olamamıştır. Saygı ile arzeylerim.

Antalya saylavı
Tayfur Sökmen

K.O

3

EK-9/c

Levent Şahverdi Arşivi

EK-10

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2
7834

gizlilik 29/106/1199 tarih ve 03371 sayılı emirle KALDIRILDI

Kararname

Hatay vaziyeti dolayısile cenup hududunda alınacak tertibata mütedair olan Genel Kurmay Başkanlığının 29/II/937 ve I4/I2/937 tarih ve 627I5 ve I785I sayılı tezkereleri İcra Vekilleri Heyetince I4/I2/-937 tarihinde görüşülerek :

I- 7.Tümen ve 39.dağ Tugayı birlikleri mevcutlarının (hayvanlar hariç olarak) I7 inci tümen gibi yüksek hareket kadrosuna çıkarılması ,

2- Bu kadronun şimdiden tatbiki için hemen acemi er alınması ve bu maksat için lâzım olan 500,000 liralık tahsisatın önümüzdeki Mart.I938 zarfında Millî Müdafaa bütçesine ilâve olunmak üzere şimdilik ihtiyacın taalluk ettigi Millî Müdafaa bütçesindeki tahsisattan sarf olunması ve bu hususta icap eden tertibatın Millî Müdafaa ve Maliye vekilliklerince alınması onanmışdır.

I4/I2/937

REİSİCUMHUR
K. Atatürk

Bş. V. | Ad. V. | M. M. V. | Da. V

Ha. V. | Ma. V. | Mf. V. | Na. V.

Ik. V.ve Zr.V.V. | S. I. M. V. | G. I. V. | Zr. V.

EK-10

Levent Sahverdi Arşivi

EK-11/a

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Hataya gitmekte olan ve Hatayda bulunan Türkiye'den gitmiş memurların çalışma talimatı

ANKARA
1937
BAŞVEKÂLET MATBAASI

Levent Şahverdi Arşivi

EK-11/b

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Hataya gitmekte olan ve Hatay'da bulunan Türkiye'den gitmiş memurların çalışma talimatı

A - Hatay'a giden Hataylı Memurlar:

1 — Bu memurlar kânunusani 1938 başına kadar Hataya gitmiş bulunacaklardır.

2 — Hatay'a giden Hatay'lı memurların sıhhî ve zarurî mazeretleri müstesna ailelerini de berabe götürmeleri arzu edilir.

3 — Hatay'lı memurlar harcırahlarını merbut bulundukları vekâlet, hususî idare, muhasebe veya sermayesinden yarısından fazlası Devlete aid müesseselerden alırlar.

4 — Hatay'a giden her memurun ilk işi Hatay Erkinlik Cemiyeti faal hey'etini ziyarettir.

5 — Hatay'a giden her memur kat'iyen vakit geçirmeksizin Hatay vatandaşlığına geçmek üzere tescil muamelesi için müracaat eder.

6 — Tescil muamelesinde en ufak müşkilâta maruz kaldıkları takdirde nerede, hangi nüfus dairesinde, hangi memur tarafından ve ne gibi sebebler ileri sürülerek müşkilâta maruz kaldığını derhal Erkinlik Cemiyeti Faâl Hey'eti Başkanlığına bir raporla bildirir ve mümkün olduğu kadar bu müşkilâtın vesikalarını veya şahitlerini de cemiyete verir.

7 — Hatay'a giden her memurun ana vazifesi Hatay'daki Türkleri mütemadiyen bir tek cephe halinde hareket edecek surette telkin ve tenvirdir. Ayrıca Hatay'daki diğer unsurları Türkler lehine kazanmakda o kadar mühim bir vazifedir.

8 — Hatay'lı memurlar Hatay'da yapılacak ilk işin önümüzdeki intihabı kazanmak olduğunu tamamen bilmiş olacaklardır. İntihabı kazanmanın ilk sırrı da Türk'ün tek cephesini daima kuvvetlendirmek ve bu cepheye diğer anasırdan mümkün olduğu kadar çok fazla taraf-

Levent Sahverdi Arşivi

EK-12/a

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Hususî Kalem Müdürlüğü

378

Geldiği yer	Tlg. No.	Tarihi	Şifre Numarası	Gurubu	Açanın adı
Dörtyol	I77	22.8.937	Kalem 7I20	I80C	İ. Güver

Telgrafhaneye verildiği	Tarih	Sa.	Da.	Telgrafhanece alındığı	Tarih	Sa.	Da.
	22.8.937	9	50		22.8.937	II	20

Kaleme geldiği	Tarih	Sa.	Da.	Kalemde açıldığı	Tarih	Sa.	Da.
	22.8.937	I3			22.8.937	I6	

Dahiliye Vekâletine

HAYAT

Dahiliye vekili Şükrü Kaya'ya

I) Selâhattin Baki, Hasan Cebbare gibi eşhasın iğfallerine kapılarak aşiretle birlikte menfi hareketlerde bulunmakta olan Abacılı Türk Aşiretinden Yobaz Hacı Ali o zamanlarda o tarafa gönderdiğim Abdurrahman Murselî ile biraderim İhsan tavsiye ve tenbihim veçhile kendileriyle temasa geçmişler ve Abacılıların fikir ve hareketlerinde hayli selâh görüldüğünü, dün gelen Abdurrahman Murselin ifadesinden ve aldığım müteaddit raporlardan öğrendim. Tam müsbet neticenin elde edilmesi için faaliyetlerine devam etmelerini tavsiye ederek Abdurrahman Murselî geri göndereceğim. Pek az zamanda onlarında büyük camiaya dahil olarak millî vazifelerini ifaya başlayacaklarını kuvvetle ümit ediyorum.

2) O civarda bize muhalefet eden yalnız Cilâlı köyü kalmıştır. Bunlar has Türklerdir. Kürt Mehmet hocanın annesi bu köydendir. O itibarla maalesef bu köy hocanın zehirli sözlerine kapılmışlar, iğfal olmuşlardır. Şimdiye kadar tarafımızdan yapılan temaslar bir faide temin etmemiştir. Bu kerre gerek Kürt Mehmet hoca ile gerekse köylü ile temas etmek üzere Hata'ya İnayet Murseli göndereceğim. Vaktiyle bu -

Levent Şahverdi Arşivi

EK-12/b

köyün idarî ve İktisadî işleriyle çok alâkadar olduğu için - onlar üzerinde müessir olacağını kuvvetle ummaktayım.

3) İskenderun Halkevini Abdurrahman Mursel deruhte etmektedir. Mumaileyhin Başkanlığı İskenderonun muhtelif unsuru üzerinde iyi bir tesir husule getirmiştir. Yakında bu muhtelif unsurlar arasında muhtelit bir kongre aktedilerek - Sancağın refa ve emniyet işleri görüşülüp konuşulacaktır. Abdurrahman Mursel muhtelif anasır rüesasını davet etmiş ve onlardan muvafık cevap almıştır. Bu kongre yakında kuvveden file çıkacaktır.

4) Kırıkhan ve Antakya müstesna olmak üzere İskenderun, Bilân ve Reyhaniye gibi Sancağın diger şehirlerinde ki Halkevleri bütün harareetiyle faaliyetlerine devam etmektedirler. Kırıkhan Halkevi pek yakında faaliyete başlayacaktır.

5) Reyhaniye mıntakasındaki Arapların bize karşı olan temayülleri günden güne artmakta ve bizimle beraber hareket edip Fransızlara aldanmıyacaklarını beyan etmektedirler. O havalideki Türkler araplarla hoş geçinerek fikir ve gaye birliğine ve bu hususdaki telkinata germi vermektedirler.

6) Kırıkhan'ın düzme mebusu Lahmut, Kırıkhan - kaymakamı Selâhattin ile birleşerek icraya melanete devam ediyorlarsa da bunlarla azamî mücadelede bulunarak melanetlerinin tahdidine çalışmaktadır.

7) Hükûmetimizin gösterdiği alâka enerji ve kudreti tahammüliyesini arttırmaktadır. Bu vaziyet karşısında Hatayın umumî durumu Antakya'da Usebeciler dahil olmak üzere anbean lehimize inkişaf etmektedir.

8) Esasen Kırıkhan halkından olan İstihbarat - tercümanı Agop Tercan Abdurrahman Mursele yakınlık göstermiş [redacted] olduğunu, Abdurrahman Mursel ifade etmiştir. Bunun üzerine kendisine Agop tercanla teması arttırmasını ve lehimi-

Levent Şahverdi Arşivi

EK-12/c

ze çalışmasını temin etmesini tekiden tenbih ettim.

9) İskenderonda aleyhimize neşriyat yapan Elliva Arap gazetesine karşı yazı yazmak üzere Halep'te Vahdet gazetesinin sahibi Nuri Genç gazetesini İskenderonda çıkarmak istediğini Abdurrahman Kursele söylemiştir. Maddî ufak bir muavenetle bu gazeteyi İskenderonda çıkartmak ve lehimize yazı yazdırmak - çok muvafık olacağından müsaade buyrulursa hemen işe başlattıracağım.

IO) Antakya'daki Halk mümessilleri aleyhinde ötedenberi çok şikâyet vardır. Bu defa da hiç yoktan firar ederek halkı kendi başlarına bırakmış olmaları, Halkın ve Halkevlerinin teessür ve iğbirarına mucip olduğundan halk tarafından heyeti mümessilenin tadili helledilmiştir. Lâkin öyle bir zamanda bunun mahal olmadığını, tesanütle çalışmalarına bildirdim. Yüksek iradenize intizarla derin saygılarımı sunarım.

II) Riyaseti Cumhur Kâtibi Umumisi Hasan Rıza Soyak'a ve Dahiliye vekâletine arzedilmiştir.

Antalya Saylavı

Tayfur Sökmen

Levent Sahverdi Arşivi

EK-13/a

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

1 - Hatay Sancağının ayrı bir mevcudiyet olarak kendi kendini idare etmesi Cemiyeti Akvamca kabul edilmiştir. Bu karar Cihan sulhunü korumak ve kurtarmak için bütün dünyaca Cemiyeti Akvamın büyük bir muvaffakiyeti telekki olunmuştur. Büyük küçük her devlet bundan memnun olmuş ve efkârı umumiye ve matbuat bu kararı alkışlamıştır. Büyük devletlerin ricali siyasiyesi bu kararın isabetini her gün tekrar etmektedirler. En çok memnun olan Fransızlarla Türklerdir. Fransızlarım Türklerle aralarındaki çetin bir davayı hal etmişler, Türklerin dostluklarını kazanmışlardır. Türklerde esasen Türk olan bir toprağın istiklalini ve oradaki halkın hüriyetini temin etmişlerdir. Türklerin bu zaferi her tarafta büyük şeliklerle tesit etmişlerdir.

Bu kararın geri alınmasına veyahut bozulmasına hiç bir imkân yoktur. Bu kararın kefili cihan efkârı umumiyesi ve bütün devletlerdir. Bu kararı yörütecek olanların başında Türkiye gelir.

Şimdi Cenevrede konuşulan mesele Hatay'ın Ana yasasına ait olan kanunlardır.

Türk murahhas hey'eti Hatayın ve Hataylıların istiklalini ve hüsnü idaresini temin edecek kanunları yapmak ve yaptırmak vazifesiyle mükelleftir. Ve bu vazifesini en iyi şekilde ifa edeceğine her kesin emniyet ve kanaati vardır.

Gerek bu devirde ve gerek Ana yasanın tasdikinden sonra yapılacak işleri Hatay Eğemenlik cemiyeti aşağıda hülasa eder: Hataylıların huzûr ve sükûn içinde refah ve ikballerini temin edecek bu esasların bütün Hataylılar tarafından hüsnü telekkî ve tatbik edileceğine emindir.

1) Türkler kendi aralarında eski zamanlardan kalma şu veyahut bu bir takım vahî ve indî sebeplerle aile ve şahsî münazalarını bir tarafa bırakarak barışacaklar ve el birliği ile müstakil vatanlarının terekkî ve tealisine çalışacaklardır.

Hatayın ana yasası herkesin hak, menfaat ve haysiyetini muhafaza edecektir. Herkesten ve her şeyden evvel Türkler ---

Levent Sahverdi Arşivi

EK-13/b

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

birbirlerinin ve kendileri haricinde diğer unsurların hayat, hak haysiyet ve menfaatlerini korumakla mükelleftirler. Hiç bir kimse mazideki akideî siyasiyesiyle veyahut şu veya bu zümreye intisabı ile muatep tutulmayacaktır.

Hatay Eğemenlik cemiyeti her Türkün bunu memleket menfaati iktizası olarak yapmış olduğuna ve hüsnü niyet mahsulü olduğuna kanidir. Binaenaleyh Hatay Eğemenlik cemiyeti her Türk'ün mukaddes Vatan vazifesini aynı gayret ve aynı fedakârlıkla yapacağına emindir. Çerkezler içerde ve dışarda ve tarihin her safhasında Türklerle beraber oldukları için onları Türklerden ayrımak asla doğru değildir.

2 - Aleviler, tarihi menşeleri ile ve kendilerinin de teyitlerine ve bizim de bildiğimize göre aslen Türktürler. Kendi mezhep ve akidelerinin benzeri yalnız Türkiyede ve Türkler arasında vardır.

Türklerle beraber olmakta kendilerinin ırkî, mezhebi menfaatleri vardır. Türklerin uzatacakları kardeşlik elini aynı muhabbet ve samimiyetle sıkacaklarına cemiyetimizin imanı vardır.

Hatay kanunları bu kardeşliği takviye edecektir.

3 - Hatay'ın iç işlerindeki istiklali bir emri vaki olduktan sonra Arapların Türklerle birlikte olmaları zaruridir. Bu gün Suriyede Türkler aleyhindeki neşriyat yalnış bir poletikanın geçici bir eseridir. Türk dostluğu Suriyenin istiklâli için de lazım ve zarurî bir unsurdur.

Hayatın, iktisadiyatın , mütekabil hissiyatın bu zarurî ve birleştirici mahiyetini takdir eden tarafeyn teşrikî mesaide gecikmeyeceklerdir.

4 - Merkezleri yabancı memleketlerde bulunan Türk düşmanı komitecilerin tesiri ile bu gün Sancakta aleyhtar bir vaziyet almış gibi görünen Ermenilerin hatta Taşnaklardan aklı başında olanlar Türklerle birlikte çalışmağa taraftardırlar. Türkler kendileriyle eyi geçinmek ve iyi komşuluk yapmak kararındadırlar. Birlikte çalışmaktaki ve yaşamaktaki menfaat zaruretleri yakın bir günde filî eserlerini gösterecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

EK-13/c

DEVLET ARŞİVLERİ
Cumhuriyet Arşivi

- 3 -

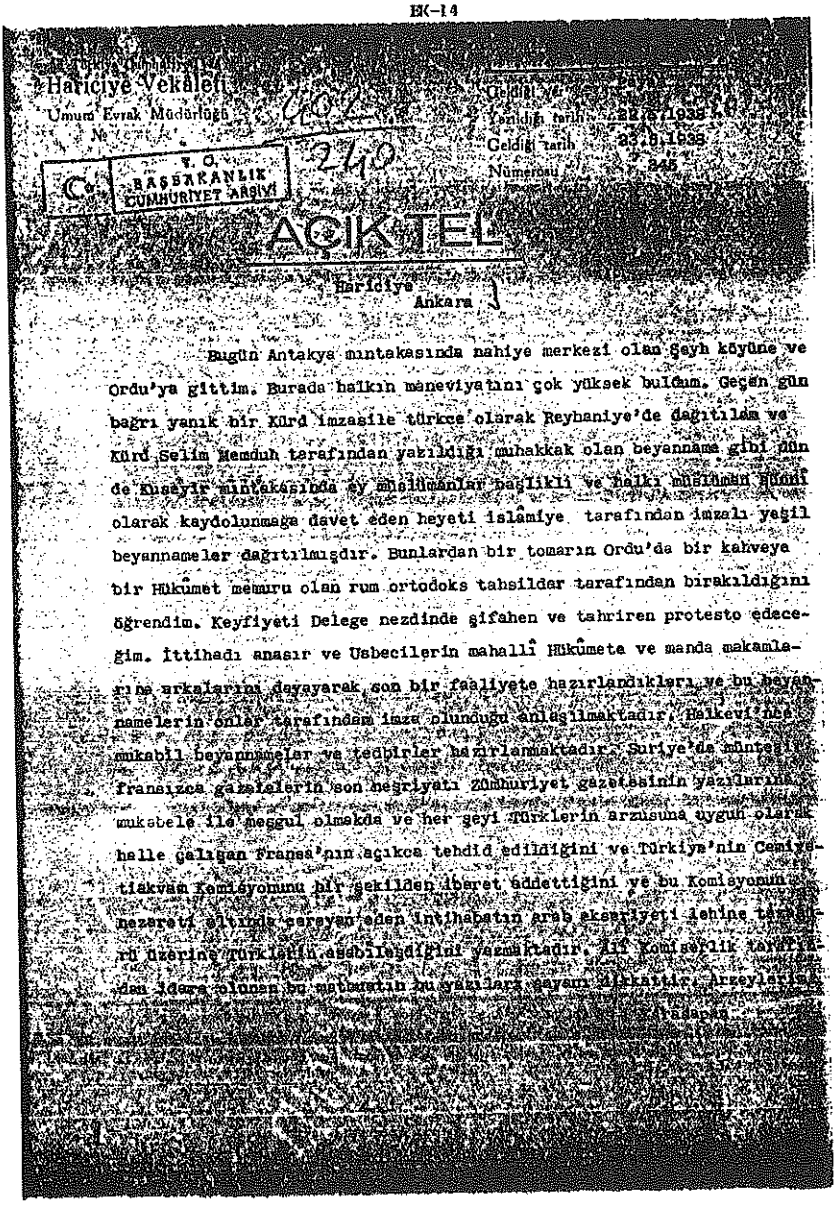
5 - Katolikler, Fransız-Türk dostluğunu/Sancakta en iyi müessili olacaklardır.

Ortodokslar, Hatayın istiklalinden yalnız istifade edeceklerdir.

6 - Yüzellilikler ve Türkiye Cumhuriyeti muhalifi olarak Hatayda oturan Türklerin kurtuluşu ve hayat ve akibetlerinin selameti Türklerle beraber bulunmaktadır. Geçmiş zamanlardaki mutaleat ve teşebbüsatın bu günkü ve hususuile ~~bu~~ yarınki hayatta hiç bir tesiri yoktur. Yarınki ~~mevkilerini~~ mevkilerini bu günkü hattı hareketleriyle kendileri tayin edeceklerdir.

Levent Sahverdi Arşivi

EK-14



Hariciye Vekâleti
Umum Evrak Müdürlüğü
No

Geldiği yer
Yazıldığı tarih 22/9/1938
Geldiği tarih 23.9.1938
Numarası 345

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

AÇIK TEL

Hariciye
Ankara

Bugün Antakya mıntakasında nahiye merkezi olan Şeyh köyüne ve Ordu'ya gittim. Burada halkın maneviyatını çok yüksek buldum. Geçen gün bağrı yanık bir Kürd imzasile türkçe olarak Reyhaniye'de dağıtılan ve Kürd Selim Memduh tarafından yazıldığı muhakkak olan beyanname gibi dün de Kuseyir mıntakasında ey müslümanlar başlıklı ve halkı müslüman ismi altında olarak kaydolunmaga davet eden heyeti islâmiye tarafından imzalı yeşil beyannameler dağıtılmıştır. Bunlardan bir tomarın Ordu'da bir kahveye bir Hükümet memuru olan rum ortodoks tahsildar tarafından bırakıldığını öğrendim. Keyfiyeti Delege nezdinde şifahen ve tahriren protesto edecegim. İttihadı anasır ve Usbecilerin mahallî Hükümete ve manda makamlarına arkalarını dayayarak son bir faaliyete hazırlandıkları ve bu beyannamelerin onlar tarafından imza olunduğu anlaşılmaktadır. Halkevi'ne mukabil beyannameler ve tedbirler hazırlanmaktadır. Suriye'de müntesir Fransızca gazetelerin son neşriyatı Cümhuriyet gazetesinin yazılarına mukabele ile meşgul olmakda ve her şeyi Türklerin arzusuna uygun olarak halle çalışan Fransa'nın açıkca tehdid edildiğini ve Türkiye'nin Cemiyeti Akvam Komisyonunu bir şekilden ibaret addettiğini ve bu Komisyonun nezareti altında cereyan eden intihabatın arab ekseriyeti lehine tanzim üzerine Türklerin asabileşdiğini yazmaktadır. Bir Konsolos tarafından idare olunan bu matbuatın bu yazılara cevabı dikkatten[illegible]

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

EK-14

Levent Sahverdi Arşivi

. T. C.
Dahiliye Vekâleti
Hususi Kalem Müdürlüğü

EK-15/a

Emniyet İşleri Genel Direktörlüğüne

Şifre : 18.3.937
Malatya: Hayat

Tab'ı için Mısıra gönderilen propagandanın Türkçe ve Arapçasının ayrıca İstanbulda da bastırılacak muhtelif vasıtalarla Mısır, Irak, Palestin , Hicaz ve Suriyeye gönderilmesi temin edilmelidir. Bu iş tacil olunmalıdır. Suriyeden ziyade diğer Arap memleketlerine göndermek te işin bir an evvel Suriyede yayılmasını temin eder. Teşebbüsünü bildiriniz.
Seyahat İki sayılıdır.

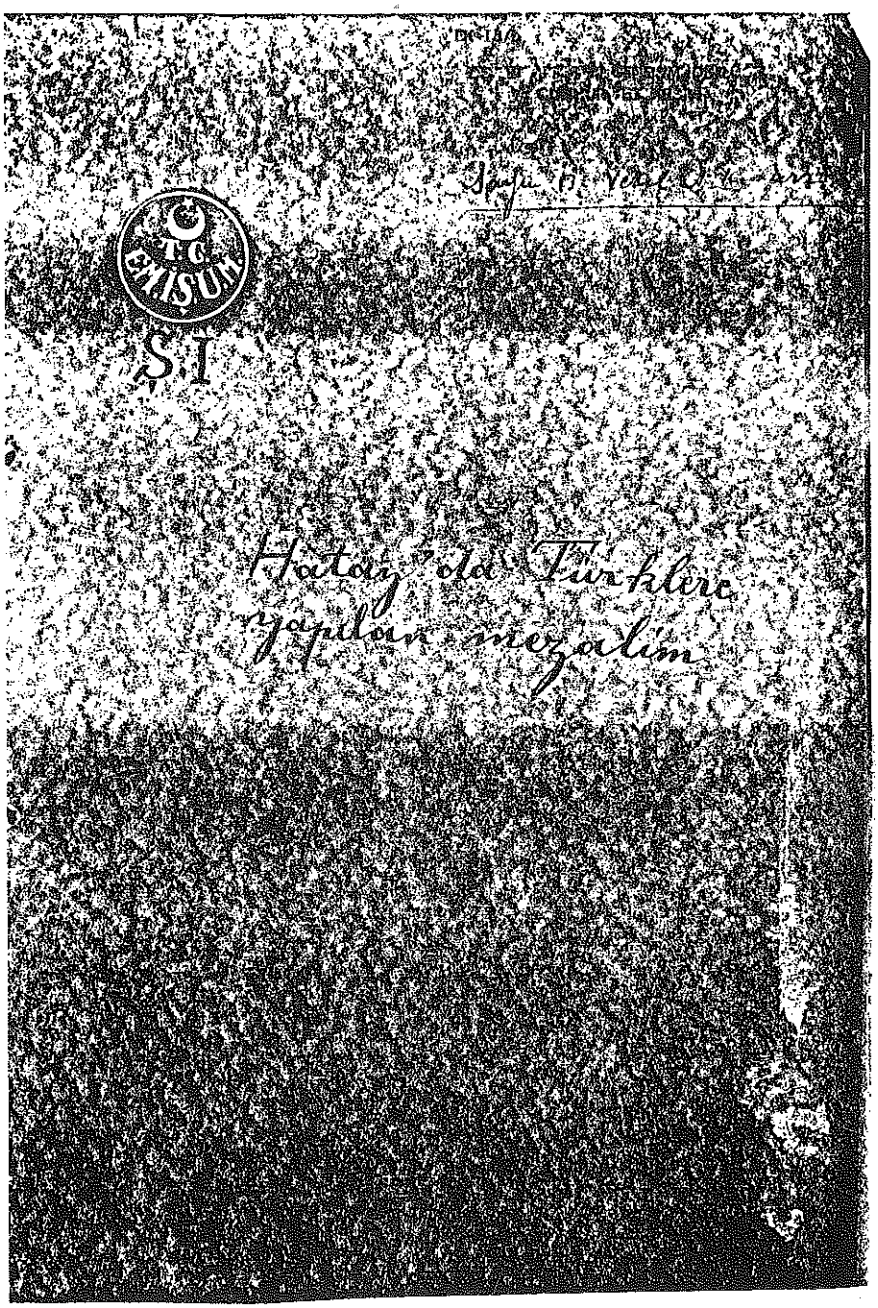
Dahiliye Vekili

Seyahat Nº 2
16.3.937

Şifre etkm.
18.3.37
10,8 öğ

EK-15/a

Levent Şahverdi Arşivi



EK-15/b

Levent Sahverdi Arşivi

EK-16

CUMURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ
1
938 Canım -

17.2.137

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Hatay istatü ve Teşkilâtı Esasiye kanunu yakın günler içinde Cemiyeti Akvamca tesbit edilmiş bulunacaktır.

Hatayda bu istatü ve Teşkilâtı Esasiye kanununa göre yeni idare sisteminin kuruluşundan itibaren bu mıntaka halkının her sahada inkişafı ve kazanılan hakların idamesi için bir takım kanunî ıslahata kat'i ihtiyaç gösterecektir. Her şeyden evel adlî , idarî , malî, iktisadî , sınaî ve kültürel ve bayındırlık kanunlarının bu memleketi yaşatabilecek ve Türk karakterine ve medenî esaslara uygun prensipler dahilinde tanzimi zaruridir . Bu kanunların Parti merkezinde ihzarı muvafık görülmüştür . Her Vekâleti ilgileyen kanunlar hakkında Hatay için gereken projelerin şimdiden hazırlanması için Partide bu maksatla çalışacak heyete Vekâletlerinden de bir mümessil tayin buyurulmasını bilhassa rica eyler ve saygılarımı sunarım .

C.H.P. Genel Sekreteri Adına
Giresun Saylavı

EK-16

Leyeat Şahverdi Arşivi

EK-17

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2
8472

Kararname

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Muvazzaı Umumiye ve hususiyeden maaş alan ilişik listede adları yazılı (252) Hataylı memur ve müstahdemin, iki seneye kadar izinli sayılmaları; Dahiliye Vekilliğinin 24/3/-938 tarih ve 13659 sayılı teklifi üzerine 3296 sayılı kanunun hükmüne tevfikan İcra Vekilleri Heyetinin 7/4/938 tarihli toplantısında onanmıştır.

7/4/938

REİSİCUMHUR
K. Atatürk

Bş. V. C. Bayar
Ad. V. Ş. Saraçoğlu
M. M. V. K. Ozan
Da. V. Ş. Kaya
Ha. V. V. Ş. Saraçoğlu
Ma. V. Vekili
Mf. V. F. Ankan
Na. V. A. Cetinkaya
İk. V. V. C. Bayar
S. İ. M. V. Dr. H. Alatas
G. İ. V. ve Zr. V. V

Levent Şahverdi Arşivi

Hariciye Vekâleti
İkinci Daire Reisliği
I. Şube
14145
4 : 6

642 Ankara 15/ 1937
EK-18/a Hulâsa Trablus-Şam halkının tebrikleri

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Yüksek Başvekâlete

Ahiren Trablus-Şam halkında iki kişilik bir heyet Beyrut Baş Konsolosluğunu ziyaret ederek örneği leffen takdim edilen mektup ile bin kadar imzalı bir mazbata vermişlerdir

Mektup ve mazbata , Hatay zaferinden dolayı bir kısım Trablus-Şam halkının sevincini ifade etmektedir

Ziyaretçiler imzalarının ilân edilmemesini rica etmişler ve memleketimiz hakkında güzel temennilerde bulunarak Konsoloshaneden ayrılmışlardır .

Arzolunur .

Hariciye V. Vekili

Şinasi
29-6-37

-3-

Dahiliye Vekâletine ve R. C. K. Umumiliğine de yazılmışdır. /

BAŞVEKÂLETİ
10-6-37 4829

EK-18/a

Levent Şahverdi Arşivi

EK-18/b

C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Saadetlen Efendim Hazretleri

Huluskâranei acizi arz etmeğine hacet görmeyip mazdi Sâmii Azamilerinde müsellem olduğu hiç bir vakıtta şüphem yoktur.

Geçende idi adhayi Saidin şerefi hululu münasebetile vacibi tebrik ve tehniesi zat ütufilerine arz ve vasitai aliyyeleriile Cümhuriyeti Fahime Reisi Azamisi ve vezareti muazzamenin Reisi Afhamilerine ve sair vuzerâyı kirâm hazretlerine arzı tebrik etmek ricasile vaktile ehaliden müşekkel bir heyetle beraber müşerref olup arz etmiş idim. Fevzü zafer beklemekte bulunduğumuz Iskenderun livasının bu kerre saadetlü Büştü Aracı hazretlerinin derkâr olan sadakatperverlerinin neticesi olarak kesbi ifrakat ve zaferiyet olduğu buralarda sadık ve muhlislere hasil olan meserreti azime derecesi hiç bir vakıtta tasavvur olunamayacağa müstağnei arzdır ve bu münasebetle Umum Trablus ehalisi namına ve bilhassa namı acizî olmak üzere bizzat tehnie ve tebrikine müsaraat eyledim ise de ehaliden bir heyet teşkil ve bu hususteki vacibatı ifa etmek için müşerref olmak arzu edenler çoktur. Zurufu hazirei siyasiye mani olmuş ve keyfiyeti bu mazbata takdimine iktifa olunup ehali namına takdim ediyorum.

Lütfen Hariciye nezareti aliyesine takdimi ve ehalinin muhabbet ve sadakatlerini teyit e tikleri Hükümeti fahimelerine arz ve beyan buyurulmasını ve bu vesile ile de muhterem Türkiye efradine tebe luğu vesailinin ittihaz buyurulmasını rica eylerim.

Iskenderun sancağının kaspi atfı inayet buyurulduğu gibi diğer bizim memleketler dahi o inayeti muhteremeden hissemend buyurulmaklığımızı Cenabi Kadirden her an ve zemanda niyaz ve temenna eyleriz. Hemen ve her daim surette Cümhuriyeti fuhâmei muazzame her bir icraatlerine muvaffakiyet ihsan buyursun efendim.

Trablus 8 Haziran 1937

Hagim Taktak

EK-18/b

Levent Sahverdi Arşivi

EK-18/c

Levent Şahverdi Arşivi



Türkiye Cumhuriyeti EK-19

Hariciye Vekâleti

Umumî Kâtiblik Kalemi 492

AS 493

T. C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVİ

Geldiği yer Payas

Yazıldığı tarih 9.7.1938

Geldiği tarih 10.7. 1938

Numerosu 499

AÇIK TEL

Hariciye

Ankara

I - Bu gün iş'ara değer bir haber alınamamıştır.

2 - Dün Bayır Bucak nahiyelerinden köylüler bana gelerek son günlerde Suriye makamatının Nahiye Müdürleri ve jandarmalar vasitasile tazyik ve itisaflarını son derece artırdıklarını ve şapka giymeyi latin harflerile kitap ve gazete okumayı Türkiyeyi istemediklerine ait arabca mazbataları zorla imza etdirdikleri ve bu hale artık tehammül edemeyerek mallarını mülklerini birakup buralara hicret etmegi göze aldıklarını eğleyerek bildirmişlerdir. Kendilerini münasib suretlerle teselli ve teskine ve yerlerine avdete iknaa çalıştım, iki üç aydanberi son derece artan bu zulum ve tazyike nihayet verdirilmesi ni teminen gereken tegebbüsler yapılmasını yüksek tensiblerine arzederim.

Karasapan

EK-19

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE'DE SİVAS'IN YERİ VE ÖNEMİ

Yrd.Doç.Dr. RAMAZAN TOSUN *

Sivas, tarihin ilk devirlerinden itibaren önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Maltepe Höyüğü kazılarından Sivas bölgesinde ilk yerleşmenin M.Ö. 2600 yıllarında başlayarak, M.Ö. 200 yıllarına kadar kesintisiz devam ettiği anlaşılmaktadır. Sivas'ın yazılı tarihi ise M.Ö.II. binin ortalarında Hititler ile başlamaktadır. Sivas, Hitit Devleti'nin M.Ö. 1200'lerde yıkılmasından sonra Geç Hitit Devletlerinin, Asurluların, Medlerin, Perslerin idaresinde kaldıktan sonra, M.S. 17'de de Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmiştir. Romalılardan sonra da Bizans sınırları içerisinde yer alan Sivas'ın bu dönemdeki ismi Sebaset'tir[1].

1059'da Anadolu'ya gelen Türkmenler bir süre Sivas'a hâkim olmuşlardır. Ancak, Sivas ve çevresinin kesin olarak Türk hâkimiyetine girmesi, Türkleşmesi 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonraki yıllarda gerçekleşmiştir.

Sivas 1398 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiş, 1518 tarihinde de eyalet merkezi olmuştur[2]. 1922 tarihinde sancakların ortadan kaldırılması üzerine Tokat, Amasya ve Şebinkarahisar sancakları Sivas'tan ayrılıp, Tokat ve Amasya müstakil birer vilâyet olmuşlardır. Bu düzenleme sonucunda Sivas'ın kazaları şunlar olmuştur. Divriği, Gemerek, Gürün, Hafik, İmranlı, Kangal, Koyulhisar, Suşehri, Şarkışla, Yıldızeli, Zara.

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE SİVAS'IN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

Sivas ve çevresinde, tüm Türkiye'de olduğu gibi Türkler, azınlıklarla mukayese edilemeyecek bir nisbette çoğunluktadırlar. Bölgedeki azınlıkların durumuna geçmeden önce Türklerin, hayat şartlarından kısaca bahsedelim.

Bölgenin büyük bir bölümünde halk aşiretler şeklinde teşkilâtlanmıştır.

---

* Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 "Sivas", Yurt Ansiklopedisi, IX, İstanbul 1982, s.6873.

2 Salname-i Devlet-i Ali-i Osmaniye, 1317-1902.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu aşiretlerin başında bulunan kişilerin halkın üzerinde büyük bir nüfuzu vardır. Dolayısiyle, bölge halkının merkezi hükümet ile ilişkilerinde bu durum ön plâna çıkmaktadır.

Kaynaklarda, Sivas'ta azınlık olarak Ermenilerden ve Rumlardan bahsedilmektedir. Bu azınlıkların, bilhassa Ermenilerin nüfusu diğer birçok bölgemizde olduğu gibi Ermeni veya Ermeni taraftarı yazarlar tarafından daima abartılarak verilmiştir. I.Dünya Savaşı başladığı günlerdeki Ermeni nüfusu çeşitli kaynaklarda şöyle verilmektedir:

MARCEL Léart'a göre, bütün Türkiye'de 2.260.000, Sivas'ta ise 28.000 Ermeni nüfusu mevcuttur. Patrikhâne'nin Ermeni nüfusu ile ilgili rakamları ise daha değişiktir; Türkiye nüfusu 1.018.000, Sivas nüfusu 165.000 olarak verilmektedir[3]. Patrikhâne'nin Ermeni nüfusu ile ilgili rakamları gerçeklere daha uygundur. Çünkü, Osmanlı kaynaklarında I.Dünya Savaşı başladığı tarihlerde, Sivas'ta 151.000[4] civarında Ermeninin yaşadığı kaydedilmektedir.

Bu duruma göre, sözkonusu yıllarda Sivas'taki Ermenilerin genel nüfus içindeki oranı %16'yı geçmemektedir[5]. Sevr Barış Antlaşması'nın imzalandığı tarihlerde de bu oran yine % 15 civarındadır. Cumhuriyet döneminde yapılan ilk nüfus sayımında, yani 1927 yılında ülkemizdeki Ermenilerin sayısı 123.602'dir[6].

Bu iki dönemi karşılaştıracak olursak, Milli Mücadele yıllarında bütün ülke çapında olduğu gibi Sivas'ta da Ermeni nüfusu artmadığı gibi azalmıştır. Bunun başlıca sebebi, devlete karşı suç işleyen Ermenilerin takibattan kurtulabilmek için ülkeyi kendiliklerinden, hatta kaçak olarak terketmeleridir.

Bu bölgedeki Ermenilerin devlete karşı tutumları bilhassa II. Meşrutiyet'in ilânından itibaren devamlı olumsuz olmuştur. Ermeniler, köylere kadar giderek propaganda yapmaya başlamışlardır. Köylülere, silah almaları yolunda telkinlerde bulunduktan sonra silahları da bizzat kendileri temin etmişlerdir. Bu şekilde Ermenilerin silahlandırılması ve Türkler'e karşı kinle doldurulma çalışmalarına gün geçtikçe biraz daha yoğunlaşmak suretiyle devam edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'na girmesi üzerine komitacılar dağıttıkları silahların kullanma zamanının geldiğini

3 Kâmuran Gürün, Ermeni Dosyası, s.baskı, Ankara 1985,s.87.
4 Gürün, **a.g.e.,** s.103.
5 Esat Uras, Tarihte Ermeniler, İstanbul 1976, s.144.
6 Gürün, **a.g.e.**s.226.

Levent Sahverdi Arşivi

bildirmişlerdir. Bu arada, Rusların kendilerine destek olacağını da köylülere söylemişlerdir[7]. Nihayet, savaş yıllarında bilhassa Suşehri ve Şebinkarahisar'ın köylerinde isyan hareketleri başlamıştır. Hükûmetin aldığı tedbirler sayesinde bu olaylar büyümemiştir. Sivas ve çevresinde Ermenilerin haricinde azınlık olarak çok az sayıda da olsa Rumları görüyoruz. Rumların, Millî Mücadele dönemindeki nüfusları hakkında kesin bir bilgi edinmek mümkün değildir. Ancak, daha önceki dönemlere ait kaynaklardan hareketle konuya belli bir noktaya kadar ışık tutmak mümkündür. 1327/1907-1908 tarihli Sivas Salnâmesine göre; Sivas'ta; 603, Aziziye'de; 8, Bünyan'da 1189, Yenihan'da; 476. Hafik'te;37, Koçkiri'de; 3439 Rum bulunmaktadır. Bunların toplamı ise 5752'dir. Aynı tarihlerde Sivas'ın toplam nüfusu 78.885 olduğuna göre[8] Rumların toplam nüfusa oranı oldukça düşüktür. Rumların Millî Mücadele yıllarına kadar toplam nüfus içerisinde büyük bir rakama ulaşmaları için hiç bir sebep yoktur.

Sözkonusu azınlıkların bölgede bir takım okullarının olduğu anlaşılmaktadır[9].

Hakikat bu olduğu halde, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 24. maddesinin İngilizler tarafından ilk defa teklifinde Sivas, Ermeni vilâyetleri arasında zikredilmiştir[10]. Sözkonusu Antlaşmanın 7. ve 24. maddelerini de fırsat bilen Rum ve Ermeni çeteleri, diğer birçok bölgelerimizde olduğu gibi, Sivas ve çevresinde de faaliyete geçmişlerdir. Özellikle, Hafik, Şarkışla ve Aziziye'de silahlı Rum ve Ermeni çeteleri sık sık köy baskınları düzenlemeye başlamışlardır[11]. Bu faaliyetleri ile hem Müslüman halkı yıldırmaya çalışmışlar, hem de İtilâf Devletleri'ne 7. ve 24. maddelerdeki yetkiyi sağlayarak, bölgeyi işgal etmeleri için gerekli zemini hazırlamak istemişlerdir.

MİLLÎ MÜCADELE'NİN BAŞLAMASI

I.Dünya Savaşı sonunda Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 30 Ekim 1918'de imzalanmasından hemen sonra, o tarihe kadar İtilaf Devletleri tarafından henüz işgal edilmemiş bir kısım vatan toprağı da işgal edilmeye

7 Abdullah Yaman, Ermeni Meselesi ve Türkiye, Otağ Yayınları, 1973, s.286.
8 Sivas Salnamesi, 1323.
9 Salname-i Devlet-i Ali-i Osmaniye, 1328.
10 Bekir Sıtkı Baykal, Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1969, s.8.
11 Vehbi Cem Aşkun, Sivas Kongresi, Sivas 1945, s.16.

Levent Sahverdi Arşivi

başlanmıştır. Bu durumu fırsat bilen azınlıklar ise bulundukları bütün bölgelerde Türklere karşı katliam hareketlerine girişmişlerdir. Ancak, bu durum dünya kamuoyuna hakikate aykırı olarak, Türklerin azınlıkları katlettiği şeklinde lanse edilmeye çalışılmıştır. Bunun sebebi ise Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesinin uygulanmasına zemin hazırlamak ve böylece bu bölgelerin İtilaf Devletleri tarafından işgalini sağlamaktır.

Karadeniz sahillerinde de bu oyun tezgâhlanmaya çalışılmıştır. Bölgedeki Rum militanlar, İngilizlerin de kışkırtması ile buralarda eski Rum Pontus Devleti'ni ihya etmek amacıyla harekete geçmişlerdir. Silahlı çeteler kurup, Türk köylerini basarak katliamlara girişen Rumlar, bir taraftan da İstanbul'daki İngiliz yetkililerine müracaat ederek, can güvenliklerinin kalmadığını, Türklerin gayr-i müslimleri taciz ettiklerini iddia etmişlerdir. Tabii ki buradaki gayeleri hem kendi yaptıklarını ört-bas etmek, hem de gerektiği zaman 7. maddeye göre bölgenin İngilizler tarafından işgal edilmesine zemin hazırlamaktır.

Bölgedeki Rumların bu şikâyeti üzerine İngilizler harekete geçmişlerdir. Şayet asayiş sağlanmazsa orayı işgal edeceklerini de bildiren bir nota verdiler. Bu nota üzerine telaşa düşen Damad Ferid Paşa, Dahiliye Nazırı'ndan ne yapılması gerektiğini sorduğunda, Dahiliye Nazırı da Mustafa Kemal Paşa'nın oraya gönderilmesini tavsiye etmişti[12]. İşte böylece Mustafa Kemal Paşa'ya Anadolu'ya geçme, milleti teşkilatlandırma ve bu teşkilatın başına geçerek Millî Mücadele'nin lideri olma imkânı doğmuştur.

Değişik rütbe ve sınıftan 18 subay[13] ile beraber, 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan hareket edip, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a varan Mustafa Kemal Paşa'ya verilen görev ve yetkiler şunlardır:

1. Bölgede asayişin temini ve huzursuzluğun sebeplerinin tesbiti.

2. Varlığından söz edilen silah ve cephanenin toplattırılıp, güvenli bir yerde muhafaza edilmesi.

3. Var ise, komitelerin dağıtılması.

Bu görevlerin yerine getirilebilmesi için de şu yetkiler verilmiştir[14]:

12 Mine Erol, Tümkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920, Giresun, 1972, s.74.
13 Fethi Tevetoğlu, Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, Ankara 1987, s.11
14 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri, Ankara 1982, s.23.

Levent Sahverdi Arşivi

1. Üçüncü ve Onbeşinci Kolordular, Müfettişlik emrinde olacaktır.

2. Müfettişlik bölgesi olan; Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van vilayetleri ile Erzincan ve Canik livalarında Mustafa Kemal Paşa'nın vereceği bütün talimatlar yerine getirilecektir.

3. Müfettişlik bölgesine komşu vilayetler, bağımsız livalar ve kolordu kumandanlıkları, Müfettişliğin başvurularını dikkate alacaklardır. Bu vilayet ve livaların başlıcaları; Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara ve Kastamonu'dur.

MİLLÎ MÜCADELE'NİN BAŞLADIĞI GÜNLERDE SİVAS

Anadolu'nun muhtelif yerlerinde işgallerin başlaması, ülkede bulunan azınlıkların haksız davranışları karşısında yer yer protesto mitingleri başlamıştır. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine bu mitingler daha yaygın hale gelerek devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa da henüz Havza'da iken, 28 Mayıs 1919 tarihinde valiliklere, mutasarrıflıklara, ordu komutanlıklarına gönderdiği tamimle bu mitinglerin daha canlı ve yaygın olarak yapılmasını, bu yolda halka yardımcı olunmasını bildirmiştir. Bu tamimden sonra bir taraftan mitingler yapılırken, diğer taraftan da İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcilerine protesto telgrafları çekilmeye başlanmıştır. Bu durum üzerine Harbiye Nezareti, ülkedeki bu faaliyetlerin mahiyetinin ne olduğu konusunda Mustafa Kemal Paşa'dan aydınlatıcı bilgi istenmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti'ne verdiği cevapta; İstanbul'a çekilmiş olan bütün telgrafların, milletin işgaller karşısındaki memnuniyetsizliğinin bir sonucu olduğunu, bu duygunun ülkenin her köşesine yayıldığını, yani umumi olduğunu, devlet memurları ile ordunun şimdilik tarafsız kaldığını[15] belirtmiştir.

Bu cevapla, Anadolu'daki hareketin şahsi değil, bütün milletin isteyerek iştirak ettiği bir hareket olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda, cevaptaki şimdilik ibaresi de dikkat çekicidir. Ordu ve memurlar şimdilik tarafsızdırlar, ancak haksızlıklar böyle devam edip giderse o zaman milletinin yanında olacaktır.

Bugünlerde, Sivas ve çevresinde bulunan azınlıklar İtilâf Devletleri'nin, bu bölgeye Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7 ve 24. maddelerine dayanarak müdahale etmelerini sağlamak için harekete geçmişlerdir. İtilaf Dev-

15 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül-1953,s.5 Vesika:92.

Levent Sahverdi Arşivi

letleri temsilcilerine, kendilerini Türklerin tehdit ettikleri yolunda şikâyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Anadolu'da protestoların çoğalması, azınlıkların gerçek dışı şikâyetlerinin başlaması üzerine, İstanbul'daki İngiltere Fevkalâde Komiserliği harekete geçerek Bâb-ı Ali'ye tebliğler, Harbiye Nezareti'ne de notalar vermiştir. Bu konudaki şikâyetlerden biri de Sivas ile ilgilidir. Sivas'a Anadolu'da bulunan Albay Demenge imzası ile bir telgraf gelir; telgrafta, İzmir'in işgali üzerine bölgede bulunan Hristiyanların ölümle tehdit edildiği, bu ve bunun gibi durumların İtilâf Devletleri tarafından Sivas'ın işgali için bir sebep olabileceği belirtiliyordu[16].

Yine aynı hususta bir nota da Mustafa Kemal Paşa'ya ulaşmıştır. İngiliz Fevkalâde Komiserliği'nin Damad Ferid Paşa'ya verdiği ve oradan da Harbiye Nezareti'ne tebliğ olunan notayı Harbiye Nazırı Şevket Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiştir. Bu notada da yukardakine benzer iddialar yer almaktadır; Sivas'ın asayişinin bozuk olduğundan, yurtlarına dönen Ermenileri Müslümanların ölümle tehdit ettiklerinden bahsedilmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, Havza'dan Harbiye Nezareti'ne 3 Haziran 1335/1919 tarihinde çektiği telgrafla bu iddiaları cevaplandırmıştır. Cevabi telgrafta şu hususlar belirtilmiştir:

Sivas ve civarında bulunan Ermenileri ve yeni gelen mültecileri tehdit edecek hiçbir hadise olmamıştır. Sivas ve çevresinde endişe verici bir durum yoktur. Herkes iş ve gücüyle meşguldür; bunu suret-i katiyyede arz ve temin ederim... İtilaf Devletleri milletimin hukuk ve istiklâline riayetkâr kaldıkça ve millet, devletin tamami-i mahiyetinden emin bulundukça anâsırı gayri müslimenin duçar-i haşyet olmasının hiçbir sebebi yoktur. Fakat, istiklâl ve mevcudiyet-i milliyeyi imha ve bekâ-yi hayatı tehlikeye isaleden işgal-i kasıt ve teaddi gibi İzmir havalisinde görülmekte olan fiiliyatın zuhurât-ı mümasilesine karşı ne halkın heyecan ve tesirât-ı vicdaniyesini ve ne de buna müstenit tezahürât-ı milliyeyi men ve tevkif için nefsimde ve hiç kimsede kudret ve takat göremeyeceğim gibi bu yüzden tahaddüs edecek vakayi ve hadisât karşısında mesuliyet kabul edecek ne kumandan ve ne de mülkiye memuru ve ne de hükümet tasavvur ederim[17].

Sözkonusu olan bu iki şikayet telgrafının amacı aynıdır. Bölgede bulu-

16 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk C.I.s.17.
17 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi Eylül 1953, s.5, Vesika:95.

Levent Şahverdi Arşivi

nan Ermeniler ölümle tehdit ediliyor, onların can güvenliği sağlanmalıdır gerekçesi ile İtilâf Devletleri'ne bölgeyi işgal ettirmektir. Mustafa Kemal Paşa, bunlara verdiği cevapta hem milletin hislerine tercüman olmuş, hem de kendi fikirlerini açıkça belirtmiştir. Millete karşı haksızlıklar devam ettiği takdirde ne kendisinin, ne de bir başka komutanın mülki idarecilerin girişeceği karşı faaliyetleri önleyemeyeceğini bildirmiştir.

Bugünlerde bölgede sadece azınlıklar değil, misyonerler de faaliyettedirler. O günleri bizzat yaşamış olan ve bu faaliyetleri dikkat ve üzüntü ile takip eden, devrin muhabere memuru Rifat Akman bir hatırasını şöyle nakletmektedir:

Atatürk'ün Sivas'tan Erzurum'a geçtiği 27.6.1335/1919 gününe kadar vaziyetimiz, civarda tahassun etmiş Ermeni kadın ve çocuklarını açılan itamhaneye doldurmak işiyle meşgul olan Amerikan misyonerlerinin hiçbir kontrole tabi olmayan durumlarına seyirci kalmaktan ibaretti. Bunların, günde 50-60 kamyonları gıda vesair maddeleri taşır, Ermeniler ise bu yardım akınından büyük bir gurur duyarak, aldıkları şımarık tavırlarla kin ve nefretimizi uyandırıyorlardı. O zamanlar, içerisi iâşe maddesi ile dolu dedikleri bu Amerikan otomobilleri herhalde Ermeniler için tüfenk ve cephane getirmekte idi. O zamanlar beni en çok Amerikan misyonerleri ilgilendiriyordu. Bunların içinde gerçek Amerikalı ancak ondabir kişi çıkardı. Diğerleri kâmilen, Amerikan kisvesine bürünmüş Ermenilerdi ki gözlerinden hainlikleri okunurdu[18].

SİVAS KONGRESİ

Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Türk Milleti, ya topyekün bir mücadele ile istiklâlini elde edecek, ya da milli vazifelerini yerine getirmiş, şerefli bir millet olarak yok olacaktır. Bir yabancı devletin hâkimiyeti altında şerefsizce yaşamaktansa, şerefi ile ölmek daha geçerli bir yoldur. Bu mücadelenin verilebilmesi için yapılması gerken ilk iş milleti teşkilatlandırmaktır. Mustafa Kemal Paşa, işte bu düşünceden hareketle milletin teşkilatlandırılması, milli cemiyetlerin mahallilik vasıfları ortadan kaldırılarak tek bir çatı altında birleştirilmesi için milli bir kongrenin toplanmasına karar vermiştir. Bu kararını ise 18 Haziran 1919 tarihinde Trakya'ya gönderdiği talimatta belirtmiştir. Sözkonusu tarihte Amasya'dan Edirne'de I.Kolordu

18 Aşkun, **a.g.e.**, s. 60.

Levent Sahverdi Arşivi

Komutanı Cafer Tayyar Bey'e şifre ile verdiği direktifte bu kararını şöyle bildirmiştir:

Trakya ve Anadolu'daki milli teşkilatların birleştirilmesi ve milletin sesini bütün gürlüğü ile dünyaya duyurabilmesi için, güvenli bir yer olan Sivas'ta ortak ve güçlü bir heyet kurulması kararlaştırılmıştır[19].

Aynı karar, 21/22 Haziran 1919 tarihinde yaveri Cevat Abbas Bey'e yazdırıp, bütün illere ve sancaklara bildirilen Amasya Tamimi'nde de yer almıştır. Burada, milletimizin ve ülkemizin içinde bulunduğu vahim durumdan ve bu durum karşısında İstanbul Hükümeti'nin yetersizliğinden bahsedildikten sonra; milletin istiklâlinin yine millet tarafından kurtarılabileceği, bunun için de milletin haklı sesini dünyaya duyurabilecek bir heyetin varlığına ihtiyaç duyulduğu, bu heyeti oluşturabilmek için Anadolu'nun her bakımdan en güvenlikli şehirlerinden biri olan Sivas'ta milli bir kongre toplanması gereği üzerinde durulmuştur.

Kongrenin toplanacağı şehir olarak Sivas'ın seçilmesinin üzerinde de durmak lâzımdır:

Amasya Tamimi'nde, Anadolu'nun her bakımdan en emniyetli bir şehrinde kongrenin toplanması öngörülmüştür. İşte, Sivas bu şartları taşıyan, emniyetli, işgali diğer şehirlere göre daha zor, nisbeten Anadolu'nun ortasında bir şehirdir. Sivas'ın çevresi çok az geçit veren yüksek dağlarla çevrilidir. Bu az sayıdaki geçitler az bir güçle tutulduğu takdirde bile Sivas'ın işgale uğraması önlenmiş olur. Sivas için en büyük tehlike kuzeyden, Samsun'dan yapılabilecek bir saldırıdır ki, bu yolu da II.Kolordu'nun iki tümeni tutuyordu. Sözkonusu Kolordu ise Mustafa Kemal Paşa'ya bağlıdır, O'na sadıktır, yani Milli Mücadele taraftarıdır.

Sivas'ta millî bir kongre toplanması kararının ülkenin dört bir yanına duyurulmasından sonra, Sivas'ta kongre için hazırlıklar başlatılmıştır. Temsilcileri karşılamak ve onları kongre öncesi günlerde misafir etme görevini Müdafaa-i Hukuk-u Milli Cemiyeti üyelerinden Şekerzâde İsmail Efendi üstlenmiştir Kongrenin diğer hazırlıkları ve temsilcilerin ihtiyaçlarının karşılanması işleri ile de Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ilgilenmektedir.

Sivas'ta kongre hazırlıkları devam ettiği bugünlerde İstanbul Hükümeti ve İtilâf Devletleri temsilcileri Sivas Kongresi'nin toplanmasına engel ola-

19 Atatürk, Nutuk, C.I, s. 14.

Levent Sahverdi Arşivi

bilmek için faaliyete geçmişlerdir. Devrin Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey 23 Haziran 1919 tarih ve 84 sayılı bir tamim yayınlayarak Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiğini bildirmiştir. Ali Kemal Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın *İngiliz Fevkalâde Temsilcisi'nin ısrarı ile azledildiğini bildirmektedir*[20].

İstanbul Hükümeti, sadece yukardaki tamimi yayınlamakla kalmamış, Sivas Kongresi'ne engel olabilmek, Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmalarını durdurmak için Anadolu'ya bu işle görevli kişiler de göndermiştir. Bunlardan birisi Elazığ valiliğine tayin edilen Ali Galip Bey'dir.

Ali Galip Bey, o zamanki Sivas valisi Reşit Paşa ile görüşür ve O'na Mustafa Kemal Paşa Sivas'a geldiği zaman tutuklanması tavsiyesinde bulunmuştur.

Ali Galip Bey'in bu faaliyetlerinin arkasında Damat Ferit Paşa'nın olduğu aşikârdır[21].

Fakat, ne Ali Galip Bey, ne de bölgeyi işgal etme tehdidi savuran İtilâf Devletleri subayları ciddiye alınmamış, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Sivas ahalisi tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmışlardır.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları 28 Haziran 1919 tarihinde Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere Sivas'tan ayrılmışlardır.

İstanbul Hükûmeti, Mustafa Kemal Paşa'nın icraatlarını şimdiye kadarki uygulamaları ile engelleyemediği için, 8 Temmuz 1919 günü O'nun görevine son vermiştir. 9 Temmuz 1919 tarih ve 4038 sayılı şifre ile 15. ve 3. Kolordular Komutanlıklarına bu durum bildirilmiştir[22].

Mustafa Kemal Paşa, bu emir henüz Kolordulara bildirilmeden, azledildiği haberini alır almaz Harbiye Nezareti'ne ve Padişah'a birer telgraf çekerek, müfettişlik görevi ile birlikte askerlikten de istifa ettiğini bildirmiştir.

Sivas'taki azınlıkların ve onların yanlış bilgilerle kışkırttıkları İtilaf Devletleri'nin tertipleri Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da iken de devam etmiştir. Sivas'a Cizvit papazları ile bazı Fransız subayları da gelmiş ve vali Reşit Paşa'yı ziyaret etmişlerdir. Reşit Paşa da onları ziyarete gitmiştir. İşte bu ziyaret sırasında orada bulunan Fransız subaylarından Mösyö

20 Atatürk, Nutuk, s.25.
21 Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralarım I,** İstanbul 1983, s. 240.
22 Hayri Mutluçağ, **Sivas Kongresi Hazırlıkları** BTTD, C.,XI. Kasım 1972, s. 4.

Levent Sahverdi Arşivi

Brunot *Mustafa Kemal Paşa Sivas'a gelir, burada kongre toplamaya girişirse beş on gün içerisinde kesin olarak Sivas işgal edilecektir,* diyerek Reşit Paşa'yı tehdit etmiştir[23].

Reşit Paşa, bu durum karşısında huzursuz olmaya başlamıştır. Çünkü, daha önce kendisine Dahiliye Nezareti'nden gelen bir telgrafta da bu tehlikeden söz edilmiştir.

Aynı Fransız subayı Reşit Paşa'yı tekrar ziyaret ederek, kongrenin burada hangi şartlarda toplanabileceğini bildirmiştir. Subaya göre, kongrenin toplanabilmesi şu tek şarta bağlıdır: Mustafa Kemal Paşa ve kongre üyeleri *İtilâf Devletleri aleyhinde olmayacaklar, bu yolda kararlar alıp, tahriklerde bulunmayacaklardır*[24].

Fransız subayın bu tehditleri Reşit Paşa'yı etkilemiştir. Bu olay üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya müracaat ederek, mümkünse kongrenin bir başka şehirde toplanması isteğinde bulunmuştur. Elbette bu tehditler Mustafa Kemal Paşa tarafından ciddiye alınmamıştır.

Burada, Fransız subayının amacı, kongrenin onlar aleyhinde kararlar almasını önlemektir. Kongrenin niçin toplanacağı, amacının neler olduğu hangi faaliyetlere girişeceği daha Amasya Tamimi ile bütün ülkeye ilân edilmiştir. Bütün bunları bilen ve bunlardan tedirgin olan İtilaf Devletleri tehdit yoluyla kongre üyelerini sindirmeye çalışmışlardır. Yoksa, sözkonusu günlerde Fransa'nın veya başka bir İtilaf Devleti'nin Sivas'a kadar işgal kuvvetleri göndermesi hem maddi bakımdan kendi aleyhlerine olacaktır hem de bütün Türk Milleti'ni karşılarında bulacakları yeni bir savaşa girmiş olacaklardır.

Erzurum Kongresi'nin (23 Temmuz 7 Ağustos 1919) sona ermesi üzerine Mustafa Kemal Paşa ve yanındakiler tekrar 2 Eylül 1919'da Sivas'a dönmüşlerdir. Ekip coşkun gösterilerle karşılanmıştır. Bu karşılama daha önceki karşılamadan daha anlamlıdır. Mustafa Kemal Paşa, Amasya'dan Sivas'a ilk geldiği zaman, İstanbul'a geri çağrılmaya başlasa bile hâlâ bir ordu müfettişi, bir komutan, bir memurdur. Şimdi ise, sadece, Türk Milleti'nin istiklâli için mücadele eden bir ferdidir. Hiç kimseye resmen emretmesi için bir yetkisi yoktur. Böyle bir kişinin Sivas halkı ve eşrafı tarafından coşkuyla

23 Hayri Mutluçağ, **Sivas Kongresi Hazırlıkları** BTTD, C.,XI, Kasım 1972, s. 4.
24 Mutluçağ, **a.g.m**, s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

karşılanması ve kabul edilmesi, ancak, Sivaslıların O'nun fikirlerini paylaştığı, liderliğini yaptığı mücadeleyi desteklediği şeklinde izah edilebilir.

KONGRE ÜYELERİ

Kongreye mümkün olan bölgelerden temsilciler gönderilmiştir. Bazı bölgelerden ise temsilci gönderilememiş veya gönderilmemiştir. Bunun başta gelen sebebi, Anadolu'nun yer yer işgal altında veya İtilaf Devletleri'nin kontrolünde olmasıdır.

Kongreye, Samsun hariç, Karadeniz'den temsilci gelmemiştir. Bilindiği gibi bu bölgede bir taraftan İngiliz, bir taraftan da yine onların desteğindeki Pontusçuların tehdidi vardır.

Bunların yanında bir diğer sebep de bölgedeki bazı kişilerin Kongre'ye karşı olmasıdır. Heyet-i Temsiliye üyesi olmasına rağmen çalışmalara ve Sivas Kongresi'ne katılmayan Servet Bey, 15 Eylül 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya Trabzon'dan bir telgraf çekerek, Kongre'nin kararlarına karşı olduğunu bildirmiştir. Telgrafında, Sivas Kongresi'nin genel bir mahiyet almasının ve Heyet-i Temsiliye oluşturmasının daha önceki kararlara aykırı bir durum olduğunu belirtmiştir[25]. Trabzon ve çevresinden temsilci gelmeyişinin bir sebebi de işte budur.

Sivas Kongresi'ne, Batı Anadolu'nun bir vilayeti ile Trakya'dan da temsilci gelmemiştir. Batı Anadolu'da Yunan işgali devam ederken Trakya'da da Yunan tehdidi olması temsilci gelmeyişinin en önemli sebebidir. Konya'dan ve İtalya'nın işgalindeki Antalya kıyılarından da hiç kimse gelmemiştir. Ayrıca, Fransız işgalindeki Adana bölgesinden ve İngiliz işgalindeki Güneydoğu Anadolu vilayetlerinden genellikle temsilci gelmemiştir.

Kongre'ye katılan üyelerin sayısı değişik kaynaklarda farklı şekillerde verilmiştir. Bu kaynaklardan karşılaştırmalı olarak temsilcileri şöyle sıralayabiliriz:

A) Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Heyet-i Temsiliye Üyeleri:

a) Erzurum Kongresi tarafından seçilmiş olanlar: Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Bekir Sami Bey (Kunduk), Raif Efendi (Dinç), Fevzi Efen-

25 Atatürk, Nutuk, s. 180.

Levent Şahverdi Arşivi

di (Fırat)

b) Heyet-i Temsiliye tarafından seçilenler: Refet Bey (Bele)

B) Vilayet Üyeleri:

İstanbul: İsmail Fazıl Paşa (Cebesoy), İsmail Hami Bey (Danişmend), Hikmet Efendi; Denizli : Başağa-zâde Yusuf Bey, Küçükağa-zâde Ali Bey, Dalamanlı-zâde Şükrü Bey, Hakkı Behiç Bey; Alaşehir: Macit Bey; Manisa: Süreyya Bey (Yiğit), Çorum : M.Tevfik Bey, Abdurrahman Dursun Bey; Yozgat : Yusuf Bahri Bey, Kastamonu : Nuri Efendi, Sami Zeki Bey, Afyonkarahisar: Salih Sıtkı Bey, Mehmet Şükrü Bey, Bekir Bey; Bursa : A. Nuri Bey, Osman Nuri Bey, Asaf Bey; Eskişehir : Halil İbrahim Bey, Hüseyin Bey, Hüsrev Sami Bey; Niğde : Mustafa Efendi, Halit Hami Bey; Nevşehir : Osman Efendi; Kayseri : Ömer Mümtaz Bey, Nuh Naci Bey (Yazgan), Ahmet Hilmi Bey; Gaziantep : Kara Vasıf Bey; Samsun : Boşnak-zâde Süleyman Bey; Hakkâri : Mazhar Müfit Bey (Kansu); Sivas : Rasim Bey (Başaran)[26].

SİVAS KONGRESİ'NİN ÇALIŞMALARI VE KARARLARI

Sivas Kongresi, 4 Eylül 1919 günü ilk oturumuna, davet sahibi sıfatı ile Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı konuşma ile başlamıştır.

Açış konuşmasından sonra Kongre başkanının seçimine geçilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Sivas'a gelmeden önce buraya gelen temsilcilerden bir kısmı kendi aralarında toplantılar yapmışlardır. Bu toplantılarda bazı kararlar alınmıştır. İşte bu toplantılarda alınan kararlardan birini, Sivas Kongresi'nin ilk günü Hüsrev Sami Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya haber vermiştir. Bu karar Kongre başkanlığı ile ilgilidir. Rauf Bey ve bazı temsilciler Bekir Sami Bey'in evinde yaptıkları bir toplantıda Mustafa Kemal Paşa'yı başkan yapmağa karar vermişlerdir. Bunun yegâne sebebi Mustafa Kemal Paşa'nın her türlü manda ve himayeye karşı olmasıdır. Hal böyle iken Mustafa Kemal Paşa Kongre'ye başkan seçilirse, mandacıların Kongre'den kendi lehlerine bir karar çıkartmalarına engel olacaktı. Bunun için O'nun başkan seçilmesini istemiyorlardı. Manda taraftarları, Sivas Kongresi'ni davalarının tahakkuku için kaçırılmayacak bir fırsat sayıyorlardı[27]. Bundan dolayı da Kongre'de fikirlerinin hâkim olmasına engel olabilecek her durumu değerlendirmişlerdir.

26 Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi,** s. 139; Naşit Uluğ, **Siyasi Yönleri İle Kurtuluş Savaşı,** 1973, s. 133; Fahrettin Başel, **Sivas Bülteni,** Sivas 1935, s. 292

27 Erol, **a.g.e.,** s. 84-86.

Levent Sabverdi Arşivi

İşte bu sebepten dolayı, başkan seçimi hususunda söz alan İsmail Fazıl Paşa, başkanlığın birer gün veya birer hafta devam etmek şartıyla bütün temsilciler tarafından yapılmasını teklif etmiştir. Gerekçesi ise, Başkanlık meselesi bu şekilde halledilirse Kongre çalışmalarına şahsiyet karışmamış olacaktır[28].

Ancak, İsmail Fazıl Paşa'nın Kongre'deki konuşmaları, teklifleri bütün olarak incelendiği zaman asıl sebebin şahsiyet karışıp-karışmaması değil, yine manda konusu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Nihayet, yapılan gizli oyla Mustafa Kemal Paşa başkanlığa, Bekir Sami Bey birinci başkanvekilliğine, Rauf Bey de ikinci başkanvekilliğine, İsmail Hami Bey ve Mehmet Şükrü Bey divan kâtipliklerine seçilmişlerdir. Ancak Bakir Sami Bey'in bu görevi kabul etmemesi üzerine, onun yerine İsmail Fazıl Paşa getirilmiştir.

Sivas Kongresi'nde ikinci bir tartışma konusu da üyelerin edeceği yemin metnidir. Bu konuda söz alan üyeler, Milli Mücadele'nin karşısında olanların kendilerini İttihatçılıkla suçlayarak, millete böyle tanıtabilirler, şeklinde tereddütlerini belirtmişlerdir. Böyle olunca, bir yemin metni hazırlanması teklif edilmiştir. Bu konuda söz alanlardan biri de İsmail Fazıl Paşa'dır. İhzar-ı Ercümen adına hazırladığı yeni metni şöyledir:

Makam-ı Celil-i Hilafet ve Saltanata, İslamiyete, devlete, millete ve memlekete manen ve maddeten hizmetden başka bir gaye takip etmeyerek her türlü ihtirasât-ı şahsiye ve siyaniyeden ve fırkacılık amâlinden münezzeh bir azm-ü iman ile çalışacağıma ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma namusum ve bil cümle mukaddesatım namına vallah, billah[29].

Metinde ilk dikkati çeken husus İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili bölümdür. Kongre'nin, İttihatçıların bir eseri gibi gösterilmesinden korkulmaktadır.

Kongre, 5 Eylül 1919 günü ikinci toplantısında yemin metnini kabul ettikten sonra, Padişah'a yazılması kararlaştırılan ariza üzerinde çalışmalarına başlamıştır. Arizada, Ateşkes Antlaşması ve haksız uygulamasından, Sivas Kongresi'nin hiçbir siyasi hedefi olmadığından, Kongre'nin Hilâfet ve

28 Uluğ İgdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları,** Ankara 1986, s. 1.
29 İğdemir, **Sivas Kongresi,** s. 3.

Levent Sahverdi Arşivi

Saltanat'ın haklarının korunması için yapılması gerekenleri de görüşeceğinden bahsedilmiştir[30].

Bu arizanın hazırlanmasından sonra milleti çalışmalardan haberdar etmek üzere kaleme alınan beyanname okunmuştur. 14 Eylül 1919 tarihli İrade-i Milliye Gazetesi'nde yayınlanan beyanname şöyledir: *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Eylülün dördüncü günü Sivas'ta umumi kongresini yapmağa başlamıştır. Kongre, Padişah'a da bir ariza göndermiştir*[31].

Sivas Kongresi'ni en çok meşgul eden konu Amerikan Mandası Meselesi olmuştur.

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra İstanbul'da Wilson Prensipleri Cemiyeti adı altında bir cemiyet kurulmuştur. *Wilson Prensipleri Cemiyeti, 4 Aralık 1918 Çarşamba günü, kuruluş yeri ve merkezi İstanbul"da (Vakit) Gazetesi idarehânesinin üst katındaki (Matbuat Cemiyeti)'ne ait oda olmak üzere, faaliyete başlamıştır*[32].

Cemiyetin kurucuları arasında, *Halide Edib Hanım, Celâleddin Muhtar, Ali Kemal ve Hüseyin Avni Beyler vardır*[33].

Bu Osmanlı aydınlarının mandater devlet olarak Amerika'yı tercih etmelerinin sebepleri şöyle sıralanmaktadır:

1. Avrupa devletleri, bilhassa İngiltere sömürgecidir. Şimdiye kadar Osmanlı Devleti'ne karşı ikiyüzlü bir politika takip etmişlerdir. Amerika ise, sömürgeci olmayan, sadece kendi toplumunun değil, bütün insanlığın iyiliğini düşünen bir devlettir.

2. Amerika lâik olduğu için Türk Milleti'ne karşı din konusunda bir baskı sözkonusu olmayacaktır. Avrupa devletleri ise şimdiye kadarki ilişkilerinde dini hep ön plânda tutmuşlar, Haçlı zihniyetinden hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir.

3. Aynı zamanda Amerika sosyal yapısı itibariyle de manda için en uygun devlettir. Çünkü, milliyetsiz bir karakter arzeden bu devlet, Türk Milleti'ne bu konuda bir problem çıkarmayacaktır.

---

30 İğdemir, **Sivas Kongresi,** s. 23.
31 İrade-i Milliye, 14 Eylül 1335/1919.
32 Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,** Ankara 1991, s. 154
33 Erol, **a.g.e.**, s. 35.

Levent Sahverdi Arşivi

4. Amerika maddi bakımdan diğer devletlere nazaran daha çok imkânlara sahiptir. Türkiye için zaten bu geçerlidir; ülkenin imârında bu imkânlardan faydalanılacaktır[34].

Bu aydınlar, manda istemekteki amaçlarını da, 5 Aralık 1918 tarihinde Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a gönderdikleri muhtırada; *Bizim arzumuz nihâi istiklâlimizi tehdid edecek bir vasilik olmayıp, geri kalmış insanları bir müddet eğitimden sonra şerefli bir mevkie yükselterek onlara milletler câmiasında bir yer verilmesidir*[35]. şeklinde ifade etmişlerdir. Bu aydınlara göre, *Şark Meselesi de Türk Meselesi de*[36] böylece halledilmiş olacaktır.

İstanbul'daki Amerikan mandası taraftarı Türk aydınları, Sivas Kongresi'ni kendi fikirleri için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Çünkü, İstanbul'daki Amerika temsilcileri onlara; bunun Amerikan Senatosu'nda görüşülebilmesi için Türk Milleti'ni temsil eden bir kurum veya meclis tarafından bu konunun teklif edilmesi gerektiği söylenmiştir. Bundan dolayı, manda taraftarları Sivas Kongresi'ne kendi taraftarlarını göndermişler, buradan kendi lehlerine birer karar çıkartmaya çalışmışlardır[37].

Sivas Kongresi'nde bu konuya İstanbul temsilcisi İsmail Fazıl Paşa'nın bir takririnin okunması ile geçilmiştir. Takrirde, *yabancı bir devletin, tercihen de Amerika'nın koruyuculuğunu istemekte gecikilmemelidir.*[38] denilmektedir.

Bu konu, Kongre'de bir süre tartışıldıktan sonra, Rauf Bey'in teklifi üzerine Amerikan Senatosu'na bir telgraf çekilmesine karar verilmiş ve telgraf 11 Eylül 1919 günü çekilmiştir. Bu telgrafla, Türkiye'ye incelemelerde bulunmak üzere bir heyet gönderilmesi istenmiştir.

Manda meselesi de böylece Sivas Kongresi'nde çözülmüştür. *Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), bu propaganda ve tertiblerin tesirinde kalmamış ve bu çetin, karışık kördüğümü de, son derece ustalıkla çözmesini ve karşısındakileri darıltmadan, kendine ve dâvâya düşman kılmadan yanına almasını başarmıştır*[39].

Zaten bu şahısların, Ali Fuad Cebesoy'un da belirttiği gibi, vatansever

---

34 Erol, **a.g.e.**, s. 172.
35 Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 172.
36 Fahrettin Kırzıoğlu, **Amerikan Mandasını Kimler İstiyor, Nasıl Öneriyorlardı.** BTTD, C.XII, Nisan-Mayıs 1973
38 İğdemir, **Sivas Kongresi,** s. 33.
39 Tevetoğlu, **a.ğ.e.**, s. 193.

Levent Şahverdi Arşivi

olmadıklarını söylemek mümkün değildir[40]. Bu aydınların birçoğu, kendileri ikna edildikten sonra, Milli Mücadele'de ve Yeni Türk Devleti'nin kuruluşunda aktif görev almışlardır.

Sivas Kongresi yukarda bahsettiğimiz hususları karara bağladıktan sonra, kendisinden sonraki bütün gelişmeleri etkileyecek olan bir takım kararlar almıştır. Bu kararları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı tarih olan 30 Ekim 1919 tarihinde sınırlarımız içerisinde bulunan ve nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan topraklar hiçbir şekilde parçalanamaz.

2. Hilafet ve Saltanat'ın devamı, istiklâlimizin temini için Kuva-yi Milliye'yi amil, milli iradeyi hâkim kılmak esastır.

3. Osmanlı ülkesinin herhangi bir parçasına yönelik saldırı, Rumluk ve Ermenilik kurma çalışmaları karşısında vatan hep birlikte savunulacaktır.

4. Ülkedeki azınlıklara sosyal ve siyasi dengemizi bozucu imtiyazlar verilemez.

5. Osmanlı Hükümeti, vatanımızın herhangi bir bölümünü terk ederse bunun önlenmesi için gerekli tedbirler alınacaktır.

6. Devletimizin istiklâline, vatanımızın bütünlüğüne saygılı olan ve istilâ emeli beslemeyen herhangi bir devletin yardımı memnuniyetle kabul edilecektir.

7. İstanbul Hükûmeti, milli iradeye tabi olmalıdır. Milli meclis hemen toplanmalı ve milletle ilgili kararlarda o söz sahibi olmalıdır.

8. Milli cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir.

9. Sivas Kongresi tarafından Heyet-i Temsiliye oluşturulmuştur. Bu heyetin görevi, mukaddes maksatları takip etmek ve umumi teşkilâtı idare etmektir[41].

KONGRE'NİN TESİRLERİ VE ÖNEMİ

Sivas Kongresi ve burada alınan kararlar, daha sonra cereyan ederek siyasi ve hukuki gelişmelerin habercisi olmuştur. Burada, dağınık ve mahal-

40 Ali Fuad Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları.** İstanbul 1953, s. 173.
41 **Tarih Vesikaları Dergisi.** C.III, s. 15, Mayıs 1949

Levent Şahverdi Arşivi

li birçok milli teşkilat tek bir çatı altında toplanmıştır. Bu teşkilat, hem Milli Mücadele'de, hem de Yeni Türk Devleti'nin kuruluşunda rol oynamıştır.

Yine Sivas Kongresi, *bütün memlekette mücadeleyi idare etmek bakımından ve Atatürk'ün devlet idaresi için geniş bir otoriteyi fiilen elde etmesi bakımından da*[42] önemli bir dönüm noktasıdır.

Sivas Kongresi, aynı zamanda, İstanbul Hükûmetine, milli teşkilâtın varlığını da kabul ettirmiştir. Kongre, Ferit Paşa Hükûmetinin yaptığı işlerden Padişah'ı haberdar etmek, ülkenin içinde bulunduğu durumu anlatmak için 11 Eylül 1919 tarihinde bir telgraf çekmiştir. Ancak, bu telgraf Sadrazam'ın engellemesi yüzünden Padişah'a ulaşamamıştır. Bunun üzerine, Sadrazam uyarılmıştır. Damat Ferit Paşa'nın ısrarı üzerine, kendisine bu tavrından vazgeçmediği takdirde, İstanbul ile bütün ilişkilerin ve irtibatın kesileceği bildirilmiş ve nihayet 12 Eylül 1919 tarihinde İstanbul ile bütün ilişkiler kesilmiştir[43]. Bunun üzerine Ferid Paşa Hükûmeti 2 Ekim 1919 günü istifa etmiştir. Hükûmeti, Anadolu'daki millî harekete daha olumlu bakan Ali Rıza Paşa kabinesi kurmuştur. Hatta, bir araştırmacıya göre; *Ali Rıza Paşa tarafından kurulan yeni Hükûmet ekseriyetiyle Kemalist tarafa meyyal şahsiyetlerden teşekkül etmektedir. Hatta Harbiye Nâzırı Mersinli Cemal Paşa, Anadolu Milli Mukavemet Hareketi'ne fiilen katılanlardan birisidir. Bu inkâr edilmez bir şekilde bir uzlaşma hükûmetidir. Hükûmet, işe başlar başlamaz, Meclis-i Mebusa'nın toplantıya çağrılması maksadıyla umumi seçimlerin kısa zamanda yapılacağını bildirerek iyi niyetini göstermiştir*[44]. Bu hükûmet adına Cemal Paşa, 7 Ekim 1919 günü, milli iradeye uymayan hareketlerde bulunulmayacağına söz vermiş, Heyet-i Temsiliye de aynı tarihte yeni Hükûmeti tanımayı kararlaştırmıştır[45].

Sivas Kongresi'nin faaliyetleri ve başarıları dışarda da yankı uyandırmıştır. Renin gazetesi gelişmeleri şöyle değerlendirmiştir:

M.Kemal Paşa Anadolu'da bir hareket-i milliye vücuda getirmeye çalışıyor. Bu ne çocukça bir hayaldir! Bütün cihanın kuvvetine karşı... harpten ezilmiş olan zavallı Anadolu'nun kuvveti ile... kafa tutmasının ne hükmü

---

42 İsmet İnönü, **Devlet Kurucusu Atatürk, Belleten** C.411. s. 204 Ankara 1988, s. 783

43 Orbay **a.g.e.** s. 243.

44 Paul Dumont, **Mustafa Kemal** çev.: Zeki Çelikkol, Kültür Bakanlığı, Ankara 1993, s. 40

45 Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı,** Ankara 1983, s. 138

Levent Şahverdi Arşivi

olabilir? Anadolu'da ne kalmıştır, ne var ki mukavemet teşkili kabil olsun[46].

Fransız kamuoyunda da bu olaylar tartışılmıştır. Le Temps gazetesi; İster beğenin ister beğenmeyin bir Türk gücü yaşıyor. İster beğenin ister beğenmeyin bu güç kendi bilincine vardı. Hasta Adam'ın gürbüz, hatta rahat durmaz çocukları var, ve onun mirasını, hiç değilse bu mirastan hakları bulunan parçayı istiyorlar. Müttefikler ne düşünür acaba?[47] diyerek değerlendirmiştir.

SONUÇ

Milli Mücadele'yi şu safhalara ayırmak mümkündür: Milli Mücadele'nin hazırlık safhası, milletin şuurlandırılıp, teşkilâtlandırılması safhası, askeri zaferler safhası ve nihayet askeri alandaki zaferleri takip eden siyasi alandaki başarılar ve inkılâplar safhasıdır. Bu safhalar içerisinde bir yazarın da dediği gibi[48] Sivas imtiyazlı bir yer tutmaktadır. Çünkü, Sivas'ta millî cemiyetler tek bir teşkilât altında birleştirildiği gibi, milletin de bu teşkilâtın yanında yer alması için gerekli çalışmalar yapılmış, millet bu konuda aydınlatılmaya çalışılmıştır. Burada kurulan millî teşkilât hem savaş yıllarında görevine devam etmiş, hem de inkılâplar döneminde bir siyasi grup, hatta, siyasi parti olarak varlığını devam ettirmiştir.

Sivas, yeni Türk Devleti'nin kuruluş safhaları açısından da büyük öneme haizdir. Sivas'ta toplanan millî kongrede Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'nin lideri olarak kendini kabul ettirmiştir. Anadolu'da ilk defa milletin İstanbul'un iradesinin dışında, kendi iradesi ile birşeyler yapabileceği burada ispatlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bütün milleti, milli çıkarlar ve hedefler doğrultusunda sevk etmeye başlamıştır. Milletin çıkarlarını ön plânda tutan bir hükümetin kurulmasına kadar, İstanbul ile Anadolu'nun bütün haberleşmeleri yine burada alınan kararla kesilmiştir. Böylece, açıktan açığa Anadolu'daki hareket İstanbul Hükümeti'ne karşı cephe almış, hatta başkaldırılmıştır.

Sivas'ta vatanın nasıl kurtarılacağı yolundaki esaslar tesbit edilirken,

46 Gotthard Jaescke, **Türk Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri,** 2. baskı, Ankara 1986, s. 142.

47 Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922,** TTK, Ankara 1988, s. 89.

48 Sivas, İ.A., s. 573.

Levent Sahverdi Arşivi

aynı zamanda bugünkü millî sınırlarımız da tesbit edilmiştir.

Kısaca, Sivas Millî Mücadele'de önemli bir merkez olmuştur.

KAYNAKLAR

- Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu** 1919-1922, Ankara 1988.
- Aşkun, Vehbi Cem, **Sivas Kongresi,** Sivas 1945.
- Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk yay.haz.: Z.Korkmaz, Ankara 1984
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı, **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri,** Ankara 1982.
- Başel, Fahrettin, **Sivas Bülteni,** Sivas 1935.
- Baykal, Bekir Sıtkı, **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler,** Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1969.
- Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı,** Ankara 1983.
- Cebesoy, Ali Fuad, **Milli Mücadele Hatıraları,** İstanbul 1953.
- Dumont, Paul, **Mustafa Kemal,** çev.: Z.Çelikkol, Ankara 1993.
- Erol, Mine, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920,** Giresun 1972.
- Goloğlu, Mahmud, **Sivas Kongresi,** Ankara 1969.
- Gürün, Kamûran, **Ermeni Dosyası,** 3. baskı, Ankara 1985.
- **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,** S., 2.
- **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,** S., 5.
- İğdemir, Uluğ, **Sivas Kongresi Tutanakları,** Ankara 1986.
- İnönü, İsmet, **Devlet Kurucusu Atatürk,** Belleten, C., LII, s., 204. Ankara 1988.
- **İrade- Milliye.**
- İA., **Sivas,** maddesi.
- Jaeschke, Gotthard, **Türk Turtuluş Savaşi İle İlgili İngiliz Belgeleri,** 2. Baskı, Ankara 1986.
- Kırzıoğlu, Fahrettin, **Amerikan Mandasını Kimler İstiyor ve Nasıl Öneriyorlardı,** BTTD, C., XII, Nisan-Mayıs 1973
- Orbay, Rauf, **Siyasi Hatıralarım I,** İstanbul 1983.
- **Salnâme-i Devlet-i Ali-İ Osmaniye,** 1317-1902.
- **Salnâme-i Devlet-i Ali-i Osmaniye,** 1328.

Levent Sahverdi Arşivi

- Sivas Salnâmesi, 1323.
- Tarih Vesikaları Dergisi, C., III, s., 15.
- Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar,** Ankara 1987.
- Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,** Ankara, 1991
- Uluğ, Naşit, **Siyasi Yönleri İle Kurtuluş Savaşı,** 1970.
- Uras, Esat, **Tarihte Ermeniler,** İstanbul 1976.
- Yaman, Abdullah, **Ermeni Meselesi ve Türkiye,** Otağ Yayınları, 1973.
- **Yurt Ansiklopedisi, "Sivas",** IX, İstanbul 1982.

Levent Sahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE RUM AYAKLANMASI

Yrd.Doç.Dr. FAHRİ TAŞ *

Vaktiyle Yunanlılar'ın Pont-Euxien adını verdikleri Karadeniz bölgesinde M.Ö.281'de bir krallık kurmuş olan Rumlar'ın hâkimiyetine Romalılar M.S. 63'de son vermiştir. Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle artık Bizans toprağı olan Pontus'da, Komnen sülalesi 1203 yılında bir krallık kurmuştu. İstanbul'da tahtı ele geçiren ve Komnenler'in düşmanı olan Paleologlar'ın Selçuklu Türkleri'ni Pontus'a sefer açmaya davet etmesiyle Sinop alınmış ve Trabzon kuşatılmıştı. Bu bölgenin Türk hâkimiyetine geçmesi bu hadiseyle başlamıştır. Pontus krallığı hiç bir zaman bağımsız olmamış, sırasıyla, Selçuklular'a ve Moğollar'a vergi ödeyerek, daha sonra Türkmen beylerine kız vermek suretiyle varlığını devam ettirmeğe çalışmıştır. Diğer taraftan Cenevizliler'in ekonomik baskıları altında bulunmuştur. Rumlar'ın yaşadıkları bu bölgeler 1461'de Fâtih Sultan Mehmed'in Karadeniz kıyılarını fethi sırasında Osmanlı topraklarına katılmıştır. Aradan ikibin yıl geçmesine rağmen, millî duygularından hiç bir şey kaybetmeyen Rumlar, 1840 senesinden itibaren dini gerekçelerle ve eğitim kisvesi altında bölge üzerindeki nüfuzlarını artırarak, Millî Mücadele döneminin kaosundan istifade edip, bağımsız bir devlet kurmak için harekete geçmişlerdir[1].

Anadolu Rumları'nı bir isyana sevkeden hadiselerden biri, Rusya'nın geleceğe ma'tuf ortaya koyduğu projesidir. Bu proje, 1787 yılında Rus Çariçesi II. Katerina ile Avusturya İmparatoru II. Joseph biraraya gelerek her iki devletin menfaatini ön plânda tutan "Grek Projesi" ni ortaya atmışlardır. Bu proje daha sonraki tarihlerde Yunanistan tarafından takip edilip, Bizans-Rum ideali şeklinde ortaya çıkan Yunan "Megalo İdea"sında kendini gösterip, dört hedef etrafında toplanmıştır. Yunanistan, bugüne kadar bu dört he-

* Atatürk Üniversitesi Erzincan Eğitim Fakültesi Öğr. Üyesi.

1 Türk İstiklâl Harbi, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921) C. VI., Genelkurmay H.T.Bşk. Ank. 1974, s. 281-282.

Levent Sahverdi Arşivi

defin ikisini mevcut konumuyla gerçekleştirmiş olup, diğer iki ideali olan Doğu-Akdeniz ve Batı Anadoluya sahip olma düşüncesini hâlâ taşımaktadır. Yunanistan bu idealini gerçekleştirebilmek için zulmü çıkar yol olarak seçmiş olup, Trakya'daki Türk halkını asimile etmenin yanında, Marmara denizi kıyılarında yirmibin Türk'ü katletmiştir. Ayrıca dünya kamuoyunun dikkatlerini çekmek için bir seri yalan haberler üretip, bu stratejisinde haklı olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Emperyalist devletlerin XX. asrın başlarındaki emelleri Yunanistan'ın dış politikasına uygun olduğundan, bu proje desteklenmiştir.

Yunanistan, İstanbul-Rum Patrikhânesi'yle işbirliği yapıp Anadolu'daki Rum azınlığı çoğaltmak için, Rusya'nın Güney-Batısı'nda ve Kafkasya'da yaşan Rumlar ile birlikte Anadolu'nun diğer bölgelerinde bulunan Rumları da bu bölgelere göç ettirerek 1904 yılında uydurulmuş bir Pontus devletini kurmak fikrini ortaya atmıştır. Bu maksatla Rumlar birçok Cemiyet ve dernek kurarak faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır[2]. Bu cemiyetler arasında Yunan isyanını gerçekleştirmek için (1826), ikisi Rum, biri Bulgar olan üç tüccar tarafından 1814'de kurulan "Etnik-i Eterya"nın yanında, Mütarekeyi müteakip, Trakya ve Anadolu Metropolidlikleri tarafından kurulan "Rum Muhacirin Cemiyeti" bulunmaktadır. Bu cemiyet, Anadolu'dan Ege adalarına veya diğer yerlere göç etmiş olan Rumları geri getirmenin yanında, Yunanistan'ın mali desteğiyle Müslümanların arazilerini Rumlara satın almak, sahte nüfus istatistikleri çıkarmak ve Rumlar'ın sahip olmak istedikleri toprakları gösteren haritaları tabederek dağıtmak gibi faaliyetleri yürütmekteydi. Eylül 1919 tarihinde Müslüman tâcirleri mutazarrır ettirmek, onların iflas etmesini sağlayacak girişimlerde bulunmak suretiyle, bütün ticari hayatın Rumlar'ın eline geçmesini sağlamak üzere kurulmuş olan "Rum Cemiyet-i Ticariyye" vardır. Mart 1919 yılında, hiç olmazsa sahillerin idaresinin Yunanistan'a geçmesini sağlamak için kurulmuş olan "Asya'yı Sağra (Küçük Asya)" cemiyetinin yanında "Trakya Cemiyeti", "Mavri Mira Cemiyeti", "Yunan İttihad Cemiyeti", "Rum Cemiyet-i Edebiyye", "Pontus Rum Cemiyeti", "Matbuat Cemiyeti", "Müdafaa-i Meşrute Cemiyeti", "Mukaddes Anadolu-Rum Cemiyeti" kurulmuştur[3]. Bu cemiyetlerin hepsinin kurulmasında İstanbul Rum Fener Patrikliği öncülük yapmış olup, Yunanistan ve Rusya

2 Cevdet Kerim, Türk İstiklâl Mücahedesi Konferansları, İst. 1927, s. 161.
3 Pontus Meselesi, Matbuat ve İstihbarat Dairesi, Ank. 1338, s. 43-44.

Levent Sahverdi Arşivi

tarafından doğrudan doğruya desteklenip, menfaat ilişkisi bulunan diğer Avrupalı devletlerin de tavassutunu görmüşlerdir.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın buhranlı günlerinde gerçek yüzünü göstermeğe başlayan yabancı okullar, Rum isyanının çıkışında da başrolü oynamıştır. Bu şer odaklarından biri olan Merzifon Anadolu Koleji (Anatolia College) 1860 yılının ortalarında İstanbul Hasköy'de eğitime başlayıp, "Dış dünyanın gözünden uzak ve ulaşılacak kitleye daha yakın olması için" 1865'de Merzifon'a taşınmıştır[4]. Bu kolejin maksadı Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulunan orta dereceli okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere tanzim edilmiş bir yüksek okul olup 1883'de öğretime başlamıştır[5]. Bu kolejlerin asıl maksadı, bölgede bulunan Rum ve Ermeniler'in milliyet duygularını yükseltmek, Türk çocuklarını kendi emelleri doğrultusunda şuurlandırmaktır[6]. Bu kolejin çalışma şekli Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasında rol oynayan Etnik-i Eterya Cemiyeti'nin stratejisiyle paralellik arzetmesi dikkati çekmektedir.

Anadolu'da yaşan Rumlar, 1840 yılından beri sürdürmekte oldukları faaliyetlerini gerek kendi aralarında kurdukları cemiyetler vasıtasıyla ve gerekse basın yoluyla dünyaya duyurup, 1919 yılından sonra Rum Cumhuriyetini tesis için bütün güçlerini hasrettikleri, neticede bölge Rumları'nın bir isyan hareketini başarıya ulaştıracak nisbette silahlandıkları görülmektedir.[7]

Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra, Rum meselesi Mecliste uzunca müzakere edilip[8] konunun halli için 9 Aralık 1920 tarihinde Sivas'ta Merkez Ordusu'nun kurulması kararlaştırılmıştır[9].

Sözkonusu ordunun komutanlığına, "Seferde Ordu Komutanı Görev ve Yetkisi" ile Birinci Dünya Savaşı Irak Cephesi komutanlığından tanıdığımız Nureddin Paşa getirilmiştir[10].

Anadolu'ya Misyoner, Tabip veya herhangi bir insani kuruluşun temsil-

4 KOCABAŞOĞLU, Uygur; Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, İst. 1991, s. 193. (İç:Stone, Frank A., "The American Middle West in the Ottoman Middle East: Anatolia College 1889-1921" Acedemia for Anatolia, Pittsburg 27-29/10/1980)
5 Milli Eğitim Bakanlığı Arşivi, Belge No: 32.
6 Milliyet Gzt. Örsan Öymen "Politika Kazanı" 29 Eylül 1984.
7 ATASE, Kls. 759, Dosya, 35, 26,; Gazi M. Kemal, Nutuk, Ank. 1927, s. 455.
8 TBMM. Zabıt Ceridesi, C.XV. s. 215 ve dev.; Nutuk, s. 455.
9 ATASE, Kls. 936, Dosya, 1-A-11, F.95,1.
10 ATASE, Kls. 936, Dosya. 1-A-11, F.95,1.

Levent Sahverdi Arşivi

cisi sıfatıyla gelen kişilerin aslında birer Rum propagandacısı oldukları ve bu dönemde Anadolu Rumlarını teşkilatlandırmak için, başta Yunanistan olmak üzere, diğer Avrupa devletlerinden gelip gayeye mâtuf bir tarzda çalıştıkları anlaşılmıştır. Anadolu Rumlarını teşkilatlandırmakla vazifeli bu Misyonerlerin ortak düşüncesi ise; "Hıristiyanlığın en büyük rakibinin İslâmiyet ve Müslüman devletlerinin de en kuvvetlisinin Türkiye olduğunu, bu hükümeti yıkmak için, Ermeni ve Rum dostlarımızı yalnız bırakmamalıyız. Alevilere de mezhep hususunda serbestlik tanırsak, onlar da bize katılacaktır. Bizim görevimiz bu fırsatı kaçırmamak, gerektiği gibi hareket etmektir[11]." şeklinde izah ediyorlardı. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere; başta Yunanistan olmak üzere Avrupalı devletler Karadeniz, Basra Körfezi ve İskenderun Körfeziyle çevrili üçgen içinde bulunan bu bölgeyi nüfuz sahalarına alarak, İran ve Kafkaslar üzerinden Asya içlerine açılmayı planlamaktadırlar[12]. Bu plânın gerçekleşmesi için bölge azınlıklarından ve mezhep farklılığı olan gruplardan yararlanmayı düşünmektedirler.

Merzifon Amerikan Koleji'nde görev yapmakta olan iki Türk öğretmeninden (M.Zeki ve İsmail Şevket) biri olan Türkçe öğretmeni Mehmed Zeki Ketani Bey'in 12 Şubat 1921 tarihinde öldürülmesi üzerine yapılan aramada elde edilen bütün belgeler, Kolej Müdürü Mister Havayet'ın Pupil Hause Müdürü Friederich Avdis'e yazdığı 3 Mart 1337 (1921) tarihli mektuptaki bilgiler yukarıda verilen hedefi doğrulamaktadır[13]. Havayet bu mektupta: "Evvelden beri pek halî olan itimadım biz papazlar cemiyet-i âmâlinin hakiki nokta-i nazarı benâyı kendisine tabî tutmak için cenab-ı Hakk'ın âli-i suretinde tecelli ettiğini, Müslümanlara iman ettirmeyi kazanmaktadır. Bu nünasebetle bu hikmet-i mukaddesenin ulviyetini ehemmiyetle nazar-ı dikkate alalım. Hıristiyanlığın en büyük ve muntazam rakibi İslamiyet olduğu gibi, Türkiye'de en kuvvetli Müslüman hükümetidir. Reisimize ma'lumdur ki, icap ederse neticeyi elde etmek için beşyüz sene duracağız ve bunlara encam-ı kâr muvaffak olacağız.

Hizmetimiz ihtilâl ile değil, idare ile yapılmalıdır. Kendilerine bunca ezâ ve cefâda bulunanlara medyûn oldukları zekâtı ödemeleri için, angarib Hıristiyanları teşvike cehl ve gayret edeceğiz. Rum ve Ermenilere karşı olan

11 ATASE, Kls. 2485, Dosya. 100, F.20.12.
12 KODAMAN, Bayram, Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ank. 1987. s. 108.
13 ATASE, Kls. 953, Dosya. 25-7, F. 65.

Levent Şahverdi Arşivi

mukaddes vazifelerimizin ihyası için mukaddes bir i'timat beslemekteyim. Bunlardan bazıları İslâm uğruna şehid oldular. Unutmayalım ki, hidmet-i mukaddesemiz nihayetine erinceye kadar, daha pek çok şehid kanı akıtacağız... Bundan sonra ümidimiz gençlere ma'tuf olmaktadır. Rüşte bâliğ olduktan sonra tabiatını değiştirmek bir adam için pek güçtür. Şiiler, hakiki Müslüman olmadıkları gibi, kesretli bulunmakla beraber, Türk nüfusunun ekseriyyetini teşkil etmezler. Eğer mu'tedil surette mezhepte serbesti gösterilir ise, ermişlerin seleflerimize gösterdikleri rağbet gibi göstereceklerdir. Bizim vazifemiz, bu fırsatı kaçırmamak ve iktizâsına tevfik-i hareket etmektir[14]" diyordu.

Merzifon Amerikan Koleji'nde meydana gelen olaylar hakkında halka bilgi vermek maksadıyla Nureddin Paşa'nın verdiği beyannamede de Misyonerlerin Türk Milleti hakkındaki hasmâne niyetleri aynen te'yid edilmiştir[15]. Nureddin Paşa'nın bu beyannamesinin önemli görülen hususlarında şöyle denilmektedir:"... Tebamız olan Hıristiyanları, bilhassa Ermenileri, Rumları himâye ve çocuklarını devletimize, dinimize husûmet, adâvet ve intikâm hiss ve fikirleriyle tahsil ve tedris ve terbiye eyliyorlar.

Zevahiri kurtarmak için, bazen az miktarda İslâm çocuklarına yapmak mecburiyetinde kaldıkları cüz'i muâveneti günah-ı kebâirden sayarak, bir raporlarında bu günahlarından dolayı Hz. İsa'dan afv-u mağfiret niyâzında bulunuyorlar.

Sinn'i (yaş) ilerlemiş İslâmları tenassur (Hıristiyanlaştırma) ettirmek bi't-tecrübe müşkül görüldüğünden, küçük İslâm çocuklarını Hıristiyan yapmak fikrine hizmet ediyorlar.

Memleketimizdeki mezhep ve tarikat fırkalarından Hıristiyanlık nâmına istifade çarelerini düşünmüşlerdir. Bu yoldan maksatlarına vusûlü mümkün görüyorlar.

Mezkûr Amerikalılar'ın bir raporuna göre; bi'l-umum kürtleri ve alevi Türkleri, İslâm edilmiş Ermeni add-u itibâr ediyorlar. Bunların güya asıllarına rücû' ile Ermeni olacaklarını farz ve tahayyül ederek, böyle bir gaye-i mel'ûnâne takip etmekte olduklarını tebeyyün ediyor.

---

14 ATASE, Kls. 2485, Dosya. 100, F. 20,12.

15 ATASE, Kls. 993, Dosya. 25-7, F.65.; Sebilü'r-Reşâd Derg. C.XIX, No: 478, 30 Nisan 1337 (1921)

Levent Şahverdi Arşivi

Ermeniler, Erivan'da kendilerine bahşedilen İstiklâliyyet-i idareden bi'l-istifâde bu mıntıkada büyük ve mesud bir Ermenistan meydana getirmek için dünyanın her tarafından buralara koşup gelmelidirler. Buralarda her memleketten Ermeni gençleri için yapılacak işler vardır. Ermenilere mesud olan Kars ve Erzurum'da ve Vilâyat-ı Şarkiye'de her ne kadar şimdi nüfusu pek az ise de, dünyanın her tarfından buralara gelecek olan Ermeni akını ve tehaccümü karşısında bu havâlide meskûn bulunan Türkler'in, Kürtler'in ekserisi ihtimal ki terk-i diyar edip gideceklerdir.

Düşmanlarımız olan düvel-i i'tilâfiyenin ve Amerikalılar'ın Memâlik-i Osmaniye'nin Vilâyat-ı Şarkiyesinde Ermeni milleti gayet kalil (az) olduğu halde, oralarda büyük bir Ermenistan vücûda getirmek için kaç senelerden beri sarfetmekte bulundukları mesâi ve akdamın tahtında nasıl mel'ûnâne emeller ve kafirâne maksatlar gizli bulunduğunu hiç bir suretle redd-ü inkâr edemiyecekleri en kuvvetli müdellel (delil) ve hatta imzalarıyla yedimize geçirilen mektuplar, vesikalar ile tebeyyün (anlaşılma) ve tahakkuk eylemiştir[16]" denilmektedir.

Nureddin Paşa'nın Merzifon Amerikan Koleji'nde yapılan aramalar neticesinde ele geçen belgeler doğrultusunda yayınladığı bu beyannameden de anlaşıldığı üzere; görünüşte bölge halkına hizmet etmek, sağlık problemlerini halletmek, gayrı müslimlerin eğitimlerini yaptırmak ve eğitimde ihtiyaç duydukları öğretmenleri yetiştirmek şeklinde ise de; asıl maksadın bölgedeki Rum ve Ermeniler ile kontak kurup, bu kesimdeki insanların bölge hâkimiyetini nüfus ve ekonomik açıdan ele geçirmelerini sağlamaktır. Bölge halkının tepkisiyle karşılaşmamak için, Türk olan insanların da meseleleriyle ilgileniyor gibi görünmeği bir taktik olarak seçtikleri anlaşılmaktadır. Rumlar, sözkonusu plânlarını nüfuz kesâfetinin azlığı sebebiyle tek başına gerçekleştiremeyeceklerini bildiklerinden, bölge sakinlerinin mezhep farklılıklarını da gündeme getirip, bu insanları saflarına katmayı plânlamışlardır. Belli bir yaşa gelmiş olan insanların, Rum propagandasına inanmayacaklarını da bildiklerinden, Türk çocuklarını küçük yaşta kolejlerine yatılı olarak alıp, maksatları lehine istifade etmeği plânlamışlardır. Hatta bu hususta başarılı olup daha sonraki yıllarda bunların meyvelerinin alındığı görülmüş, bir kısım Türk çocukları Hıristiyanlığı kabul etmiştir[17].

16 ATASE, Kls, 993, Dosya. 25-7, F.65; Sebilü'r-Raşâd Drg. C.XIX, No: 478, 30 Nisan 1337.
17 TRASK Roger, The United States Response to Turkish Nationalizm and Reform. Minepolis 1971, s. 153.

Levent Şahverdi Arşivi

Nureddin Paşa'nın 24 Mayıs 1337 (1921) tarihinde yayınladığı bir beyannamede ise; "Dış düşmanlar âlem-i İslâmın mahvına kasdetmişlerdir. Bu maksatlarının husulü için memâlik-i milli ve akvâm-ı İslâmiyyeyi küçük kısımlara tefrik ve ba'de kolaylıkla mahvetmek siyâset-i kainânesini ta'kib etmekte ve ittihâd-ı İslâmiyenin husulüne bütün kuvvetleriyle mani olmaya çalışmaktadırlar. Kürre-i arzda meskûn ehl-i İslâma karşı ehl–i sâlibin beslediği sû-i niyyet, Hindistan, Bulicistan, Mısır, Cezayir, Fas, Tunus eski Türkistan, Azerbaycan, Trablusgarb, Endülüs ve İlh. Bilâd-ı İslâmiyenin gözü önünde duran ahvâl-ı müessef ve avâkib-i elimeleri garb-ı umumide râm-ı iğzâle düşürülmüş, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz kıt'alarının başında gelmiş, oralardaki İslâm kardaşlarımız dahi mâteessüf küffarın esâretine girmiştir. Dış mübirin muhâfazası ve âlem-i İslâm'ın müdâfa'sı olarak yegane devlet biz kaldık. Şimdi müttefikan ehl-i sâlibin bize sûlet ettiği şey evâmir'ül hayyeye teb'an, haylı müthiş ittihâd ve ittifaka sarılacak yerde, iğti'âlata kapılarak veyahut bilmeyerek tefrika ve tezata düşmüş, kalbinde zerre kadar nur-ı imânı olan her mü'min muhit-i delhûn ve ağdat edecek ahval-ı eylem ve müessifedendir[18]... diyerek, dış mihrakların emellerini halka anlatmaya çalışmıştır.

Batum'dan Samsun'a kadar bütün Karadeniz sahillerini saran Rum faaliyeti, Amasya, Merzifon, Ladik, Köprü, Gümüşhacıköy, Erbaa, Niksar ve Tokat bölgelerinde de şiddetini göstermiş olup, bu bölgeler Rumlar'ın katliâmlarının yoğunluk kazandığı sahalar haline gelmiştir[19]. Zira, Rize'den İstanbul'a kadar olan bölgede bir Rum devletinin kurulması plânlandığından, yoğunluk bölgesi bu sahalar içinde bulunmaktadır.

İçişleri Bakanı Fethi bey, Rumlar'ın asayişsizliği konusunda Mecliste yaptığı konuşmada; "Rumlar karada katliam yaparken, düşman gemileri de Karadeniz sahillerinde bir takım gösteriler yapıyor, hatta bazı noktalara asker gönderme teşebbüsünde bulunuyordu. Sahilimizi muhafaza için, ikâme ettiğimiz müfrezeler, bir taraftan düşmana karşı savaşırken, diğer taraftan Rum çeteler tarafından izâç olunuyordu. Bu durumda hiç bir hükümet kendi mevcudiyetini muhafaza etmek için bu nevi hareketlere müsa'de edemezdi[20]." diyerek, alınacak olan tedbirin âciliyetini dile getirmiştir. Bölgedeki

18 ATASE, Kls. 1126, Dosya. 5-27, F.2.
19 Cevdet Kerim, Türk İstiklâl Mücâhedesi Konferansları, İst. 1927, s. 19.
20 TBMM. Zabıt Ceridesi, C.XV., s. 212.

Levent Sahverdi Arşivi

diğer bir tehlike de, Rumların faaliyetleri sırasında Yunanlılara sığınan Çerkez Ethem'in İstanbul'a gelip Karadeniz sahillerine geçme ihtimaliydi[21]. Çerkez Ethem'in bölgeye gelmesi hâdiselerin boyutunu daha da artıracaktı.

Rumlar'a karşı alınan ilk tedbir, silahların en yakın askerî birliklere teslim edilmesi isteğidir. Ancak Müslüman halk bu çağrıya uymasına rağmen hiç bir Rum silahını teslim etmediği gibi, çoluk çocuklarıyla beraber dağlara kaçıp, özellikle Bünyan dağlarını kendilerine üs yaparak açıkça isyan ettiler. Rumlar, 180-200 kişiden müteşekkil 50-70 kadar çete teşkil edip, Müslüman köylerini yakıp yıkmağa başladılar. Çete komutanları ise, birkaç Avrupa lisanını bilen ve özellikle Yunanistan başta olmak üzere diğer Avrupa devletlerinden bölgeye bu maksatla gönderilen kişiler olduğu daha sonra yapılan araştırmalardan anlaşılmıştır[22]. Bu durum; Yunanistan ve diğer Avrupalı devletlerin bölgeyle yakından ilgili olmalarını göstermesi bakımından önemlidir.

TBMM. Rumlar'ın hâkimiyet kurmak istedikleri bölgeyi harp sahası ilân ederek, bu hususta bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyannamede: "Yunan donanmasının Ereğli'yi ve âhiren İnebolu'yu bombardıman etmesi ve geçen gün de Averoff ile diğer bir Yunan torpidosunun Bartın'ın Güney-Batı istikametinde seyretmesi gibi hadiselerle, düşman tarafından sahillerimize taarruz meydana geldiği ve oralarda, düşman ile kendine taraftar olan Rumlar'ın milletimiz aleyhine istifadeye kalkışması memleket müdafası için fevk'el-âde tedâbirin ittihâzını istilzâm eylediğinden, 12 Haziran 1337 (1921) tarihinden itibaren Karadeniz sahillerindeki bütün kazaların harp mıntıkası olduğu kararlaştırılmıştır[23]." deniyordu.

Rum isyanını ortadan kaldırmak için; TBMM 12.6.1337 (1921) tarihinde bir karar alarak 15-50 yaşları arasında bulunan Hıristiyanların Sivas ve Elazığ vilâyetlerine sevkedilmesi düşünülmüştür[24]. Rum isyanını bastırmakla görevlendirilen Merkez Ordusu Komutanı Nureddin Paşa, Rumlar'ın iç kısımlara sevki sebebiyle olay mahalline daha yakın olabilmesi için, Sivas'ta bulunan Ordu karargâhını 4 Haziran 1337 (1921) tarihinde Amas-

21 ATASE, Kls. 891, Dosya, 9-14, F. 55-1.
22 TBMM. Zabıt Ceridesi, C.XV. s. 217.
23 ATASE, Kls. 1221, Dosya. 2-4, F.5,1.
24 ATASE, Kls. 1120, Dosya. 34-1.

Levent Sahverdi Arşivi

ya'ya nakletmiştir[25]. Ordu karargâhının olay mahalline daha yakın bir yere getirilmiş olması isyanın önemli bir merhaleye ulaştığını ve bölgedeki durumun ciddiyetini göstermektedir[26].

Karadeniz sahillerindeki Rumlar'ın daha iç kısımlara sevkedilmesinin şu sebepleri bulunmaktadır.

1- Karadenizde bulunan düşman donanması ile, karada faaliyet gösteren ve düşman ile işbirliğinde bulunan Rumlar'a karşı sürdürülecek olan bir harekâtta iki ateş arasında kalma ihtimalini ortadan kaldırmak,

2- Bir süre önce Yunanlılar'a sığınan Çerkez Ethem'in isyan bölgesine gelerek, Rum çeteleriyle yapacağı işbirliği ihtimalini bertaraf etmektir.

3- Yunanlılar'ın Batı-Anadolu'da başlatacakları yeni bir taarruz harekâtını kolaylaştırmak için Türk milli güçlerine ikinci bir cephe açmak maksadıyla Karadeniz sahillerine de taarruz edebileceği ve bu taarruzda yerli Rumlar'ın desteğini göreceği düşüncesidir.

4- Rumlar'ın Karadeniz'den daha kolay yardım alıp, Batı ile daha rahat bir iletişimde bulunmalarının önlenmesidir[27]. Zira yabancı gemiler, gece sahilden verilen fener işaretiyle hangi noktaya yanaşacağını öğrenip Rumlar'a cephane ve erzak boşaltmaktaydı[28]. Dış devletler ile yapılacak olan irtibat bu gemiler ile rahatça yapılmaktaydı. Bu dış yardımın önlenmesi için, sahildeki bütün fenerlerin söndürülmesi istenmiş, buna uymayan altıyüz Rum yakalanarak iç bölgelere sevkedilmiştir[29].

5- Tokat, Niksar, Reşadiye'de eşkıyalık yapan Ali Çavuş gibi çetelerin ve asker kaçaklarının bölgede bulunması, Rumlar ile işbirliği yapma eğiliminde olmalarıdır[30].

Bu ihtimallerin hepsinin mümkün göründüğü hususu, Merkez Ordusu Komutanlığı ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti arasında yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır[31].

---

25 ATASE, Kls. 993, Dosya. 65-A, F. 7.
26 ATASE, Kls. 1126, Dosya. 5-27, F. 6.
27 ATASE, Kls. 1125, Dosya. 6-24, F.17.
28 ATASE, Kls. 1125, Dosya. 6-24, F.17.
29 ATASE, Kls. 1030, Dosya, 6-74,
30 ATASE, Kls. 1124, Dosya. 17, F. 2; Kls. 1122, Dosya. 14-12, F.66-2.
31 ATASE, Kls. 1120, Dosya. 34-1; Kls 993, Dosya. 65-A-7, F.47; Kls. 1221, Dosya. 2-4, F. 5,1.

Levent Şahverdi Arşivi

Rumlar, TBMM tarafından daha önceden tesbit edilen yerlere sevkedilmeğe başlandı[32]. Fakat bu sevkiyat esnasında, yine Rum çeteleri tarafından baskınlar düzenlenerek engellenmeğe çalışıldı. Diğer taraftan, ekseriyeti Rumlar'dan teşekkül ettirilen Amele Taburları'ndaki Rumlar[33] da çalışmayarak pasif direnişte bulunmaktaydılar[34]. Ele geçirilemeyen Rumlar ise, kadın ve çocuklar ile dağlara çekildikleri için, sivil halka zarar verilebilir düşüncesiyle, Rumların bulunduğu mevzilere genel bir taarruz harekâtı düzenlenemediğinden, isyan harekâtının bastırılması zaman almaktaydı.

Rumların Karadeniz sahillerinden iç bölgelere nakledilmesi meselesi, Rumlar'ın feryâd-ı figan etmesine sebep olmuş, "Türkler'in Anadolu'daki bütün Rumları katlettiğine" dair hakikat-ı hilâf haberler Fransızca, İngilizce ve Rumca yayın yapan bütün gazetelere gönderilerek, dünya kamuoyu desteğinin kazanılması plânlanmıştır. Ayrıca Rumlar ile menfaat münasebeti içinde bulunan Müslüman halktan bir kısımı da bu yer değişikliğine sıcak bakmamaktaydı. Basında yer alan bu haberler üzerine, İstanbul Amerikan Sefiri Amiral Bristol, 18 Temmuz 1921 tarihinde M. Kemal Paşa'ya bir nota göndererek; "Rum kadınlarıyle ihtiyarların ve küçük çocuklarının Samsun'dan dahile doğru sevk ve nakledildiklerini istihbar ettim. Bunlardan pekçoklarının yollarda telef olmaları ihtimali pek kavidir. Esbab-ı askeriye dahilinde bulunan Rumlar'ın dahile sevkleri canlarını tehdit edecek mahiyettedir. Ahalinin bu surette nakl ve sevkleri onları imha mahiyetini taşımaktadır. Bu sebeple sevkiyattan vazgeçilmesini" istemiştir. Amerika'nın doğrudan doğruya Anadolu ile ilgili plânı olmamasına rağmen, İngilizlerin tesiriyle olsa gerek, Ermeni meselesi konusunda hassas oldukları dikkati çekmektedir.

M. Kemal Paşa'nın Bristol'a verdiği cevapta ise özetle; "Rumlar'ın dahile sevkinde kadın ve çocuklara yer verilmediği, ancak kendi arzuları doğrultusunda isteyenlerin kadın ve çocukları yanlarında götürebileceğine karar verildiğini" belirttikten sonra; "Memleketin selâmet ve asâyişini te'min nokta-i nazarından başka bir şey yapılmadığına" işaret edip, "Zât-ı âlileri de aynı zamanda pek çok Müslümanın yaşı ve cinsi gözetilmeksizin, Yunan ordusu tarafından muhtelif işkencelere devam olunması yolunda bilgiler bulun-

32 ATESE, Kls. 1030, Dosya. 6-74, F. 76.
33 ATASE, Kls. 730, Dosya. 4-18, F. 83.
34 ATASE, Kls. 640, Dosya. 35-299, F. 14-1.

Levent Sahverdi Arşivi

duğu, düşman ordusu tarafından işgal edilmiş aksâm-ı vatanımızın her tarafında gayet şeni fecayi'n tekrar edildiğini nazar-ı dikkate almalıdır[35]" diyordu.

Halbuki, Amerikalılar'ın kolejlerde yaptıkları Türk aleyhtarı faaliyetler sadece Merzifon'da olmayıp, Edirne, Van, Antakya, Konya, Kayseri, Sivas... gibi daha elliüç yerde bulunan kolejlerin hepsinde benzeri durumlar mevcuttu. Mesela; Sivas'taki bir Amerikan imâlathânesinde çalışan kadınların casus oldukları, halkı dehşete sürükledikleri, iç karışıklık çıkaran gruplar ile işbirliği yaptıkları belgelenmiştir[36].

Eli silah tutan 15-50 yaşları arasındaki Rumlar'ın iç kısımlara sevk edilmesi kararı, Rum ailelerinin parçalanmasına sebep olacağı düşüncesiyle, Rumlar'ın aileleriyle birlikte göçetmek istemeleri üzerine yaptıkları müracaat ve bu durumun düzeltilmesi için Nureddin Paşa'nın Dahiliye Vekâleti'ne konuyu bildirmesi üzerine verilen müsbet cevap neticesinde, isteyenlerin sözkonusu yaş haddi dışında bulunan hanım ve çocuklarını da yanlarına alarak götürebileceklerine karar verilmiştir. Ayrıca sevkiyat sırasında, "Lüzum üzerine erkekleri dahile sevkedilen Hıristiyanlar'ın ırz, can, mal ve her şeylerinin devletin teminatı altında bulunduğunu, buna uymayanların cezalandırılacağı[37]" önemle bildirilmiştir. Bütün engellemelere rağmen Rumların iç kısımlara sevki istendiği gibi gerçekleştirilmiş olup, Aralık 1922 yılının sonuna kadar Rum isyanının bastırılmasında büyük mesafeler alınmıştır.

Merkez Ordusu; kıyıları korumak, eşkıya ile uğraşmak, Rum çetelerin baskınlarını önlemek, sevki yapılan Rumların emin bir şekilde gideceği yere ulaştırmak için gereken tedbirleri almanın yanında; Batı cephesine yeni birlikler kurup göndermekle de vazifeli olduğundan, yapması gereken işler bir hayli yoğunlaşmıştı. Bu sebeple Osman Ağa'nın (Topal Osman) yeni bir Tümen kurarak Merkez Ordusu'na katılmasına[38], ayrıca 1305 (1889) ve 1307 (1891) tevellütlü olanların yerinde kalmasına ve 1317 (1901) tevellütlülerin ise silah altına alınmasına karar verilmiştir[39].

Bölgede meydana gelen fiili hadiselerden birkaçı sıralanacak olunur ise; 5 Şubat 1337'de Ünye Jandarma Komutanı Yüzbaşı Rüstem'in şehid edil-

35 Pontus Meselesi, V. Ksm. s. 1-2.
36 ATASE, Kls. 993, Dosya. 171-A-13, F. 66,3.
37 Pontus Meselesi, IV. K. s. 2.
38 ATASE, Kls. 582, Dosya. 100, F. 21-9.
39 Pontus Meselesi, IV. Ks., Ank. 1338, s. 11,12.

Levent Şahverdi Arşivi

mesi[40], 8 Ağustos 1337'de Çarşamba Kaymakamı Abdullah Bey'in şehid edilmesi[41], bu hadiselerin yanında altmış kadar köyün yakılması, binlerce insanın katledilmesi sayılabilir.

Bölge Rumları ve kanun kaçakları, alınan tedbirler neticesinde en yakın Türk birliklerine teslim olmak mecburiyetinde kalmışlardır[42]. Rumların yoğun olduğu ve çarpışmaların şiddetli geçtiği Bünyandağı'nda eşkıyalık yapanlardan ele geçirilenlerin Amasya İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmesi kararlaştırılmıştır[43]. İsyan çıkmasında rolü olan kişiler bu mahkemede ortaya çıkarılmış olup, suçlular mahkeme kararıyla cezalandırılmıştır.

Merkez Ordusu'nun yetki sahasındaki olaylar bu şekilde devam ederken, Yunan ilerleyişini durdurmak için kurulan Batı Cephesi Komutanlığı'na 10 Kanun-ı sâni 1336 (10 Ocak 1920) tarihinde Mustafa İsmet Paşa getirilmiş, Yunan ordusunun ilerleyişi; İnönü savaşlarıyla durdurulmuş ve Sakarya Zaferiyle kırılmıştır. Merkez Ordusu'nun bu tarihten sonraki cephe ile ilgili yazışmaları M. İsmet Paşa ile yapmıştır[44].

Nureddin Paşa, Sakarya zaferi sebebiyle Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne 11 Eylül 1337 (1921) tarihinde bir tebrik göndermiş, bu tebriğe Fevzi Paşa 15 Eylül 1337 (1921)'de şu cevabı vermiştir. "Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasında Merkez Ordusu'nun büyük hizmetleri olmuştur. Bu vesileyle zât-ı âlilerinizi, ordu birliklerini ve bölgedeki sivil idareyi tebrik ve teşekkürü arz-ı rica ederim[45]." Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın bu cevabi telgrafından da anlaşıldığına göre; Merkez Ordusu, yalnızca Karadeniz bölgesinde zuhur eden isyanı bertaraf etmek ve eşkıyayı te'sirsiz bırakmakla kalmamış, Batı cephesine yeni birlikler teşkil edilip, nizâmi asker hüviyetine büründürüldükten sonra cepheye göndermek vazifesini de deruhte ederek Türk Milleti'nin bir çok cephede savaşmak mecburiyetinde kaldığı bu günlerde önemli bir vazifeyi ifa etmiştir.

Merkez Ordusu Komutanı Nureddin Paşa gerek Rum isyanını bastırması sırasında ve gerekse Koçkiri isyanındaki tutumunda "Selâhiyeti haricinde ahalinin bazılarının hukukuna tecavüz ettiği" gerekçesiyle, özellikle doğulu

40 ATASE, Kls. 760, Dosya. 34-29, F. 83.
41 ATASE, Kls. 1039, Dosya. 6-125.
42 ATASE, Kls. 1124, Dosya, 17.
43 ATASE, Kls. 1124 Dosya. 17.
44 ATASE, Kls. 654, Dosya. 4-41, F.8.
45 ATASE, Kls.. 1128, Dosya. 43-36, F. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

mebuslar tarafından suçlanıp, cezalandırılması istenmiştir. Bu hususa sebep olan hâdise ise; Rumlar'ın iç kısımlara sevkedilmesi esnasında, Yunanlılar'ın kıyıları bombalayacağı haberleri etrafta dolaşmağa başlamıştı. Bölge halkı, böyle bir durumda her tarafın harap olacağı ve bundan büyük zarar göreceklerini düşünerek, sevkiyattan vazgeçilmesi için Dahiliye Vekâleti'ne ellialtı kişinin imzasını taşıyan bir telgraf göndermişlerdir. Nureddin Paşa, Dahiliye Vekâleti'ne telgraf gönderen bu kişilerin Rum taraftarı olup olmadığını araştırmak için, haklarında tahkibat açtırıp, ikâmet ettikleri yerlerden ayrılmamalarını bildirmiştir. Bu şahıslar bölgede tanınan seçkin insanlar olması hasebiyle, bu uygulama devrin mebusları tarafından haksızlık olarak değerlendirilmiş olup, Nureddin Paşa'nın cezalandırılmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Mecliste müzakere edilen Nureddin Paşa'nın yaptığı uygulama Dahiliye Vekili Fethi Bey tarafından izah edilerek, "Nureddin Paşa'nın idare-i örfiyenin âmir-i askeriyesi ve ayrıca harp mıntıkası kumandanı olduğu cihetle, bilcümle tedâbiri ittihaza ve hatta idama bile selâhiyeti olduğunu ve binaenaleyh bu meselede de selâhiyetini istimal ettiğini beyan etmiştir[46]." diyerek Mebusları iknaya çalışmıştır. Bu hususta Nureddin Paşa'nın suçsuz olduğunu savunan Fevzi Paşa'yı M. Kemal Paşa'nın da "Meclisin Nureddin Paşa için öngördüğü askerlik görevine son verilmesi kararının çok ağır olduğunu" belirterek desteklemesi üzerine, Nureddin Paşa cezalandırılmamıştır[47]. Ancak 4 Kasım 1921 tarihinde Merkez Ordusu Komutanlığı'ndan alınmıştır[48]. 4 Kasım 1337 (1921) tarihinde birliklerine vedâ eden[49] Nureddin Paşa'ya yeni bir görev verilmediği için Kastamonu-Taşköprü'de bulunan kızının yanına gidip[50], Batı Cephesi I. Ordu Komutanlığı'na tayin olduğu güne kadar burada kalmıştır[51].

Nureddin Paşa'nın askerlik görevine son verilmesiyle ilgili cevabı yine kendisinin meclise gönderdiği 3.11.1337 ve 8.11.1337 tarihli telgraflarından anlamak mümkündür. 8.11.1337 (1921) tarihli telgrafın son kısımlarında;"...

46 TBMM. Gizli Zabıt Ceridesi, C.II., 19.1.1338, s. 633-634. (Nureddin Paşa'nın muhâkemesiyle ilgili bizzat kendisinin M. Kemal Paşa'ya verdiği ve 17.1.1338 günü Meclis'te okunan ve M. Kemal Paşa'nın ifadesiyle çok uzun ve "başlı başına mühim" olan rapor, gerek meclis tutanaklarında (gizli ve açık) gerekse meclis arşivindeki dosyada bulunmaktadır. TBMM. Gizli Z.C. C.II. s, 622, 627.)

47 Nutuk, s. 356.

48 ATASE, Kls. 604, Dosya. 6-172, F. 100.

49 ATASE, Kls. 1880, Dosya. 43, 21.

50 Emekli Sandığı Arşivi, Dosya No: 32469.

51 ARIKOĞLU, Damar, Hâtıralarım, İst. 1961, s. 281-282.

Levent Şahverdi Arşivi

Asıl dilhun olduğum bir nokta var ki, bu da benim gibi Meclisin ve vatanın muhafaza ve vatanın takviye ve i'tilâsı, milletin tahlisi için uğraşan istihlâs ve istiklâl ve ittihâd-ı İslâm gayesine vakf-ı fikir ve hayat etmiş bir kumandan olduğum halde, Rum eşkıyası ve Pontus Yunan hükümeti teşkili sa'yu emelinde bulunanları himaye eden eşhasa feda edilmiş olmaklığım gibi Meclisin de arzu etmeyeceği bir vaziyetin tahaddüs etmiş bulunmasıdır[52]..."

Nureddin Paşa'nın bu görevden alınmasından sonra ise, Cemil Cahid Bey Merkez Ordusu Komutanlığı'na atanmıştır.

Rumlar'ın başlattığı isyan hareketi alınan kararlı tedbirler neticesinde 6 Şubat 1923 tarihinde bir daha zuhur etmemek üzere sona ermiştir.

Azınlıklar meselesi 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Andlaşması ile çözülerek; azınlıkların herhangi bir imtiyaza sahip olmasının mümkün olmadığı ve Türk tebasından sayılması gerektiği kararlaştırılarak kanun karşısında Türkler ile aynı haklara sahip oldukları karar altına alınmıştır. Yine aynı andlaşmanın 42. maddesi gereğince, Patrikhânenin dünya işlerinde ve azınlıkların şahsi muamelelerinde hiç bir yetkilerinin kalmadığı teminat altına alınmıştır.

52 TBMM. Giz. ZC., CII, s. 434-436.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK DEVRİ İZMİR BASINI VE KAMUOYU ÜZERİNDEKİ TESİRİ

Yrd.Doç.Dr. TURAN AKKOYUN *

A. GİRİŞ

Türklüğün, M. Kemal Atatürk'ün liderliğinde çağdaş, millî, lâik ve demokratik bir değişime uğradığı 1922-1938 yılları arasında İzmir basınının kamuoyu üzerindeki etkisinin ortaya konulması çıkış noktamız olmuştur. Bu araştırma, basını "dar anlamda" ele almakta, sadece gazete ve dergileri kapsamaktadır[1].

B. İZMİR BASININININ TEMSİLCİLERİ

1. Köklü bir geçmişe sahip olan İzmir basını[2], 1918 sonrasında ve şehrin işgali sırasında bile varlığını korumuştu[3]. İnceleyeceğimiz devirde hiçbir İzmir gazetesi "memleket-şumul bir mahiyeti" haiz olmamakla[4] beraber hepsi, "cumhuriyet, hars, teceddüd, Türklük, dil birliği, vahdet-i milliye ve saire mesailde olduğu gibi", "garbî Anadolu'nun gazetesi sıfatıyla değil, bir Türk gazetesi salâhiyetiyle"[5], hareket etmişlerdir. 9 Eylül 1922'den itibaren İzmir'deki basın-yayın organları sayılarını gittikçe artırarak önemli bir

---

* Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi.

1 "Geniş anlamda basın; belirli zamanlarda basılıp, her çeşit haberi ve fikirleri topluma ulaştıran tüm yayın ürünleridir... Dar anlamda basın; sadece gazete ve dergileri yani mevkuteleri kapsamaktadır, diğer basın ürünleri bu kavramın dışında kalmaktadır...." M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, 2. baskı, İstanbul 1982, s. 19.

2 İzmir basınının tarihî gelişimi için bk. Ziya Somar, **Bir Adamın ve Bir Şehrin Tarihi**, İzmir 1948, ss. 1-66; Oğuz Arı, **İzmir'de Kitle Haberleşmesi, Ankara 1972; Zeki Arıkan, "Tanzimat ve Meşrutiyet Döneminde İzmir Basını", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, I. ss. 103-111; Ayla Selışık Tamar, "İzmir Basını'nın Kökleri", **Yeni Asır**, nr. 30988, 29 Ağustos 1992.

3 Geniş bilgi için bk. Zeki Arıkan, **Mütareke ve İşgal Döneminde İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)**, Ankara 1989, ss. 69-174.

4 Türkmenoğlu Zeynel Besim, "Üçüncü Meclis", **Hizmet**, nr. 867, 1 Teşrin-i Sani 1927; "Bizim intişar sahamız Kasaba hattından aşağı, Bandırma hattından Balıkesir'e, Aydın hattından Eğridir ve Isparta'ya kadar hıtta-ı arazidir."

5 **Ay.yer.**

Levent Sahverdi Arşivi

kaynak olma özelliklerini kuvvetlendirmişlerdir.

2. İncelediğimiz devirde, **Ahenk, Anadolu, Hizmet, Yeni Asır, Halkın Sesi** ve **Ticaret** İzmir basınının belli başlı temsilcileridir. Bunların yanında **Sada-yı Hak, Türk Sesi, Ahali, Türk İli, Yeni Gün, Serbes Cumhuriyet** ve **Ulusal Birlik** gibi fikrî cephesi ağır basan, ancak uzun süreli olmayan gazeteler vardır. Dergi olarak - özellikle - **Fikirler** ve ondan sonra da **Kültür**'den bahsedilmelidir.

3. 22 Şubat 1895 tarihinde yayın dünyasına çıkan ve II. Abdülhamid, Meşrutiyet, savaş ve Cumhuriyet yıllarında-fazla bir soruşturmaya uğramayan **Ahenk,** muhafazakâr ve ılımlı - biraz da pasif ve çekingen - tutumuyla tanınmıştır. Talat Onay, **Anadolu**'da **Ahenk**'in izlediği politikayı "suya sabuna dokunmamak mesleği" olarak ifade etmiştir. Fakat aynı **Anadolu** 11 yıl önce Ahenk hakkında "İzmir matbuatında ciddi, temiz bir mevkii sahibi olan **Ahenk**... "şeklinde bir değerlendirme yapmıştı[6]. Gazetenin sahibi Ali Nazmi, aynı zamanda imtiyaz sahibi ve mesul müdürüydü. Ölümünden sonra Cevriye İsmail imtiyaz sahibi olmuştur. Mesul müdürlüğe getirilen İbni Hazım Ferid daha sonra başmuharrir olur. Cumhuriyet'in ilânından sonra yerini Süleyman Şevket'e bırakmış, başmuharrirliğe de Mehmed Şevki geçerek 1928'e kadar bu görevda kalmıştır. Ardından Orhan Rahmi Gökçe bu göreve gelmişse de 1929'da başmakaleler önce azalmış, bir müddet sonra tamamen kaldırılmıştır. Gazetenin idarî ve teknik kadrosunun hemen hiç değişmediği dikkat çekmektedir[7]. İzmir'in bu önemli ve köklü gazetesi 2 Ocak 1930 tarihinde ve 10959 numaralı sayısıyla yayınına son vermiştir[8].

4. İttihat ve Terakki'nin İzmir'deki yayın-organı **İttihat** gazetesinin yerine 6 Kasım 1911'de Haydar Rüştü yönetiminde yayına başlayan **Anadolu,** İzmir basın tarihinin en önemli gazetelerinden biridir. Gerek Meşrutiyet, gerekse Cumhuriyet devri tek-parti yönetimi sırasında iktidarın yanında olmuştur. Bu, yaptığı yorumlara açık bir şekilde yansımıştır. İzmir'in işgalinden dört gün önce kapatılır[9]. Sahibi Akhisar üzerinden İstanbul'a,

6 Talat Onay, "Celal Bayar 2", **Anadolu,** nr. 7384, 17 Kanun-ı Evvel 937; nr. 3508, 23 Şubat 1926.

7 Mehmet Dilbaz, **Ahenk Gazetesi Bibliyografyası (1914-1930),** Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Edebiyatı Bölümü, Bitirme Tezi, İzmir 1983, s. 3-4.

8 Gazetenin yayınını durdurmasında yeni alfabenin etkili olduğuna dair bk. **Hizmet,** nr. 1508, 5 Kanun-ı Sani 1930.

9 Arıkan, **Mütareke...,** s. 6.

Levent Sahverdi Arşivi

ardından Ankara'ya sonra da İtalyan işgalindeki Antalya'ya giderek 19 Aralık 1920 tarihinden itibaren **Anadolu**'yu orada yayınlar[10].

Zaferden sonra İzmir'e gelerek çalışmalarını burada devam ettirir. 11 Haziran 1924'ten itibaren gazete yeniden İzmir'de yayınlanmaya başlar [11]. 1951'de Haydar Rüştü'nün ölümü üzerine gazetenin sahipliğini üstlenen oğlu Aydın Öktem, "Gazete Halk Partisi'ni tutuyordu. Fakat Halk Partisi'nin yayın organı değildir" demiştir[12]. **Anadolu,** üst üste gelen felâketler ve yangınlar karşısında zor durumda kalmış olmasına rağmen 1954'e kadar yayınlanır[13]. Bunu da kendisini sürekli yenilemesine borçludur. 1929'da "Gençlik ve Edebiyat Sahifesi", "Gençlik ve Sinema Sahifesi", "Karikatürlerimiz Köşesi" 1935'de "Gençlik Sahifesi" 1937'de ise "Mizah Sahifesi", "Gençlik Sahifesi", "Öğretmen Sahifesi" gibi adlarla yeni köşe ve sayfalara yer vermiştir.

İncelediğimiz dönemin 1924-1938 yılları arasında **Yeni Asır** ile **Anadolu**'nun mevcut sayıları karşılaştırıldığında sanat, edebiyat, pedagoji ve felsefeye dair yazılarla, çeviri yazılar bakımından **Anadolu**'nun tartışılmaz üstünlüğü açıkça görülür.

5. **Hizmet** ise İzmir'in en eski gazetelerinden biridir. Gazetenin yeni devresi incelediğimiz dönemde 4 Ocak 1925 tarihinden itibaren **Yanık Yurd** adı ile yayınlanmaya başlamıştır. Zeynel Besim tarafından yönetilen gazetenin ismi 364-381 sayılar arasında **Hizmet Yanık Yurd** olmuş, 382. sayı ve 1 Nisan 1926 tarihinden itibaren "meslek ve hayat-ı tahririyeden hiç bir te-

10 Ömer Sami Coşar, **Millî Mücadele Basını,** ş.y., t.y., s. 255.

11 **Ahali,** nr. 62, 11 Haziran 1340-1924; İzmir Millî Kütüphane'deki ilk sayısı nr. 3103, 16 Haziran 1340/1924.

12 zkr. Seyhan Özer, **Anadolu Gazetesi Bibliyografyası (1929-1940)** E.Ü.E.F., T.D.E. Bölümü Bitirme Tezi, İzmir 1984, s. IV

13 Hülya Yenigül, **Anadolu Gazetesi Bibliyografyası (1940-1954),** E.Ü.E.F, T.D.E. Bölümü Bitirme Tezi, İzmir 1987, (sayfa numarası verilmemiş); Haydar Rüştü Öktem, **Mütareke ve İşgal Anıları,** (Haz. Zeki Arıkan) Ankara 1991, ss. 18-22. Bu hatıralar yayınlandığında "Haydar Rüştü Bey'in işgal zamanına kadar yaptığı neşriyat ve vatanperverane mesaisi şayan-ı takdirdir diyen **Memleket** gazetesi, onun aradan geçen zaman saikasıyla bazı şeyleri unuttuğu ithamında bulunmuştur." Bk. "Bir Tavzih ve Tekzib" **Memleket,** nr. 43, 28 Teşrin-i Evvel 927.

14 "Yanık Yurd, İzmir'in en zengin ve mütenevvi mündericatlı akşam gazetesi pek yakında..., **Türk İli,** nr. 21, 15 Kanun Evvel 1340/1924;"... bir yaşını ikmal günü **Yanık Yurd,** nr. 307, 4 Kanun-ı Sani 1926; nr. 371, 19 Mart 1926; **Anadolu,** nr. 3538, 30 Mart 1926.

15 **Hizmet,** nr. 917, 4 Kanun Sani 1928; Zeynel Besim, "Hizmet Sekiz Yaşında", nr. 2123, 4 Kanun Sani 1932.

16 "Yanık Yurd küfürbazlık yapıyor. "**Yeni Gün,** nr. 114, 30 Teşrin-i Sani 1341-1925.

Levent Şahverdi Arşivi

beddül olmadan tekrar **Hizmet**'e dönüştürülmüştür"[14]. Bu isim değişikliklerine rağmen Hizmet'in kuruluş tarihi 4 Ocak 1925 olarak kabul edilir[15]. Gazete sadece **Anadolu** ile değil **Yeni Gün** ile de tartışmaya girer [16]. Başta kadın hakları, alfabe ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın çok tartışıldığı bir basın-yayın organı olmuştur. Bu yüzden diğer gazetelerle girdiği pek çok tartışmada zaman zaman mesele hakarete kadar gitmiştir. 1931 başında yayınını bir müddet keser[17]. Mart'ta tekrar yayınlanmaya başlarsa da ancak 1933'ün sonuna kadar devam edebilir[18]. **Işık**'ın verdiği haberlere göre; Raşit Halil Bey'in çıkardığı **Çiftçi** ile birleşmişse[19] de **Anadolu**'nun ağır ve sert tepkisi ve ithamları üzerine bu gazete de Aralık 1933 başında yayınını durdurmuştur[20]. Raşit Halil, **Anadolu**'nun tepkisi üzerine **Çiftçi**'yi kapatırken, bu gazetenin Zeynel Besim tarafından çıkarıldığını yalanlamak zorunda kalmıştır[21].

6. 1895 yılında Selânik'de **Asır** olarak kurulan, 10-23 Temmuz 1908'den itibaren **Yeni Asır** adını alan gazete, Sadâ-yı Hakk'a göre 23 Ağustos 1924 tarihinde, **Anadolu**'ya göre ise 24 Ağustos 1924 tarihinde İzmir'e taşınır. Gazete kuruluşunun ellinci yılının muhasebesini 24 Ağustos 1945'de yapmıştır. Bu muhasebe İzmir'e taşındığı gün yapılmış olabilir[22]. **Hizmet**'ten anlaşıldığı kadarıyla 1929'da **Yeni Asır-Hizmet** arasında bir çekişme vardır[23]. Yine **Hizmet**, 1932'de **Yeni Asır**'ın sahiplerinden Ali Şevket ve Behzat Arif Bey

17 **Yeni Asır,** nr. 7304, 25 Kanun Sani 1931.

18 1933'ün sonuna doğru yayını durduran **Hizmet**'in sahibi 26 Şubat 1934 tarihinde vilâyete bir beyanname vererek gazetenin kapandığını bir daha çıkarmayacağını bildirmiş ve lazımgelen muamelenin yapılmasını isteyerek (**Anadolu**, nr. 5848, 27 Şubat 1934; **Yeni Asır,** nr. 8576, 27 Şubat 1934), yayınını resmen bitirmiştir. "Vilâyetçe Hizmet gazetesinin çıkarılmasına ait müsaade geri alınmıştır." (**Yeni Asır**, nr. 8591, 18 Mart 1934); Oğuz Arı, bu gazetenin yerine **Hadisat** gazetesinin çıkıp kapandığını belirtir ki yanlıştır. (Arı, **a.g.e.**, s. 34); **Hadisat** 1931 tarihinde çıkar ve kapanır, **Hizmet,** nr. 1960, 29 Temmuz 1931; nr. 1968, 9 Ağustos 1931; nr. 1994, 8 Eylül 1931; Ayrıca bk. Turan Akkoyun, "Zeynel Besim Sun'un Mühim Bir Eseri, **Tarih ve Toplum,** nr. 115, Temmuz 1993, s. 63.

19 **Işık,** nr. 53, 14 1. Teşrin 1933.

20 "Öğrenebilir miyiz?" **Anadolu,** 5756, 17 Teşrin-i Sani 1933.

21 **Anadolu,** nr. 5781, 6 Kanun Evvel 1933.

22 "... yarından itibaren..., **Sada-yı Hak,** nr. 1417, 22 Ağustos 1340/1924; "... bugünden itibaren..., **Anadolu**, nr. 3158, 24 Ağustos 1340/1924; "Yarım Asırlık Muhasebe, **Yeni Asır,** nr. 12417, 24 Ağustos 1945: Türkmen Parlak ise 26 Ağustos 1924 tarihini "**Yeni Asır**'ın ikinci doğum günü" olarak kabul eder. Türkmen Parlak, **Yeni Asır'ın İzmir Yılları,** I, İstanbul 1989, s. 203; Oğuz Arı, gazetenin İzmir'e taşınma tarihini 1923 olarak belirtir, (Arı, **A.g.e.**, s. 36) ki baskı hatası değilse yanlıştır.

23 Örnek için bk. **Hizmet,** nr. 1303, 18 Nisan 1929.

Levent Şahverdi Arşivi

kardeşlerin **Yeni Devir** isminde bir gazete çıkararak gazeteden ayrılacaklarını bildiren iki haber[24] yayınlamışsa da bu şahıslar gazeteyi bırakmazlar. Hüseyin Hulki ve Aydın Öktem **Yeni Asır**'ın tavrının "hergün değiştiğine" dikkat çekmişlerdir[25]. 1930 sonrasında imtiyaz sahibi ve Tahrir Müdürü Ali Şevket, Başyazar ve Umumî Neşriyat Müdürü İsmail Hakkı'dır. İzmir'de zamanın önemli gazetesi **Anadolu** ile kıyaslandığında edebî ve fikrî yazıların azlığı dikkat çekmektedir[26].

7. **Ahenk**'in haberine göre 24 Mayıs 1919'da, **Ahali**'nin tebrikine göre 26 Mayıs 1919'da yayınlanmaya başlayan **Sadâ-yı Hakk**'ın[27] imtiyaz sahibi ve Başyazarı Mehmed Sırrı, Mesul Müdürü İsmail Hakkı'dır. Gazete 17 Mart 1925'e kadar yayınlanmıştır[28]. Kapatılan gazetenin sahibi Mehmed Sırrı 15 Haziran 1930 tarihinde **Halkın Sesi**'ni yayınlamaya başlar. İdarî işlerden sorumluluğu kardeşi Reşat Sırrı ile birlikte üstlenmiştir[29]. Oğuz Arı, gazetenin **Sadâ-yı Hakk**'ın isim değişikliği ile devamı olduğunu[30] iddia eder ki, yöneticiler açısından doğrudur ancak sayı olarak bir devamlılık yoktur. **Halkın Sesi,** hemen her konuya temas ederek, **Cumhuriyet** ve **Ulus** gibi İzmir dışındaki gazetelerle bağlantı kurarak iktibaslar yapıp muhtevasını zenginleştirmiştir. Yayın hayatı boyunca günlük olayları esas almanın yanında seri yazıları ile okuyucuyu aydınlatmaya çalışan, yazar ve şairleri destekleyen bir gazete görünümündedir[31]. Gazetenin sahibi Mehmet Sırrı Şanlı'nın seri romanları dikkat çekicidir.

8. Batıda benzerleri olan **Ticaret,** Oğuz Arı'ya göre, Sûha Sukutî Tükel

---

24 **Hizmet,** nr. 2219, 29 Nisan 1932; nr. 2221, 2 Mayıs 1932.

25 Hüseyin Hulki, "Biz komünist olamayız" **Hizmet,** nr. 2114, 24 Kanun-ı Evvel 1931: Aydın Öktem, "Yeni Asır daima kaypak bir yayın politikası izlemiştir. Yeni Asır, daima Halk Partisi'nin muhalifiydi" demiştir. Zkr. Özer, a.g.t., s. IV.

26 Güler Özdemir, **Yeni Asır Gazetesi Bibliyografyası** (1931-1950), E.Ü.E.F.,T.D.E. Bölümü, Bitirme Tezi, İzmir 1983, ss. 1-4.

27 "Dün sabahtan itibaren ...., **Ahenk,** nr. 7085, 25 Mayıs 1335/1919: "Sada-yı Hak refikimiz bugün altıncı seneye basmıştır..." **Ahali,** nr. 44. 26 Mayıs 1340-1924.

28 "**Sada,yı Hak refikimizin** hükümetin emriyle dün geceden itibaren sedd edildiği haberi alınmışdır. "**Ahenk,** nr. 9468, 18 Mart 1341/1925: gazetenin kapatılma tarihinin 9 Mart olduğunu belirtirse (Hıfzı Topuz. 100 Soruda Türk Basın Tarihi, İstanbul Mart 1973, s. 40.) de İzmir Milli Kütüphane'de 16 Mart 1341 tarihli sayısı mevcutdur. 1931'de gazetecilikten men edileceği söylentileri ortaya çıkınca **Halkın Sesi** sahibi Başvekil İsmet Paşa'ya çektiği telgrafına "**Sada-yı Hak** ile milli amale hizmet ettiğini "**Hizmet,** nr. 1961, 29 Temmuz 1931 belirten ifadeyi ekler.

29 **Anadolu,** nr. 4717, 16 Haziran 1930; Ticaret-Çiftçi, nr. 2786, 17 Haziran 1930.

30 Arı, **A.g.e.,** s. 34.

31 Ayşe Açan, **Halkın Sesi Bibliyografyası,** E.Ü.E.F., T.D.E. Bölümü, Bitirme Tezi, İzmir 1990, s. X.

Levent Şahverdi Arşivi

tarafından çıkarılmıştır[32]. **Anadolu**'da "gazete dağarcığı" olarak ifade edilen Raşit Halil'e dair bir yazıda **Ticaret**'in imtiyazının da bu kişi tarafından alındığı belirtilmektedir[33]. Bu gazete amacı itibariyle ticari konulara ağırlık vermekle birlikte zaman zaman inkılâbın çeşitli meselelerine de girmiştir. 1922 senesinde yayın hayatına çıkmıştır.

9. Bir diğer ticarî gazete de İzmir'in Yunan işgalinden kurtuluşunun beşinci yılında 9 Eylül 1927 tarihinde yayın hayatına başlayan **Memleket**'tir. İmtiyaz sahibi Mahmud Reşad, mesul müdürü ise Kemal Turan idi. Ticarî mahiyette olmakla beraber gazetede siyasî, edebî yazılar İzmir basının kendi iç kavgasının (**Hizmet-Anadolu**) yanında "İzmir'in İşgali Esrarı" başlıklı tefrika dikkate değerdir. Bu gazetenin İzmir Millî Kütüphane'de nr.2-62, 11 Eylül-27 Teşrin-i Sani 1927 arası nüshaları mevcuttur[34]. Gazetenin sahibi,hemen sonra **Hürriyet** gazetesini yayınlar.

10. Tahminen 28 Mayıs 1923 tarihinde yayın hayatına giren **Türk Sesi**'nin[35] sorumlu müdürü aynı zamanda **Türk İli**'nin imtiyaz sahibi Nazmi Sadık'tır. **Türk Sesi** edebî bir gazete olmakla beraber Çiftçi Necati'nin ziraatle ilgili yazıları da oldukça önemlidir[36].

11. İmtiyaz sahibi ve başyazarı Agâh Sabri, Heyet-i tahririye ve İdare Müdürü Abdurrahman Şeref olan **Ahali**, 1924 Nisanı'nda yayın hayatına

---

32 Arı, **a.g.e.**, s. 35.

33 **Anadolu,** nr. 5754, 5 Teşrin-i Evvel 1933; Bu bilgi, yazar Şeref Üsküp ile 14 Ocak 1992'de yaptığımız mülakatta doğrulanmıştır. Üsküp'e göre, emekli komiser Reşit Bey **Ticaret** gazetesini ilk kez çıkarmış, 1930'larda gazeteyi kapatıp matbaaya geçmiştir. Önemli miktarda abonesi bulunmakta idi. Sûha Sukutî Tükel, incelediğimiz dönemdekini değil, 1942'den itibaren yayınlanmaya başlayan **Ticaret**'i çıkarmıştır. Muhtemelen 1922 tarihinde çıkmaya başlamıştır. 1925-1930 tarihlerine ait sayıları Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde mevcuttur. 1927 sonlarında pek çok sayfası boş olarak yayınlanmıştır. 4 Haziran 1930 tarihinde (nr. 2775)) **Ticaret-Çiftçi** başlığı ile yayınlanırsa da 25 Temmuz 1930'da (nr. 2880) tekrar eski ismine dönmüştür. 1930'larda ismini yine değiştirerek İzmir Ticaret Postası'na dönüşür. 1935 yılına ait sayıları İzmir Millî Kütüphane'de mevcuttur.

34 İsminin hemen altında "Cum'a ertesinden ma'ada her gün çıkar siyasî ve ticarî gazetedir" ibaresi bulunan Memleket hakkında Ömer Faruk Huyugüzel tarafından henüz yayınlanmayan bir bibliyografya çalışması yapılmıştır.

35 **Türk Sesi,** nr. 304, 27 Mayıs 1340/1924.

36 Nermin Demir, **1918-1924 Tarihleri Arasında İzmir'de Çıkan Gazetelerin Bibliyografyası,** E.Ü.E.F., T.D.E. Bölümü, Bitirme Tezi, İzmir 1988, s. 7; Belgin Akalın, **Türk Sesi Gazetesi Dizini (1923-1924),** E.Ü.E.F., Tarih Bölümü, Lisans Tezi, İzmir 1986-1987, ss. 1-10; "... Türk Sesi, zengin içeriği, seçkin yazı kadrosu, savunduğu düşünceler bakımından oldukça önemli bir gazete olarak görülmektedir.

Levent Sahverdi Arşivi

başlamış olmalıdır[37]. Millî Mücadele devrine ait ilk hatıralardan biri bu gazetede yayınlanmıştır[38].

12. 21 Kasım 1924 tarihinde yayınlanmaya başlayan **Türk İli**, 19 Ocak 1926 tarihinde kapanmıştır[39]. İmtiyaz sahibi aynı zamanda **Türk Sesi**'nin sorumlu müdürü Nazmi Sadık'tır. Terakkiperver Cumhuriyetçi Fırka'yı desteklemiştir. N. Sadık'ın yanında kısa bir müddet Zeynel Besim de tahrir müdürü olarak görev alır[40]. Basının kendi içindaki kavgaların bir uzantısı olarak **Yeni Gün, Türk İli**'nin ilânlar ile yayınlandığını ve henüz gazete olamadığını iddia etmişse[41] de buna katılmaya imkân yoktur.

13. Ankara'da çıkan **Yeni Gün, Cumhuriyet**'e dönüştükten sonra 1925 Temmuzu'nda İzmir'de yayınlanmaya başlamıştır. İmtiyaz sahibi yine Yunus Nadi idi. Aslında gazete Mart 1925'de Takrir-i Sukûn Kanunu gereğince kapatılan **Sada-yı Hakk**'ın sahibi Mehmed Sırrı tarafından çıkarılmakta idi[42]. Gazetenin mesul müdürü M. Turgut 1926 başında **Anadolu**'ya geçmiştir[43].

14. 26 Ekim 1930 tarihinde yayınlanmaya başlayan **Serbest Cumhuriyet**'in yazı işleri müdür Behzat Arif, mesul müdür H. Lami, başyazarı da Faik Muhittin'dir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı desteklemiştir. Ancak bu partinin en hararetli destekleyicisi **Hizmet**'e karşı tavır alarak ilk sayısında **"Hizmet** kırık kalem torbasıdır" demiştir. Bunda **Yeni Asır** ile olan bağlantısı etkili olmuştur. Gazete politik haberler, yorumlar ve yazıları yoğun olarak yayınlayarak, mahallî olaylara daha az yer vermiştir. Yayınında iktidarı hedef alan gazete, 1930 Türkiyesi'nin siyasî hareketliliğini sergilemektedir. Ayrıca 1930-1940 arasında İzmir'de yayına giren ve kapanan gazetelerden **Ulusal Birlik** hariç oldukça kapsamlı olmak-

---

37 Demir, **a.g.t.**, s. 8.

38 Agâh Sabri, "İstiklâl Harbi Hatıratı" **Ahali,** nr. 41-104, 22 Mayıs-10 Ağustos 1340/1924.

39 **Ahenk,** nr. 9731, 19 Teşrin-i Evvel, 1340/1924; "Cumartesi gününden itibaren intişara başlayan **Türk İli...**" **Sadâ-yı Hak,** nr. 1495, 23 Teşrin-i Sani, 1340/1924; "Türk İli, 21 Teşrin-i Sani 341 tarihinde bir yaşını ikmal edip, iki yaşına giriyor"., **Türk İli,** nr. 202, 11/12 Teşrin-i Sani 1341/1925; **Anadolu,** nr. 3479, 20 Kanun Sani 1926

40 Yazar kendi ifadesiyle "zannederim on yedi gün kadar" tahrir müdürlüğü yapmıştır. Orhan Rahmi, "Zeynel Besim Tahrir Hayatını Anlatıyor" **Hizmet,** nr. 898, 13 Kanun Evvel 1927; Aynı metin için bk. Habibe Keskin, **İzmirli Yazarlara Dair Hatıra ve Röportajlar,** E.Ü.E.F., T.D.E. Bölümü, Lisans Tezi, İzmir 1986, ss. 137-143.

41 **Yeni Gün,** nr. 114, 30 Teşrin-i Evvel 1341-1925.

42 İzmir basınının bugün en yaşlı temsilcilerinden 1903 doğumlu Zeki Özkaner ile 20 Kasım 1992 tarihinde yaptığımız mülâkattan elde ettiğimiz bilgiden.

43 **Ahenk,** nr. 9734, 25 K.S.1926.

Levent Sahverdi Arşivi

la beraber köklü gazetelerin gerisinde kalmıştır[44].

15. Mahallî, iktisadî zıraî ve ticarî meseleler üzerinde duran **Işık,** 8 Teşrin-i Evvel 1932 tarihinde çıkmaya başlayan haftalık gazetedir. İzmir basınının genelinden ayrı olarak siyonizme ve yahudilere karşı faaliyeti ile tanınan Cevat Rifat'a ve onun yayınladığı **Millî İnkılâb**'a açık tavır alır. Bu tavırda **Işık**'ın sahibi Ruscuklu Fahri'nin Mason olmasının etkisi olmalıdır[45]. İzmir Millî Kütüphane'deki son nüshası nr. 146. 6 Nisan 1936 tarihlidir.

9 Aralık 1933'de yayına giren **Millî Birlik**[46], dilde sadeleşmenin bir işareti olarak nr. 299, 1 Aralık 1934'de adını **Ulusal Birlik**'e çevirerek faaliyetine devam eden bir akşam gazetesidir. Haydar Rüştü ve Hamdi Nüzhet tarafından yönetilmiş, siyasî, edebî ve fikrî yazılara önem vermiştir. Yayınının sonuna doğru gazetenin kapsamı zayıflamıştır.

İzmir basınında yalnız gazete değil, bunların yanında önemli dergiler de vardır. İzmir ve civarında ilim, sanat ve terbiye hareketlerine yer veren **Fikirler,** kültür hayatında dikkate değer yeri olan bir dergidir. **Fikirler** iki devre halinde 370 sayı yayınlanmıştır. Birinci devre Temmuz 1927-Haziran 1947 arasındaki 334 sayıyı ikinci devre ise Temmuz 1947-Haziran 1950 arasında 36 sayıyı kapsamaktadır. Başlangıçta sınırlı ve mütevazi imkanlarla gençliğe ve memleket irfanına destek verme gayesi ile yayınlanan derginin temel ilkesi milliyetçiliktir[47]. 1 Şubat 1936 yılında İzmir Halkevi'ne bağlanmış ve onun yayın organı olmuştur[48].

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkemizde **Fikirler** gibi ancak bir-iki dergi vardır. Zaten bu dergi şu ana kadar İzmir'in en uzun süre yayınlanan dergisidir. Derginin pedagoji, sanat, psikoloji, edebiyat ve dil alanında geniş bir okuyucu kitlesine hitap edebilecek nitelikteki yazıları onun çok tutulması ve yaşamasının esas sebebidir. Daha yayınlanmadan **Ahenk**'de "çok

---

44 Sacit Ayhan, **1930-1940 Yılları Arasında İzmir'de Yayınlanan Gazeteler,** E.Ü.E.F. T.D.E. Bölümü, Mezuniyet Tezi, İzmir 1988, ss. 7-11.

45 Ruscuklu Fahri, "Masonluk Aleyhdarlığı: Bir Mason M.E. Bey'e cevap veriyor", **Anadolu,** nr. 5136, 21 Teşrin-i Evel 1931; Aynı konuda bk. Turan Akkoyun," 1934'de Orkun ve Millî İnkılâb'ın Kapatılmasına Mahallî Bir Bakış, **3 Mayıs 1944 Türkçülük Günü Ellinci Yıldönümü Armağanı,** ss. 44-50.

46 "Millî Birlik gazetesi çıkıyor., **Anadolu,** nr. 5780, 5 Kanun-ı Evvel 1933; **Halkın Sesi,** nr. 1040, 9 Kanun Evvel 1933; "Geçen yıl bugün çıkmıştık, **Ulusal Birlik,** nr.306, 9 Birinci Kanun 1934; nr. 566, 10 Birinci Kanun 1935.

47 Mehmed Midhat, "Fikirlerin İlk Senesi, **Fikirler,** nr. 24, 15 Temmuz 1928, s.1.

48 "İzmir Halkevi dergimiz ile yakından ilgilendi, korumasına aldı," Rahmi Balaban, "Fikirler" **Fikirler,** nr. 133, 1 Şubat 1936, s. 1.

Levent Sahverdi Arşivi

kıymetleri muhtevi olarak intişar edeceği memnuniyetle",ifadeedilmiştir[49]. İlk 30 sayısı eski harflerle çıkmış ve 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren yeni harflerle yayınlanmıştır. Zaman zaman özel ekler de vermiştir. İncelediğimiz dönemin mesul müdürü Ahmet Hikmet'dir[50].

İnkılâpları "yığınlara ulaştırmak ve benimsetmek" gayesini taşıyan **Kültür,** Cumhuriyet'in ilânının onuncu yılı münasebetiyle Asım İsmet'in kendi gayretiyle 28 Ekim 1933 tarihinde yayınlanmaya başlandı. 96 sayı yayınlanarak 15 Haziran 1940 tarihinde kapanmıştır. Edebiyat ve tenkit yazılarına ağırlık veren dergi imlâda bir tutarlılık gösterememiştir. Kapsamının büyük bir kısmını teşkil eden "eğitim ve terbiye" ile ilgili yazılardan anlaşıldığına göre dergi, "yığına" değil de "yığını yetiştirecek olan aydın tabakaya ve bilhassa öğretmenlere" hitap etmektedir. İlk sayısı **Yeni Asır**'da konuları hayattan, inkılâbın yaşatıcı ruhundan alınmış ve işlenmiş, İzmir gençliğinin kuvvetli bir ihtiyacını karşılayan "beklenen mecmua" olarak geniş bir yazı ile takdim edilmiştir[51]. Bazı eksiklik ve tutarsızlıklarına rağmen, İzmir basınının bir organı olarak belli bir boşluğu doldurmuştur.

İncelediğimiz dönemde bu basın-yayın dışında pek çok gazete ve dergi daha yayınlanmıştır. Kültür hayatındaki etkileri ve yerleri oldukça sınırlı olan kolleksiyonları da ya hiç olmayan veya çok az olan bu gazete ve dergiler hakkında bilgi vermeksizin isimlerini zikretmekle yetineceğiz[52]. Bunlardan bazıları:

Gazeteler;

1. **Akın**
2. **Bakkaliye**
3. **Cingöz**
4. **Çiftçi**
5. **Doğru Ses**
6. **Efe**
7. **Ege**
8. **Ege'de Yeniyol**

---

49 **Ahenk,** nr. 10170, 29 Haziran 1927.

50 **Fikirler** hakkında geniş bilgi için bk. Füsun Örsel, **Fikirler Dergisi Bibliyografyası,** E.Ü.S.B.F., Türkoloji Bölümü, Mezuniyet Tezi, İzmir 1981, ss. I-IX.

51 **Yeni Asır,** nr. 8493, 21 Teşrin-i Sani 1933.

52 Turan Akkoyun, "Atatürk Döneminde izmir Basınının Genel Durumu, **Ege Üniversitesi Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu,** İzmir-Çeşme, 28.IX-2.X 1992, İzmir 1994, ss. 237-247.

Levent Sahverdi Arşivi

9. Emek
10. Hakikat
11. Halk
12. Havadis
13. Hilâl
14. Hürriyet
15. İmdat
16. İzmir
17. İzmir Dokuz Eylül Sergisi
18. Kahkaha
19. Kaynana
20. Millî Birlik
21. Sabah Postası
22. Şark
23. Terbiye
24. Ticaret ve Piyasa
25. Türk Gençleri
26. Yeni İbiş
27. Yeni Yol
28. Yürgü

Dergiler;

1. Anadolu Kliniği
2. Çocuk Yıldızı
3. Ege Işıldağı
4. Enternasyonal İzmir Fuarı
5. Fen ve San'at
6. Güzel Günler
7. Haftalık Resimli İzmir
8. İzmir Barosu Dergisi
9. İzmir İdman Mecmuası
10. İzmir Kliniği
11. İzmir Kültür Lisesi
12. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası
13. İzmir'de Yeni Yol
14. Kaynak

Levent Sahverdi Arşivi

15. **Leylek**
16. **Okul Sesi**
17. **Okul ve Ulus**
18. **Resimli Yurd**
19. **Sıhhî Cidal**
20. **Türk Kooperatifçisi**
21. **Teyyare**
22. **Yeni İzmir**
23. **Yıldız**

İzmir basınında pek çok öğretmen ve avukat makale ve açık mektup yayınlayarak yazarlar arasında yer almıştır. Ayrıca Haydar Rüştü, Enver, Mustafa Kemal ve Benal Nevzat (Hanım), gibi milletvekilleri, Mustafa Necati ve Mahmut Esat (Bozkurt) gibi bakanlar önemli sayıda makale yayınlamışlardır. İzmir basınının bu bakımdan önemi büyüktür. Cevriye İsmail ve Hasena Nalan gibi kadın yazarların da bulunduğunu unutmamak gerekir.

Çağdaş, millî, lâik ve demokratik düzene geçilirken meydana gelen ani ve köklü değişiklikler, özellikle yazarların fikirlerinde -bir yıl bile geçmeden- büyük değişmelere daha doğrusu zıtlıklara sebep olmuştur. İzmir basınında bunun en iyi örneği Zeynel Besim Sun olsa gerektir. Bazı yazarlar ise Türk İnkılâbı hakkında bir şey yazmamağa âdeta itina göstermişlerdir. Nitekim incelediğimiz dönemin önemli yazarlarından Tokadizade Şekip buna en iyi örnek olmalıdır[53]. İzmir basınındaki hararetli tartışmalardan alfabe meselesine[54] dair yazı yazmağa davet edilmiş, ancak yazar olumlu ya da olumsuz bir cevap vermemiştir. Bazı yazarlar ise sahip oldukları ilimle basında kendisini kabul ettirmiştir. Buna en iyi örnek Mehmet Necip Türkçü'dür[55]. Bazıları ise az yazmış fakat basında iz bıramıştır. Raif Nezih bunlardan biri sayılabilir[56].

İzmir basınının kendi içindeki kavgası da önemli bir inceleme konusu

---

53 Yazar hakkında bk. Sebahattin Çağın, **Tokadîzade Şekip-Hayatı ve Eserleri,** Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (E.Ü.S.B.E.), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1989.

54 İzmir basınındaki alfabe tartışması şurada tahlil edilmiştir: Akkoyun, **A.g.t.,** ss. 147-188.

55 Bk. Ömer Faruk Huyugüzel, **Necip Türkçü,** Ankara 1988.

56 Bk. Ayten Aytekin, "Raif Nezihi Bey" **Hür Efe,** nr. 12884, 29 Temmuz 1993.

Levent Sahverdi Arşivi

olabilecek kadar geniştir; **Anadolu-Yanık Yurd (Hizmet), Anadolu-Sadâ-yı Hak, Yanık Yurd-Yeni Gün, Türk İli-Yeni Gün, Hizmet-Yeni Asır, Halkın Sesi-Hizmet, Anadolu-Halkın Sesi** yanında 1925'de bir de **Sadâ-yı Hak-Hâkimiyet-i Milliye** sürtüşmesi vardır. Bu sürtüşmeden kısa bir süre sonra **Sadâ-yı Hakk**'ın Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince kapatılmış olması ilginçtir. Basındaki kavganın dışında kalabilen tek gazete, izlediği geleneksel ılımlı-pasif politika gereği sebebiyle **Ahenk**'dir. Buna rağmen o da yayın hayatını pek fazla sürdüremez.

Zeynel Besim ve Mehmed Sırrı'ya göre İzmir basını, İstanbul basınından çok farklıdır. İstanbul basını eskinin kalıntısı olduğundan yeni Türk basını gibi inkılâpları idrak edememektedir. İzmir basını ise yeni Türk basınının temsilcisi olduğu gibi eskileri de kendisini yenileyebilmiştir[57]. Muhalifliği ile tanınmış olan bu yazarlar İstanbul basınını âdeta Türk basınının dışında telâkki etmektedirler ki buna katılmaya imkân yoktur. Onların yorumu olsa olsa dikkatleri İzmir basınına çekmek veya kendilerine zaman zaman yapılan ağır ithamları üzerlerinden atmaktır.

Bu arada basının teşkilâtlanması da önemli bir olaydır. Millî Mücadele sonrasında var olan pek çok sıkıntı basını etkilemişti. Bu sıkıntıyı azaltabilmek için 26 Aralık 1924 tarihinde "İzmir Türk Gazetecileri Cemiyeti" teşekkül etti[58].

İzmir basını 1934'de hazırlanmakta olan Matbuat Kanunu'ndaki değişikliği "Cumhuriyete lâyık bir matbuat kuvveti canlandırması, inkılâbın noksan kalan cephesinin tamamlanması"[59] 24 Mayıs 1935 tarihinde toplanacak basın kurultayını "Türk basını var olduğunu... yarın anlayacaktır[60] ifadeleriyle karşılamış olmasına rağmen, "Matbuat Rolünü Oynamıyorsa" başlıklı yazıdan anlaşıldığı kadarıyla bunlar

57 Zeynel Besim, "Gazinin Nutku", **Yanık Yurd,** nr. 271, 3 Teşrin-i Evvel 1341/1925; Mehmed Sırrı, "İstanbul ve İzmir Matbuatı", **Halkın Sesi,** nr. 860, 2 Mayıs 1932.

58 Anadolu, nr. 3156, 27 K.E. 1340/1924.

59 İsmail Hakkı, "Matbuat Kanunu", **Yeni Asır,** nr. 8632, 4 Mayıs 1934; Aslında Matbuat Kanunu 1931'de kabul edilmiştir. "1931 tarihli Matbuat Kanunu ve Adliye ve Dahiliye Encümenlerinden mürekkep muhtelif encümenin tadilat mazbatası" için bk. Server İskit, **Türkiye'de Matbuat Rejimleri,** İstanbul 1939, ss. 68-93; Kanunda 14 Mayıs 1932, 4 Haziran 1932, 8 Haziran 1933, 23 Temmuz 1934'de "ufak", 27 Haziran 1938 ve 1 Haziran 1946'da "büyük" değişiklikler yapılmıştır. Topuz, **a.g.e.,** s. 150; "1931-1938 yıllarında oldukça sınırlı bir basın özgürlüğü vardır." **Ay. Es.** s.152; İsmail Hakkı'nın bahsettiği "Matbuat Kanunu" 1931'de kabul edilen kanunun 51. maddesinin değişmesidir. Bu değişiklik için bk. İskit, **a.g.e.** ss. 105-107.

60 ***, "Türk Basın Kurultayı Toplanırken", **Anadolu,** nr. 6221, 24 Mayıs 1935.

Levent Sahverdi Arşivi

gerçekleşmemiştir[61]. Sapan imzasını taşıyan bu makaleden şu satırları buraya alıyoruz: "Geçen yıl Ankara'da bir kongremiz toplanmıştı. Orada telli pullu nutuklar söylendi. Vaadler yapıldı, kararlar verildi. Ağızlarımız balla yapıştı, epeyce oyalandık. Kongre bu yıl tekrar toplanacaktı. Zamanı geldi, geçti, hâlâ bir hareket, hâlâ bir hazırlık yok! Bu gidişle beklemek de nafile. Halbuki başta Matbuat Kanunu olmak üzere bu meslek namına yapılacak ne kadar çok iş var?..."

1922-1938 arasında İzmir basını bütün sıkıntı, problem ve külfetine[62] rağmen önemli sayıda temsilcisiyle varlığını kuvvetlendirerek korumuştur. **Sadâ-yı Hak,** 17 Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince kapatılmış, yöneticileri 15 Haziran 1930'dan itibaren Halkın Sesi'ni yayınlamaya başlamışlardır. Takrir-i Sükûn Kanunu basını mutlaka etkilemiş olmakla birlikte ilmî ve fikrî tartışmalar bütün hızıyla devam etmiştir.

C. BASIN-KAMUOYU İLİŞKİSİ VE ATATÜRK'ÜN TAVRI

1. Burada kamuoyu basın ilişkisi ve Atatürk'ün kamuoyu ve basına verdiği önem üzerinde durmak gerekecektir.

2. Bilindiği üzere kamuoyu dediğimiz kavram üzerinde farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre kamuoyu, "İnsanların mensup oldukları sosyal grubun içinde yerleri gereği varmış olduğu yargıdır". Diğer bir görüşe göre de "iki veya daha fazla gözlemin mantıklı bir fikir olarak doğruluğunu kabul etmeye muktedir gruptur"[63]. J.Bryce'a göre toplumda üç sınıf insan vardır. Birinci gruptakiler gazeteciler, kanun yapıcılar, profesyonel politikacılar, devlet üst görevlileri ve üniversite hocalarıdır. Bunlar halkla ilişkiler ve kamuoyunun oluşması açısından ön plânda gelirler. İkinci gruptakiler ise ne fazla eğitim almış kimselerdir ne de fazlaca haber ve bilgi kaynağına sahiptirler. Fakat bu kesimin politikaya ilgisi fazladır. Bunlar politikanın içinde olan insanlardır. Üçüncü grubu ise ilk iki grubun dışında kalan insanlar oluşturur. Bu gruptakiler halkla ilişkilerde lâkayddırlar. Ve kamuoyunda

---

61 Sapan, "Matbuat Rolünü Oynamıyorsa!...", **Anadolu,** nr. 6628, 3 Haziran 1936.

62 Zeynel Besim, gazeteciliğin külfeti ve problemleri karşısında şunları yazmaktadır: "Bizimkisi gazetecilik değil fedailik", Türkmenoğlu Zeynel Besim, "Yeni Bir Macera", **Hizmet,** nr. 992, 3 Nisan 1928.

63 Sözü edilen L. Dobb ve A.L. Lowel'in görüşleri hakkında daha geniş bilgi için bk. K.K. Aziz, **Britain and Muslim India,** Londra 1969, s. 4-5.

Levent Sahverdi Arşivi

yaygın olan düşünceye ve akıma çok kolay adapte olurlar[64].

3. Kamuoyunun bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesinde, basının rolü büyüktür. Basın, aktüel haberleri naklederek ve olayları yorumlayarak [65] kamuoyunu şekillendirir. Bunun yanında "yolsuzluk ve rezaletlerin" üzerine gitmek basının denetim yapma fonksiyonunu ön plâna çıkarır.

Basının en tabi görevi olan aktüel haberi duyurması önemli bir problem olmayabilir. Ancak onun yorumlanması ve ısrarla üzerinde durulması meselesinde siyasî, ekonomik, kültürel ve ahlakî faktörler etkili olur. Burada basına dolayısıyla basın mensuplarına düşen nedir? Oktay Kurtböke, bu konuyu da içine alan bir tebliğde şunları ifade eder; [66]

"Hemen bütün dünyada kabul görmüş (basında) ortak kurallara baktığımızda, bunların başında doğru haber vermenin geldiğini tesbit etmek mümkündür. Gazetecinin bilgilendirme ya da haberciliğin bağımsızlık ve özgürlüğünü koruma ve savunma yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu iki alan, çok açık biçimde belirlenmelidir. Gazeteci gerçeğe sıkı sıkı bağlı kalmalı ve bu çerçevede okuyucuyu yanlış bilgilendirecek biçimde haber vermekten kaçınmalı, haberin doğruluğunu çeşitli kaynaklardan araştırmalı, bir düzeltme varsa bunu yayınlamaktan kaçınmamalı, meslek gizliliğini korumalı, haberin kaynağını açıklamamalıdır".

4. Anadolu Ajansı Yönetim Kurulu eski başkanı Nihat Perin 19-21 Aralık 1975 tarihleri arasında İstanbul'da toplanan II. Türk Basın Kurultayı'nda verdiği "Haberin Gücü" konulu tebliğde "haber değerlendirme" hakkında birbirinden farklı şu görüşlerin bulunduğuna işaret eder:[67]

(Haber değerlendirme yöntemleri konusunda) Taraflardan biri" haber objektif prensiplere göre olduğu gibi yayınlanmalı; yazan da, yayan da her-

64 **Ay. Es.**, s. 5-6; Batı demokrasilerinde kamuoyunun üç tabakalı bir "piramit" şeklinde ele alındığı hususuna Duygu Sezer ve Yahya Akyüz de işaret etmişlerdir. Bk. Duygu Sezer, **Kamuoyu ve Dış Politika,** Ankara 1972, s. 78-79; Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),** Ankara 1975, s. 6-7.

65 Bk. Akyüz, **a.g.e.**, s. 9.

66 Oktay Kurtböke, "Basın Ahlâkı Üzerine, **Türk Basınının Sorunları Sempozyumu 26-27 Mayıs 1986,** Ankara 1986, s. 58.

67 Basılı metinde bu tebliğ yoktur. zkr. Şemsi Belli, **Bâbıâli ve Bâbıâdi, 1908-1988 Türkiye'de Basın Rezaletleri,** I, İstanbul t.y., s.; Bir İzmir gazetesi olan **Memleket**'in sahibi Mahmud Reşat, haberlerin gazeteciler tarafından ne hâle getirildiğini, sütunların nasıl doldurulduğunu belirtirken "Muharrirler bir kere kalemi ellerine aldılar mı, cart curt yazarlar. Ama? Ne olursa şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bk. Zakkumzâde, "İzmir Gazetelerinin İç Yüzü", **Memleket,** nr. 20, 2 Teşrin-i Evvel 927.

Levent Şahverdi Arşivi

hangi bir değişiklik yapmamalıdır" iddiasında.

Karşı taraf ise "gazeteci haberi alır ve bunu kendi görüş ve inançları doğrultusunda değerlendirir, şekillendirir ve yorumlayarak kamuoyuna aktarır" prensibini savunuyor.

... (Birincilerin) savunduğu prensipler, okuyucu, dinleyici ve seyircilerin ülkelerinde ve dünyada olup bitenleri doğru öğrenmesini amaçlıyor. Bunlara göre kamuoyu yüzde yüz doğru objektif tarafsız haberler ve bunlara dayanan yorumlarla sağlıklı bir şekilde oluşturulabilir. Benimsenecek aksine bir yayın politikası haberi yozlaştırır, tahrif eder. Oluşturulan kamuoyu sağlıklı olmaz. Daha doğrusu kamuoyu aldatılarak oluşturulur. Böyle bir tutum ve anlayış çağdaş gerçeklikle bağldaşamaz, daha doğrusu basın ahlâkına ters düşen bir uygulama olur.

Karşı fikirde olanlar prensiplerini basın özgürlüğü anlayışlarına dayandırıyorlar; bu anlayışları şöylece özetlenebilir: "Basın özgürlüğü tutucu çevreler ve gerici siyasal görüşlere tanınmamalıdır. Basında ancak ilerici, devrimci yani ihtilâlci, Atatürkçü fikirlere özgürlük tanınmalıdır. "Bu sınırlar konulduktan sonra da şöyle bir iddiayla ortaya çıkıyorlar:

Yayın organı, haberleşme aracı, haberlere dilediği gibi tasarruf eder, dilerse haberi yayınlamayabilir ya da kendi görüş ve politikasına uygun şekilde yorum hâline getirir. Böylece kamuoyunu dilediği doğrultuda oluşturur. Yahut da kamuoyunun kendi görüş ve politikasına ters düşen bir yönde oluşmasını bu yöntemle engeller."

Basın-yayın organlarının "taraflılığı" kendisine maddî yatırım yapanlardan, görevlilere, yazarlara ve okuyuculara kadar uzanan tabiî bir hak ve sorumluluktur[68].

5. Basın toplum için denetim görevini yerine getirirken, -yolsuzluk veya rezaletlerin üzerine gittiğinde- gerek yönetimden, gerekse bundan rahatsız olanlardan tepki alır.

Basının "yanılması", "yanıltılması" ve "uyarılması" ise kamuoyunun

68 "Taraf tutmak, şu ya da bu siyasal görüşten yana ağırlık koymak, basının en doğal hakkı. Ama gazeteyi, özellikle, para ve emek yatırımı yapanların malı saymak, hiç bir gazetecinin hakkı olmamak gerekir. Gazetenin sahibi, sadece imtiyaz sahibi, sadece o gazetenin oluşmasında emeği geçen fikir ve beden işçileri değildir. Gazetenin gerçek sahibi herkesten önce, o gazeteye Allah'ın her günü, kendi bütçelerinden belirli bir para ödeyen sürekli okuyucularıdır. Başlangıç yatırımı ve üretim emeği, kimin olursa olsun; işletme sermayesi okuyucunundur...", Belli, **a.g.e.**, s. 221.

Levent Şahverdi Arşivi

oluşması ve yönlendirilmesi açısından üzerinde durulması gereken bir husustur. Şemsi Belli'nin işaret ettiği gibi bu milyonların yanılması demek olmakla beraber genellikle basın kendisi yanılttığını kabul etmemektedir:[69]

"İnsanın bulunduğu her yerde yanılma da vardır, yanıltan da."

Edindiği bilgileri haber ve yoruma dönüştürerek milyonlara aktaran basının yanılması ve yanıltılması, milyonların yanılması ve yanıltılması demektir...

Kimler yanıltır basını? Yanıltma eyleminde özel çıkarı olan herkes!

Özel çıkar, mutlaka parasal, siyasal, partisel, ailesel, toplumsal düzeyde somut bir çıkar değildir her zaman. Bir kinin, bir öfkenin, kendini kabul ettirme çabasının, kaprisin, aşağılık duygusunun, güç gösterisinin, başkalarını zor durumda bırakabilme sadizminin belirtisi de olabilir bu yanıltma olayı.

İş çevreleri yanıltabilir basını... Siyasal güçler, partiler, liderler, kurumlar ve kuruluşlar yanıltabilir. Yerli ve yabancı istihbarat örgütleri, anarşi ve terör odakları, bürokratlar ve devlet kuruluşları yanıltabilir.

Dahası var: Patronu, üst düzey yöneticiler kendi istihbarat örgütü, kendi muhabirleri, yazarları, okuyucuları yanıltabilir... Hatta hatta olayların akış biçimi, olayların ve kameraların görüntüsü de yanıltabilir.

Bu denli sayısız yanılma olasılığının içinde basına düşen görev, her ne pahasına olursa olsun, yanılmamak ve kamuoyunu yanıltmamaktır.....

Kaldı ki... Babıâli'de hiçbir gazete, dışarıdan herhangi bir uyarı olmadan, kendiliğinden, yanılgısını tüm çıplaklığı ile okuruna açıklamak ve özür dilemek içtenliğini göstermez çoğu zaman.

Yalanı, yanlışı, yenilgisi ve kusuru yüzüne vurulacağı zamana kadar her şeyi gizler kamuoyundan. Bu gizleme olayının ayrı bir yanıltma olduğunu düşünmez. Gerçekler ortaya çıktıktan sonra da değişik anlamlar yüklenen sözcüklere, sütunlar arasında canbazlık yaptırarak kendisini haklı , başkalarını haksız gösterme, kusurunu kamufle etme çabasına yönelir. Bu tevil çabası, aynı konuda kamuoyuna yönelmiş üçüncü bir yanıltma olayıdır.".

Basının yanılma ve yanıltılma ihtimalinin çok fazla olmasına rağmen

---

69 **Ay. Es.**, s. 115-116; "Yanılma ve yanıltmanın hissedilmesi kamuoyunda basına ve basın mensuplarına olan güveni sarsar. Bir İzmir gazetesinin itirafı bu bakımdan dikkate değerdir. "Gazetecinin halk üzerinde muasır anlamı yalancı, uydurucu vesairedir.... Müşterek eseri (gazete) yüz paraya satın alan okuyucunun vardığı bu sert hükme biz de bazen iştirak ederiz..." **Akın,** nr. 77, 14 İkinci Kânun 1936.

Levent Sahverdi Arşivi

kamuoyu üzerindeki tesiri hemen hiçbir zaman azalmamıştır. Basının kamuoyunu mümkün olduğu kadar doğru yönlendirmesi ve onun adına denetim yapması bir ideal olarak hâlâ varlığını korumaktadır. 1950'li yıllarda "küçük bir halıyı hediye olarak kabul eden Amerikan devlet adamlarından birisinin, basının hücumiyle, görevinden ayrılmak zorunda kalmasının" Türkiye'de yankı uyandırması[70] basının gücünü ve kamuoyundaki etkisini gösterir.

6. Basının kamuoyu üzerindeki tesiri incelenirken dikkate alınması gereken diğer bir konu da İzmir basını ile Anadolu Ajansı arasındaki ilişkidir. 1924 yılında Bütçe Kanunu ile Matbuat İdaresi'nden ayrılarak bir özerk şirket hâline getirilen Anadolu Ajansı[71] ile İzmir basını arasında incelediğimiz dönemde iyi bir ilişkinin olduğu söylenemez. İlk önceleri Ajans'ın imkânsızlıklar içinde olduğundan ve teknik eksikliklerden bahsedildiği hâlde zamanla bir siteme ve önü alınamayan şikâyetlere sahne olan İzmir basınından bazı örnekler vermek konunun daha kolay anlaşılmasına yardımcı olacaktır: **Türk Sesi** 21 Eylül 1923 tarihinde Anadolu Ajansı'nın yetersizliğinden bahsettikten sonra imkânsızlıklardan bahseder [72]. Aynı yılın sonuna doğru bu kez **Ahenk**'de de bir yazı yayınlanır: [73] "Anadolu Ajansı Ankara'dan İstanbul'a gidiyor. İstanbul gazeteleri yazıyor. Sonra da bu gazeteler İzmir'e geliyor. İzmir'de satılıyor. Neden sonra aynı ajans lütfen gazetelerimize vusul buluyor. Telgrafçıların emeklerine mi yanılıyor, yoksa bizim ajanslarla intizarla geçen zamanlarımıza mı acınır, bilemiyoruz! İşin garibi şu ki, İstanbul ajansı müdürü Hidayet Bey, bize tebligatta bulunuyor. Ve diyor ki; ajanslar buradan vaktiyle telgrafhaneye veriliyor, siz kaç saat tehirle alıyorsunuz. Muhterem Hidayet Bey'in telgrafla vaki olan bu suallerine günler ve haftalar geçti de cevap veremedik. Çünkü imkân yoktu. Vaktinde alıyoruz desek almamış olacaktık. Almıyoruz desek belki alacaktık. Şimdi kaç günler oldu. Vaktinde, değil İstanbul'dan Ankara'dan da alamıyoruz. Ve sonra aldığı da nedir? İstanbul ve Ankara gazetelerine tebliğ edilen havadi-

---

70 Uluğ İğdemir, "Aydınlara Düşen Görev", **Ulus,** 13 Temmuz 1960; Bk. Ay. Yaz, **Yılların İçinden; Makaleler, Anılar, İncelemeler,** Ankara 1976, s. 87.

71 Server İskit, **Türkiye'de Matbuat Rejimleri ve Politikaları,** ş.y., 1943, s. 246: Topuz. **a.g.e.,** s. 134: Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazeteciliği ve Her Yönüyle Basın,** Ankara 1971, s. 291.

72 **Türk Sesi,** nr. 99, 21 Eylül 1339-1923.

73 "Maşallah" **Ahenk,** nr. 9381, 14 Teşrin-i Sani 1339-1923.

Levent Sahverdi Arşivi

sin onda biri, vaktinde de alamıyoruz. Buna mı teessüf etmeliyiz? Yoksa bu son günlerde ajansın İzmir'de anlaşılamayan manasına mı? Gülmeli miyiz bilemiyorum..."

İsmail Hakkı da **Sadâ-yı Hak**'da bu konuya temas eder;[74] "Milletin hazinesinden yüz bin küsur lira para aldığı hâlde vazifesini ve hikmet-i teşkilini anlamayan bir müessese varsa o da Anadolu Ajansıdır."

Bu ajans evel emirde hariçle kendisini katiyyen alâkadar görmüyor. Vazifesini dahilî gazetelere haber nakli, bir iki vekilin haseb-i âlicenab beyanatını tamim etmekden ibaret zannediyor. Eğer bunu da hakkıyla yapabilmiş olsa yüz bin liraya acımayacak; bu kadar para ile bu kadar iş görülüyor deyib geçecek idik. Halbuki vaziyet tamamen aksidir. Ajans ne dahilî ne de haricî müsbet hiçbir iş görmemekte bazan işlediği hatalarla nakabil-i tamir dahineler açmaktadır.

Velhasıl hükümetin dahilî ve haricî propaganda vazifesini yapacak ciddi teşkilâta ihtiyacı vardır. Bu neye mal olur ise olsun yapılmalıdır. Memleketin buna ihtiyacı vardır. Eğer bütçe meselesi bu teşkilâta mani ise Anadolu Ajansı'nı kapamalıdır. Zira gülünç olmakta kendi kendimizi aldatmakta mana yoktur. Yüz bin küsur liraya yazıktır."

Millî Mücadele'yi ve Cumhuriyet'in ilânını takip eden aylarda beliren bu rahatsızlık ve şikâyetler azalmayacak ve giderek artacaktır. **Hizmet** 1926 yılında "Anadolu Ajansının ıslah edilmesi lazımdır"[75] derken, 1932 yılında **Anadolu**'da Kemal Talat, biraz da mizahî olarak aynı konuya temas eder;[76] "Anadolu Ajansı Amerika, Japonya, Çin havadislerini günü gününe veriyor. Bu çabukluğa aşkolsun dememek insafsızlık olur.

Anadolu Ajansı memleket haberlerini kırk sekiz saat sonra veriyor. Dil kurultayına ait telgrafları günü gününe vermedi. Gece yarılarına kadar bekledik. Ne gelen var ne giden. Çabukluğuna aşkolsun dedik, ya bu betaetine ne diyelim? Ne denir? Ya sabır, ya selâmet demekten başka....

Ajans'ın İstanbul'daki memuru, işin ehemmiyetini takdir ederek ona

74 İsmail Hakkı, "Anadolu Ajansı, **Sadâ-yı Hak,** nr. 1383, 10 Temmuz 1340-1924; aynı yazar on gün sonra, Başvekil İsmet Paşa'nın Manisa nutkunu İstanbul ve Ankara basınına aktaran Anadolu Ajansının İzmir basınına ilgi göstermemesi üzerine bir makale daha yazar; "İsmet Paşa'nın Nutku Münasebetiyle", nr. 1388, 20 Temmuz 1340-1924.

75 **Hizmet,** nr. 387, 7 Nisan 1926.

76 Kemal Talat, "Anadolu Ajansının Çabukluğu", **Anadolu,** nr. 5420, 28 Eylül 1932.

Levent Sahverdi Arşivi

göre davransaydı, İzmir'le beraber Aydın, Denizli, Manisa, Muğla, Isparta, Burdur vilâyetleri ve mülhakatı halkı kurultay müzakeratını bir gün sonra okumuş olmazdı.

....

Anlaşılıyor ki ajans, elindeki değneğin iki ucunu birleştiremiyor. Acaba yıldırıma taş çıkartan çabukluğu ile kaplumbağaya rahmet okutan betaetini birbirine karıştırıp ikisinden bir hulasa çıkaramaz mı? Eğer ikisinin ortasını bulabilirse, o zaman ...

Olmayacak duaya amin diyemedim."

Orhan Rahmi de Anadolu Ajansı'nın Ankara ve İstanbul'daki basın lehine taraflı, İzmir'e karşı ise vurdum-duymaz olduğunu[77] ısrarla vurguladıktan sonra daha geniş bir makale yayınlayarak bu ajansı tahlil ve tenkit eder;[78]

"Bizim bir Anadolu Ajansımız vardır. Haberleri; telgraf veya telsizle değil kağnı ile taşır. Vurdum-duymaz, aleyhinde neşriyata kızmaz, sabırlı, olgun, filezof bir müessesedir. Eğer yarı resmî bir müessese olmasaydı, onun çatı 'kenarına maşallah sübhanallah' levhaları ile bir tutam boncuk, birkaç sarmısak asar; "-uyu da büyü yavrum!" derdik..

Fakat öyle değil yarı resmî bir sıfatı var. Aynı zamanda matbuata para ile haber verir. Gazetelerin müşterek bir istihbarat bürosu gibidir. Ne hikmettir, ne iştir bilinmez, bu müessese ile İzmir matbuatının arasında meçhul bir kara kedi dolaşır durur.

Haberlerin çoğu ve iyileri sağ elden derhal İstanbul'a giderler. Biz yüzlerini hiç görmeyiz. Şurada en yakın misalini vereyim de bizim ajansın hikâyesi biraz daha aydınlansın.

İzmir civarında bir Fransız torpidoları hadisesi oldu. Biz bunu duymadık mı? Duyduk, hem de aynı günde. Kaleme sarıldık, fakat durduk, hadiseyi resmî kanaldan beklemeği daha muvafık bulduk. Çünkü yapılacak yanlışlığın fena akisler uyardırması muhtemeldi. Bir de ne, bakalım:

Ajans'ta kısa bir haber. **Eko de Paris** hadiseyi yazıyormuş, mühim değilmiş. Bir yanlışlık olmuş, mesele kapanıp gitmiş. İzmir matbuatına dahil bütün arkadaşların yüzü kızardı. Burnumuzun dibinde bir hadise olsun,

77 Orhan Rahmi, "(A.A.) ya Dair", **Anadolu,** nr. 5929, 4 Haziran 1934.
78 Orhan Rahmi, "A. Ajansına Maşallah", **Anadolu,** nr. 6038, 14 Teşrin-i Evvel 1934.

Levent Sahverdi Arşivi

biz yazmayalım ve ajans vasıtasıyla Paris'teki bir gazeteden naklen hadiseyi sütunlarımıza geçirelim. Bu ne acıdır, ne fecidir?. İş bununla bitti zannetmeyin. İstanbul muhabirimiz bize bir telgraf veriyor ve diyor ki:

- Hadise şöyle olmuştur, böyle olmuştur ajansta da tebliğ var...

Yani İstanbul gazeteleri, hadiseyi yazmışlar, ajansın da tebliğini almışlar ve muhabirlerimiz bize haber veriyorlar. Biz ise gazeteciliğimizin sırtımıza yüklediği vazifeyi ifa edememekten mütevellit derin bir acz içinde kıvranmaya başladık.

....

Valimiz Kâzım Paşa'dan ve Matbuat Umûm Müdürlüğü'nden rica ediyoruz. Bizim maddî ve manevî haklarımız, menfaatlerimiz ve şerefimiz korunmalıdır, ne yapılacaksa yapılmalı buna çare bulunmalıdır. Biz de memleket gazetesiyiz."

Ajans'ın, İzmir'i ikinci sınıf saydığını[79] iddia eden Şevket Bilgin, **Yeni Asır**'da sabahlara kadar beklenildiği hâlde Anadolu Ajansı'nın telgraflarının gelmediğini belirterek şunları yazar;[80] "... Bir devlet kurumu sayılan Anadolu Ajansı İzmir'e küçük bir şer gözüyle bakmaya alışmıştır. Birçok kez Ajans'ın İzmir'e karşı ilgisizliğinden dert yandık. Aldıran olmadı. Yurtdaşları, memleket dışında ve içinde olup bitenlerden duyuklandırmak ödevini üzerine alan bu ulusal kurum, esefle yazmalıyız ki, ödevini hiç de anlamış görülmüyor. Daha doğrusu ajans kendini yalnız İstanbul gazeteleri hesabına çalışmak için kurulmuş bir kurum sanıyor. İstanbul gazetelerine verilmiş olan yığın yığın haberle görürüz ki, İzmir'e bunların verilmesi belki de gereksiz sayılmıştır. Radyolarımızdan faydalanma yolunu bulmasaydık, ajansın İzmir gazetelerini her gün unutan zavallı servisleriyle gülünç duruma düşerdik..."

Halkın Sesi de 1937 yılında konunun hâlâ gündemde bulunduğuna işaret eder;[81] "Hadiseleri yirmi dört saat, kırk sekiz saat tehirle veren ajans İzmir'de dört tane yevmi gazetenin çıkışından ve İzmir efkar-ı umumiyesinin Türkiye'nin en mütekasif bir noktası oluşundan da mı haberdar değildir acaba."

Basında çıkan bu gibi pek çok yorum, pek çok yazı vardır. İzmir basını

79 Şevket Bilgin, "Ajans ve İzmir Gazeteleri", **Yeni Asır,** nr. 8900, 31 Mart 935.
80 Şevket Bilgin, "Ajans Daha Uyuyacak mı?", **Yeni Asır,** nr. 8964, 5 Temmuz 935.
81 "İzmir'i Hiçe Sayan Anadolu Ajansı", **Halkın Sesi,** nr. 3138, 6 Temmuz 937.

Levent Sahverdi Arşivi

Anadolu Ajans'ın kendisini savunan yazılara da yer vermiştir [82].

Anadolu'nun sahibinin oğlu (1951'den sonra sahibi) Aydın Öktem, "O zaman bir Anadolu Ajansı vardı. Haberleri radyodan alırlardı"[83] dediğine göre ihtilâf, önemli ölçüde telgraf haberlerinden kaynaklanmaktadır. İzmir'deki basının mahallî olması yani belli bir bölgeye hitap etmesi, buradaki gazete tirajlarının düşük olması ve dolayısıyla kamuoyu üzerindeki tesirinin az olması, o günün maddî ve teknik imkânlarının yetersizliği İzmir basınını Anadolu Ajansı nazarında geri plânda bırakmış olmalıdır. Çeşitli tarihlerde ve çeşitli gazetelerde çıkan bunca yazının kasdî ve haksız olduğunu düşünmek mümkün değildir. 1975 yılında sunulan bir tebliğdeki şu ifadelere bakacak olursak;[84] "Bizde Atatürk'ün kurduğu bir Anadolu Ajansı vardır. Hâlâ 'yurt haberleri'ni 'fahrî muhabirlerle' idare etmek zihniyetinden vazgeçmemiştir. Haberlerin muntazaman masrafsız olarak merkeze ulaşmasını ister. Anlaşmalı ücretli muhabir aramaz..." Demek ki, 1920'li ve 1930'lu yıllardaki şikâyetlerde İzmirli yazarlar haklıdır.

7. Basın, kamuoyunun oluşmasında ve yönlendirilmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Yahya Akyüz'ün ifade ettiği gibi, "Basının kamuoyunu etkileme, oluşturma rolü, onun görevleri arasında sayılan şu iki esastan doğar: Aktüel haberleri nakletmek gazetenin en önemli görevidir; sonra olayları yorumlamak, değerlendirmek görevi gelir... Gazetelerin keşfinden beri kanaatlerin ifadesini kısıtlayan, düzenleyen yasalar konması basının kamuoyunu etkileme gücünün kavrandığını gösteren bir delildir... Basının kamuoyunu oluşturma ve aksettirme gücü radyo ve televizyon gibi araçların bulunmadığı bir toplumda daha da önem taşır"[85]. Bizim çalışmamızda ele aldığımız 1922–1938 yılları arasında Türkiye'de televizyon henüz mevcut değildi. Radyo ise pek az sayıda aileye girebilmiş bir iletişim aracıydı. Bu bakımdan söz konusu devrede basının kamuoyunda çok önemli bir rol oynayacağı açık bir husustur.

Bunu iyi kavrayan Atatürk de basın ve kamuoyunun önemini çeşitli tarihlerdeki konuşmalarında dile getirmiştir. **Vatandaş İçin Medenî Bilgiler Dersi** notlarında işaret ettiği gibi basın ve toplantı hürriyetleri olmadan,

82 Örnek olarak bk. **Yeni Asır,** nr. 8816, 3 Kanun-ı Evvel 1934.
83 Zkr. Özer, **a.g.t.,** s. IV.
84 Behçetoğlu Muzaffer Görktan, "4 Numaralı Komisyonla İlgili Tebliğ", **İkinci Türk Basın Kurultayına Sunulacak Tebliğler,** Ankara 1975, s. 106.
85 Akyüz, **a.g.e.,** s. 9.

Levent Sahverdi Arşivi

topluma ait işler hakkında geniş bir tenkit sahası bırakılmadan kamuoyu görevini yapamaz. Millî hâkimiyet ve temsilî hükümet fikrinin yayılması ve yükselmesi ancak kamuoyunun yükselmesi ile mümkündür. Bundan daha önce yani 1922'de yaptığı bir konuşmada da milletlerin kamuoylarını dünyaya tanıtmak zorunda olduğunu vurgulamıştı. Ona göre bütün bunları yapacak ilk vasıta basındır.

Gene ona göre; "Matbuat milletin sadâ-yı umumisidir. Bir milleti tenvir ve irşadda, bir millete muhtaç olduğu gıda-yı fikrîyi vermekte, hülâsa bir milletin hedef-i saadet olan istikamet-i müşterekede yürümesini teminde, matbuat başlı başına bir kuvvet, bir mektep, bir rehberdir. Ehemmiyet ve ulviyeti cihan-ı medeniyette bedahet kasbeden matbuata, hükümetimizin birinci derecede atf-ı ehemmiyet eylemesi, bu hususta sarfedeceği mesaiyi millete ifa ile mükellef olduğu hayırlı hizmetlerin baş tarafına koyması meclis-i âlinin katiyetle taleb edeceği hususattandır."[86]

8. Dünya kamuoyunun öğrenilmesi ve toplum hayatının düzene sokulmasında birinci ve en önemli araç olarak basını gören M.Kemal Paşa, Millî Mücadele sonrasında Türk basınını yanına çekmeye çalışır. İstanbul basınının Millî Mücadele'ye daha yakın gördüğü temsilcileriyle 16 Ocak 1923'de İzmit'te bir basın toplantısı yapar. Toplantıya **Tevhid-i Efkâr**'dan Velit Ebüzziya, **Vakit**'ten Ahmet Emin, **Akşam**'dan Falih Rıfkı, **İkdam**'dan Yakip Kadri, **Tanin**'den İsmail Müştak, **İleri**'den Suphi Nuri ve Kılıçzade Hakkı katılırlar[87]. Bundan hemen sonra, 30 Ocak 1923'de İzmir'de **Anadolu, Ahenk, Sadâ-yı Hak, Şark ve Yeni Turan** gazeteleri başyazarlarını kabul ederek, onlarla barış ve millî hâkimiyet konusunda sohbet eder[88]. Bu başyazarlar sırasıyla şunlardır: Haydar Rüştü, Mehmet Şevki, Mehmed Sırrı, Halil Zeki ve Arif Oruç. Cumhuriyet'in ilânından sonra da, bu olayı erken bularak tepki gösteren İstanbul basınının belli başlı temsilcileriyle 5 Ocak 1924'de İzmir'de ikinci bir toplantı yapar. Bu toplantıya **Tanin**'den Hüseyin Cahit, **Vatan**'dan Ahmet Emin, **Tercüman-ı Hakikat**'ten Hüseyin Şükrü, **Akşam**'dan Necmettin

86 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** I, Ankara 1945, s. 224; Atatürk'ün basın ve kamuoyu konusundaki görüşleri hakkında daha geniş bilgi için bk. A. Afetinan, **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları,** Ankara 1969, ss. 306-317; **Atatürkçülük-Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri,** I, Ankara 1984, ss. 306-317.

87 Geniş bilgi için bk. İsmail Arar, **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16/17 Ocak 1923),** İstanbul 1969.

88 Bk. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** II, Ankara 1989, ss. 85-87; İzmir basınındaki bir yankı için bk.

Levent Şahverdi Arşivi

Sadak, **İleri**'den Celal Nuri ve **İkdam**'dan Ahmet Cevdet katılırlar. Toplantıda Atatürk basın mensuplarına yeni rejimin siyasî aşamalarının henüz bitmemiş olduğunu belirterek, kendilerinden Ankara ile uyumlu bir yayın faaliyetinde bulunmalarını ister[89]. Rahatlıkla anlaşılabileceği gibi yeni Türk devletinin lideri toplumda köklü değişik-likler yaparken basının rolü ve desteğinin önemini çok iyi kavramış, açıkca onlardan yardım isteyerek, en azından karşı çıkmamalarını sağlamayı düşünmüştür[90]. Ancak İstanbul basını bu isteğe uymayarak, daha iç politikada muhalif partiler ortaya çıkmadan önce kendi başına muhalefete başlamış ve Halk Fırkası iktidarına karşı harekete geçmiş bulunuyordu. Bunların başında **Tanin**'den Hüseyin Cahit, **Tevhid-i Efkar**'dan Velit Ebüzziya, **Vatan**'dan Ahmet Emin ve **Sebilürreşat**'tan Eşref Edip vardı. O dönemin kamuoyundaki hâkim kanıya göre bu dört yazardan Hüseyin Cahit ittihat grubunu, Ahmet Emin Rauf Bey grubunu, Velit Ebüzziya ve Eşref Edip şeriatçı ve hilâfetçi grubunu temsil ve müdafaa etmekteydi[91]. Aslında bu muhalefetin gerisinde yazarların Cumhuriyet'in ilânından sonra giderek hilâfetin de kaldırılacağı endişesi yatmaktaydı. Söz konusu yazarlar arasında "İnkılâpları doğuran inançlarda Atatürk'le aynı paralelde olmasına rağmen Hüseyin Cahit Yalçın'ın da bulunması" düşündürücüdür[92].

9. Hilâfetin kaldırılması ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından sonra İstanbul basını öteden beri sürdürdüğü muhalefeti devam ettirince bu sefer hükümet basın konusunda daha köklü tedbirler almak gereğini hisseder ve basının tavrı ile Şeyh Sait İsyanı arasında bağ kurarak 4 Mart 1925 tarihinde kendisine geniş yetkiler tanıyan Takrir-i Sükûn Kanunu'nu Meclis'ten çıkartır. Kanunun çıkışının ardından **Tanin, Tevhid-i Efkâr, Sebilürreşat, Vatan, Aydınlık ve Resimli Ay** gibi değişik eğilimlere sahip gazete ve dergiler kapatılır. Yazarlar da Ankara ve Şark İstiklal Mahkemeleri'ne sevk edilerek tutuklanırlar. Böylece muhalif gazeteciler etkisiz bir duruma getirilmişlerdir[93]. Bu arada İzmir'de çıkan **Sadâ-yı Hak** da kapatılmış, ancak başyazarı Mehmed Sırrı mahkemeye sevk edilmediği için

89 Ali Gevgilili, "Türkiye Basını", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, I, İstanbul 1983, s. 214.

90 Bk. Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri 1923-1927**, Ankara 1982, s. 11.

91 Behçet Cemal, **Şeyh Sait İsyanı**, İstanbul 1955, s. 11-12.

92 Ö. Faruk Huyugüzel, **Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma**, İzmir 1984, s. 34.

93 "Takrir-i Sükûn Kanunu basınla birlikte tüm muhalefeti bertaraf etti. Partiden gelen yönergeleri tartışmasız topluma yansıtan basın, Türk İnkılâbının dokunulmazlığı için büyük çaba sarfeder. Cumhuriyet Halk Partisi ise basını her açıdan kendisine bağımlı kılar. Gazete sahiplerinin önemli bir kısmı milletvekiliydi. Hem kâğıt, hem de ilânlar devletin kontrolü altındaydı. "Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İstanbul Ağustos 1992, s. 64-65.

Levent Sahverdi Arşivi

artık **Cumhuriyet** gazetesini çıkarmaya başlayan Yunus Nadi yönetimindeki **Yeni Gün**'ü İzmir'e taşıyarak yazı faaliyetine devam etmiştir.

Böylece sonuçta özellikle İstanbul basınının muhalefeti engellenmiş, Türk basınının Atatürk'ün istekleri doğrultusunda kamuoyunu oluşturması sağlanmış olur. Açık bir muhalefet içinde olmayan İzmir basını da bu çerçevede yoluna devam eder.

10. Bir taraftan ülkenin küçük bir kısmına hitap etmesi, diğer taraftan tirajının düşük olması yüzünden Türkiye'de kamuoyunu doğrudan yönlendirme durumunda olmayan İzmir basını özellikle kendisini sürekli takip eden okuyucularına muhtevası zengin gazete ve dergiler sunan bir görüntüye sahiptir. Yayınladığı haber ve yorumların dışında ihtiva ettiği roman, tefrika, hikâyeler ve zaman zaman resim ve karikatürleriyle dikkat çekmektedir. Rejimi demokrasinin üstünde tutan İzmir basını idarenin yanında yer almış, o şekilde okuyucusuna hitap etmiş ve kamuoyunu yönlendirmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

MERSİNLİ CEMAL PAŞA

Yrd.Doç.Dr. DURSUN GÖK*

A. BİYOGRAFİSİ ve II. ORDU KOMUTANLIĞI

H. 1288 (M. 1872) tarihinde Mersin'de doğan Cemal Paşa, Mersin'in tanınmış ailelerinden olup, babası belediye başkanlığı yapmış olan Osman Efendi'dir. Bahriye Nazırı ve İttihatçı Cemal Paşa'dan ayırmak için "Küçük Cemal" adı ile de anılır. İlk öğrenimini Mersin'de yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek 4 Mayıs 1308 (1892) de 1311–b–12 sicil numarası ile Askerî Lise'ye girdi[1]. Mart 1311 (1895) tarihinde Teğmen rütbesi ile vazifeye başladı ve aynı yıl üsteğmenliğe yükseldi. Kısa zamanda mesleğinde kendisini kabul ettiren Cemal Paşa 1314 (1899) de Kolağası (Yüzbaşı), 1319 (1903) da Binbaşı ve yine aynı yıl Yarbaylığa terfi etti. 1320 (1904) yılında IV. Ordu'da vazifelendirildi ve Dersim bölgesindeki isyanın bastırılmasındaki başarısından dolayı 4 Mart 1324 (1908) de Miralay (Albay) oldu. Erkân–ı Harbiye Umûmiye Dairesi'nde de görev alan Cemal Paşa 2 Ocak 1326 (1910) da İkinci Müfettişlik Erkân–ı Harbiye Riyaseti'ne ve 22 Eylül'de Atik II. Ordu Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne tayin edildi. 16 Eylül 1328 (1912) de Balkan Harbi'nde vazife alarak önemli hizmetlerde bulundu. Bilhassa Ekim 1912 tarihinde İşkodra bölgesinde düşmanı durdurmak için büyük mücadele verdi[2].

20 Temmuz 1329 (1913) de 42. Fırka Komutanlığı'na getirilen Cemal Paşa, aynı yılın 17 Kasımında I. Ordu Müfettişi oldu. 30 Mart 1330 (1914) da 8. Kolordu Komutanlığı'na tayin edildi ve Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi'nde Albay rütbesiyle çarpıştı. Mısır seferini hazırlamakla görevli Alman Von Kress, Şam'daki 8. Kolordu Kumandanı Albay Mersinli Cemal

---

* Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1 Genelkurmay Başkanlığı Per.A.Ş.M.4006/18'deki kaydı

2 Türk Silâhlı Kuvvetleri, **Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi,** C.III Kısım 3, s. 29, 63.

Levent Sahverdi Arşivi

Paşa'yı Kanal Seferi'nde görevlendirdi[3]. 16 Kasım 1330 (1914) da Mirlivâ (Tuğgeneral) olan Cemal Paşa, harplerde gösterdiği başarısından dolayı birçok nişan ve madalyalar aldı.

Cemal Paşa 17 Ocak 1334 (1918) tarihinde Şam'da bulunan IV. Ordu Komutanlığı'nı devraldı. 28 Temmuz 1334 (1918) de Ferik (Tümgeneral)liğe terfi ettirildi. Şeria ırmağı doğusunda bulunan İngiliz ve Arap kuvvetlerinden müteşekkil düşman kuvvetiyle savaştı[4]. Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesi üzerine Liman Von Sanders, Mustafa Kemal Paşa'ya 7. Ordu Komutanlığı'nı Cemal Paşa'ya bırakarak Rayak'ta dağılmış olan kuvvetleri toplamak vazifesini verdi. Cemal Paşa İngiliz kuvvetlerine karşı imkânsızlıklar içinde mücadelesini devam ettirdi ve kendisine Muharebe Altın Madalyası verildi. II. Ordu Kumandanı Nihat Paşa'nın vazifeden alınmasından sonra Yıldırım Kıtaat Müfettişi ve İkinci Ordu Komutanlığı'na tayin edildi.

a) MONDROS'tan Sonra İkinci Ordu Bölgesi'nde Genel Durum

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra (30 Ekim 1918) Yıldırım Orduları Karargâhı 4 Kasım 1918'de lağvedildi. İkinci Ordu 4 Kasım 1918 tarihinde mütareke şartlarına göre terhis hazırlıklarına başladı ve Nihat Paşa Yıldırım Orduları Kumandanlığı'na getirildi[5]. 5 Kasım 1918'de Yıldırım ve İkinci Ordu Karargâhı da kaldırılınca, bu karargâh emrindeki askerler ve malzemeler 7. Ordu emrine verildi[6]. Yapılan bu değişiklikler 10 Kasım'da Grup Komutanlıklarına bildirildi. Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gitti. Yıldırım Orduları mıntıkasında kumanda görevini İkinci Ordu Komutanı Mirlivâ Nihat Paşa üzerine aldı[7].

İngiliz Generali Marshall mütareke hükümlerini hiçe sayarak Musul'un 2 Kasım 1918'den itibaren işgal edileceğini 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'ya bildirdi. İngiliz işgal hareketi kısa zamanda İkinci Ordu bölgesine doğru genişlemeğe başladı. Musul'un işgalinden hemen sonra İngiliz kuvvetleri 9 Kasım'dan itibaren İskenderun bölgesini de işgale başladılar. Cautelas gemisinde İskenderun Mevki Kumandanı Yarbay Ali Bey ile İtilâf Devletleri İskenderun Deniz Kuvvetleri Amirali ve Korvet gemisi kaptanı Davet Beau-

3 Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım,** C.II, Ankara 1951, s. 52, 109.
4 **I. Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina Filistin Cephesi,** C.IV, Kısım II, s. 218.
5 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD),** C. IV, Sayı 28, vsk. 745, 756.
6 ATASE Arşivi, Dosya 15, Klasör, 15, Fihrist 8-9
7 **T.İ.H,** C. I, Ankara 1962, s. 63,82.

Levent Sahverdi Arşivi

regard arasında protokol imzalandı[8]. Fransız donanma komutanı 11 Kasım'da verdiği bir emirle şehirde bulunan memur, polis ve jandarmanın şehri terketmelerini istedi[9]. İskenderun kaymakamı ve liman reisi tutuklandı. Şehirde elleri bağlı olarak dolaştırıldıktan sonra bir ahırda hapsedilerek 16 Kasım'da Payas'a gönderildiler[10].

İngiliz ve Fransız kuvvetleri Payas–Kilis hattının güneyini tamamen işgal ederek, Adana vilâyetinin boşaltılmasını Nihat Paşa'ya bildirince; Mirliva Nihat Paşa 12 Kasım 1918'de İngiliz Generali Clark ile Raco'da bir görüşme yaptı. Görüşmede İngiliz Kumandanı 1–14 Aralık tarihleri arasında Türk askerinin Pozantı'nın batısına çekilmesini istedi. Bu arada işgal edilen bölgedeki Türk silâhlarına ve cephanelerine el koydular[11].

Nihat Paşa ise mümkün olduğu kadar zaman kazanarak daha çok silâh ve cephaneyi Pozantı'ya taşımak için çalışıyordu. Bu amaçla da İngilizler'in Katma'da bulunan kumandanına tahliyenin 1 Aralık yerine 13 Aralık'da başlamasını teklif etti. İngilizler bu teklifi kabul ettiler[12]. İngiliz Generali Wilson 22 Kasım'da Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vererek Osmanlı Ordusu'nun kısa zamanda terhisinin sağlanmasını istedi. İngilizler'in baskısı karşı-sında hükûmet Türk kuvvetlerinin Pozantı'ya kadar çekilmesini kabul etti. Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa durumu Nihat Paşa'ya bildirdi[13]. İkinci Ordu Kumandanı Nihat Paşa 5 Aralık 1918 tarihinde cephane ve silâhların Pozantı ve Konya'ya nakledileceğini Harbiye Nezareti'ne bildirdi. Bu sırada Fransız ve Ermeni kuvvetleri Kasım ayı sonlarına doğru İskenderun'a çıkarak iç bölgelere doğru ilerlemeğe başladılar ve 11 Aralık 1918'de Mersin'i işgal ettiler[14].

İkinci Ordu'nun kaldırılmasından sonra, Ordu Kumandanı Nihat Paşa Adana Valiliği'ne tayin edildi. İkinci Ordu Karargâhı da Ulukışla'dan Konya'ya nakledildi[15]. Fransız işgali Pozantı'ya kadar genişlediğinden Adana'ya gitmek için Pozantı'ya gelen Nihat Paşa geri çevrildi. Valilik

---

8 **HTVD,** VII/30, vsk. 762.
9 **HTVD,** VII/30, vsk. 763.
10 **HTVD,** VI/vsk. 774, 775, 776.
11 ATASE Arşivi, K.15, D.15, F.92
12 **TİH,** C. I, s. 65
13 **Age,** s. 66
14 ATASE Arşivi, K. 15, D.15, F.92.
15 ATASE Arşivi, K. 15, D. 15, F.84-85.

Levent Şahverdi Arşivi

görevine başlaması engellenen Nihat Paşa Konya'ya dönmek mecburiyetinde kaldı[16].

Allenby'nin isteği üzerine İngiliz Yüksek Komiserliği Osmanlı Hükûmeti'ne 2 Ocak 1919'da verdiği nota ile **"Türk milletini teşkilâtlandırıp, silâhlandırdığı, kasaba ve köylerde İslâm Cemiyetleri kurduğu"** gerekçesiyle Nihat Paşa'nın azlini istedi. Harbiye Nazırı Cevat Paşa suçlamayı kabul etmeyerek, Nihat Paşa'yı görevden alamayacağını Sadâret makamına bildirdi ise de verilen ikinci nota karşısında hükûmet Nihat Paşa'yı vazifeden almak durumunda kaldı. 22 Ocak 1919 tarihinde Nihat Paşa İstanbul'a çağrıldı ve yerine Mersinli Cemal Paşa tayin edildi[17].

b) İkinci Ordu Müfettişliği

Cemal Paşa'nın göreve başlamasından sonra İtalyan kuvvetleri İç Anadolu bölgesine doğru işgallerine başlamak amacıyla 27 Mart 1919 tarihinde Antalya'ya asker çıkardılar. İtalya temsilcisi Marki Granti 28 Mart 1919'da mutasarrıf vekiline şehirde asayişsizlik olduğunu, bombalar patladığını ve rahibelerin emniyette olmadığını ileri sürerek Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanarak işgalleri haklı göstermek istedi. Diğer taraftan İstanbul'dan gönderilen bir kısım İtalyan askeri de 25 Nisan'da Konya'ya geldi.

Yıldırım Kıtaatı Müfettişi ve İkinci Ordu Kumandanlığı vazifesine başlayan Cemal Paşa, Konya'ya geldikten sonra hemen inceleme gezilerine çıktı ve Ulukışla istasyonunda bulunan cephane ve mühimmatın toplatılarak zarar görmeyecek bir şekilde muhafaza edilmesini ilgililere bildirdi[18]. 11 Şubat 1919'da Ereğli'ye, 24 Şubat'ta Koçhisar ve Sultaniye bölgelerine giderek askerin ve halkın durumunu yakından inceledi ve ahaliyi İtalyanlar'a karşı harekete geçirmek için bölgeye muktedir idare âmirlerinin gönderilmesini Harbiye Nezareti'ne bildirdi[19].

Antalya bölgesini işgal eden İtalyanlar halkın kendilerine karşı harekete geçmesini önlemek için şehirde bombalar patlattılar. Bu hareketleri yapan İtalyanlar Türkler'in bombalar patlattığını dahi ileri sürerek, halkı

16 ATASE Arşivi, K. 15, D.15, F.99.
17 **TİH.** C. I, s. 74. Tevfik Bıyıkoğlu, **Atatürk Anadolu'da,** C.I, s. 46.
18 ATASE, 3516, K. 326, D. 1-2, F.129.
19 ATASE, 1/2, K. 79, D.83, F.12.

Levent Şahverdi Arşivi

birbirine düşürme politikasını uygulama yoluna gittiler[20]. Yayılmalarını genişletmek için Nisan ayı sonlarına doğru Marmaris'de kömür deposu ve iskele yapımına başladılar[21]. Konya'da bulunan İngilizler yerlerini İtalyanlar'a terkederek 15 Mayıs'da şehri terkedince; İtalyan askerî kumandanı İzmir'in işgali üzerine halktan gelebilecek tepkiyi önlemek için gerekirse zecri tedbirler alacağını Cemal Paşa'ya bildirdi[22]. Cemal Paşa durumu Harbiye Nezareti'ne bildirerek alınacak tedbirleri sordu ve ayrıca Rodos'da bulunan onyedibin İtalyan askerinin Antalya'ya çıkabileceğine dikkat çekerek tedbir alınmasını istedi.[23]

Antalya, Burdur ve Konya havalisinde işgal kuvvetlerine karşı Türk milletini teşkilâtlandırmak için harekete geçen Cemal Paşa, müfettişlik bölgesindeki vilâyetlere emirler göndererek mitingler ve protestolar yapılmasını istedi[24].

15 Haziran 1919 tarihinde Ordu Müfettişlik sahalarında yapılan değişiklikler, İkinci Ordu Müfettişliği alanını da genişletti ve İzmir Menteşe, Antalya, Silifke, Ankara, Kastamonu, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Niğde, Kayseri, Konya vilâyetleri İkinci Ordu Müfettişliği denetimine girdi. Cemal Paşa İtalyan ilerlemesini durdurmak için Afyonkarahisar'da bulunan 23. Fırka Kumandanlığı'na gönderdiği bir yazı ile **"ahalinin maksat ve fikrinin ne olduğunu, işgal kuvvetlerine karşı gönüllü ve millî kuvvetler kurup kuramayacaklarını, ecnebi boyunduruğu altında yaşamanın İslâm ahali için ne kadar tehlikeli olduğuna"** işaret ederek, mitingler ve telgraflarla durumun protesto edilmesini istedi[25].

Cemal Paşa düşman ilerlemesini durdurmak için milis teşkilâtı kurarak mücadeleye girmek ister ve durumu Harbiye Nezareti'ne şöyle bildirir:

"Harbiye Nezareti Celilesi'ne

İtalyan işgalinin yakın zamanda Burdur ve Isparta'ya tevessü edeceğinin kaviyyen memûl bulunmasına nazaran âmali milliyenin buna razı olmadığını zamanında fiilen ispat etmek üzere Milis Teşkilâtına ve şehirli,

---

20 ATASE, 1/2, K.79, D.83, F. 39.
21 ATASE, 1/2, K. 79, D. 83, F. 39.
22 **HTVD,** VIII/39, vsk. 928.
23 **HTVD,** VIII/ 39, vsk. 937.
24 **HTVD,** II/6, vsk.127.
25 **HTVD,** II/6, vsk. 124.

Levent Sahverdi Arşivi

köylü ahâlinin ikaz edilmesine ciheti askeriyece bezl–i garet edilmesine rağmen, hükûmet–i mahalliyeler sanki ecnebi âmalini tervice memur imişler gibi teşebbüsatımızı akîm bırakmakta ve binaenaleyh düşmanların ekmeğine tereyağı sürmektedirler. Burdur mutasarrıflığının bu cümleden olduğunu arzederim"[26]

Cemal Paşa, Millî Teşkilât ile hükûmet arasında bir âhenk olmasını ve Anadolu'daki görevlilerin düşmanla işbirliğinin önlenmesini açık bir şekilde belirtmekten geri kalmamıştır. Millî Teşkilât'a karşı olan mahallî memurların vazifeden alınmalarını isteyerek Millî Teşkilat'ın kısa zamanda kurulması taraftarıydı. Nitekim çalışmalarının sonunda Isparta'da "Isparta Gönüllü Mücahitler Teşkilâtı" kuruldu. Bu teşkilât, Cemal Paşa'ya gönderdiği telgrafla **"zillet ve meskenetle yaşamağa mes'udane şahadeti tercih edeceklerini"** belirterek mücadeleye hazır olduklarını bildirdiler[27].

Antalya'yı işgal eden İtalyan askerlerinin bir kısmının Bolşevik düşüncesinde olduğunu ve bu kişilerden silâh satın alınmasını tavsiye eden Cemal Paşa **"... her tarafta İtalyanlardan silâh mübayaasına gayret olunmalı, parası müfettişlikçe tesviye edilecektir"** diyerek, halkın silâhlanmasını istiyordu.[28]

Müfettişlik alanı içinde 1311 ve 1316 arasındaki doğumluları silâh altına alarak Millî Kuvvetler meydana getirmeğe çalışan Cemal Paşa'nın bu hareketi İstanbul hükûmetince engellenmek istenir. Dahiliye Nazırı Ali Kemal imzasıyla ilgili makamlara gönderilen yazıda "Konya vilâyetinde, Karesi ve Kütahya havalilerinde bazı yerlerde Ordu Müfettişlerinin emri ile 1311–1316 doğumluların silâh altına çağrıldığı ve diğer doğumlulardan gönüllü toplandığı ve sefer harçları için yardımlar konulduğu anlaşıldı. Merkezce böyle bir emir çıkartılmadığı için kanun ve usûl de değildir. Bugünkü durumumuza ve mütareke şartlarına aykırı, anlayış ve sezişe de uygun olmayan bu hareketin elbette gizli sebepleri olacağı için bu işe kalkışanlar şiddetle sorumlu tutulacak ve kanunen takip olunacaklardır. Ordu müfettişleri bu seferberliği hazırlamağa kalkışırlarken düşünmüyorlar ki silâhlanma ve donatım son derece sınırlıdır. Ve mütareke ahkâmı ile elimiz

26 **HTVD,** II/6, vsk.128.
27 **HTVD,** II/6, vsk. 125.
28 **HTVD,** IX/49, vsk. 941.

Levent Şahverdi Arşivi

ayağımız bağlıdır. Biz bugün Yunan ve İtalyan ve hangi devletle olursa olsun harbe giremeyiz, girersek hem halkımızı hem de davamızı siyaseten kaybederiz".[29]

İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşa bölgesindeki faaliyetler hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya zaman zaman bilgi vererek, O'nun görüş ve düşüncesini öğrenmek istemiştir. Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa ile daima haberleşme içinde bulunmuş ve İzmir'in işgalinden sonra Yunanlılar'ın Manisa ve Aydın yönünde ilerlemelerini Mustafa Kemal Paşa'ya rapor ederek ne yapılmasını sormuştur. Bu şifrede şöyle diyordu:

"Havza'da Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği'ne:

1– Yunan Ordusu'nun Manisa ve Aydın civarlarını işgal etmesi üzerine Afyonkarahisar'daki fırkanın civardan takviyesine çalışılıyor. Rum olan mutasarrıfın tebdili müyesser oldu. Fırka oradaki asayişi muhafaza ile beraber her türlü işgal hadisesine her türlü vesaitle mukavemet edecektir. Bu vesait hazırlanıyor. Konya'da orduya müzahir olabilecek bir kuvvet ihzarına çalışıyoruz. Ancak maddî bir isim ve unvana malik değiliz.

2– İzmir Müdafaa–i Milliye ve Reddi İlhak Cemiyeti Denizli'de bulunmaktadır. Efendim.[30]

Yıldırım Kıtaat Müfettişi

Cemal"

İtalyan, İngiliz, Yunan ve Fransız kuvvetlerine karşı mücadeleye girebileceğini ve bunlarla mücadele etmek için silâh ve cephanesinin bulunduğunu telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya bildiren Cemal Paşa'nın bu isteği Mustafa Kemal tarafından Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirilir. K. Karabekir Paşa İtalya ve İngiliz kuvvetlerine karşı iyi hazırlanılmasını, vakitsiz hareket etmenin kötü sonuçlar doğurabileceğini ve Cemal Paşa'nın İtalyanlar tarafından tahrik edilmiş olabileceğini Mustafa Kemal Paşa'ya bildirir. Mustafa Kemal Paşa durumu Cemal Paşa'ya aktarır ve Cemal Paşa'nın fevri bir harekete geçmesi önlenir.[31]

Cemal Paşa, vatanın kurtarılması için atılan her adımı desteklemiş ve

---

29 Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları,** İstanbul 1953, C.I, s. 79.
30 Atatürk, **Nutuk,** İstanbul 1970, C.III, s. 908, vsk. 15.
31 Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz,** İstanbul 1969, s. 49-50.

Levent Şahverdi Arşivi

arkasında olmuştur. Mustafa Kemal Paşa Amasya'da toplantı yaptığı zaman Cemal Paşa'yı da davet eder. Fakat uzaklık sebebiyle Paşa gidemez. Ancak alınan kararları destekler. İtalyanlar'dan aldığı silâhlarla halkı silâhlandırarak harekete hazır olduğunu da bir defa daha bildirir[32].

Cemal Paşa'nın Millî Mücadele için yaptığı çalışmaları İtilâf Devletleri'nin gözünden kaçmıyordu. Faaliyetleri takip ediliyor ve durumdan İstanbul Hükûmeti haberdar edilerek; görevden alınması için hükûmete devamlı baskı yapıyorlardı. İngilizler'in Karadeniz Ordusu İstihbarat Heyeti'nin 25 Ağustos 1919 tarihli raporunda Cemal Paşa için şunlar yazılıyordu:

"Küçük Cemal Paşa 12 Haziran'da 23. Fırka'nın teftişi için Afyonkarahisar'a geldi. Köyleri dolaştı. Halkın çağrıldıkları zaman harp etmelerini istedi. O'nun ziyaretinden sonra her yerde huzursuzluk yükseldi. Takriben Temmuz ortalarında yakalanan bir telgraf, Cemal Paşa'nın İstiklâl hareketine katılmış olduğunu ve Ankara'da bir kongreyi çağırmak istediğini ortaya çıkardı. Konya valisi, Britanya Kontrol Subayı'nın müzaheretine başvurdu."[33]

İngiliz Generali Milne 17 Haziran 1919'da Hariciye Nezareti'ne müracaat ederek, Mustafa Kemal ile Cemal Paşaların geri çağrılmalarını talep etti.[34] Generalin isteğini Harbiye Nazırı geri çevirdi. Bunun üzerine Cevat Paşa görevden alınarak Ali Ferid Paşa tayin edildi. İngiliz generali Milne, 30 Haziran 1919 tarihli bir başka raporunda A. Calthorpe'ye Anadolu'daki Millî Teşkilât hakkında bilgi verirken, bilhassa Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa üzerinde duruyordu. Milne'ye göre **"... hareketin başlıca kışkırtıcı şahsiyetleri Sivas'da Mustafa Kemal Paşa ve Konya'da Cemal Paşa'dır. Bu iki subay ordu müfettişi olarak atanmıştır".**[35]

Amiral Calthorpe, General Milne'nin verdiği raporlar doğrultusunda Osmanlı Hariciye Nezareti'ne 2 Temmuz 1919 tarihinde şu önemli raporu veriyordu:

"Vice Admiral Sör A. Calthorpe'den Türk Dışişleri Bakanlığı'na,

---

32 Cebesoy, **a.g.e,s.** 74. Lord Kinross, **Atatürk** (Çev. Necdet Sander), İstanbul 1981, s. 272. Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C.II, s. 35.

33 Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri** (Çev. Cemal Köprülü) Ankara 1971, s. 135.

34 Bıyıkoğlu, **a.g.e.** s. 13.

35 Bilal N.Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk,** C.II, s. 35 (Ek-1).

Levent Sahverdi Arşivi

1– Müttefiklere karşı Sivas ve Konya bölgesinde askerlerin teşkilâtlandırılması ve harekete geçirilmesi bakımından ciddi bir faaliyet görülmektedir.

2– Bu hareket Osmanlı Hükûmeti'nin istiklâli için İttihat ve Terakki Komitesi temsilcileri tarafından organize edilip yönlendirilmektedir.

3– Başlıca kışkırtıcı şahıslar olarak Sivas'da General Mustafa Kemal, Konya'da Cemal Paşa'dır.

4– 6 Haziran tarihinde Karadeniz Bölgesi Ordu Komutanlığı Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden alınmasını Osmanlı Harbiye Nazırlığı'ndan istemiştir. Bunun neticesi bir emir olarak 8 Haziran'da Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından belirtilmiştir. Fakat şimdiye kadar yerine getirilmemiştir.

5– Aynı konuyu 17 Haziran'da Ekselânslarınıza bildirdim. Fakat ne benim mektubuma bir cevap verildi ne de bunun neticesinde etkili bir işlem yapıldı.

6– Kötüye giden olayların, içerden gelen haberlerden alınan bilgilere göre, vahim sonuçlar doğurabileceğini düşünerek bir kez daha durumun ciddiyetini hatırlatmayı görev sayıyorum. **Generaller Mustafa Kemal ve Cemal Paşaların derhal şartsız olarak gecikmeksizin İstanbul'a getirilmesi gereklidir**[36].

Calthorpe

Mustafa Kemal ve Cemal Paşalar'ın vazifeden alınmaları ve İstanbul'a getirilmeleri için İngiliz baskısı devam etmektedir. Nitekim 17 Temmuz 1919 tarihli S. Calthorpe ile Earl Curzon arasındaki yazışmalarda aynı konu üzerinde durularak "General Mustafa Kemal ve General Cemal Paşa'nın memuriyetlerinden alınmaları"nın Hariciye Nezareti'ne bildirildiği belirtiliyordu[37].

Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa İngiliz baskıları karşısında durumu Saray ile görüşerek Mustafa Kemal ile Cemal Paşa'nın İstanbul'a getirtilmeleri için harekete geçti. 2–3 Temmuz gecesi çekilen telgrafla Mustafa Kemal İstanbul'a çağrıldı. 1 Temmuz 1919'da Cemal Paşa Konya'dan ayrılarak İstanbul'a hareket etti. 5 Temmuz 1919'da 12. Kolordu Kumandanı Miralay

36 Şimşir, **a.g.e.** s. 45 (Ek-2).
37 Şimşir, s. 44, (Ek-3).

Levent Şahverdi Arşivi

Selâhaddin Bey'in Mustafa Kemal'e gönderdiği telgraftan anlaşıldığına göre, Cemal Paşa İstanbul'a bazı zevat ile görüşmek ve ailesini yoklamak için gitmiştir[38].

Gerek Mustafa Kemal Paşa ile yazışmalardan ve gerekse Mazhar Müfid Kansu'nun verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, Cemal Paşa kendisi hakkında İngilizler'in Osmanlı Hükûmeti'ne yaptıkları baskıdan haberdar değildir.

Cemal Paşa Hükûmet'ten silâh ve para alabileceği düşüncesindedir. Kendisi İstanbul'a geldikten sonra tekrar Konya'ya gönderilmedi. Konya'ya Mekâtib–i Askeriye Müfettişi Ferik Esat Paşa 24 Temmuz 1919'da İkinci Ordu Müfettişi olarak tayin edildi.

B– HARBİYE NAZIRLIĞI

24 Temmuz 1919'dan itibaren II. Ordu Müfettişliği görevi fiilen sona eren Cemal Paşa, bu tarihten 2 Ekim 1919 tarihine kadar "Mekâtib–i Askerî Müfettişliği Umumiliği" vazifesinde bulundu. Ali Rıza Paşa Sadrazamlığa getirilince de Cemal Paşa Harbiye Nazırlığı görevine getirildi. Ali Rıza Paşa kabinesinde milliyetçi şahsiyetlerin çoğunlukta olması dış basının da dikatini çekmiş olacak ki; Fransa'da yayınlanan Monitör Oryantal gazetesinin 5 Ekim 1919 tarihli sayısında şu bilgiler veriliyordu:

"Sadr–ı Cedit Ali Rıza Paşa demokratik fikirler besliyormuş. Türkiye gibi bir hükûmet demokratik bir hükûmet haline gelemez. Türk milleti ruhunu değiştiremez. Türkiye, parlamenter usulü için yaratılmış bir hükûmet değildir. Böyle iken Hükûmet–i Hazıra, Meclis–i Mebusan'ı toplamak istiyor"[39]

Le Journal gazetesi 7 Ekim 1919 tarihli nüshasında Cemal Paşa'yı hedef alarak, Ali Rıza Paşa'nın milliyetçilerden, İttihatçılar'dan meydana gelen bir hükûmet kurduğuna dikkat çekerek şu bilgileri veriyordu:

"İttihat ve Terakki Komitesi tekrar meydana çıkıyor. Bu kabinede Harbiye Nezareti vezayifi kime tevdi ediliyor? Küçük lâkabını taşıyan Cemal Paşa'ya! Yeni Nazır Irak cephesinde temayüz etmiş bir askerdir. Hassa–i mümeyizesi Anadolu'daki Harekât–ı Milliye'nin reisi Mustafa Kemal ile

38 Nutuk, C.3, s. 920-923, vsk. 30.
39 ATASE Arşivi, 1/4, K.82, D.156, F.9-2.

Levent Şahverdi Arşivi

olan münasebetlerinin gayet iyi olmasıdır. Ali Rıza Paşa Balkan Harbi'nde kumanda eden bir askerdir. Yeni teşkil eden kabine milliyetperverlik cereyanlarına müsait program takip edecek olan muvakkat bir hükûmettir. Bu kabinede en mühim şahsiyet ordu ile hükûmet arasında bir yakınlaşma tesisine hizmet etmek vazifesiyle mükellef olacak olan Harbiye Nazırıdır. Filhakika Harekât–ı Milliye sırf askerî bir mahiyet haizdir. Bu hareketin reisleri Balkan ve Cihan harplerinde en ziyade temayüz eden kumandanlardır."[40]

İstanbul'da yayınlanan **Tan Gazetesi** de 8 Ekim 1919 tarihli sayısında "Türk milliyetperverlerinin galebesi" başlığı altında **"Ali Rıza Paşa Makam–ı Sadarete geldi. Bu kabinenin en göze görülür siması Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dır"**[41] diyerek, Cemal Paşa'nın kıymetli bir şahsiyet olduğunu belirtiyordu.

a) Hey'et–i Temsiliye ile Yazışmaları

Cemal Paşa, Harbiye Nazırlığı görevine Hey'et–i Temsiliye'nin bir temsilcisi olarak gelmişti. Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'ya çektiği kutlama telgrafında şunları açıklıyordu: "Zât–ı devletlerinin meşrû olan Millî Mücadele'nin başlangıcından beri bir imanla başında bulunduğunuzu biliyoruz. Harbiye Nezareti'ne tayininiz memnunlukla karşılanmıştır. Zât–ı devletlerinin muvaffak olması için bütün ordu ve bütün Kuva–yı Milliye yardımcı olacaktır. Sırf başarınızı sağlamak maksadıyla aşağıdaki hususların bir an önce yerine getirilmesini rica ederiz"[42] diyerek önemli mevkilere getirilecek kişilerin isimlerini göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği listede Cevad Paşa, Fevzi Paşa, Albay Şevket Bey, Yusuf Bey, Albay İsmet Bey gibi önemli şahsiyetler vardı. Cemal Paşa, Yunus Nadi aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği cevapta "Millî iradenin, millî hâkimiyeti gerçekleştirmesi sonucu, burada kurulan hükûmetle Millî Teşkilât arasında âhenkli bir birleşme gerçektir"[43] diyerek; Damat Ferit Paşa kabinesinde görev almış bazı kimselere kötü gözle bakılmamasını ve Ali Rıza Paşa hükûmetinin, Millî Teşkilât'ın göstereceği bir heyetle görüşmeyi arzu ettiğini[44]

---

40 ATASE Arşivi, 1/4, K. 82, D.156, F.11.
41 **Aynı yer.**
42 **Nutuk,** I, s. 241.
43 **TİH,** C.II, Batı Cephesi, 2. Kısım, Ankara 1965, s. 60.
44 **Aynı yer.**

Levent Şahverdi Arşivi

kaydediyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Hey'et–i Temsiliye'nin milletin alın yazısı ile ilgili her türlü görevi üstlendiğini ve hükûmetle doğrudan, samimi görüşebileceklerini bildirmesi üzerine; Cemal Paşa, "Hey'et–i Temsiliye'nin temsilcisi sıfatıyla ve bütün samimi ve saygılı bir duyguyla arzediyorum ki, Hey'et–i Temsiliye'nin hem dışa ve hem de içe karşı, hâkim manasını vermeksizin kabineye yardımcı durumda kalmasını ister ve bu büyük kuvvetin faydasını takdir eder."[45]

Cemal Paşa, Kuva–yı Milliye'nin sabote edilmesine karşı tedbir alınması için komutanlıklara 16.10.1919 tarihli genelgeyle şu hususlara dikkati çekiyordu:

"... Kuva–yı Milliye'yi parçalamak için çeşitli propaganda faaliyetlerine, para, silâh ve hatta kuvvet yardımını esirgemeyen bu çevreler Millî Teşkilâtımızı partizanlıkla, Alman taraftarlığı ile ve Anadolu'daki Hıristiyanlara karşı cinayetle suçlamaktadırlar. Bu haince iftiralar karşısında kolordulara ve tümenlere şu vazifeler düşmektedir:

1– Ordu, Alman taraftarı ve siyasetçi değildir.

2– Hıristiyanların hayatları, malları ve her türlü hakları güvenlik altındadır.

3– İttihatçılık, artık memlekette tutunamaz. Harekât–ı Milliye, milletin sinesinden doğmuştur.

"İşte bu üç anafikir memleket dahilinde rastlanan bütün yabancılara anlatılmalı, mevkilerdeki İtilâf devletleri temsilcileri ve subaylarına da aynı şeyler söylenmelidir"[46]

Hey'et–i Temsiliye ile Hükûmet arasında Amasya'da bir görüşmenin yapılması kararlaştırılır ve Salih Paşa Amasya'ya gönderilir. Meclis'in İstanbul'da toplanmamasının faydalı olacağını belirten Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Cemal Paşa aksine Meclis İstanbul'da toplanmazsa fevkalâde önemli sonuçlar doğabileceğini belirterek; Hilâfet ve Saltanat merkezinin İstanbul'da olması ve Teşkilât–ı Esasiye Kanunu'na göre de Meclis'in İstanbul'da toplanmasının gerektiğini, Meclis İstanbul'da toplanmayacak

45 Nutuk, s. 261, Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken,** C.II, Ankara 1965, s. 57.
46 **HTVD,** II/9, vsk. 217.

Levent Sabuncu Arşivi

olursa Venizelos gibi kimselere propaganda imkânının verilmiş olacağını ve İstanbul'un asırlardır devletin merkezi olduğuna ve meclisin mutlaka İstanbul'da toplanması gerektiğini vurgulamıştır.[47]

Meclis'in İstanbul'da toplanması hususunda karşılıklı yapılan yazışmalar yanında 16–29 Kasım 1919 tarihleri arasında Sivas'ta komutanlar tarafından yapılan toplantıda da mesele uzun uzun tartışılmış ve Meclis'in İstanbul'da toplanmasına karar verilmiştir.[48]

Hey'et–i Temsiliye Ankara'ya geldikten sonra, Cemal Paşa Ocak 1920 başında Harbiye Seryaveri Salih (Omurtak) Bey'i Mustafa Kemal Paşa'ya iki mektupla gönderdi. Bu mektuplarda İtilâf Devletleri'nin memleketi nüfuz bölgelerine ayırdıklarını, Fransız Muhibler Cemiyeti kurulması için çalışıldığını; İngilizler'in Meclis–i Mebusan'ın feshi için Padişaha müracaat ettikleri yazıyordu[49].

Milletvekilleri seçimlerinden sonra 12 Ocak 1920'de Meclis–i Mebusan açıldı. Cemal Paşa, Isparta mebusu olarak Meclis'e girdi. Meclis'de oluşturulan "Felâh–ı Vatan Grubu" 22 Ocak'da yaptığı toplantıda "Misâk–ı Millî"yi hazırladı ve metin 23 Ocak 1920 günkü toplantıda kabul edildi.[50]

b) İşgal Devletlerine ve Azınlıklara Karşı Mücadelesi

Cemal Paşa, 2. Ordu Müfettişliği'nde olduğu gibi; Harbiye Nazırlığı döneminde de vatanın kurtarılması için mücadele etti. Cemal Paşa'yı bu görevi sırasında en çok meşgul eden İngiliz Generali Milne olmuştur. Her zaman Yunanlıları destekleyen ve onların Anadolu'da hâkim olmasını sağlamak isteyen İngiltere, Yunanlılar'a karşı millî kuvvetlerimizin harekete geçmesini önlemek ve durumu İstanbul'a bildirmek için harekete geçmiştir.

İngiliz generaline göre Millî Mücadele'yi yürütenler Türkiye'de iktidarı ele geçirmiş durumdadırlar. Nasyonalist hareketi Türk halkı desteklemektedir. Bu hareket Türk Milleti'ni kuvvetlendirdi. Nasyonalist (milliyetçi) hareketi destekleyenler iktidarı ellerine geçirdikleri gibi; liderleri de silâhlı bir mukavemet fikrine iltifat etmektedir. Milne'ye göre Milliyetçiler ateşle oynuyorlar.[51]

---

47. Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz,** İstanbul 1969, s. 375.
48 Karabekir, **a.g.e.** s. 105, 106.
49 **HTVD,** IX/45, vsk. 1055, 1068.
50 Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi,** C.I,s.74.
51 **HTVD,** II/6, vsk. 161.

Levent Sahverdi Arşivi

Milne, 21 Ekim 1919 tarihinde Cemal Paşa'ya gönderdiği bir yazıda General Ali Fuad Paşa'nın Ankara–Bilecik dolaylarında milliyetçi çeteler için **"Yeni efrad topladığını, Refet Bey'in Konya'da ve Beyşehir havalisinde aynı maksatla efradın kayıt ve tescili ile bunları silâhlandırdığı hakkında bilgi edinmiş olduğunu"** bunun mütareke hükümlerine uymadığını belirterek tedbir alınmasını istedi.[52] Cemal Paşa gönderdiği cevabî yazıda sükun ve asayişin ancak Yunanlılar'ın def'i ile mümkün olabileceğini[53] açıklayarak, Millî Mücadele'den vazgeçilemeyeceğinin anlaşılmasını açıkladı. İngiliz Generali kendi çizdiği hattın 3 km gerisinde bulunmasını Türk Hükûmeti'ne tekrar bildirdi[54]. Eskişehir bölgesinde bir köprünün Türkler tarafından havaya uçurulduğunu da Cemal Paşa'ya şikâyet etti.[55]

İngiliz Generali'nin tehditleri Millî Teşkilâtı daha da kuvvetlendirdi. Kendisinin çizmiş olduğu hattın (Milne hattı) onaylanması (7 Ekim tarihinde Yüksek Konsey onaylamıştı) üzerine Milne, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazı ile Türk kuvvetlerinin 12 Kasım tarihine kadar hattın 3 km gerisine çekilmesini üçüncü defa bildirdi.[56] Cemal Paşa, General'e gönderdiği yazı ile notanın kabul edilemeyeceğini, çizilen hattın Yunanlılar'ı mevcut durumdan da ileri götürdüğünü, bu durum karşısında birçok Türk'ün göç edeceğini ve hükûmetin geri çekilme emrini vatandaşın dinlemeyeceğini beyan ederek, notayı reddetti.[57]

İngilizler bilhassa İstanbul ve Batı Anadolu'da Rum ve Ermeni çoğunluğu yaratmak için, Türkiye dışındaki Rum ve Ermeniler'i getirerek bu bölgelere yerleştirmeğe başladılar.[58] Getirilen göçmenlerle ilgili olarak Amiral Sir F. De Robeck, Lord Curzon'a 11 Kasım 1919 tarihinde şu bilgiyi veriyordu: **"İstanbul'a Ermeni ve Rum göçmenler geliyor. Amerikalılar bunlara yardım ediyorlar. Yunan mültecilerin gelmesine müsaade ettiğimiz için Milliyetçiler bize kızıyorlar."**[59]

Diğer taraftan Batı Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip eden Batı Anadolu'daki Kuva–yı Milliyeciler, üçüncü defa Balıkesir Kongresi'ni top-

52 Jaeschke, **a.g.e,** s. 74.
53 **Aynı yer.**
54 **HTVD,** IX/45, vsk. 1068.
55 **HTVD,** IX/vsk. 1068.
56 Kâzım Özalp, **Millî Mücadele** C.I, Ankara, 1971, s.64.
57 Tansel, **Mondros'dan Mudanya'ya,** C.2, s. 195.
58 Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye,** İst.1967, s. 215.
59 Ulubelen, **a.g.e.** s, 215.

Levent Sahverdi Arşivi

layarak Milne hattının kabul edilemeyeceğini açıkladılar (19 Kasım 1919). Milliyetçilerin karşı koymalarını "itaatsizlik" olarak niteleyen Milne, kendisini Hindistan'da kabul ederek, tam bir sömürge kafası ortaya koyuyordu.

Yunan kuvvetleriyle millî kuvvetler arasında meydana gelen savaşlarda, Türk kuvvetleri Milne hattını geçince, İngiliz Generali 1 Aralık 1919'da Cemal Paşa'ya bir nota daha göndererek "Yunanlılar'ın vermiş olduğu zayiata Türk kuvvetlerinin sebep olduğu" gibi gülünç ve mantık dışı bir hitapta bulunmuş, bu hareketi bir "itaatsizlik" olarak nitelemiştir. Milne verdiği notada "Türk kıt'alarının kaldırılması için gayret harcanmadığına dahi hükmeyliyorum. Sulh Konferansı adına verilen bu gibi emirlerin icrası hususunda Osmanlı Hükûmeti'ni mesul tutarım. Meseleyi derhal Sulh Konferansı'na arz edeceğim"[60] diyerek, sömürgeci bir İngiliz düşüncesini devam ettiriyordu.

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Milne'nin verdiği bu notaya da verdiği cevapta, akıtılan kanların sorumlusunun Yunanlılar olduğunu, Yunanlılar'ın yaptığı vahşet karşısında Türk kanı taşıyan hiç kimsenin sessiz kalamayacağını açıklar[61]. Yunan zulmünün durdurulması için Batı Anadolu'daki Türk kuvvetlerinin yer değiştirmesine müsaade etmeyen İtilâf Devletleri Cemal Paşa'nın bu isteğinin millî kuvvetler lehine olduğu kanaatindedir[62]. Cemal Paşa'nın isteklerini reddeden Milne Yunanistan'a kaçan Rumlar'ın Tekirdağ bölgesine dönmesine ve yerleşmesine yardımcı olmaktadır[63].

Yunanlılar'ı desteklemekle kalmayan İtilâf Devletleri Ermeniler'i de harekete geçirerek Türkiye'de bir Ermenistan yaratmak istemektedirler. Amiral Bristol Ermeniler'in tutuklandığını, bu hareketin Amerika'yı ve Amerikan halkını rahatsız ettiğini bir muhtıra ile Osmanlı Hükûmeti'ne bildirir.[64] Halbuki Ermeniler Müslüman Türk halkını katletmektedirler. Bristol'un Osmanlı Hükûmeti'ne Ermeniler'i savunmak ve onların haklarını korumak bahanesiyle muhtıra verdiği sırada; Mr. Kitston Sir E. Crowe'ya gönderdiği bir yazıda Ermeni vahşetini dile getirerek şu noktalara dikkat çekiyordu: **"Ermeniler'in Müslüman komşularını kesmesinden hiç şüphe**

60 Gökbilgin, s. 246.
61 Ö.Sami Coşar, **İstiklâl Harbi Gazetesi**, No:182.
62 **HTVD**, III/11, vsk. 259.
63 Gökbilgin, 249.
64 **HTVD**, III/11, vsk.261.

Levent Sahverdi Arşivi

etmem ve Erivan'ı kontrol altında tutan Taşnak çetesine en küçük bir itimat göstermemek lâzımdır. Bu Taşnaklar müthiş bir vahşetle çalışıyorlar".[65]

Amiral Bristol'un verdiği muhtırayı Sadrazam Ali Rıza Paşa, Cemal Paşa'ya gönderdi. Cemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa arasındaki yazışmalardan anlaşıldığına göre, Bristol raporu gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü belirtilen zamanda Enver Paşa Azerbaycan'da değil, Türkistan'da bulunmaktadır. Karabekir Paşa aslında Ermeniler'in Türkler'i öldürdüğünü, müslümanlara yapılan vahşetin medeniyet âleminde kabul edilemeyecek boyutlara ulaştığını; Amerikan halkında lehimize olan gelişmelerin ortadan kaldırılması amacına yönelik bir çalışmada[66] olduğunu belirtir.

Maraş'ın işgali üzerine Fransız üniformalı Ermeniler Türk kadınlarına sarkıntılık yaparak öldürme olaylarında bulununca olaylar başlamıştı.[67] Bu hadiseler üzerine Cemal Paşa Hariciye ve Dahiliye Nazırları'nın dikkatini çekerek, İtilâf Devletleri temsilcileri nezdinde harekete geçilmesini istedi.[68] Elâziz valisinin Dahiliye Vekâleti'ne gönderdiği rapor, Ermeniler'in İslâm ahaliye pek zalimane ve hunharca davrandıklarını, tecavüzlerini katliam derecesine getirdiklerini açıklıyordu.

Pozantı bölgesine kadar gelmiş olan Fransızlar Niğde–Kayseri hattına hâkim olarak, Doğudaki kuvvetleri ile Batıdaki kuvvetler arasındaki bağlantıyı kesmek istiyorlardı. Durumu öğrenen Cemal Paşa, Fransızlar'ın bu hareketinin önlenmesi için kolorduların dikkatini çekti. Böylece Fransız plânı engellenmiş oldu.[69]

Yunanlılar'ın Trabzon bölgesindeki Rumlar'ı teşkilâtlandırmak için[70] yaptıkları çalışmaları ve İstanbul'daki Rum faaliyetlerini hükûmete bildiren Cemal Paşa tedbir alınmasını istedi.[71] Cemal Paşa, Rum faaliyetleriyle ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine gönderdiği bilgileri de hükûmete aktararak tedbir istedi.[72] Cemal Paşa özellikle Mustafa Kemal Paşa tarafından da üzerinde durulan Trabzon Metropoliti Hrisantos'un dav-

65 **HTVD,** III/11, vsk, 262.
66 **HTVD,** III/11, vsk. 263.
67 **HTVD,** III/11, vsk. 273
68 **HTVD,** III/11, vsk. 274.
69 **HTVD,** III/11, vsk. 275.
70 **HTVD,** III/11, vsk. 275.
71 Gökbilgin, **a.g.e.** s. 199-200.
72 Gökbilgin, **a.g.e.** s. 199-200.

Levent Sabırdı Arşivi

ranışlarının takip edilmesi; bu metropolitin Türkler aleyhine çeteler kurdurduğunu; Yunanistan üzerinden İzmir'e silâhlı Yunan milisleri sevkettiğini belirtir.[73]

c) İç İsyanları Bastırma Gayretleri

Cemal Paşa, Harbiye Nazırlığı döneminde memleket içinde Kuva-yı Milliye'ye karşı ortaya çıkan ve mutlak surette İtilâf Devletleri'nin veya Millî Teşkilâta karşı olanların çıkarmış olduğu isyanların bastırılması için de gayret göstermiştir. Meselâ Ahmet Anzavur isyanı Paşa'yı en çok uğraştıran isyanlardan biri olmuştur. 25 Ekim 1919'da Biga yöresinde isyan eden Ahmet Anzavur birçok hayvan olarak bölgeden uzaklaşır.[74] Cemal Paşa 14. Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği yazıda Anzavur isyanının başladığı bir sırada bölgeden uzaklaşılmamasını ve mutlak surette isyanın bastırılması hususunda gayret gösterilmesini belirtir. Ahmet Anzavur tarafından 25 Ekim – 30 Kasım 1919 tarihlerinde yapılan bu isyanlar Cemal Paşa'nın görevde bulunmasıyla da bastırılmış ve zararsız hâle getirilmiştir. Anzavur'un Cemal Paşa'nın görevden alındıktan sonra yaptığı isyanlar ise millî kuvvetleri ciddi şekilde uğraştırmış; ancak neticede bastırılmıştır.[75]

Harbiye Nazırı olarak Cemal Paşa Dersim (Tunceli) bölgesinde çıkan isyanın bastırılması için de ilgili makamların dikkatini çekmiştir. 13. ve 15. Kolordu Kumandanlarına, Elâziz valisine gerekli tebligatı yaparak huzurun sağlanması için gayret etmiştir.[76]

Cemal Paşa görevli bulunduğu sırada Askerî Nigehban Cemiyeti'nin çalışmalarını takip ettirmiş ve bu cemiyetin kapatılmasını sağlamıştır. "Cemiyetin kapatılmasının kat'i ve mukarrer olduğunu"[77] Mustafa Kemal Paşa'ya bildiren Cemal Paşa gereğini yapmıştır. İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kurucularından olan Molla Said'in kışkırtması sonucunda Bursa ve Adapazarı bölgesinde Çerkez Bekir isyan etti. Cemal Paşa aldığı tedbirlerle bu isyanı da bastırdı. Mustafa Kemal Paşa, isyanın bastırılmasından dolayı 26 Ekim 1919'da Cemal Paşa'ya bir telgraf göndererek memnuniyetini bildirdi.[78]

---

73 Gökbilgin, s. 250.
74 **HTVD,** VIII/38, vsk. 923.
75 **HTVD,** III/11, vsk. 271.
76 **HTVD,** III/11, vsk. 258.
77 **Nutuk,** C.III, s. 1093, Karabekir, **a.g.e.** s. 124, Özalp, **a.g.e.** s. 61, Jaeschk, **a.g.e.** s. 49.
78 **Nutuk,** C.III, s. 1120, vsk. 169.

Levent Sahverdi Arşivi

d. Kuva-yı Milliye'ye Silâh ve Para Yardımı Yapması

Harbiye Nazırlığı döneminde Cemal Paşa'nın yaptığı en büyük hizmetlerden biri de Kuva-yı Milliye'ye yaptığı silâh ve para yardımları olmuştur. Mustafa Kemal Paşa Konya'da bulunan 12. Kolordu Kumandanı'na yazdığı şifrede bu hususa dikkat çekmiş ve Onikinci Kolordu emrine doksanbin liranın verileceğinin Cemal Paşa tarafından bildirildiği ve uygun miktarının Çanakkale Mevkiî Müstahkem Kumandanı Şevket Bey'e gönderilmesini Hey'et-i Temsiliye adına rica etmektedir.[79]

Cemal Paşa'nın Kuva-yı Milliye için yaptığı çalışmalar ve yardımlar İtilâf Devletleri tarafından yakından takip edilmekte olduğundan O'nun görevden alınması için harekete geçtiler. 11 Aralık 1919 tarihinde De Robeck Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya başvurarak **"Mustafa Kemal başlıca düşmanımızdır, Cemal ve Cevat Paşalar itaat etmediklerinden azledilmelidir"**[80] diyerek bu iki vatansever Paşa'nın görevden alınmasını istiyordu.

Cemal ve Cevat Paşalar'ın görevden alınması için İngilizler'in yaptığı baskıyı öğrenen Mustafa Kemal Paşa 22 Ocak 1919 tarihinde Cemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta istifa etmemesini[81], Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya gönderdiği yazıda da "İngilizler'in, Harbiye Nazırı ve Erkân–ı Harbiye–i Umumiye Reisi'nin değiştirilmesini istemelerinin, devletin siyasî istiklâline kesin bir tecavüz olduğunu"[82] belirtti. Mustafa Kemal Paşa'nın bütün çabalarına rağmen Cemal ve Cevat Paşalar 25 Ocak 1920'de istifalarını Padişah'a sundular.[83] İngiliz, Fransız ve İtalyanlar'ın müştereken verdikleri nota karşısında kıymetli iki Paşa görevlerinden istifa ettirildiler.

e) İstanbul'un İşgali ve Cemal Paşa'nın Malta'ya Sürgün Edilmesi

Güney illerimizde İtilâf Devletleri'ne karşı ortaya çıkan millî uyanış karşısında İngiliz Yüksek Komiserliği, milliyetçilerin İtilâf Devletleri'ne karşı doğrudan saldırıya geçeceklerini, Türkiye'deki durumun yepyeni bir döneme girdiğini Londra'ya bildirdi. Yüksek Komiser, Meclis'in açılmasıyla tanınmış milliyetçilerin de İstanbul'a geldiğini, müttefik devletlere karşı

79 **HTVD.** III/11, vsk. 302.
80 Jaeschke, **a.g.e.** s, 79,
81 **Nutuk,** C.II, s. 443, 444.
82 **Aynı yer.**
83 Jaeschke, s. 86, S. Sonyel **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** C.I. Ankara 1973, s. 200, Bilâl Şimşir, **Malta Sürgünleri,** Ankara 1985, s. 152, Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihde Görüp Geçirdiklerim,** İstanbul, 1970, C.II, s. 189-190.

Levent Şahverdi Arşivi

meydan okuyan konuşmalar yaptıklarını belirterek; Türkler'e kuvvet kullanılarak barış maddelerinin kabul ettirilmesi gerektiğini bildirdi.[84]

Amiral De Robeck bir hafta sonra verdiği başka bir raporda da, karargâhlarını Sivas'dan Ankara'ya kaydıran milliyetçilerin kuvvetlendiklerini, 13 Ocak 1920'de açılan Meclis'in "Milliyetçi Hareket'in İstanbul'da bir siyasî parçası durumuna geldiğini ve Mustafa Kemal dışında milliyetçi liderlerin İstanbul'da toplandıklarını, mitingler düzenlediklerini, hükûmet içinde milliyetçilerin kendilerinden yana nâzırları bulundurmağa önem verdiklerini belirterek; "Cemal ve Cevat Paşalar'ın istifa ettirilmeleriyle Müttefikler savaşın ilk raundunu kazanmışlardır ama Türkler'e sert barış şartlarını kabul ettirebilmek için Milliyetçilere karşı silâh kullanmak gerekecektir"[85] diyerek İstanbul'un resmen işgaline davetiye çıkarıyordu.

Diğer taraftan 14 Şubat 1920'de Londra'da yapılan Konferans'da Lloyd Corc Türk düşmanlığını tekrar gündeme getirerek **"her ne pahasına olursa olsun Türkler Avrupa'dan atılmalı, İstanbul Türk değil Yunandır, Türkler oradan atılmalıdır"** sözleriyle İstanbul'un işgalini açıkça ister. Lloyd Corc'un Trabzon ve Adana bölgesinin Ermeniler'e verilmesi fikrine Fransa karşı çıkar[86]. Amerika Cumhurbaşkanı Wilson ise "şayet benim hükmüm isteniyorsa Türkler Avrupa'da çok uzun zaman kaldılar ve oradan tamamen temizlenmelidirler"[87] diyerek Lloyd Corc'un Türk düşmanlığına ortak olur. Londra'da yapılan bu görüşmelerde İstanbul'un işgali ve bazı kişilerin tutuklanmasını karara bağladılar. Ancak 10 Mart 1920 tarihinde tekrar biraraya gelen İtilâf Devletleri daha önceki aldıkları kararları bir kere daha gözden geçirdiler. Bu toplantıya Venizelos da katıldı. İstanbul'un işgaline bahane olarak da azınlıklara kötü muamele yapıldığı, barış şartlarının kabul ettirilmesi ileri sürüldü. Çıkacak ayaklanmalara karşı da milliyetçi liderlerin tutuklanması ve Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvetlerinin dağıtılması için Osmanlı Hükûmeti'ne 24 saat mühlet verilmesi, bunun yapılmaması halinde Yunan kuvvetlerinin bu durumu gerçekleştireceğinin hükûmete bildirilmesi kararlaştırıldı. Alınan bu kararlar doğrultusunda 16 Mart 1920 sabahı saat 5.45'de Şehzadebaşı Karakolu basıldı ve Türk askerlerinden dördü şehit edildi.[88]

---

84 **Nutuk,** C.I, s. 448.
85 Şimşir, **Malta...** s. 153.
86 Ulubelen, **a.g.e.** s. 153.
87 Ulubelen, **a.g.e.** s. 225-227.
88 **HTVD,** V/22. vsk. 562, 563, Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam,** İst. 1980, s. 290.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'un işgali üzerine Meclis binasına giden Rauf Bey, Meclis'in dağılmamasını ve işgal kuvvetleri tarafından dağıtılmasının bizim lehimize bir sonuç vereceğini söyleyerek mücadele azmini ortaya koymuştur.[89] Lord Curzon işgalin gerçekleştiğini ve Bahriye ve Harbiye Nezaretlerine el konulduğunu[90] belirtirken; Amiral De Robeck de Lord Curzon'a gönderdiği telgrafla mukavemet gösteren beş Türk askerinin öldürüldüğünü, karşı koyanların şiddetle cezalandırılacağının bir beyanname ile duyurulduğunu açıklıyordu.[91]

İstanbul'un işgali üzerine Cemal Paşa'nın evi saat altıda kuşatılmış ve Paşa'nın giyinmesine bile müsaade edilmeden evinden götürülmüştür[92]. Aynı şekilde Cevat Paşa da Nişantaşı'ndaki evinden alınarak tutuklanmıştır. Tutuklanan milliyetçi liderler 22 Mart 1920 tarihinde Malta adasına gönderildiler.[93] Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa ile Karabekir Paşa durum değerlendirmesi yaparak, misilleme olmak üzere İngiliz subaylarının tutuklanmalarını kararlaştırdılar.

Malta'daki milliyetçilerin kurtarılması meselesi TBMM'nin 8 Temmuz 1920 tarihli oturumunda görüşüldü. İngilizler'le yapılan birçok görüşmeler bir sonuç vermedi. Bu arada Mustafa Kemal Paşa, Malta'da sürgünde bulunan milliyetçilerin ailelerine maaş bağlanması için teklifte bulundu ve bu teklifi kabul edildi.[94]

Millî kuvvetlerimizin İnönü ve Sakarya savaşlarında gösterdiği başarı karşısında İngilizler Malta adasındaki Türk milliyetçilerini bırakmak mecburiyetinde kaldılar ve 25 Ekim 1921'de Cemal Paşa'nın da içinde bulunduğu bir grup Malta sürgünü Türk milliyetçisi Malta'dan ayrılarak 30 Ekim 1921 tarihinde İstanbul'a geldiler. 29 Aralık 1921'de Ankara'ya gelen Cemal Paşa Meclis'de yaptığı konuşmada "**... Avrupa hükûmetinin siyaseti, zayıfa karşı zalim, kaviye karşı mülâyimdir. Bizi kurtaran sebebin benim mübarek milletimin kuvveti ve onun Büyük Millet Meclisi'nin arz-ı himmetidir**"[95] diyerek Meclis'e teşekkür etti.

---

89 Şimşir, **a.g.e.** s. 160, 161.
90 Ulubelen, **a.g.e,** s. 234.
91 Ulubelen, s. 266.
92 **HTVD,** V/22, vsk. 275.
93 Şimşir, **Malta...** s. 23.
94 **TBMM Zabıt Ceridesi,** C. 5, s. 206.
95 **TBMM Zabıt Ceridesi,** C.15, 29.12.1921 tarihli oturum.

Levent Sahverdi Arşivi

Malta'dan dönen Cemal Paşa Meclis'te ortaya çıkan İkinci Grub'a dahil olmadı. Fakat daha sonra İkinci Büyük Millet Meclisi sırasında ortaya çıkan muhalif gruba dahil olduğundan; İzmir suikastı dolayısıyla yargılanmış ve beraat etmiştir.[96]

1926 yılından 1939 yılına kadar geçen dönemde Cemal Paşa, Meclis'e girmemiş ve siyasetten uzak yaşamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın ölümünden sonra tekrar siyasete dönmüş ve 20 Mart 1939'da VI. devre seçimlerinde CHP'den İçel (Mersin) mebusu olarak Meclis'e girmiştir.[97] Meclis'de Dahiliye, Nafıa ve Teşkilât–ı Esasiye Encümenleri'nde görev alarak muhtelif kanunların hazırlanmasında yardımcı olmuştur. 9 Ekim 1941 tarihinde vefat eden Cemal Paşa Ankara'da toprağa verilmiştir.[98]

---

96 Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri,** Ankara 1982, s. 364.
97 **TBMM Yıllığı, Devre VI-İçtima F (3 Nisan 1939)** Ankara 1940, s. 349.
98 **Cumhuriyet Gazetesi,** Sayı 6161 (9 Birinci teşrin 1941-9 Ekim 1941).

Levent Şahverdi Arşivi

EK – 1

İNGİLİZ BELGELERİNDE ATATÜRK

I have the honour to be,
My Lord,
Your Lordship's obedeient Servant,

(Signed) A. CALTHORPE
HIGH COMMISSIONE

F.O. 371/4158/105780

ENCLOSUDE I IN No. 12
General Sir G. F. Milne to Vice–Admiral Sir A. Calthorpe
No. 2097/33 I.

CONSTANTINOPLE, 30 June, 1919

Your Excellency,

I have the honour to inform you that, from reports I have reveived, there appears to be a serious movement in the districts of Sivas and Konia with a view to the formation of armed bands, and to action against the interests of the Allies. This movement appears to be directed by agents of the C.U.P., and aims at action independent of the Ottoman Government. So far the movement appears to be confined to propaganda.

The principal instigators of the movement are General MUSTAPHA KEMAL Pasha at SIVAS, and General DJEMAL PASHA at KONIA. Both these officers were appointed Inspectors of Army groups.

On the 6th June I requested the Ottoman Minister of War to remove General MUSTAPHA KEMAL from his appointment. The order was despatched by the Ottoman Minister of War on the 8th June, but so far this officer has not complied with the order.

Owing to the importance of checking this movement before it develops further, I should like you to approach the Ottoman Government with a view to the above – mentioned officers being recalled forthwith to CONSTANTINOPLE.

I have the honour to be
Your Excellencey's obedient Servant,

(Sgd) G.F. MILNE
GENERAL
Commanding–in–Chief,
Army of the Black Sea.

FO. 371/4158/105780

Levent Sahverdi Arşivi

EK – 2
İNGİLİZ BELGELERİNDE ATATÜRK

ENCLOSURE I IN No. 17.
Vice –Admiral Sir A. Calthorpe to Turkish Minister for Foreign Affairs

CONSTANTINOPLE, July 2, 1919

Sir,

1. HAVE the honour to inform your Excellency that, from reports received, there appears to be a serious movement in the districts of Sivas and Konia, having as its object the formation of armed bands and action contrary to the interests of the Allies.

2. The movement appears to be directed by agents of the Committee of Union and Progress, and to contemplate action independent of the Ottoman Government.

3. The principal instigators of this movement are General Mustapha Kemal Pasha, at Sivas, and General Djemal Pasha, at Konia.

4. On the 6th June, the General Officer Commanding–in–Chief, Army of the Black Sea, requested the Ottoman Minister of War to remove General Mustapha Kemal Pasha from his appointment. An order to this effects was despatched to that officer by the Ottoman Minister of War on the 8th June, but so far it has not been complied with.

5. I addressed a letter to your Excellency on the 17th June in the same sense, but no reply has been given to my letter nor has any effect been given to the request contained there in.

6. It is my duty to draw the attention fo your Excellency once again to the gravity of the information which is being received from the interior, to the disastrous effects of the occurrence there of untoward incidents, and to the immediate necessity of recalling to Constantinople, without conditions and without delay, both Generals Mustapha Kemal and Djemal Pashas.

7. I request that I may be immediately informed what action is taken on receipt of my letter, a copy of which is being forwarded to His Britannic Majesty's Government.

FO. 406/41, p. 156 – 157, No. 72/1

I have &c.

A. CALTHORPE
HIGH COMMISSIONER

Levent Sahverdi Arşivi

EK – 3

No. 17
Vice–Admiral Sir. A. Calthorpe to Earl Curzon.

No. 1230.

CONSTANTINOPLE, July 17, A1919
(Received July 30.)

My Lord,

1. HAVE the honour to forward herewith, for the information of your Lordship, copy of a letter of the 2nd July, which I have addressed to the Turkish Minister for Foreign Affairs, relative to the removal of General Mustapha Kemal Pasha and General Djemal Pasha from their posts, and copy of the reply received there to of the 10th July.

2. A copy of this despatch is being sent to Mr. Balfour in Paris.

I have, &c.

A. CALTHORPE,
HIGH COMMISSIONER

FO. 406/41, p. 156, No. 72.

Levent Sahverdi Arşivi

LOZAN'DAN CUMHURİYET REJİMİNE GİDEN YOL

Doç. Dr. AHMET ÖZGİRAY*

"Dün ve bugün" gibi kelimeler olmasa, insanlar yarınlar hakkında konuşamazlar ve geleceği sıhhatli bir şekilde değerlendiremezler. Nitekim bu görüşü, ünlü Manas Destanı: "Geçmişini inkâr etme, beddua alırsın; ona saygı göster, akıl bulursun; yedi atanı bilmezsen köksüz kalırsın"[1] demiştir.

Geçmiş bir tarafa, bir dile yabancı kavramlar yeni olarak aktarılırsa ve bunların anlamları büyük kitleler tarafından bilinemezse esas kargaşa o zaman başlar. Bugün dahi Türkiye'de hürriyet, siyaset, medeniyet ve cumhuriyet terimlerinin siyasî, felsefî ve hukukî anlamını bilenlerin sayısı yüzde olarak tek rakamlarla ifade edilir. Hele cumhuriyet kelimesi daha da göze çarpıcıdır[2]. Mamafih, bir devlet şekli olan cumhuriyetin uygulaması Türkiye'den önce Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde başlamışsa da fazla ömürlü olamamışlardır[3].

Türk Kurtuluş Savaşı sıralarında halk veya Kurtuluş Savaşı'nı yönetenler arasında Mustafa Kemal Paşa hariç, bir devlet yönetim biçimi olan Cumhuriyet rejimini telâffuz eden de yoktu. Nitekim, 7–8 Temmuz 1919'da sabaha karşı Mustafa Kemal Paşa Mazhar Müfit Kansu'ya: "Zaferden sonra şekl–i hükümet, Cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce de bir sualiniz münasebetiyle söylemiştim" demiştir[4].

Bu olaylar kendi akışı içerisinde cereyan ederken; 1923 yılının ilk yarısında Türkiye; Osmanlı İmparatorluğu'nun parlak ve kötü, yani dalgalı

* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

1 Fikret Türkmen – Alimcan İnayet, **Manas Destanı**, Ankara 1995, s. 4

2 Bernard Lewis, **İslam'ın Siyasal Dili**, Kayseri 1992, s. 52.

3 Bernard Lewis, **The Middle Fort and The Wert**, London 1964, s. 90. Özbekistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Feyzullah Hocayev, Özbek Komünist Partisi Genel Sekreteri Akmal İkramov, Moskova tarafından milliyetçilik yapmakla suçlanarak kurşuna dizildiler ve cumhuriyet rejimi sona erdi.

4 Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, 1. Cilt, Ankara 1966, s. 131.

Levent Sahverdi Arşivi

geçmişiyle, topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiş,[5] geleceği müphem, demokrasi yönetiminin çok gerisinde ve mevcut hayatı sürdürebilmek ve en azından bazı niteliklere sahip olmak için çırpınan bir görünüm arz ediyor ve orta yolda duruyordu. Osmanlı İmparatorluğu 1699 Karlofça Andlaşması'yla kendisinin Hıristiyan topraklarını ve 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması'yla da kendisinin Müslüman topraklarını kaybetmeye başlamıştı ve nihayet Lozan sulh görüşmelerinde çoğunluğu Müslüman olan Arap topraklarının hukuken Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasına Türkiye rıza göstermiştir. Fakat diğer taraftan, Misak–ı Millî hudutları içerisinde Türkiye Türk hükümetinin otoritesini tanımıştır. 1923 yılında Türk tarihinde dönüm noktaları: 24 Temmuz'da Lozan Sulh Andlaşması'nın imzalanması ve 29 Ekim'de de bir devlet yönetim şekli olan Cumhuriyet'in ilân edilmesidir.

Yunanlıların 3 yıl, 3 ay ve 3 gün kanlı bir savaştan sonra Anadolu'dan ve Doğu Trakya'dan çıkarılmaları ve 1922 senesinin son dört ayı içerisinde İstanbul Hükümeti'nin icraatı atıl bir şekilde kalışı, Türk milletinin de facto Ankara Hükümeti'nin yönetimi altında birleşmesine sebep olmuştur. Yalnız, 1923 yılının ilk dokuz ayında İtilâf Devletleri'nin İstanbul ve Çanakkale Boğazları'na bitişik küçük bir alanda işgalleri sürmüştü. Fakat İtilaf Devletleri'nin bu fiili durumu Türklerin birleşmesine neden olmamıştır. Çünkü Türkler bunların varlığına pek aldırış etmiyordu. 1923 yılında Kurtuluş Savaşı'na ve önderlerine karşı çıkanların bazısı yurt dışına kaçtı, kimilerinin sesleri kesildi veya bazıları da âtıl halde bulundukları yerde kaldılar[6].

Gayrimüslümlerin sayısı 1914 yılından itibaren gittikçe azalmaya başlamıştı[7]. Onlar ümitlerini, kendilerini sosyo–ekonomik açıdan kışkırtan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine bunları bahane ederek devamlı müdahale eden Hıristiyan devletlerin aktif yardım ve korumalarına bağlamışlardı[8]. Ne var ki, ümit bağladıkları devletler Osmanlı Devleti'yle savaş halinde oldukları için, Türkiye'deki azınlıklara yardım edemiyorlardı. Bu nedenle sinmiş vaziyette kaldılar. Mamafih, İstanbul hariç, Türkiye'nin diğer yerlerinde fazla sayıda olmadıkları gibi, önemli durumda da

5 David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? (1914–1922)**, İngilizce'den çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul 1993, s. 401.

6 PRO.FO. 371/E 4095/44, **Turkey, Annual Report 1923, M. Lindsay'dan M. Mac Donald'a**, İstanbul, 12 Mayıs 1924, s. 1.

7 Nikos Svoronos, **Çağdaş Hellen Tarihine Bakış**, İstanbul 1988, s. 72.

8 Selahi R. Sonyel, **Minorities and The Destruction of the Ottoman Empire**, Ankara 1993, s. 407.

Levent Sahverdi Arşivi

değillerdi. Bütün bunlar göz önüne alınınca yeni Türkiye din bakımından homojen, ırk açısından biraz karmaşık bir manzara arz ediyordu. Yalnız önemli bir husus: 23 Temmuz 1908 inkılâbından sonra, akut halde gelişen ve Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir rol oynayan millî bir şuur, yani milliyetçiliğin gelişmekte oluşudur[9].

Bu kelimeyi açıklamak gerekirse, bu tarihlerde Türk halkı Avrupalı anlamda bunu kavramış değildi[10]. 1918 yılında Türk halkı yorgun, bilgisiz, tamamen tabii kaynaklara bağlı olarak hayatlarını idame ettirmeye çalışırken bu vaziyetler 1923'te daha da kötü olmuştur. Şehir halkını ve köylüleri tek ilgilendiren husus, günlük yaşamlarını devam ettirebilmekti. Hal böyle olunca, biraz eğitim görmüş ve biraz vasıflı kişiler Türkiye yönetim işlerinde görev almışlardır. Fakat bunlar kalabalık Türk nüfusu içerisinde küçük bir grubu oluşturuyorlardı. Sayıca az olmalarına rağmen çeşitli sahalarda önemli ölçüde nüfuzları olup gerçek anlamda oportünist kişilerdi. Yalnız çoğu dürüst doktriner, idealist ve pratik işlerde tecrübeli kişiler olup az veya çok birbirleriyle dayanışma içerisindeydiler. Halkın fikirleri bunlarda görülebilirdi, yani bunlar halkın aynası gibidirler. Bunlarda her ne kadar vatanperverlik zayıf ise de, bunlar ülkenin entellektüel grubunu ihtiva ediyorlardı.[11] Bu kişiler bürokratlar, subaylar, iş adamları, gazeteciler ve yerel eşraftan oluşuyorlardı.

Lozan sulh görüşmelerinde bu grubun üyeleri önemli rol oynamışlardı. Yalnız bazı sorunların çözümünde Lozan'da Türk delegasyonunda çalışanlarla Ankara'da bulunanlar arasında görüş ayrılıkları vardı. Ankara'da bulunanlar İsmet Paşa'nın istediklerinden daha fazlasını talep etmelerini istiyorlardı. Fakat yine de her iki grubun istekleri 28 Ocak 1920'de kabul edilen Misak–ı Milli'nin içeriğinde birleşiyorlardı. Fakat, birçok Avrupalı gözlemcinin tahmini, Türkler arasındaki dayanışmanın İtilaf Devletleri'nin şiddetli ve ısrarlı tutumuyla dağılacağı doğrultusundaydı. Türkler dağılmadılar, Avrupalılar da bunu kabullenmek zorunda kaldılar. Boğazların her iki yanının belli bir ölçüye kadar askerden arındırılması, Türkiye'nin Avrupa ile hududu İstanbul'daki İtilâf askerlerinin gücünün limite indirgenmesi, Boğazların askerî açıdan tahkim edilmemesi maddelerinin Misak–ı Millî'de belirtildiği

9 Berthe Georges – Gaulis, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, Ankara 1981, s. 79.
10 Bernard Lewis, **The Middle East and The West**, London 1964, s. 74–5.
11 Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 167.

Levent Sahverdi Arşivi

gibi gerçekleşeceğine Türkler emindiler[12].

Hele İsmet Paşa, 31 Ocak 1923'te Beau Rivage Oteli'nde İngilizlerin teklifi üzerine Lozan sulh görüşmeleri gündeminden çıkartılan Musul vilâyetinin ve Batum'un sonra Türkiye topraklarına katılacağı inancındaydı[13].

Musul ve Batum'a gösterilen hassasiyet ve birlik, dahili politika sorunlarına karşı gösterilmiyordu. Serbest düşünce Türkler arasında uyuşmazlığa neden oluyordu. Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinde kişiler arasında münakaşalar içten içe kaynaşmaya büyümeye başlayarak Kurtuluş Savaşı önderlerine karşı aktif muhalefete dönüştü. Bu kavgalar sadece çekişmeler yüzünden değil, Türkiye'nin nasıl yönetileceğine dair inanç ayrılığındandı[14].

1922 yılının son aylarındaki bazı olaylar bazı özel durumları daha sonraya erteledi. Fakat bunlar 1923 yılında kaçınılmaz olarak kristalize olmağa başladı.

17 Kasım 1922'de M. Vahdettin İstanbul'dan kaçtı. O'nun yerinde yetkisi kısıtlı, fakat görkemli saltanat makamında Abdülmecit Efendi Halife olarak kaldı. Burası, tutucuların ve memnuniyetsizlerin tabii ve potansiyel güç odağı olarak duruyordu.

Ankara yöneticileri bu adayı halk önünde övüyordu. Fakat diğer taraftan da Kurtuluş Savaşı'na katkıda bulunmamıştır diyerek zemmediyordu. Buna karşılık İstanbul Ankara'yı bir türedi şehir olarak görüyor, genel ekonomik duruma bigâne eski bir şehir olarak küçümsüyordu. Fakat halk arasında Ankara'nın, Türkiye'nin devamlı başkenti olması istenmeye başlandı. Nitekim, 13 Kasım'da TBMM'si Ankara'nın başkent olmasına hükmetti. Fakat, o tarihten itibaren Ankara, muhaliflerin odak noktası haline geldi.

9 Eylül 1923'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yerini alan Halk Fırkası'nda konservatifler ve liberallerin bir araya gelmesi, bu partide ters akımların doğmasına neden oldu. Bu partide bazı limitlerin dışında fazla istikrar ve özgürlük yoktu. Partideki konservatifler eski İttihat ve Terakki Fırkası'nın üyeleriydiler. Gerçekten de konservatif idiler, zira bunlar geleneksel İslâmcılığa ve politik ön yargıya sahiptiler[15]. Bu sebeple, 29 Ekim'de ilân edilen Cumhuriyet'e içten destek vermiyorlardı. Bu partide-

12 M. Cemil, **Lozan**, Cilt I, İstanbul 1933, s. 364–5.
13 Harry Howard, **The Partition of Turkey**, New York 1966, s. 300.
14 PRO. FO. 371/E 4095/44, **a.g.r.**, s. 2.
15 Suna Kili, **Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Ankara 1981, s. 88–9.

Levent Sahverdi Arşivi

ki liberal görüşe sahip kişiler, Mustafa Kemal Paşa ve onun yardımcılarına tam anlamıyla bağlı olduklarından, onların yaptığı ve yapmak istedikleri her icraata tam destek veriyorlardı. Yalnız Mustafa Kemal Paşa'nın muhaliflerinin çoğunda İslâm dini etkili değildi. Bunları muhalif yapan Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyetiydi. Bunlara göre, Mustafa Kemal Paşa'nın liberal, ekonomik görüşü Anadolu'nun çıkarlarını ve ziraatini olumlu yönde etkileyeceği şeklindeydi ki, İstanbul eski bir başkent olarak Anadolu'yu büyük ölçüde ihmal etmişti.

Türkiye'nin 1923 yılında yaptığı en büyük tabii gelişim, lâiklik ilkesini geliştirmesiydi, çünkü Millî Mücadele'nin ilk safhalarındaki oluşum, Asyalı ve İslâmcı bir görünüm arz ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, Türk halkının büyük bir kesiminin millî ve politik hislerinin dışında onların İslâmî duygularına da hitap etmiştir. Mustafa Kemal Paşa İslâmiyet'i kullanarak İslam devletlerinden ve bilhassa büyük devletlerin himayesi altında bulunan İslâm ülkelerinden Misak–ı Millî'nin gerçekleşmesi için destek sağlamaya çalışmıştır[16].

Bu arada Türkiye için düşünülen idare sistemi, Doğu ve Müslüman ülkelerde olduğu gibi bir nüfuzlu kişi ile ülkeyi yönetmekti[17]. Bu sistemle Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları dış ülkelerin baskısından ve Türkiye'nin yönetimine müdahalesini önlemek ve başka ülkelere kendi örneğini göstermekti. Bu arada Mustafa Kemal Paşa her attığı adımla ülkeyi Pan–İslâmcı temele oturtmamak istiyordu. Çünkü, İslâmik kavramlar yeni kurulacak olan Cumhuriyet rejimine uygulanırsa, bu kavramlar ülkenin gelişmesine engel olacaktı. Çünkü bunlar ciddi bir şekilde İslâm yasalarıyla modern gelişmenin birbirleriyle bağdaşmayacaklarının farkındaydılar.

Bunlar öyle dinamiktirlerdir ki, çok garip olan ateizm ile Batı Avrupa'nın materyalizmine boyun eğmemek azmindeydiler. Öyle ise, burada ileri sürülen yeni fikir, Cumhuriyet idaresindeki din; devlet işlerine, adalete ve eğitime karışmamalıydı. Din, devletin dışına çıkarılmalıydı. Değişen Türkiye'deki bir gazeteci bu görüş üzerine yaptığı bir yorumda: "Ancak sert ve kuru idarelerde dine karşı işlenen suçlar için kamçı kullananlar; cumhuriyet

16 Salahi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** C.I, Ankara 1973, s. 183–196.

17 Halbuki, Anglo–Amerikan politik düzeninin tümü halkın egemenliği sistemi yönetir. Halkın egemenliği ilkesini benimseyen tüm ülkelerde her bireyin güçte ortak payı ve ülke yönetimine katılma hakkı vardır. Bkz. Alexes De Tocqueuille, **Amerika'da Demokrasi,** Türkçe'ye çev.: İhsan Soysal, Fatoş Dilber, Ankara 1994, s. 50–1.

Levent Sahverdi Arşivi

rejimlerinde hele yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde bunun yeri yoktur. Biz, ya Avrupalı milletler gibi sivil bir devlet olacağız, ya da bir Asyalı toplum olarak kalacağız, bunun dışında başka bir vaziyet yoktur" diyordu[18]. Bu arada çok evlilik tamamen ekonomik açıdan ele alınarak mütalâa ediliyordu. Kadınlar daha önceki yıllara göre daha liberal idiler ve konuşmalara serbestçe iştirak ediyorlardı. Fakat vatandaş olarak serbestçe rey kullanamıyorlardı[19]. Gerçek muhafazakârlar da bu fikirlere muhalefet etmedikleri için, 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet'in ilân edilmesi kolaylaşmıştı. Yalnız daha bu günlerde Halifeliğin ilgası veya âtıl hale getirilmesi düşünülüyordu. Şer'iye mahkemeleri ve dinî okullar çağ dışı oldukları için en kısa zamanda kaldırılması düşünülüyordu. Burada Bizans'ın maddi ve manevi nüfuzundan yöneticiler uzak durmaya çalışıyorlardı. Ayrıca Ankara'nın başkent olması stratejik açıdan da önemliydi. III. Selim, hatta daha eski zamanlardan beri Çanakkale Boğazı'ndan ve Karadeniz'den geçen harp gemileri Osmanlı hükümetlerini etkilemişlerdir[20].

Cumhuriyet'in ilânından itibaren Türkiye, modern devletler safında yer alacağından, Tanzimat döneminde hukuk alanında yaptığı iyileştirmelerin ötesinde hukuk alanında iyileştirmeler yapmak zorundaydı[21]. Zaten lâikliği müdafaa edebilmek için çok hızlı bir şekilde hukuk reformu yapma zorunluğu vardı. Bu hızlı bir şekilde yapılırsa lâiklik karşıtı olanlar hazırlıklı olmadıklarından, lâiklik başarıya ulaşacaktı. Çünkü, Osmanlı Sarayı'nın bitkin bir üyesi veya Halife Abdülmecit Efendi'nin şahsında saltanatın tekrar canlandırılma tehlikesi ortada duruyordu. Bir taraftan da cumhuriyet rejiminin selâmeti için sultanların bütün kabahatlarına rağmen asırlarca süren geleneğin hatırı için ve İslâm ülkelerindeki Türkiye prestijini korumak için saltanatın korunması daha iyi olmaz mıydı diye bazı kişilerin akıllarında bazı sorular da doğmuyor değildi.

İlân edilen cumhuriyet rejimi için diğer bir tehlike de, İstanbul'u Ankara'dan idare etmek çok zor olacaktı. Çünkü, ülke nüfusunun onda birinin İstanbul'da yaşadığı dikkate alınınca, şüphenin de ötesinde Ankara'nın uzun süre merkezi idare yeri olarak kalabilmesi de zor olacaktı. Ayrıca, 1919

18 PRO. FO. 371/E 4095/44, **a.g.r.**, s. 3.
19 5.12.1934'te kadınlara rey hakkı tanındı.
20 Bilâl N. Şimşir, **Ankara. Ankara, Bir Başkent'in Doğuşu**, Ankara 1988, s. 48–50.
21 Hakkı Dursun Yıldız, **Ahmed Cevdet Paşa, Tarih–i Cevdet**, Cilt 4, İstanbul 1873, s. 283.

Levent Sahverdi Arşivi

yılından beri millî kurtuluş hareketini yöneten bazı idarecilerde muhafazakâr eğilimin sinyalleri belirdi. Nitekim, Kasım ayında cumhuriyet kelimesi ağızlara alınmaya başlayınca bu kelimenin Türkler'e yabancı geleceği, hele her zaman Türkiye'ye karşı yanlış düşünce içerisinde olan yabancıların cumhuriyet rejimini onaylamaları bazı Türkler arasında Cumhuriyet'e karşı muhalefeti artırarak ülkede huzursuzluğa neden olabilecekti.

29 Ekim'de ilân edilen Cumhuriyet rejimi ile birlikte Türkiye ultra bir demokrasiye geçmiş olmuyor, fakat anayasal parlamenter düzene doğru ileri bir adım atıyordu[22]. 1923 yılı ve onu takip eden yıllarda TBMM'si, hâkimiyetin yegâne kaynağı ve otoritenin sahibi olduğunu ilân eden Mustafa Kemal Paşa'dan başka buna inanan kararlı daha başka bir kişi Türkiye'de yoktu denilse abartı yapılmamış olur. Bakanlar TBMM'sinin sadece üyesiydi, idarî görevleri ferdi olarak kullansın diye atanmışlardı.

29 Ekim 1923'te verilen kararın dış görünümü şeklî olarak cumhuriyet kelimesini kullanmak değildi. Buna göre, Meclis Başkanı Devlet Bakanı olacak, bu başvekili seçecek, o da beraber çalışacağı kabine arkadaşlarını seçecek, onu devlet başkanı onayladıktan sonra bu onaylı liste TBMM'sinin onayına sunulacaktı. Böylece pratik uygulama açısından TBMM Türkiye'nin tek hâkimi pozisyonundan çıkarak yerini sadece yasamaya bırakacak, ikisinin arasındaki dengeyi de yürütme ayarlayacaktır.

Yıl sona erdiği zaman cumhuriyet rejimine karşı muhalif grup, yani konservatif eğilim daha fazla işaret veriyordu. Daha önceleri saltanatın kaldırılma sorununu gündeme getirmek ülkeye ihanet olarak vasıflandırılırken, reisicumhurun da padişahın bütün yetkilerine sahip olduğu varsayımıyla padişahlık ve reisicumhurluk meselesini herkes tartışmaya başladı. Hatta 1877 yılında var olan senatoyu (ayan meclisini) tekrar ihdas etmek için serbestçe faaliyetler yapılıyor, fikirler ileri sürülüyordu. Yeni anayasada bunun için çalışmalar bile yapıldı[23].

Yeni Türkiye 1908'den beri yürütülen uzun ve yıpratıcı harplerle maddî ve manevi büyük zararlar görmüştü. Çünkü genel olarak harp hiçbir ülkeye refah getirmez, aksine sefalet ve umutsuzluk getirir[24].

---

22 Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk–Söylev**, Ankara 1987, s. 1071–1119.

23 PRO. FO, 371/E 4015/44, **a.g.r.**, s. 4.

24 I. Cihan Harbinde kötü bir sosyo–ekonomik yapıya sahip olan Sovyet Rusya harbin kötü etkisiyle komünist olmak zorunda kaldı. Keza, II. Cihan Harbinden sonra da Çin komünist

Levent Şahverdi Arşivi

1923 yılında Türkiye'nin ekonomik ve mali durumunu ve ülkedeki iç düzenle ilgili politik sistemi düzeltmek zor değildi. Bunun için ülke ihtiyaçlarına cevap verecek ve devletler tarafından denenmiş ve benimsenmiş olan müesseseleri alıp fiiliyata geçirmekle mümkündür. Son yıllarda Türkiye'nin dahili istikrarını yalnız Türklerin kendi aralarındaki cumhuriyetçilik, padişahçılık çekişmesi değil, aynı zamanda ülkede kol gezen şekavet ve azınlığın durumu büyük rahatsızlık yaratıyordu. Nitekim, 1923 yılında Ankara'daki devlet yöneticileri şekavetin bir ayet haline geldiğini bizzat anladıkları için bir seri önlemler almak zorunda kaldılar.[25] Ayrıca şekaveti değersiz kılmak için ekonomik koşulları uygun hale getirmek ve onu genel idare ile takviye etmek gerekiyordu. Ülkenin bazı yörelerinde son yıllarda azınlık ayaklanmaları salgın hale gelmişti. Fakat bunlarda millî hisler fazla gelişmediğinden veya kapsamlı ve şiddetli olmadığından fazla etkin olmuyordu. Fakat bu tarihte Türkiye'nin korkusu, Irak'ın Kürt kesimindeki milliyetçilik hareketleri ve İngilizlerin entrikalarla Kürtleri kışkırtmasından ve Anadolu'daki Kürtlerin etkilenmesinden endişe duyuyordu.[26]

Lozan Antlaşması'yla Türkiye'nin lehine bazı mâli gelişmelere imkân sağlandı. Ayrıca, Osmanlı devlet borçlarının yani Duyun-u Umumiye'ye geri ödenmesinde iyi şartlar sağlanabilirse mali durumunu daha iyi temeller üzerine oturtabilecekti. Bunu yapabilmek için de iyi ve istikrarlı bir yönetimin yanısıra, aşırı askerî harcamaları kısmak ve akılcı bir ekonomik politika, yani gelir getirecek yerlere yatırım yapmakla mümkündür.

1923 yılında Ankara'daki devlet yöneticileri Kurtuluş Savaşı'ndaki kadar askerî harcamalara lüzum kalmadığı kanısına vardılar. Nitekim, ilerdeki hükümet bütçelerinde askerî harcamaların kısılacağına dair sıhhatli eğilim sinyalleri vardı. Fakat bu eğilimi, komşu devletlerin saldırmak için Türklerin zayıf anını kolladıkları inancı ve istişarelerde askerî şahsiyetlerin nüfuzu önlüyordu. Kısacası, Türkiye'nin istikrarı, ülkenin ekonomik ve mali sorunlarını akla yatkın ölçülerde kapasite ve kararlılıkla ele almaktan ibaretti. 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, ülkede en ağırlıklı biri olduğundan, ekonominin gelişmesinin ve yapılanmasının ihtiyaçlarını ger-

---

oldu. Bkz., E.H. Carr, **Bolşevik Devrimi**, Cilt I (1917–1923), Çev.: Orhan Suda, İstanbul 1989, s. 105–8.

25 Ergun Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, Cilt I–II, 1920–1927, İzmir 1988, s. 227.

26 Alpay Kabacalı, **Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları**, İstanbul 1991, s. 27–37.

Levent Şahverdi Arşivi

çekten biliyordu[27].

1922 yılının sonunda ve 1923 yılının başında M. Kemal Paşa'nın halkın üzerindeki görünümü halkın ihtiyaçlarını gidermek Mustafa Kemal Paşa'nın görevidir şeklindeydi. Ekonomiyi canlandırmak için de M. Kemal Paşa'nın yabancı sermayeyi Türkiye'ye akışını teşvik edeceği inancı halk arasında yaygındı. Yurt içinde ve dışında Türkiye'nin sadece kararsız ve politik durumu değil, Türk ekonomisinin gelişmesine, M. Kemal Paşa'nın sıhhi durumu da engel çıkarıyordu.

1923 yılında görülen ekonomik ve mali performans hayal kırıcıydı[28]. Zaten parasal yönden tükenmiş olan Chester Projesi'ni Türkiye'nin gönülsüz olarak kabul etmesi de bu sıkıntı yüzünden olduğu gibi, bunun yabancı sermayeyi de kötü bir şekilde etkileyeceğini Türkler düşünüyordu.

Lozan sulh görüşmelerinde demiryolları işletmelerinin ve tütün rejisi gelirlerinin Duyun–u Umumiye ve İstanbul Belediyesi borçlarının tahrir edilmesi Türkiye'yi parasal açıdan çok sarsıyordu. Ayrıca Türklerden daha çalışkan ve daha eğitimli olan gayrimüslimlerin çeşitli nedenlerle Türkiye'den çıkarılmaları Türkiye'nin sosyo–ekonomik açıdan gelişmesine engel oluyordu. Bunların üzerine kısa görüşlü ve düşünmeden çıkarılan yasalar ve idarî tasarruflar ve vergi takdirindeki keyfilik, teberru sisteminin yaygınlaştırılması gibi tasarruflar ticarî hayatı engelliyordu. Bu sadece yabancıları ve gayrimüslimleri değil, bizzat Türk tüccarlarını da etkilemişti. Bu tasarruflar yerli ve yabancı tüccar ve şirketler tarafından engellenemediğinden, bu faktörler ekonominin genişlemesini önlüyordu[29].

Bu olaylar kendi akışı içerisinde gelişirken, 158 üyenin oy birliği ile ilân edilen Cumhuriyet yüz bir pare top atışı ile kutlanmıştı. 30 Ekim 1923 günü sabah erkenden İstanbul bayraklarla donatılmış ve saat on beş otuzda valilikte, kolorduda tebrik merasimi başlamıştır. Akşam ise fener alayları düzenlenmiş, halk ellerindeki fenerlerle şenliklere katılmış, çeşitli semtlerde eğlenceler düzenlenmiştir. Aynı durumun İzmir'de de olduğunu görmekteyiz[30].

---

27 9 Eylül 1922'de Türk Ordusu İzmir'e girip Kadifekale'ye Türk bayrağının çekildiğini Belkahve'den dürbünle gören M. Kemal Paşa, yanındaki Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya: "Anadolu harekâtı başarı ile sonuçlanmıştır. Şimdi gözümüzü ekonomik ve mali işlere çevirmeliyiz Paşam" demiştir. Bkz., **Bornova Belkahve'deki kitabe.**

28 Ahmet Kılıçbay, **Türk Ekonomisi**, Ankara 1984, s. 105.

29 PRO. FO. 371/E 4095/44, **a.g.r.**, s. 5.

30 Yücel Özkaya, Türk Basınında Cumhuriyet'in İlânının Öncesi ve Sonrası, **Atatürk Yolu**, Cilt 3, Sayı: 11, Yıl: 6, Ankara, Mayıs 1993, s. 299.

Levent Sahverdi Arşivi

Aynı tarihte, yani 30 Ekim 1923'te İsmet Paşa'nın başvekil olduğu kabine Meclis tarafından onaylandı. Müteakip birkaç ayı TBMM'si yeni anayasaya son şekli vermek için istişarelerini sürdürdü[31]. Bu arada ülkenin tekrar kalkınması için alınacak ekonomik hazırlıklar ve tedbirlerle uğraştı.

3 Mart 1924 tarihinde halifelik ve bir ay sonra da mahkeme–i şer'iyeler kaldırıldı. Evkaf Bakanlığı ve sayısız Ortaçağ orijinli medreseler ilga edildi[32]. Zaten şeyhülislâmlık saltanatla birlikte 1 Kasım 1922'de lağvedilmişti. Evkaf Dairesi 1935'te çıkarılan bir yasa ile modern fikirlerle donatılmış bir kuruluş haline getirilirken eskisi de ilga edildi.

1925 ve 1926 yıllarında yapılan yenileşmeler, Gazi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının ileriyi nasıl net şekilde görebildiklerini ve inançlarının haklılığını ortaya çıkarmıştır[33]. Bir devlet biçimi olan Cumhuriyet'in ilânını halk her ne kadar sevinçle karşılamışsa da, bu kolay gerçekleşmemiştir. Fakat halktan Cumhuriyet'e karşı da bir tepki gelmemiştir. İlk günlerde birkaç yerde Cumhuriyet aleyhine yazı yazılmışsa da, bunlar etkin olamamış, halkın bu mutlu olayı fener alaylarıyla kutlamasını önleyememiştir. Bu aleyhte yazılar, Cumhuriyet'in ilânının aceleye getirildiği, her şeyin Cumhuriyet rejimine geçmekle düzeltilemeyeceği, eski Teşkilat–ı Esâsiye'nin yeterli olduğu şeklindeydi. Aslında yapılan rejim değişikliği değil, 23 Nisan 1920'den itibaren var olan rejime isim vermekten başka bir şey değildi. Halk Cumhuriyet'e ve onun kurucusu olduğu liderine sonsuz bir sevgi ile bağlıydı. Çünkü halk iyi yapılanı sever ve benimser.

Yirmibirinci yüzyıla yaklaşan dünyamızda halk egemenliğine dayalı demokrasiyi ve cumhuriyeti iyice öğrenmek, girdisini çıktısını bellemek zorundayız. Hele bugün birçok devletin cumhuriyet rejimine geçmekte olduğunu göz önüne alırsak, Türkiye'deki rejim üzerinde tartışmayı bir kenara atarak, ikinci mi olsun, üçüncü mü olsun tartışmalarına son vermek zamanı gelip geçmiştir bile. Çünkü, Türkiye Cumhuriyeti savaşlar, yoksulluklar ve sayılmayacak kadar zorluklar aşılarak kurulmuştur.

31 Server Tanilli, **Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat**, İstanbul 1986, s. 34.
32 August Ritter Von Kral, **Kemal Atatürk's Land the Evolution of Modern Turkey**, Almancadan İngilizce'ye tercüme eden: Kenneth Benton, Leipzig 1938, s. 1–2.
33 Ahmet Mumcu, **Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, Ankara 1981, s. 137.

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE KASTAMONU'DA KURULAN CEMİYETLER

Dr. FARUK SÖYLEMEZ*

Millî Mücadele'nin başlangıcı olarak kabul edilen 19 Mayıs 1919 tarihinden itibaren, yurdun çeşitli yerlerinde olduğu gibi, Kastamonu ve çevresinde de, bu hareketi desteklemek amacıyla çeşitli cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetlerin başta gelen amacı; halkın millî bilincini kuvvetlendirerek, Anadolu'da başlayan bağımsızlık hareketini madden ve manen desteklemelerini sağlamaktı.

Bu cemiyetler, yukarıda belirttiğimiz amaçlarının yanında, ileride bunların tüzüklerinde de görüleceği üzere, dejenerasyona uğramış toplumun değer yargılarını tekrar canlandırmak, özellikle gençlerin ahlâkî durumlarını yükseltmek ve onları vatana faydalı kişiler olarak yetiştirme görevini de üstlenmişlerdir. Şimdi kurulan bu cemiyetleri, kuruluş sırasına göre teker teker incelemeye çalışalım.

İNEBOLU GENÇLER MAHFİLİ (KLÜBÜ)

İnebolu Gençler Mahfili, azınlıkların taşkınlıkları ve bu taşkınlıkların sinirlere verdiği gerginlik sonucu doğmuştur. Mahfilin açılış amacı, gençlerin millî menfaatler etrafında toplanması ve diğer taraftan da azınlıklara karşı bir birlik oluşturması idi.

Mondros Mütarekesi'nin doğurduğu kötü sonuçları gören İnebolu gençleri, kahvelerde ve evlerdeki görüşmelerin faydasızlığını ve hatta zararlarını anlamışlardı. Çünkü evlerde yapılan toplantılar belli bir aşamadan öteye gidemiyordu. Gençlerin daha çok faydalı olabilmeleri için plânlı ve programlı olarak belli bir teşkilat çatısı altında toplanmaları zaruri idi. Bunun yanısıra Pontusçulardan da çeşitli tehdit ve kışkırtmalar geliyordu.[1] Rum ve

* Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi, Fen–Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

1 Meselâ bu tehditlerden birisi; Boyacı, manifaturacı Danil'in manifaturacı Receb'e "Sizleri

Levent Sahverdi Arşivi

Ermeni azınlıklar tarafından kendilerine yapılan bu haksız ve nankörce saldırılar karşısında İnebolu gençleri, harekete geçmişler ve İnebolu Gençler Mahfili'ni kurmuşlardır. Hüsnü Açıksöz, bu cemiyetin 27 Temmuz 1919'da kurulduğunu belirtmektedir.[2] Aynı şekilde 15 Haziran 1919 Kastamonu'da "Açıksöz Gazetesi" de, azınlıkların Kastamonu'da Türkler'e karşı yaptıkları taşkınlıklara karşı, Türk halkını bunlara karşı uyanık tutmak ve Millî Mücadele'yi desteklemek amacıyla yayın hayatına başlamıştı.[3]

a) İnebolu Gençler Mahfili'nin Kurucuları

Bu cemiyetin kurucularının kimisi ticaret idadisinde, kimisi de serbest meslekte çalışan gençlerdi. Tesbit edebildiğimiz kurucularından başlıcaları şunlardı:

Mustafa Selim, Mustafa Nuri, Asker Mustafa, Mustafa Fehmi, Mustafa Sıtkı, Reji Müdürü Mustafa Cemal Azmi, Tapucu Kamil, Ahmet Hamdi, Şevket Ahmet Faik, Fotoğrafçı Recep, Manifaturacı Recep, Muallim Şükrü, Rizeli Abdullah, Baytar Sadık, Muallim Lâtif, Altıkulaç Mehmet, Trabzonlu Remzi, Kemâl, Cebeci Sabri, İbrahim, Alaeddin, Muallim Mehmet.[4]

Bu gençlerden bazıları Mütareke'den sonra şimdiki belediye binası olan, eski medresenin reis odasında gizlice toplanıyorlardı. Bundan haberdâr olan Yüzbaşı Osman Nuri, bu fedakâr gençlere yardım ederek[5] eski İttihat ve Terakki binasının tutulmasını sağladı. İlk önce bu binada "İnebolu Gençler Mahfili" adı ile işe başladılar. Önceleri maksatlarını gizleyen ve siyasetten bahsetmeyen gençler, bu canlılıkları yerli Rumların gözlerinden kaçmamıştı. Rumlar bu cemiyeti dağıtmak için gizlice İngilizlere, patrikhaneye hatta İnebolu Kaymakamlığı'na ve Kastamonu Valiliği'ne yaptıkları ihbar üzerine tahkikat açılarak, cemiyetin yönetim kurulu üyeleri iki defa kaymakamlığa gelen İngiliz Komiseri'nin sorgularına maruz kalmışlardı.[6]

---

imha edeceğiz, Pontus Krallığını kuracağız" şeklindeki sözleriydi. Bkz. Nurettin Peker, **1918–1923 İstiklâl Savaşının Vesika ve Resimleri, İnönü, Sakarya, Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havâlisi Deniz ve Kara Harekâtı ve Hatıralar**, İstanbul 1955, s. 44.

2 Hüsnü Açıksöz, **İstiklâl Harbinde Kastamonu**, Kastamonu Vilâyet Matbaası, Kastamonu, 1933, s. 78.

3 Fazla bilgi için bkz. Faruk Söylemez, "Millî Mücâdele'de Kastamonu Basını", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu**, C. 3, sayı: 12, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993, s. 411 vd.

4 Nurettin Peker, **a.g.e.**, s. 45.

5 Fevziye Abdullah Tansel, "Memleketimizde Gençler İçin Kurulan İlk Dernekler, Gazeteler ve Dergiler (1913–1920), **Belleten**, c. LI (Nisan 1987), Sayı 199, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 293

6 Nurettin Peker, **a.g.e.**, s. 45.

Levent Sahverdi Arşivi

Gençler bütün bu zorluklara karşın faaliyetlerine devam ederek teşkilatlarını genişletmişlerdi. İçinde bulundukları maddî imkânsızlıkların yanında, toplantılarını yapacak doğru dürüst bir binalarının olmayışı, gençlerin işlerini güçleştirmişti. Bütün bunlara ilâveten, sık sık takibe uğramaları ve kendilerine baskı yapılması, çalışma şartlarını daha da zorlaştırmakta idi.

b) İnebolu Gençler Mahfilinin Tüzüğü

1– Çevrenin kültür düzeyi göz önüne alınarak ve siyasetten bahsetmeksizin memlekete millî terbiyeyi, tarih ve sosyal bilgiyi öğretmek. Bu amaçla halkın kendi örf ve ananelerini tanımaları, tarihlerinden haberdâr olmaları temin edilmiş olacaktır. Çünkü geçmişini bilmeyen milletler geleceğine yön veremezler. Bu faaliyetler yapılırken çevredeki ilim adamları ile de sıkı münasebet kurulmalıdır.

2– Cemiyet bu gayesine ulaşmak için bütün gayreti ile çalışacaktır. Bu çalışmalar arasında dergi ve gazete yayınlamak, konferanslar vermek, gece okulları açarak ders vermek, kitap yazmak, fakir fukara ve şehit çocuklarını yedirip içirerek onların bir meslek sahibi olmalarına yardımcı olmak. Ayrıca dinî ve millî örfümüze hiç yakışmayan dilenciliği ortadan kaldırmaya çalışmak gibi faaliyetleri sayabiliriz.

3– Halk arasında geçmişteki büyüklerimizden örnekler vererek, büyüklere saygı küçüklere sevgi düsturunu anlatmak, unutulmaya yüz tutmuş milli geleneklerimizi ve sanatlarımızı tekrar canlandırmak için gerekli çalışmaları yapmak.

4– Fakir çocuklarını okutturmak, kalem, defter, kitap, elbise gibi ihtiyaçlarını temin etmek.

5– Halkı mübârek gün ve gecelere saygı duymaya teşvik etmek, bu konuda ilgisizliği görülen kişileri bilinçlendirmek ve ikaz etmek, halkı toplantı ve vaazlara alıştırmak, cami ve kabristan gibi yerlerin korunması için gerekli teşebbüslerde bulunmak.

6– Halk arasında ihtikâr, ihtiras ve şahsî çıkarcılık gibi kötü huyları ortadan kaldırmaya çalışmak.

7– Düğünlerde güzel âdetlerimizi muhafazaya çalışmak, bunun yanında kötü alışkanlıkları ve lüzumsuz masrafları ortadan kaldırmaya çalışmak.

8– İçkinin maddî ve manevî zararlarını anlatarak, halkı bu zararlı

Levent Sahverdi Arşivi

maddeden vazgeçirmeye çalışmak.[7]

Yukarıda maddeler halinde sıraladığımız tüzükten iki önemli sonuç çıkarıyoruz: Bunlardan birincisi; Millî Mücadele döneminde, halkın ahlâkî bir çöküntü ile karşı karşıya bulunduğu, buna bağlı olarak millî ve manevî değerlerini unutmaya yüz tuttuğu, halk arasında birtakım kötü alışkanlıkların yaygınlaştığı görülmektedir.

İkinci olarak; vatanın kurtuluşu ve milletin bağımsızlığı için kurulan bu cemiyetin, Türk millî kültürünü kendisine ilke edinmiş olmasıdır. Millî ve manevî değerlerimizden hareketle halkı, geçmişteki şanlı günlere kavuşturmayı amaçladığı görülmektedir. İşte bu mukaddes amaç uğrunadır ki; İnebolu Gençler Mahfili'ni kuran gençler hiçbir maddî menfaat beklemeden milleti uğrunda cansiperâne çalışmaktan bir an bile geri durmamışlardır.

KASTAMONU MÜDAFAA-İ HUKUK HANIMLAR CEMİYETİ VE HANIMLARIN ÇALIŞMALARI

Millî Mücadele'de Kastamonu erkeği kadar kadını da gerekli fedakârlıkları göstermiştir. Vatan ve millet söz konusu olunca, Kastamonu kadını erkeğini geride bırakacak kadar yiğitlik ve kahramanlık örnekleri göstermiştir. Kurtuluş Savaşı'nda sırtında top mermisi, kucağında çocuğunu taşıyarak hizmet eden Anadolu kadınının en güzel örneklerini Kastamonu kadını vermiştir. Bunlardan bir örnek vermek gerekirse; şu anda Kastamonu'nun Seydiler ilçesinde adına bir anıt dikilen ve bir caddeye adı verilen ve yine Kastamonu Hükümet Konağı önündeki parkta anıtı dikilen "Şerife Bacı" vatanın kurtuluşu için cepheye mermi yetiştirebilmek amacıyla kağnısı ile İnebolu'dan Ankara'ya doğru ilerlerken kışın soğuğunda yolda donarak şehit olmuştur.

a) Cemiyetin Kuruluşu ve Kurucuları

Milliyetperver ve vatansever Kastamonulu hanımlar çalışmalarını daha plânlı sürdürebilmek için derhal bir cemiyet kurmuşlardır. Bu sayede seslerini İtilâf Devletleri yetkililerine duyurabilmişlerdir. Bunun yanında çeşitli toplantı ve mitingler düzenleyerek yetkili mercilere telgraflar çekmişlerdir. Cemiyetin ilk kurucuları şunlardır:

Birinci Başkan: Mevlevî Şeyhi Amil Çelebi'nin eşi,

7 Nurettin Peker, **a.g.e.**, s. 45.

Levent Sahverdi Arşivi

İkinci Başkan: Polis Müdürü Halil Bey'in eşi,

Umumî Kâtip: Sıhhiye Müdürü Dr. Ferruh Bey'in eşi,

Muhasip ve Kâtip: Reji Müdürü Ömer Bey'in eşi,

Üye: Vali Vekili Defterdâr Ferit Bey'in eşi,

Üye: İzbelioğlu Eşi Hafız Hanım,

Üye: Maarif Müdürü Talat Bey'in eşi,

Üye: Müdafaa–i Hukuk Reisi Ziyaettin Efendi'nin eşi[8].

b) Hanımların Yaptıkları Çalışmalar

Kastamonu Müdafaa–i Hukuk Hanımlar Cemiyeti teşekkül ettikten sonra, hanımlar Millî Mücadele ile ilgili çalışmalarına başlamışlardır. 1919 yılının Ekim ayında Kastamonulu hanımlar Kız Öğretmen Okulu bahçesinde bir toplantı düzenleyerek, Mondros Mütarekesi'nden bu yana Türk Milleti'nin maruz kaldığı haksızlıklar dile getirilmiş, ayrıca hilâfet ve sadaret makamlarına yapılan bu haksızlıkların durdurulması için gerekenin yapılmasını istemişlerdir. Ayrıca İngiltere, İtalya Kraliçeleri ile Madam Vilson'a işgal edilen Türk toprakları; İzmir, Antep, Maraş ve Urfa'nın işgallerini protesto eden telgraflar çekmişlerdir.[9]

Gayet büyük bir miting düzenlenmiş ve bu mitingde çeşitli nutuklar irad edilmiştir. Açıksöz Gazetesi'nin 14 Aralık 1919 (1335) tarih ve 25. sayısında nakledildiğine göre hanımlar arasında Zekiye Hanım bir konuşma yapmıştır. Zekiye Hanım, konuşmasının başında Türk Milleti'nin matemini dile getirmiş ve işine geldikleri zaman hak ve adaleti dillerinden düşürmeyen Avrupalıların, milletimize revâ gördükleri haksızlıklardan bahsetmiştir.

Zekiye Hanım'ın Aralık 1919'da Avrupalılarla ilgili olarak dile getirdiği hususlar günümüzde de aynen geçerli değil midir? Avrupa'nın ortasında her türlü zulüm ve vahşetle karşı karşıya kalmış bir Bosna–Hersek ve her gün hâlâ insan haklarından bahseden Avrupalılar, mesele Türkiye'nin içişlerine karışmak olunca insan haklarının bir numaralı savunucusu olan Avrupalı politikacılar, Türklere veya Müslümanlara yapılan her türlü haksızlık karşısında susmuşlardır.

Zekiye Hanım konuşmasına devamla İzmir'in Yunanlılar tarafından

8 Nurettin Peker, **a.g.e.**, s. 102.
9 **Açıksöz Gazetesi**, 14 Aralık 1919, sayı: 25.

Levent Sahverdi Arşivi

vahşice işgalini ve İzmirli vatandaşlarımızın maruz kaldıkları haksızlık ve katliamlardan bahsetmiştir. Antep ve Maraş'ın durumunu da ortaya koyduktan sonra Zekiye Hanım, Kastamonululara hitaben; milletimize yapılan bu haksızlık ve zulümler karşısında susmayacaklarını, kalplerindeki imanlarına ve kendilerini yaratan Allah'ına güvenerek, canla başla mücadele vereceklerini söylemiştir.

Daha sonra Zekiye Hanım edebî bir dille İtilâf Devletleri temsilcilerinin eşlerine telgrafla müracaat edeceklerini buna rağmen yapılan bu haksızlıklar devam ederse hanımlar olarak evlâtları ile aynı saflarda çarpışıp, şerefle şehâdet şerbetini içerek, kanlarını evlâtlarının kanlarına karıştırmaktan gurur duyacaklarını belirtmiştir.[10]

Kastamonu Müdafaa–i Hukuk Hanımlar Cemiyeti'nin kuruluş ve çalışmalarına değindikten sonra şimdi de, Kastamonulu hanımların gösterdikleri kişisel fedakârlıklara birkaç örnek vermek istiyoruz.

Lisede hanımlar bir müsamere veriyorlar. Bu müsamerede vatanın düşmüş olduğu felâketler iyice tasvir ediliyordu. Bu sırada çok derin bir duyguya kapılan hanımlardan bazıları altın saatlerini ve küpelerini Hilâl–i Ahmer (Kızılay)'e bağışlamışlardı.

Hilâl–i Ahmer Kadınlar Şubesi Kızokulu (Riyâzü'l–Benât)'nda bir sergi düzenlemişti. Bu okulun her odası eşya ile dolmuştu. Gösterilen eşyalar arasında iki yırtık gömlek vardı. Açıksöz Gazetesi başyazarı Hüsnü Açıksöz, bunların burada gösterilmesi sebebini sorunca, şu cevabı aldı:

"Bunların maddi kıymeti değil, manevi kıymeti büyüktür. Geçen gün hiçbir şeyi olmayan ihtiyar bir kadın sergiyi ziyarete geldi. Baktı, baktı ve koştu. Bu iki gömleği getirdi. Biz biliyoruz ki; bu biçarenin bu iki yırtık gömlekten başka verecek bir şeyi yoktur."[11]

Kastamonulu kadınlardan ilginç bir kahramanlık örneği de şöyledir: Bir gün Muhittin Paşa'ya bir dilekçe verilir. Bu dilekçeyi veren bir kadındır. Dilekçesinde, vatanımız ve millî varlığımıza kasteden düşmanın kirli ayaklarını bu topraklar üzerinde görmek istemediğini, kendisini de erkek soydaşları ile cephede çarpışmak istediğini ve cepheye gönderilmesi arzusunun kabulünü Muhittin Paşa'dan istemektedir.[12]

10 **Açıksöz Gazetesi**, 14 Aralık 1919, Sayı: 25.
11 Hüsnü Açıksöz, **İstiklâl Harbinde Kastamonu**, s. 103.
12 Hüsnü Açıksöz, **a.g.e.**, s. 103.

Levent Sahvetdi Arşivi

İşte milleti ve vatanı uğrunda canını seve seve feda etmek isteyen bir ana. Bunun içindir ki; tarihin her devrinde, Türk toplumu arasında kadının daima müstesna bir yeri olmuştur. İşte bu yüzdendir ki; ana denilince akla daima saygı duyulan, eli öpülen bir hanımefendi gelir. Cepheye gitmek isteyen elleri nasırlı bir köylü kadını. Fakat şehir kadını da ondan geri kalmamış ve o da kendi imkânları doğrultusunda nice fedakârlıklarda bulunmuştur. Şöyle ki:

Kastamonu'da Tephirhane memuru Ziya Efendi'nin kızı Hatice Hanım'ın düğünü vardı. Hatice Hanım'ın ailesi fakirdi ama, ne de olsa evlenme işinde eni boyu hesaplanmaz, gerekli para tedârik edilerek, geline bir gelinlik alınır. Fakat Hatice Hanım; gelinliğin satılmasını ve bedelinin Hilâl–i Ahmer'e bağışlanmasını ister. Sağdan soldan itirazlar başlar, gelinliksiz düğün olamayacağını söylerlerse de, Hatice Hanım kabul etmez ve bir basma entari ile gelin olmayı tercih eder. Cephede bu kadar kan akıp dururken, Kastamonu kadını süslü gelinlik giyip gelin olamazdı. Nihayet gelinlik otuz liraya satılır ve bu para Hilâl–i Ahmer'e verilir. Hatice hanım da basmadan bir entari ile gelin olur.

KASTAMONU MUALLİMLER CEMİYETİ

Millî Mücadele döneminde Kastamonu'da kurulan cemiyetlerden birisi de "Kastamonu Muallimler Cemiyeti"dir. Kastamonu Maarif Müdürü Talat Bey'in başkanlığında kurulan bu cemiyet, 16 Kasım 1919'da çalışmalarına başladı.[13]

Cemiyetin kuruluş amacı; millî istiklâlin sağlanması ve arkadaşlar arasında dostluk ve arkadaşlığın güçlenmesi olarak belirlenmiştir.[14]

Muallimler Cemiyeti'nin önceleri Gençler Klübü ile herhangi bir bağı yoktu. Kendi başına halkı aydınlatmaya çalışıyordu, fakat daha sonraları Gençler Klübü ile el ele vererek aynı ülkü etrafında toplandılar. Bu cemiyet çeşitli konferanslar düzenleyerek, çalışmalarını özellikle ilmî sahada yürütmüştür.

KASTAMONU GENÇLER MAHFİLİ (KLÜBÜ)

a) Mahfil'in Kuruluşu

Kastamonulu gençler İstiklâl Savaşı'na katkıda bulunmak için önceleri

13 Hüsnü Açıksöz, **a.g.e.**, s. 79.
14 Aynı yer.

Levent Sahverdi Arşivi

Açıksöz Gazetesi idarehanesinde toplanıyorlardı. Burada ne yapılabileceği konusunda kendi aralarında tartışarak karar veriyorlardı. Bu vatansever gençler 2 Temmuz 1919'da "İhtiyat Zabitleri Şubesi"[15] adı ile bir dernek kurdular. Bu dernek 2 Temmuz 1919'da Açıksöz Gazetesi idarehanesinde kurulmuştu.[16] Ancak burada da yeterli çalışma imkânı bulamıyorlardı. Bir müddet böyle devam ettikten sonra, Dâru'l–Kura Medresesi'nin üst katındaki büyük odada 17 Şubat 1920'de "Kastamonu Gençler Mahfili" adı ile bir klüp kurdular. Gençler Mahfili dönemin Kastamonu ve Havalisi Kumandanı Osman Bey'in yardımı ve desteği ile kurulmuştu.[17]

Gençler Klübü'nün ilk başkanı Kara Hüseyinzâde Abidin Bey'dir. Vali Cemal Bey ise, klübün fahri başkanı idi. Vali Cemal Bey, her fırsatta klübe gelir, elinden gelen her türlü yardımı yapardı. Klüp, kısa zamanda bütün Kastamonu gençliğini içine alacak kadar genişlemişti. Gençler akşamları bir coşku içinde klübe doluyorlar, savaşın durumunu görüşüyorlardı. Aralarında öyle bir samimiyet vardı ki; sanki hepsi aynı cesette ayrı ayrı ruhlar idi.[18] Hiçbirisi kendi menfaati nedir bilmez, sadece vatan ve milleti için elinden gelen gayreti gösterirdi.

b) Mahfil'in Çalışmaları

Kastamonu Gençler Mahfili üyeleri, yukarıda saydığımız bütün bu güzel hasletlerinin yanında, birçok görevleri de yerine getiriyorlardı. Bu gençler içeride bulunan hainleri tesbit edip, ilgili makamlara bildiriyorlardı. Ayrıca bazı menfaatperestler, Millî Mücadele için toplanan paralar için kendilerine az miktarlar yazdırmışlardı. Gençler bu ve benzeri durumları Vali Cemal Bey'e haber vererek, meydana gelebilecek haksızlık ve düzensizlikleri önlemiş oluyorlardı.[19] Velhâsıl memleketin hangi meselesi olursa olsun, gençler bizzat ilgileniyor, çareler arıyor ve çözüm yolları bulmaya çalışıyorlardı.

Gençler klübü üyeleri aynı zamanda askerî işlerde de çalışırlardı. Yapılan "Cuma Talimleri"nde bu gençler "Takım Zabiti" olarak görev alırlardı. Bazı geceler kahvehanelere gider, halkla konuşur, savaşla ilgili konu-

15 Kastamonu İhtiyat Zabitleri Şubesi'nden önce İstanbul'da "İhtiyat Zabitleri Te'avün Cemiyeti" adıyla bir cemiyet kurulmuştu. Bkz. Fevziye Abdullah Tansel, **a.g.m.**, 6 numaralı dipnot.

16 Hüsnü Açıksöz, **a.g.e.**, s. 78.

17 Hüsnü Açıksöz, **a.g.e.**, s. 66–67.

18 Hüsnü Açıksöz, **a.g.e.**, s. 68.

19 Hüsnü Açıksöz, **a.g.e.**, s. 66.

Levent Sahverdi Arşivi

ları görüşürlerdi. Ayrıca Müdafaa–i Hukuk Cemiyeti'nde sekiz–on genç görevlendirilmişti. Bu gençler askerler için alınmış elbise, kaput, çamaşır vesair eşyayı birer birer teslim alıp, yine aynı şekilde teslim ediyorlardı.[20] Bütün bunların yanında kulüp üyeleri kendi aralarında daima bir birlik ve beraberlik içinde bulunmuşlardır.

Bu gençler, kuru kuruya bir kalabalık da değillerdi. Daima kitap okur, bilgilerini her geçen gün arttırmaya çalışırlardı. Bu amaçla her üye elinde bulunan kitapları klübe getirir, arkadaşlarının da bu kitaplardan faydalanmalarını sağlardı.[21] Yine bu cümleden olarak gençlerin yaptıkları çalışmaların en önemlilerinden birisi de; düzenledikleri çeşitli konferanslardı. Bu konferanslar sayesinde, halkın kültür düzeyi yükseltilmeye çalışılmıştır. Kurtuluş Savaşı hakkında bilgiler verilerek halkın daha fazla katkıda bulunması sağlanmıştır.

Bu konferansların ilki, Sevr Antlaşması'nı protesto amacıyla verilmiştir. Bununla ilgili olarak Açıksöz Gazetesi'nin 13 Kasım 1920 tarihli 96. sayısında şöyle bir haber yer almakta idi:

"Bu salı gecesi Gençler Klübü'nde İstiklâl Mahkemesi azasından Tevfik Rüştü beyefendi tarafından Sulh Muahedesi hakkında bir konferans verilmiştir. Sulh Antlaşması'nın millî hayatımızı tamamen mahvetmeye matuf olan maddeleri, canlı birer misalle dinleyenlerin gözleri önüne serilmiş, yüzlerce hazırun tarafından sulh paçavrası nefretle yâd olunmuştur. Konferansa ekâbir–i memurînden bazıları ile Muhittin Paşa hazretleri de teşrif etmişlerdir."[22]

Gazete devamla, bu cuma da Mehmet Cemal Bey tarafından "Hayat–ı Esaret ve İngiliz Hıyâneti" konulu bir konferans verileceğini bildirmektedir.[23]

Kısaca; Kurtuluş Savaşı'nda, Kastamonu Gençler Klübü inkılâbın öz bir varlığı idi. İstiklâl Savaşı'nın her alanda desteği olan bu yuva, samimî ruhların, yekpare kalplerin birleştiği bir yerdi. Kurtuluş Savaşı'nda Kastamonu'yu hatırlarken Gençler Mahfili'ni ve onun fedakâr ve inkılâpçı üyelerini sonsuz saygılarla anmak gerekir.

---

20 **Açıksöz Gazetesi**, 27 Mayıs 1920, Sayı: 49.
21 Hüsnü Açıksöz, **a.g.e.**, s. 73.
22 **Açıksöz Gazetesi**, 13 Kasım 1920, sayı: 96.
23 Aynı yer.

Levent Şahverdi Arşivi

KASTAMONU MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ

Kastamonu, 16 Eylül 1920'de Kuvâ-yı Milliye ile birleşti. Bu tarihten itibaren Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de kurulmuş oldu.[24] Öncelikle şunu söylemek gerekir ki; kurulan her millî cemiyet gibi, Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de, Millî Mücadele'ye büyük katkılarda bulunmuştur. Çünkü halk, ne kadar fedakâr olursa olsun, herhangi bir teşkilâtlanma olmadan kesin bir başarıya ulaşamaz. Kastamonu'da da çalışmaların düzenli olarak sürdürülebilmesi için bu cemiyete mutlaka ihtiyaç vardı.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, ilk önce Daru'l-Kurra Medresesi denilen ve daha sonra Halk Fırkası bahçesine dahil edilen medresenin alt katının bir odasında toplantılarını yapıyorlardı. Daha sonra Ballıkzâde Şemsettin Bey'in Halk Fırkası Caddesindeki evi tutuldu ve orada faaliyetlere devam edildi.[25]

a) Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kurucuları

Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin idare heyeti şu şahıslardan oluşuyordu:

Başkan: Şeyh Ziyaettin Efendi

İkinci Başkan: Eski mebuslardan Hoca Şükrü Efendi

Üyeler: Fazıl oğlu Besim, Hukuk Mahkemesi Başkanı Yusuf Ziya, Ulemadan Hacı Mümin, Tavukçuoğlu Ahmet, Akdoğanlıoğlu Mehmet Ali, Memleket Hastanesi Operatörü Ali Bey, Mülazımülevvel Şevket, Jandarma Mülazımevveli Remzi Bey.[26]

Ayrıca Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında Açıksöz Gazetesi sahibi Hamdi (Çelen) Bey de vardı.

b) Cemiyetin Çalışmaları

Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, kurulduğu günlerde en çok miting ve işgalleri protestolarla meşgul oluyordu. Bu cemiyetin üyeleri zaman zaman değişmekle beraber, cemiyetin başkanı Ziyaettin Efendi, cemiyetin düzenli çalışması için elinden gelen gayreti göstermiştir. Ayrıca Gazzezzâde Mehmet, Akdoğanlızâde Mehmet Ali ve Açıksöz Gazetesi sahibi Hamdi Bey bu cemiyetin kurulduğu günden sonuna kadar üyeliklerinde sebat etmişler ve üzerlerine düşen her işi hakkı ile yapmışlardır.[27]

---

24 Hüsnü Açıksöz, **a.g.e.**, s. 61.
25 Hüsnü Açıksöz, **a.g.e.**, s. 61.
26 Nurettin Peker, **a.g.e.**, s. 93.
27 Hüsnü Açıksöz, **a.g.e.**, s. 61.

Levent Sahverdi Arşivi

Müdafaa–i Hukuk Cemiyeti üyeleri daha sonra Gençler Klübü üyeleri ile işbirliği yaparak, hizmet alanlarını genişletmişlerdir. Müdafaa–i Hukuk Cemiyeti'nin hizmetlerinden en önemlisi; orduya ve Kastamonu'dan geçen çeşitli kişilere yaptıkları yardımlardır. Bu cümleden olarak, cephede savaşacak askerin giydirilmesi konusunda Müdafaa–i Hukuk, biri Sedat Bey diğeri Altıağazâdeler vasıtası ile olmak üzere iki parti elbise getirtmiştir. Bu elbise arasında onbin kadar asker elbisesi ve kaput bezi vardı. Getirtilen bu elbise Ankara'daki ordu levazım dairesine gönderilmiştir. Bütün bu elbisenin parası ise Kastamonulular tarafından ödeniyordu. Organizesini ise Müdafaa–i Hukuk Cemiyeti yapıyordu.

Şüphesiz Müdafaa–i Hukuk Cemiyeti sadece para ve levazımatla uğraşmıyordu. Bir yandan para ve eşya temin ederken, diğer yandan da çeşitli mitingler düzenliyordu. Bu mitingler sayesinde halk, düşman tarafından işgal edilen yerlerden haberdâr edilerek, halkın dikkati çekiliyordu. Müdafaa–i Hukuk Cemiyeti 5 Ağustos 1920 tarih ve 68 numaralı Açıksöz Gazetesi'ne bir bildiri veriyordu. Bildirisine, besmele, birlik, beraberlik ve düşmana karşı hazırlık yapmanın gerekliliğinden bahseden iki ayetle başlamıştır. Daha sonra devamla halkın Cuma günü Olukbaşı'nda toplanacaklarını, herkesin birbiriyle tanışıp, birbirlerine sevgi ile bağlanacaklarını, ayrıca düşmana karşı kuvvet hazırlamak için hep birlikte kararlar hazırlayacaklarını belirtmişlerdir. Bildirisinde; vatanın yer yer düşman tarafından işgal edildiğini, bu işgaller karşısında Kastamonu halkının oturup bekleyemeyeceklerini, ellerinden gelen fedakârlığı göstermek zorunda olduklarını belirtmiştir. Düşman tâ içlerimize sokulmuş, İslâmın işgal edilmemiş son beldesi olan güzel Anadolumuzun düşmana çiğnetilemeyeceği, mabetlerimizin düşman tarafından yıkılıp yakılmasına asla izin verilmeyeceğini, bunun için tembel tembel oturmak yerine, canla başla çalışılmalıdır. Dünyanın en kötü durumunun, düşmanın boyunduruğu altında yaşamak olduğunu, hatta bunun ölümden daha şiddetli olduğu vurgulanmıştır. Çünkü düşman esareti altına aldığı milletleri hayvan gibi kendi hesabına çalıştırır. Mazlum milletlerin durumu ortada. İşte bu duruma düşmemek için, daha fırsat elde iken, daha düşman yurdu tamamen istilâ etmemişken hazırlanmak, dağınık kuvvetleri bir araya toplamak gereklidir. Ayrıca toplanan bu kuvvetlere talim yaptırarak tanzim etmek gerekir.[28]

28 **Açıksöz Gazetesi**, 5 Ağustos 1920, sayı: 68.

Levent Sahverdi Arşivi

Bildirinin son kısmında ise, Kastamonu'da binlerce, onbinlerce gencin bulunduğu, bunların toplanarak ayrıca kaza ve köylerdeki gençleri de toplayıp, bunlara katmak suretiyle düşmana karşı muntazam bir kuvvetin hazırlanmış olacağı belirtiliyordu. Bu gençler cuma günleri eğitime tabi tutulacak, eğitimleri tamamlandıktan sonra da cepheye gönderileceklerdir. Bu nedenle halkın cuma günleri dükkanlarını kapatarak, bu eğitimle meşgul olmaları gerektiği belirtilmiştir.[29] Ayrıca, eğer bu çalışmalar düzenli bir biçimde yürütülürse bütün savaşlarda şöhret yapan Kastamonulular vatanın savunması için mükemmel bir ordu meydana getirecekler ve bunu bütün cihana duyuracaklardır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Kastamonu işgal bölgesi olmamasına rağmen, Türk vatanını bir bütün olarak gören Kastamonu halkı, vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı uğruna her türlü fedakârlığı göstermiştir. Kadını, erkeği, çocuğu ve yaşlısı ile herkes üzerine düşeni yerine getirmiştir. Aynı zamanda "Kuvâ–yı Milliye"yi desteklemek amacıyla kurulan cemiyetler, gerek halkın aydınlatılmasında, gerekse asker ve mühimmât temininde büyük çabaların kaynağı olmuşlardır. Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek isteyen devlet erkânı ve İstanbul'dan gönderilen silâhlar, büyük bir stratejik öneme haiz olan İnebolu yoluyla, Kastamonu–Ilgaz güzergâhını takip ederek Ankara'ya ulaşmıştır. İşte İnebolu Limanı'na gelen kişiler ve silâh gibi savaş mühimmatının Ankara'ya ulaşmasında hep bu cemiyet üyelerinin cansiperâne çalışmaları sayesinde olmuştur.

29 Aynı yer.

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE'DE MUSTAFA SUPHİ OLAYI

Yrd. Doç. Dr. ADİL DAĞISTAN*

GİRİŞ

Bilindiği gibi, Millî Mücadele yıllarında Anadolu özellikle 1919 yılından 1922 yılı ortalarına kadar, çok yoğun diyebileceğimiz bir şekilde "Sol faaliyet"lere sahne olmuştur. Bu durumun en belli başlı sebebinin o yıllarda adeta kendiliğinden oluşan Türk-Sovyet yakınlaşmasından dolayı olduğu malumdur.

Çok zor şartlar altında girişilen Millî Mücadele hareketinin dış politikasında, Sovyetler Birliği'nin özel bir yeri vardır. Çünkü Millî Mücadele yıllarında, gerek Türkiye gerekse Sovyetler Birliği aynı devletlerle mücadele etmekte idiler. 1917 Şubat'ında meydana gelen "Menşevik" ihtilalini müteakip, aynı yılın Ekim'inde oluşan Bolşevik ihtilâliyle birlikte teşekkül eden Sovyetler Birliği ilk yıllarında, Çarlık Rusya'sının dış politikasını bırakmış ve tam anlamıyla anti-emperyalist bir tutum içine girmişti. Ancak, Rusya'daki bu ihtilâl ve onu takip eden gelişmeler I. Dünya Savaşı'nın son yıllarında meydana geldiğinden, Millî Mücadele liderlerince, Sovyetler Birliği henüz yeterince anlaşılamamıştı. Bununla birlikte, Millî Mücadele'nin liderlerinde hakim fikrin "Rus yardımını temin etmek" olduğu söylenebilir. Çünkü, I. Dünya Savaşı'nın galiplerini bütünüyle karşısına almış olan Millî Mücadele, aynı zamanda içerideki azınlıkların faaliyetleri ve Batı ülkelerince desteklenen Yunan işgali tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

Bu gelişmeler, Türkiye açısından Sovyetler'e yaklaşmak gibi bir zarureti ön plana çıkartırken, Sovyetler açısından da durum pek farklı sayılmazdı. Zira, Sovyet Rejimi bu yıllarda henüz teşekkül etme problemleri içinde bulunduğundan, "ortak düşman" telakki edilen Batı Dünyası'na karşı mücadele etmekte olan Türkiye'yi adeta desteklemek zorunda kalmıştı. Sovyetler

* H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

Birliği, aynı yıllarda, söz konusu Batılı devletlerin reaksiyonlarını üzerine toplamış ve çeşitli cephelerden, gerek Batılı gerekse onların desteklediği devletcikler tarafından tehdit edilme durumundaydı. Kafkas Cephesi'nde ise, İngilizlerin Mondros Mütarekesi'ni müteakip kurdurmuş oldukları devletcikler Sovyet yönetimini tehdit edememekle birlikte, bu yönetime dost bir tavır içinde bulunmuyorlardı[1].

Millî Mücadele yıllarında Türk–Sovyet yakınlaşmasının pek çok sebebi vardır. Ancak, konumuz doğrudan doğruya Türk–Sovyet yakınlaşması olmadığından, üzerinde pek fazla durmayı uygun görmüyoruz[2]. Bununla birlikte, hemen belirtmeliyiz ki, "Millî Mücadele'de Mustafa Suphi Olayı" Türk–Sovyet ilişkilerinin içinde değerlendirilmesi ve o perspektif içinde ele alınması gereken bir konudur.

Mustafa Suphi, Bolşevik propagandayı dışarıdan Millî Mücadele'ye getiren önemli bir kişi olarak değerlendirilmiştir. Nitekim, o günkü durum açısından ele alındığı zaman bu görüşe karşı çıkmak mümkün değildir[3].

I– MİLLÎ MÜCADELE'YE KADAR MUSTAFA SUPHİ: HAYATI – ŞAHSİYETİ – FAALİYETLERİ (1911–1918)

a) Mustafa Suphi'nin Kısa Biyografisi ve II. Meşrutiyet Sonrası Siyasi Faaliyetleri

Mustafa Suphi ve O'nun dışarıdan getirdiği veya getirmeye çalıştığı "Sol anlayış" büyük ölçüde kendisinin şahsiyetiyle alakalı olduğundan , bu-

1 Mondros Mütarekesi'nin ikinci maddesi Kafkaslar ile ilgiliydi. Bu maddeyi istismar eden İngilizler Kafkasları işgal etmişler ve bu bölgede Ermenistan, Gürcistan gibi devletcikler kurdurmuşlardı. Geniş bilgi için bkz. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt I, Ankara 1973, s. 60; Bu dönemde Türk–Sovyet yakınlaşması ve İngiltere'nin politikası için bkz. Paul Dumont, **"L'axe Moscou, Ankara, Les Relations Turco–Sovietiques de 1919 a 1922", Chaiers du Monde Russe et Sovietique**, XVIII, (3), Juillet–Septembre, 1977, s. 165.

2 Millî Mücadele yıllarında, dış politika açısından Sovyetlerin yeri için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyasası**, Ankara 1973, s. 61 vd. Ayrıca; Türk–Sovyet yakınlaşmasının sebepleri için, bkz. Mete Tuncay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, Ankara 1978, s. 95–100; Mehmet Saray, **Atatürk'ün Sovyet Politikası**, İstanbul 1984, s. 19 vd., Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara 1990, s. 430 vd; Misak–ı Mil-li'nin Sovyet Rusya'ya kabul ettirilme girişimleri için bkz. Nejat Kaymaz, "TBMM'de Misak–ı Milli'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu–II", **Tarih ve Toplum**, S. 20, (Ağustos 1985), s. 53–54.

3 Mustafa Suphi Olayı'nı ele alan aşağı yukarı bütün incelemeler bu olayı, Milli Mücadele'ye sol görüşü dışardan getiren veya dışa bağımlılığı kesin olan hareket olarak değerlendirmektedirler. Mete Tunçay, **a.g.e.**, s. 192 vd. Yusuf Hikmet Bayur, "Mustafa Suphi ve Millî Mücadele'ye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar" **Belleten**, sayı 140 (Ekim 1971), s. 587–654; Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, Ankara 1971, s. 35 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

rada O'nun şahsiyetiyle ve yetişmesiyle ilgili bazı bilgilerle konumuza başlamanın yararlı olacağını sanıyoruz.

Mustafa Suphi, 1883 yılında Giresun'da doğmuştur. Babasının memur olmasından dolayı, ilk öğrenimini Kudüs ve Şam'da, İdadi öğrenimini Erzurum'da yaptı. Başarılı bir öğrenci olan Mustafa Suphi, daha sonra, Paris'de Siyasi İlimler Okulu'na gitmiş ve oradaki talebeliği sırasında da Tanin Gazetesi'nin muhabirliğini yapmıştır. M. Suphi, 1910'da l'Ecole libre des Sciences Politiques'i bitirmiş ve bitirme tezi olarak da Osmanlı Ziraat Bankası üzerine bir tez hazırlamıştır[4].

Paris'ten dönen Mustafa Suphi, o dönemin bütün gençleri gibi İttihat ve Terakki'ye katılma taraftarı olmuş, ancak, 1911 kongresini müteakip İttihatçılara muhalif olmuştur.

Nitekim Mustafa Suphi'nin öldürülmesinden sonra eski İttihatçılardan Dr. Nazım, eski Maliye Nazırı Cavit Bey'e 15 Nisan 1921 tarihinde yazdığı mektupta şunları söylüyordu: "Mustafa Suphi'yi elbet hatırlarsın. Selanik'te inikat eden İttihat ve Terakki umumi kongresinde Anadolu'dan murahhas olarak gelmiş ve iktisat nezaretine getirilmiş olduğu için bilâhare bize muhalif bir vaziyet almıştı."[5]

Bab-ı Ali Baskını'ndan sonra başlayan İttihat ve Terakki diktatörlüğü sırasında, yönetime karşı girişilen hürriyet mücadelesi içinde kısmende olsa Mustafa Suphi'yi görmekteyiz. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesine kadar sürecek olan bu dönemde kurulan "Millî Meşrutiyet Fırkası" ve onun yayın organı durumundaki İfham Gazetesi dahilinde de siyasi faaliyetlerde bulunmuş, ancak, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra diğer birçok muhalif gibi o da Sinop'a sürülmüştür. Ancak gerek bu faaliyetlerinde gerekse birlikte faaliyet gösterdiği Millî Meşrutiyet Fırkası'nda solcu ya da sosyalist yön aramak boşunadır. Çünkü, adı geçen fırka açıkça Türkçü ve Turancıdır.[6]

4 Georges Harris, **Türkiye'de Komünizmin Kaynakları**, İstanbul 1976, s. 68–70. Mete Tunçay, **a.g.e.**, s. 192–197. Fethi Tevetoğlu, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler 1910–1960**, Ankara 1967, s. 206 vd., Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.m.**, s. 587–589.; Mustafa Suphi ve faaliyetleri için bkz. Yavuz Aslan, **Türkiye Komünist Fırkasının kuruluşu ve Mustafa Suphi**, (basılmamış doktora tezi, Erzurum Üniversitesi 1995).

5 Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.m.**, s. 588.

6 Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.m.**, s. 589. Mete Tuncay, Mustafa Suphi'nin bu devredeki faaliyetleri için Sosyalist unsurlar bulunmadığını ancak, onun da Dr. Refik Nevzat ve Şefik Hüsnü gibi J. Jaures'in parlak kişiliğinden etkilenmiş olabileceğini söylemektedir. Mete

Levent Şahverdi Arşivi

b) Rusya'ya Geçiş ve Oradaki Siyasi Faaliyetler

Sinop'a sürgüne gönderilen Mustafa Suphi, bir ara yeniden İstanbul'a döndü. Ancak yeniden Sinop'a sürülmesi üzerine kendisi gibi sürgünde bulunan 7–8 arkadaşıyla birlikte bir kayıkla denize açıldılar. Daha sonra silah zoruyla ele geçirdikleri bir yelkenli ile Sivastopol yakınlarına, Haziran 1914'te ulaşmayı başardılar.[7]

Böylece Mustafa Suphi için, hayatının çok önemli bir diğer safhası başlamış oluyordu. Çünkü Rusya'ya siyasi mülteci olarak sığınmış ve bir süre sonra da Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine "düvel–i muhasıma teb'ası" olduğu için Kaluga kentine sürülmüştür. Harp sırasında burada, Türk ırkından çeşitli solcularla temaslarda bulunmuş ve esir düşen Türk askerleri arasında da faaliyette bulunmuştur.[8] Herhalde, Mustafa Suphi'nin "Bolşevik" fikirlerini kabul ederek onlarla işbirliği yapmaya başlaması bu sıralarda olmuştur.[9]

Ekim 1917 Devrimi'nden sonra, Mustafa Suphi Moskova'ya gitmiş ve orada Tatar–Başkırt Devrimcileriyle birlikte Yeni Dünya Gazetesi'ni çıkarmaya başlamıştır. Bu gazete Stalin'in başında bulunduğu Milletler Komiserliği'nin parasıyla çıkarılmıştır. Gazetenin çıkarılış amacı, Rusya'da ve Türkiye'de bulunan Türkler arasında komünizm propagandası yapmaktı. Marksist–Leninist ideoloji işlenecek ve teşkilatlanmalar sonrasında da ihtilâle zemin hazırlanacaktı. Ayrıca Kafkasya'yı işgale başlayan Osmanlı Devleti'ne karşı da bir propaganda yapılmış olacaktı. Mustafa Suphi'nin de bir

---

Tunçay, **a.g.e.,** s. 196; Suphi'nin Fransa dönüşü Sosyalizmin değil, Türkçülük akımının etkisi altında olduğunu O'nun Nevsal–i Milliye'de yayınlanan "Türkçülüğün istikametleri" başlıklı makalesinde açıkca görülmektedir. Özellikle makalesinin sonunda yer alan şu soru iddiamızı doğrular mahiyettedir. "... Türklük şuurunun ehemmiyetini inkar edecek kimse kaldı mı?" Bkz. **Nevsal–i Milli,** 194; **Aydınlık Dergisi** (Aralık 1968), s. 162; Bulgar Yazar Şişmanov, Suphi'nin Pa-ris'te sosyalist olduğunu yazmakta, ancak bir belge sunamamaktadır. Bkz. Dimiter Şiş-manov, **Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi (1908–1965),** İstanbul 1990, s. 109.

7 Suphi ve arkadaşlarının maceralı yolculuğu için bkz. Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele,** İstanbul 1956, s. 550 vd.

8 Birinci Dünya Savaşı esnasında 60.000 kadar Türk Ruslar'a esir düşmüştür. Ayrıca Karadeniz sahilleri ahalisinden binlerce kişinin Novorossiyk, Odesa ve diğer Rus şehirlerinde çalıştıkları tahmin edilmektedir. Ayrıca İttihat ve Terakki Rejimine muhalif bir miktar siyasi mültecinin de Rusya'da bulunduğu sanılmaktadır. Bkz. Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.,** s. 440 vd.

9 Georges Harris, **a.g.e.,** s. 75; Suphi'nin burada faaliyetleri için ayrıca bkz. Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.,** s. 554 vd; **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi, SSCB, Bilimler Akademisi,** (Çev. A. Hasanoğlu) İstanbul 1979, s. 56. Burada Suphi'nin sürgün hayatı sıralarında yine aynı yerde sürgünde bulunan Rus Sosyalist ve Bolşevikleriyle temasa geçmesi ve Bolşevik fikirlerden etkilenmesi bu sırada olduğu iddia edilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

İttihat ve Terakki düşmanı oluşu, Rus Sovyet Hükümeti'nin bu düşmanlıktan azami ölçüde faydalanmasını sağlayacaktı. Nitekim Suphi Osmanlı Türkçesi'nde yayınlanan bu gazete aracılığıyla Türkiye'deki İttihat ve Terakki Hükümeti'ni hedef almıştı.[10]

Mustafa Suphi, 25 Temmuz 1918'de Moskova'da Türk Sol Sosyalistleri I. Kongresi'nin toplanmasına ve Moskova, Kazan, Samarra, Saratov, Rezan, Astrahan gibi merkezlerde Türk komünist teşkilâtları kurulmasına yardım etmiştir. Kasım'da Moskova'da düzenlenen Müslüman Komünistler Birinci kongresine gitmiş ve burada Stalin'in başında bulunduğu Milliyetler Halk Komiserliği'ne bağlı olarak kurulan "Doğu Hakları Merkezi" bürosunun Türk seksiyonu başkanı olmuştur. Bundan sonra 1918 Aralık ayında Petrograd'da yapılan Milletlerarası Devrimciler toplantısına ve 1919 Mart'ında yine Moskova'da toplanan III. Enternasyonal'in ilk kongresine Türkiye delegesi olarak katılmıştır[11].

Böylece, Mustafa Suphi faaliyet temposunu artırdıkça Stalin'in gözüne daha çok girdi. Komünist hiyerarşisindeki önem ve itibarı da böylece arttı. İslâm bürosundaki bir kısım yüksek rütbeli kişilerin muhtariyetçilik iştiyâkına kapıldıkları zaman bile, Kremlin'in o tarihlerdeki çıkarlarına sadakati, O'nun Sovyet iktidarındaki yerini pekiştirdi.

Mustafa Suphi, Rus Komünist Partisi'nin müslüman teşkilâtları merkez bürosuna seçilmesiyle doğunun kapitalist sistemini; "Aşil'in Topuğu" olduğu tezini ilk defa açıklamaya başladı. Suphi'nin kanaatine göre, "Doğu, sömürgesi efendilerine karşı ayaklanıp başkaldırmakla, Batıdaki sınai ülkeleri hammaddeden yoksun kalacak ve dolayısıyla, kapitalist sistem kendiliğinden alaşağı edilecekti". Bu itibarla Suphi'ye göre, Doğu'da ihtilâl "yalnız Doğu'nun Avrupa emperyalizminden kurtarılması için değil, Rus ihtilâli'nin

10 Mustafa Suphi'nin Yeni Dünya'da çıkan İttihat ve Terakki'yi hedef alan yazısı için bkz. Ayşe Şen (Çeviren), "Cenuptaki Türk Yoldaşlarına, Türk Kardaşlarına", **Tarih ve Toplum**, VII/37 (Ocak 1987), s. 37 vd.; Akdes Nimet Kurat, Yeni Dünya'nın Rusya'nın çeşitli bölgelerinde bulunan Türk askeri esirleri arasında ücretsiz dağıtıldığını, başka Türkçe gazete bulunmadığından rağbet gördüğünü, bazı Türk askerlerinin "Kızıl Kıt'a"lara katıldıklarını; fakat esas itibariyle Türk esirlerinin bilhassa Türk subaylarının Bolşevik propagandasına katılmadıklarını yazmaktadır. Bkz. Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**, s. 440. Burada Yeni Dünya'nın yayınlarından Osmanlı Devleti'nin rahatsız olduğunu belirtmek durumundayız. Nitekim Moskova'daki Osmanlı Elçisi Galip Kemali Bey, Mustafa Suphi'yle görüşüp Türkiye Hükümeti aleyhine yaptığı faaliyetlerden vazgeçirmek istemiş, ancak başaramamıştır. Bu teşebbüs için bkz. Galip Kemali Söylemezoğlu, 30 senelik hatıralarının 3. cildi, İstanbul 1953, s. 39 vd.

11 Georges Harris, **a.g.e.**, s. 76 vd.

Levent Sahverdi Arşivi

desteklenmesi için de gerekiyordu."[12]

II. MİLLLİ MÜCADELE'NİN BAŞLANGICINDA SOVYETLERİN DOĞU POLİTİKASI VE MUSTAFA SUPHİ'NİN TUTUMU

a) 1920 Bakü Kongresi ve Anadolu Solculuğu ile Temasları

Rusya'daki Müslüman Komünistler ile yakın temasları ve işbirliği Mustafa Suphi'yi Anadolu'ya geçip orada sol faaliyetleri teşkilâtlandırarak memleketi ele geçirmek fikrine itiyordu. Bu sebeple, 1919 yılında Kırım'a geçti ve burada Millî Fırka ile yeraltı faaliyetlerine girişti. Kırım İslâm bürosunu kurarak, Türkçe olarak, "Yeni Dünya" gazetesini yayınlamaya devam etti. Fakat bundan kısa bir süre sonra, Denikin kuvvetleri 1919 baharında Kırım'ı tekrar ele geçirince, Suphi ile yoldaşları önce Odesa'ya ve oradan da Türkistan'a kaçtılar. Burada, "Beynelmilel Şark Tebligat Şura'sını" kurdular. Komünist örgütleri esaslı bir şekilde yeniden düzenledikten sonra, Suphi burada bir Türk Kızıl Ordusu da meydana getirdi. Türkistan'da bu işlerle uğraşırken Azerbaycan'da Sovyet Devrimi yapılması üzerine Suphi ve çevresi Bakü'ye taşınmıştır (27 Mayıs 1920). Burada var olan Türkiye Komünist Partisi'ni denetimi altına aldı. Söz konusu parti, 1920 yazında Millî Mücadele döneminde ihtiyaç duyulan Bolşevik yardımını temin etmek ve bolşevik Rusya ile iletişim sağlamak için kurulmuştu.[13] Bu amaçla, Dr. Fuat Sabit ve Dr. Ömer Lütfü daha 1919 sonbaharında Kazım Karabekir Paşa tarafından Bakü'ye gönderilmişlerdi[14]. Yine Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa ve Küçük Talat, Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı ile aynı amaçla, Eylül 1919'da Azerbaycan'a gönderilmişlerdir[15]. Ayrıca Karakol Cemiyeti de Baha Sait'i Bolşeviklerle temas kurması amacıyla Bakü'ye göndermişti.

Ortak amaçları, Millî Mücadele'ye yardım sağlamak için Bolşeviklerle temas kurmak olan bu gruplar, Azerbaycan komünistlerinin de yardımıyla Bakü'de Türk Komünist Fırkası'nı kurmuşlardır[16].

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi Parti'nin temelde komünistlikle bir ilgisi yoktur. Bakü'ye gelir gelmez bu durumu farkeden Mustafa

12 Georges Harris, **a.g.e.**, s. 76 vd.
13 Kamuran Gürün, **Türk–Sovyet İlişkileri**, Ankara 1991, s. 19.
14 Feridun Kandemir, **Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası**, İstanbul 1966, s. 25; Kazım Karabekir, **a.g.e.**, s. 334 vd.
15 Fethi Tevetoğlu, "Millî Mücadele'nin Gizli Kuruluşlarından Karakol Cemiyeti", **Türk Kültürü**, VIII/95 (1969–1970), s. 757.
16 Fethi Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 280.

Levent Şahverdi Arşivi

Suphi, partiyi İttihatçılardan temizleyerek duruma el koymuştur. Derhal Merkez Komitesi'ni değiştirerek, üyeliklerine Türkistan'dan getirdiği kendi adamlarını yerleştirdi. Ayrıca parti üyelerini bilinçlendirmek için bir de okul açtı. Propaganda faaliyetlerine hız vererek "Yeni Dünya" gazetesinin Anadolu'da yaygın bir şekilde dağıtılmasına özen gösterdi[17].

Eski İttihatçılardan temizlenen ve yeniden kurulan artık doğrudan doğruya Türkiye işleriyle ilgilenen bu partinin çalışmaları "kitabet" ve "maliye" hariç dört dal etrafında şöylece toplanmıştı:

I) Teşkilât, II) Tebligat, III) İstihbarat, IV) Harbiye.

Mustafa Suphi ve çevresi, bir kısmı halâ Rusya'da bulunan I. Dünya Savaşı'nın Türk savaş tutsaklarını Bakü'de bir Türk Kızıl Ordu birliği halinde teşkilâtlandırmış ve Türkiye'ye göndermek istemiştir[18].

Bu dönemde II. Kızıl Ordu Komutanlığına bağlı bulunan bu birliği 1921 Şubat'ında teftiş eden Ali Fuat Cebesoy, 1200 kadar erin Bolşevik prensiplerinin tamamen cahili bulunduğu, fakat milliyetçilerin davası uğrunda çarpışmak üzere Anadolu'ya dönmeye can attıkları sonucuna varmıştı. Gerçekten, Cebesoy, bir süre sonra, birlik Anadolu'ya dönünce mensuplarının Batı cephesinde sadakatli ve liyakatli bir şekilde vazife gördüklerini belirtir.

Birlik Anadolu'ya gelince dağıtılıp o sıralarda yeni düzenlenmiş olan Türk Muvazzaf kuvvetlerinin içinde eriyerek komünist oluşumlu hüviyetlerinin bütün izleri silinip gitmiştir.

b) Sömürgeler ve Geri Kalmış Ülkelerle İlgili Lenin'in Tezleri ve Mustafa Suphi Çevresinin İdeolojik Yönü:

Lenin'in sömürgeler ve geri kalmış ülkelerle ilgili tezleri, III. Enternasyonal'in II. Kongresi'nde (21 Temmuz – 6 Ağustos 1920) uzun uzadıya tartışılmış ve değişikliklere uğramış olmakla birlikte, anılan kongreden önce ve sonra hemen Lenin'in onlara verdiği ilk biçimde uygulanmıştır. Bu tezlerin konumuzu ilgilendiren II. tezin beşinci bölümü şöyledir:

"Geri kalmış memleketlerde burjuva–demokrat şivesinde bulunan azatlık hareketlerini komünizma rengine boyamaya karşı kat'i surette mübareze etmek lâzımdır. Komünist beynelmileli geride kalan memleketlerde ve müstemlekelerde burjuva–demokrat millî hareketlere şu şart ile arka çıkmalıdır

17 Georges Harris, **a.g.e.**, s. 82; Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s. 38. vd.
18 Mete Tuncay, **a.g.e.**, s. 205.

Levent Şahverdi Arşivi

ki, komünistlikleri sözle olmayan gelecek proleterya fırkalarının unsurları birleşsinler ve öz vazifelerine fikir vermek için terbiye olsunlar. O vazife kendi milletleri içindeki burjuva-demokrat hareketiyle çarpışmaktan ibarettir. Komünist beynelmilel, müstemlekelerin ve geride kalmış memleketlerin burjuva-demokratlarıyla muvakkat ittifakta yürümelidir; fakat onlara karışmamalıdır. Ve en iptidai şekilde bile olsa proleterya hareketinin istikbalini daima muhafaza etmelidir."[19]

Bu tezin o sıradaki Türkiye için anlamı şudur: Mustafa Kemal'in başkanlık ettiği kurtuluş hareketi bir burjuva-demokrat hareketi olduğundan ona komünist rengi verilmesine yanaşılmamalıdır. Batılı devletlerle savaşında ona yardım edilmelidir. Şu şartla ki, oda gerçek, yani, komüntern yoluyla Moskova'ya bağımlı bir komünist partisinin kurulmasına razı olsun. Bu partinin öz vazifesi de Mustafa Kemal'in yönettiği akımla çarpışmak olmalıdır.

Bolşevikler'in Doğu politikasının genel bir değerlendirmesini yapmamız gerekirse: 1920 yılı içerisinde, biri Moskova'da diğer ikisi Bakü'de olmak üzere Türkiye'yi yakından ilgilendiren üç kongre yapılmıştır.

Birincisi Moskova'da yapılan Üçüncü Enternasyonal'ın ikinci Kongresi, ikincisi Bakü'de yapılan Doğu Halklarının birinci kongresi, sonuncusu ise, yine Bakü'de yapılan Türkiye Komünist Teşkilatı'nın birinci kongresidir. Doğu Halklarının birinci kongresi (1-7 Eylül 1920) hemen öncesinde Bolşevikler, Rusya içerisinde duruma hakim olmaya başlamışlar ve artık dış dünyaya bolşevizmi ihraç etme zamanının geldiğine inanmışlardır.

Bu amaçla Batı ve Doğu ülkeleri olmak üzere iki farklı politika izlemişlerdir. Zira Dünya pazarlarına hakim olan Batı, sanayileşmiş, bunun sonucunda büyük bir işçi sınıfına sahip olmuştu. Ayrıca batının her yerinde sosyalist partilere rastlanmaktadır. Dolayısıyla burada izlenen politika bu partileri ihtilâlci bir yapıya dönüştürmek olacaktır. Bu amaçla 1919'da Moskova'da Üçüncü Enternasyonal Merkezi kurulmuştur.[20]

Doğu'da ise bunların tam tersi ne sanayi, ne büyük bir işçi sınıfı, ne örgüt, ne de sosyal bilinç vardı. İşte bu farklı yapı ve bölge için izlenecek politikayı belirlemek üzere Doğu halkları temsilcilerinin biraraya getirilmesi düşü-

19 Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.m.**, s. 600.

20 Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, İstanbul 1972, C. 3, s. 541.

Levent Şahverdi Arşivi

nülmüştür. Böylece emperyalistlere karşı verilen savaşta, Sovyet Hükümeti'nin Doğu Halklarının yanında olduğu gösterilmiş olacaktır. Müttefik olarak kazanılan Doğu ile Batı tehdit edilecektir.[21]

Cebesoy, Kongrenin amaçlarıyla ilgili olarak özetle şunları yazmaktadır.

1– Cepheden ve garp hudutlarından Avrupa'ya sirayet ettirilemeyen inkılâp hareketini şarktan ve müstemlekelerden sokmak.

2– Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Enternasyonal'e mukabil köylü ve amelê hukukunu tanıdığını cihana ilan etmek.

3– Şark milletlerinin kendileriyle beraber olduğunu Avrupalılara göstermek.

4– Şark milletlerini ihtilâle, kıyama davet veya mecbur etmek.[22]

Sovyetlerin, büyük önem verdikleri Doğu Halkları Kongresi'ne Türkiye'den delege gönderilmesi için TBMM Hükümeti'ne resmen müracaat etmediği, doğrudan doğruya halka kongreye çağrı bildirisi dağıttığı görülmektedir. Ağustos 1920'de Trabzon'a ulaşan bu bildiri ile doğrudan Türk halkına sesleniliyordu. Bu bildiri 8 Ağustos 1920 de 3. Kafkas Fırkası Kumandanı Rüştü Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiştir.[23] Doğu Halklarının Birinci Kongresi'ne Türkiye'den 235 civarında delegenin katıldığı ve bunlara gidişlerinde bir miktar paranın dağıtıldığı bilinmektedir.[24]

Türkiye'nin temsilcisi olan TBMM'nin devre dışı bırakılmış olması, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından tepki ile karşılanmıştır. Nitekim 14.8.1920'de TBMM'de yaptığı konuşma ile tepkisini şöyle ifade etmiştir.

"... Biz kongrelere de gideriz. Her tarafa gideriz, herşeye iştirak ederiz. Yalnız biz ederiz. Millet gider, yani yalnız milletin mümessillerinden mürekkep olan Meclis gider ve yapılması lazım gelen şeyi o yapar... Bakü'deki kongre gayri resmidir. O resmi olsa idi, tabii Millet Meclisini davet ederdi."[25]

---

21 Cosroe CHOQUERİ, **Bakü Kongresi**, Çev.: Yuluğ Tekin Kurat, Ankara 1984, s. 1.
22 Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s. 39. vd.
23 **Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE)**, s. 6/2, 865, D.2/56, Kl.849, F. 23–2.
24 Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, **Trabzon'un Yakın Tarihi,** Trabzon 1986, s. 62.
25 **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. III (14.8.1336/1920), s. 210; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I–III**, Ankara 1989, s. 102.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi TBMM Hükümeti bu kongreye resmen davet edilmemişti. Bu durumda TBMM Hükümeti'nin kongreye resmen delege göndermesi düşünülemezdi. Ancak diğer Doğu Halklarından çok Türkiye'yi ilgilendiren ve TBMM Hükümeti'nin, Sovyet Rusya'nın yardımına ihtiyacı olduğu bu kritik dönemde ilgisiz kalması da düşünülemezdi. Kongrede olup biteni ve Sovyet politikasının ne yönde geliştiğini görmekte oldukça önemliydi. Bu nedenlerle TBMM Hükümeti temsilcisi olarak, Moskova'da bulunan Dr. İbrahim Tali Bey, Türkiye adına gözlemci olarak katılmaya memur edilmişti.[26]

Diğer taraftan TBMM Hükümeti, kendi bilgisi doğrultusunda, kendi amaç ve siyasetleri için çalışacak kişileri göndermeyi planlamış ve bu organizasyonla ilgili olarak Karabekir Paşa'yı görevlendirmiştir. Paşa, sivil olarak tertib ettiği bir heyeti görevlendirdiğini belirtmektedir.[27]

III) MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE TEMAS KURMA ÇABALARI VE ANADOLU'YA GEÇİŞ

a) Mustafa Kemal Paşa'nın Mustafa Suphi ve Arkadaşları Hakkındaki Düşünceleri

Daha önce de bahsedildiği gibi, Bakü kongresine TBMM Hükümeti adına İbrahim Tali Bey gözlemci olarak görevlendirilmişti. Tali Bey Moskova'dan Bakü'deki gelişmelerle ilgili şu raporu gönderiyordu:

"Bakü Kongresi'nin mukarreratı gerçi ilan edilmediyse de komünist mahfilindeki efkara nazaran, garp cephesinde işlerin hitamından sonra Vrangel işini hal ve bazı işlerden sonra Ermeni ve Gürcistan'da komünist idare tesisine teşebbüs edeceklerini ve artık ondan sonra Türkiye ile ciddi meşgul olacakları fikir ve kanaatı vardır. Yani ellerinden gelirse kendileri memlekete girip, komünist idareyi tesis hırsındadırlar. Bu hususta pekte iştahlılar vardır..."[28]

Tali Bey ve TBMM Hükümeti'nce gizli olarak görevlendirilen diğer şahıslardan gelen raporların, TBMM Hükümeti'nin Sovyet Rusya'ya komünizm rejimine ve Anadolu'daki komünist faaliyetlere karşı siyasetini belirlemesinde büyük etkisi olmuştur.

---

26 Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s. 22, Tali Bey, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a çıkanlardan biridir.

27 Kazım Karabekir, **a.g.e.**, s. 807; Gönderilen onbir kişinin isimleri için bkz. **ATASE**, A. 6/2865, Kl. 849, D. 2/56, F. 30.

28 **ATASE**, A.1/4280, Kl. 549, D. 16–A–A/4, F. 6–3.

Levent Şahverdi Arşivi

TBMM Hükümeti için temel amaç, Sovyet Rusya'dan yardım sağlamaktı. Bu amaç doğrultusunda Türkiye Komünist teşkilâtının aracılığından yararlanılmak istenmiştir. Başka bir ifadeyle 19 Temmuz 1920'de Doğu Halkları kongresi sonuundan, Türkiye ile ilgili işlerde yetki verilen Mustafa Suphi ve arkadaşlarından bu amaçla faydalanılması düşünülmüştür.[29] Bu nedenle Türkiye Komünist Teşkilâtı tarafından Anadolu'ya gönderilen Süleyman Sami, Salih Zeki gibi Türkiye Komünist teşkilâtı önde gelen üyelerinin Anadolu'da teşkilâtlanma ve ajitasyon çalışmalarına göz yumulmuştur.[30]

Bu gelişmeler Mustafa Suphi'yi oldukça umutlandırmıştı. Özellikle Türkiye'ye göndermiş olduğu temsilcilere gösterilen ihtimam Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği mektup ve Kazım Karabekir Paşa'nın ılımlı yaklaşımları Mustafa Suphi'nin umutlarını daha da artırmıştı. Amacı, önce memleketin emperyalist istilâsından kurtulması daha sonra ise Türkiye'de sosyal değişmeler için zemin hazırlamaktır.

Mustafa Kemal Paşa cephesine gelince, daha 1919 yılında Kuva-yı Milliye olayını açıklarken, komünizmin Türkiye'de yerleşme, uygulama meselesini de açıklamıştır. Buna göre, "bizim memleketimizde bu doktrinin hiçbir şekilde yeri olamaz. Dinimiz, adetlerimiz ve aynı zamanda sosyal bünyemiz tamamiyle böyle bir fikrin yerleşmesine müsait değildir,"[31] demektedir.

Dolayısıyla Mustafa Suphi'nin Türkiye'de komünist bir rejim kurması mümkün gözükmemektedir.

Bunlara rağmen Mustafa Kemal Paşa ile Mustafa Suphi'nin İttihatçılar ve Ermeni meselesiyle ilgili konularda bütünüyle hem fikir olduklarını söyleyebiliriz. Çünkü, bu yıllarda Enver Paşa'nın Anadolu'ya gelerek Milli Mücadele'nin başına geçeceği yolunda söylentiler ve faaliyetler söz konusu idi.[32] Mustafa Suphi'nin ise eskiden beri İttihatçı düşmanı olduğunu önceki konularda açıklamıştık.

29 Görevli bir Türk subayı Mustafa Suphi hakkında "Türkiye İştirakyun Teşkilâtı Reisi Mustafa Suphi Yoldaş ile görüştüm. Bilhassa Lenin'in itimadını kazanmış olan bu zatın Rusların kendisine itimadı dolayısıyla şark aleminde de oldukça nüfuz sahibi olduğu söyleniyor. Moskova Hükümeti tarafından tayin edilmiş ve suret-i sarfı doğruca kendisine ait olan dolgun bir bütçesi varmış..." Rapor için bkz. **ATASE**, A.1/4282, Kl. 586, D.115/35, F.4.

30 Mustafa Suphi tarafından Anadolu'ya gönderilen şahıslar ve faaliyetler için bkz. Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s. 44 vd, Fethi Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 221 vd. İleri, **a.g.e.**, s. 145 vd.

31 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C. IV, s. 78–79.

32 Enver Paşa'nın Anadolu'ya gelme isteğiyle ilgili olarak bkz. Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, Ankara 1972, s. 261 vd. Sovyetler'in Türkiye ile ilgili politikalarında Mustafa Suphi ve Enver Paşa'yı kullandıkları kanaatindeyiz. Nitekim Rus Sovyet liderleri, Enver

Levent Sahverdi Arşivi

b) Anadolu'ya Geçiş ve Mustafa Suphi'nin Sonu:

Mustafa Suphi Bakü'de teşkilâtını kurduktan sonra TBMM Hükümeti'yle, özellikle, Türkiye'ye gönderdiği elçiler vasıtası ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

Mustafa Suphi Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın kuruluşundan itibaren, Türkiye'ye gelerek, işçi ve köylüyü teşkilatlândırıp halkı isyana teşvik etmek amacındaydı. Yani Lenin'in Rusya'da yaptığını o Türkiye'de gerçekleştirmek istiyordu. Nitekim Moskova Büyükelçisi atanan Cebesoy, Mustafa Suphi ile görüşmüş ve intibalarını şöyle belirtmiştir: "Mustafa Suphi şöhret ve ihtiras peşinde koşan zeki, kurnaz ve azim sahibi" bir insandır. "... Birgün gelip Türkiye'nin Lenin veyahut Stalin'i olması ihtimalini hatırından geçirdiği muhakkaktır. Hariçteki İttihatçıların memlekete girmemeleri ve dahilde İttihat ve Terakki Fırkası'nın her ne surette olursa olsun ihya edilmemesi hakkındaki Mustafa Kemal Paşa'nın nokta–i nazarına tamamiyle iştirak ediyordu... Memleketimize III. Enternasyonal'in hakiki bir komünist elçisi gibi girmek istediği ilk nazarda anlaşılıyordu."[33]

Mustafa Suphi'nin Ali Fuat Cebesoy'la Kars'da görüştüğü bu sıralarda O'nun Ankara'ya gelmemesi hükümetçe kararlaştırılmış bulunuyordu. Bu karar hemen Kazım Karabekir Paşa'ya bildirilmişti.[34]

Mustafa Suphi ve arkadaşları Türkiye'de bir Sovyet hükümeti kurmayı düşünmüşlerdir. Bunun için de serbestçe propaganda ve teşkilâtlanma yapmaları gerekmekteydi. Ancak Anadolu'da TBMM Hükümeti ve bunun başkanı Mustafa Kemal Paşa vardı. Onun müsaadesi olmadan bunun gerçekleşmesi imkânsızdı. Mustafa Suphi'nin bu gerçeği bilmemesi düşünülemez. Ancak TBMM ile Sovyet Rusya arasında kurulacak ilişkilerde yetkili olan Mustafa Suphi, Sovyet yardımı karşılığında Türkiye'de rahatça propaganda ve teşkilatlanma yapabileceğini düşündü.

Bu düşünce ile Mustafa Suphi ve arkadaşları Anadolu'ya gelmişlerdir. Burada üzerinde tartışılan konulardan biri gelmelerine müsaade verilip verilmediğidir. Genel kanı, TBMM Hükümeti tarafından böyle bir iznin veril-

---

Paşa'nın Doğu Halkları üzerindeki nüfuzundan faydalanmak üzere Bakü'deki Doğu Halklarının Birinci Kongresine Enver Paşa'yı getirmişler ve önem vermişlerdir. Bu davranış elbette Mustafa Suphi'yi tedirgin etmiştir.

33 Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s. 51. vd.

34 Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s. 642.

Levent Sahverdi Arşivi

diği hatta davet edildiği yolundadır. Ancak elimizde izin verildiğine dair bir belge yoktur. Daha çok hatıralara veya Mustafa Kemal Paşa'nın yazdığı 13 Eylül 1920 tarihli mektubun yorumlanmasına dayanmaktadır. Açıklık getirmesi bakımından mektubu aynen yazıyoruz.

"Bakü'da Türkiye iştirakyun Komitesi Hey'et–i Merkeziye Reisi Mustafa Suphi Bey ve Azadan Mehmet Emin Yoldaşlara,

Süleyman Sami yoldaş vedaatiyle gönderdiğiniz 15 Haziran 1920 tarihli mektubunuzu aldım. Milletimiz kendisini hiçbir suretle temsil etmeyen İstanbul Hükümeti'nin kabul eylediği şerait–i sulhieyi reddetmiştir. Ek seriyet–i azimesi rençber ve köylüden müteşekkil olan milletimiz Garbın emperyalizm ve kapitalizm mahkumiyetinden kendini kurtarabilmek için bunlara karşı müttehid olarak mücadele ve mübarezeye karar vermiştir ve bu kararını tatbik etmektedir.

Türkiye Iştirakyun Teşkilatınında aynı kanaat ve gaye ile çalışmakta olmasını büyük bir memnuniyetle telakki ettik.

Milletimiz Ankara'da vücuda getirdiği Büyük Millet Meclisi ile mukadderatına bizzat ve istiklal–i tam dairesinde vaz'iyed etmiştir. Işbu halk hükümetini vücuda getiren teşkilâtlarımızın köyden itibaren nahiye, kaza, liva ve vilâyet merkezlerine kadar her yerde halk tarafından intihap olunmuş birer hey'et–i idaresi vardır ve bu teşkilât Büyük Millet Meclisi Riyasetine merbuttur. Işbu teşkilât mütarekeyi müteakip Anadolu ve Rumeli Müdafa–i Hukuk Cemiyeti namı altında vücuda getirilmiş bir teşkilâttır. Bugünkü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti işbu teşkilâttan doğmuştur ve binanaleyh Sovyet teşkilât–ı idariyesiden farksızdır. Içtimai inkılâp dahi safahat–ı lazimesini geçirmekte olup bu inkılâbı halktan doğmuş olan Büyük Millet Meclisi sevk–ü idare etmektedir.

Gerek şahsen ben ve gerekse bütün rüfeka–yı mesaime ekseriyeti rençber ve köylüden ibaret olan milletimizin istiklâlini tesis ve temin gaye–i yeganesini takip etmekteyiz.

Memleket ve milletimiz her taraftan emperyalist ve kapitalistlerin hücumlarına ma'ruz bir halde olduğu gibi fiilen bunlara iştirak eden Istanbul hükümetinin padişahına atfen memleket dahilinde ika' edildiği ifsadat–ı mütemadiyen mütevellid mahalli ihtilâflara da karşı koymak mecburiyetindedir.Binanaleyh milletin Vahdet ve mukavemetini ihlâl edebilecek za-

Levent Sahverdi Arşivi

mansız ve fazla teşebbüslerden tevakke etmek milletimizin halası nokta–i nazarından elzemdir. Bu lüzumu gözönünde bulunduran Büyük Millet Meclisi içtimai inkılâbı sükunetle ve esaslı surette tatbik etmektedir.

Gaye ve prensip itibarıyla bizimle tamamen müşterek olan Türkiye İştirakyun Teşkilâtından maddeten ve manen hakkıyla müstefid olabilmekliğimiz için teşkilâtınızın münhasıran Büyük Millet Meclisi Riyasetiyle te'sis ve muhafaza–i irtibat eylemesi lazımdır. Türkiye dahilinde tatbik edilecek her nev'i teşkilât ve inkılâbat ancak bu kanal vasıtasıyla yapılabilir.

Aynı hedefe yürüyen Türkiye İştirakyun Teşkilâtıyla tamamen tevhidi mesai edebilmek üzere Büyük Millet Meclisi nezdinde selahiyet–i tammeyi haiz bir murahhas göndermenizi ve Büyük Millet Meclisi tarafından Azerbaycan Hükümeti nezdine murahhas olarak Bakü'ye gönderilmiş Memduh Şevket Bey'le te'sis–i irtibat ve tevhid–i mesai eylemenizi rica eder ve bilvesile samimi hürmet ve selâmlarımı takdim eylerim."[35]

Paul Dumont, yukarıda yazılan mektubu açık bir red olarak değerlendirmektedir.[36]

Tevetoğlu ise, benzeri bir yaklaşımla mektubun bir davet çağrısı olarak değerlendirilemeyeceğini, ancak açık bir red'de sayılamayacağını ifade etmektedir.[37]

Mete Tuncay da, Suphi'nin izinli ve çağrılı olarak Ankara'ya gitmeye karar verdiğini belirtirken,[38] G. Harris de "Ethem'in başkaldırması sırasında ve sonraya rastlayan bu kargaşalı günlerdir ki, Mustafa Suphi, merkezini Anadolu'ya nakletmek hususunda Atatürk'ün kendisine vermiş olduğu izni nihayet uygulamaya karar verdi" diye yazmaktadır.[39]

Şevket Süreyya Aydemir de, Mustafa Suphi'nin Türkiye'ye gelişine Ankara'nın izin verdiği görüşündedir.[40]

Yukarıda belirtilen yorumlardan da anlaşılacağı gibi, genel kanı Mus-

35 Rasih Nuri İleri, **Atatürk ve Komünizm**, İstanbul 1970, s. 148 vd.; Mete Tunçay, **a.g.e.**, s. 338; Fethi Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 323.
36 Paul Dumont "Bolşevizm ve Doğu: Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi 1918–1921", **Birikim**, s. 61 (Mart 1980), s. 65.
37 Fethi Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 225.
38 Mete Tunçay, **a.g.e.**, s. 102.
39 Georges Harris, **a.g.e.**, s. 128.
40 Şevket Süreyya Aydemir, "M. Suphi Olayı Hakkında" **Milliyet**, 21 Temmuz 1971.

Levent Sahverdi Arşivi

tafa Suphi'nin Anadolu'ya davet edildiği veya izinli geldiği yönündedir. Ancak burada dikkate alınması gereken durum, o günün şartlarında, yani Türkiye'nin Sovyet Rusya'nın dostluğuna ve yardımına ihtiyacı bulunduğu bu sırada, Mustafa Suphi'nin Türkiye'ye gelme isteği reddedilemezdi. Ayrıca Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yardım etmesinin bir şartı da Türkiye'nin komünist faaliyetlere izin vermesine bağlıydı.

Bu zorunluluk karşısında, TBMM Hükümeti tedbirlide olmak zorundaydı. Nitekim, Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Fırkası Merkezi Heyeti ile Türk Kızıl Alayı'nın Türkiye'ye nakledileceği haberi karşısında, İsmet Paşa, 22 Ekim 1920'de Kazım Karabekir Paşa'ya şu şifre telgrafı çeker.

"Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa Hazretlerine,

Mustafa Suphi Yoldaş'ın Türk Komünist Fırkası'nı memleketimize nakletmekte olduğu malumdur. Haber alındığına göre fırkanın teşkilâtından başka biçare esirlerimizden tav'an veya kerhen teşkil olunmuş bir kırmızı alayı da beraber getirmektedir. Mustafa Suphi'nin mahiyetinde bir kuvvet bulundurmasına katiyen cevaz ve müsaade verilmemesi takarrür etmiştir. Getireceği alayın tarafınızdan doğrudan doğruya emir verilerek, onun maiyetinden ayrılması ve cepheye sevk edilmesi lâzımdır. Bu cihetin suret–i münasibe de veya süret–i cebriye ve katiye de teminini zat–ı alilerinden rica ederiz. Zaten Türkiye Komünist Fırkası Ankara'da bir siyasi fırka olarak alenen teşekkül etmiş olduğundan Mustafa Suphi Yoldaş'ın memleketimiz içinde ancak mezkur fırka dahilinde çalışması mümkün olacaktır. Fırka teşkilâtı hususunda size Meclis Riyaseti'nden ayrıca malumat–ı mufassala verilecektir."[41]

Yukarıdaki telgraftan da anlaşılacağı gibi, Mustafa Suphi'nin bir kuvvetle Anadolu'ya geleceği haberi, Ankara'yı telaşlandırmıştır. Mustafa Suphi ve arkadaşları, Anadolu'ya geldikleri takdirde, Ankara da kurdurulmuş bulunan Türkiye Komünist Fırkası içerisinde çalışabileceklerdi.[42] Yani Hükümetin kontrolu altında bulunacaklardı. Oysa, yukarıda da belirtildiği gibi, Mustafa Suphi için gelen raporlar pek olumlu değildir. Türk komünistlerinin hem Rusya'da kalıp yıkıcı propagandalara devam etmeleri ve hemde Ana-

41 **ATASE**, A. 1/4282, Kl. 589, D. 121–A 16, F. 1.

42 Bu fırka 18 Ekim 1920'de Ankara'da Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurulmuş, amacı gerçek komünist faaliyetleri kontrol altına alma ve önleme vasıtasıdır. Hedef Bolşevikler'den yardım sağlamak, içeride ve dışarıda gelişen Komünist faaliyetleri denetlemektir. Bkz. Fethi Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 303.

Levent Sahverdi Arşivi

dolu'ya gelip burada teşkilatlanmaları sakıncalı görülüyordu. Bu durumu gören Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa'ya şu telgarfı çeker:

"Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa Hazretlerine

Ankara'da komünist ceryanları arzu hilâfındadır. Bakü Türk Komünist Fırkası Reisi Mustafa Suphi'nin bu cereyanları körüklemesi mahzuru varid–i hatırdır. Birdefa kendisini gördükten sonra mütalaa–i devletlerinin işar buyurulmasını rica ederim."[43]

Görüldüğü gibi, Suphi ve arkadaşlarının Ankara'da işleri karıştıracağı endişesi vardır. Suphi ve arkadaşları bu gelişmelerden habersiz, heyeti ile birlikte 28 Aralık 1920'de Kars'a ulaşmıştır.[44] Goloğlu'na göre, Mustafa Suphi ve arkadaşları Kars'ta resmi törenle karşılanmışlar, Halktan sevgi ve ilgi görmüşlerdir. Hatta Kazım Karabekir Paşa emri ile şereflerine ziyafet bile verilmiştir.[45]

Bazı kaynaklar, Mustafa Suphi'nin Kars'ta ortalığı karıştırmaya ve gizli faaliyetlere girdiğini belirtmektedir.[46] Kanaatimizce Suphi'nin böyle bir faaliyet içinde olması biraz zordur. Zira kendisine Mustafa Kemal Paşa tarafından daha önce (13 Eylül 1920) yazılan mektupta, Türkiye'de herşeyin yalnız TBMM tarafından yapılabileceği konusunda kesin tavır belirtilmişti. Ayrıca Kazım Karabekir Paşa'nın tamamen kontrolü altında olan bir bölgede, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının gizli faaliyetlerde bulunmaları oldukça zordur.

Aslında Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Suphi ve arkadaşlarını Ankara'ya göndermek düşüncesindedir. Böylece Anadolu dışında macera peşinde koşmamaları sağlanacak ve TBMM Hükümeti'nin gözetimi altında bulunacaklardı. Ne varki, Mustafa Kemal Paşa, daha önce belirttiğimiz endişelerinden dolayı, Ankara'ya girmelerinin engellenmesini istiyordu.

Bu durum karşısında, Karabekir Paşa'nın önünde iki yol vardı. Ya bunları Anadolu'nun emin bir köşesinde gözetim altında tutacak; ya da sınır dışı edecekti. İkinci yol daha uygundu, fakat Sovyet heyetinin gözü önünde böyle bir faaliyet zarar verebilirdi. O'nun için önce Erzurum'a gönderilecek ve bura-

43 **Çankaya Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, A: 111–7, D. 18, F. 221.
44 Kazım Karabekir, **a.g.e.**, s. 868.
45 Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s. 35.
46 Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.m.**, s. 638.

Levent Sahverdi Arşivi

da halkın aleyhte tezahüratı ile karşılaşacaklar, böylelikle Mustafa Suphi ve heyeti halkın tepkisi karşısında zorunlu olarak sınırdışı edilmiş olacaklardı.[47]

O dönemde Erzurum Mebusu olan Durak Bey, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Erzurum'da maruz kaldıkları tepkiyi şöyle anlatır:

"Efendiler, Erzurum ahalisi lâzım gelen tedabiri ittihaz etti ve Mustafa Suphi ve avanesi Erzurum'a geleceği zaman, halk dükkânlarını kapadı... trene bindirip kovdular."[48]

Erzurum'da halkın galeyan ve hakaretleri ile karşılaşan Mustafa Suphi ve arkadaşları, önceden hazırlanan plan gereği, halkın saldırısından korunmaları gerekçesi ile şehire sokulmayarak, Trabzon'a yollanmışlardır.

Bu gelişmelerden anında haberdar edilen Mustafa Kemal Paşa, ayrıca Erzurum Valisi Hamit Bey'e gönderdiği yazıda, Mustafa Suphi heyetinde kaç kişi bulunduğunu, bunların Mustafa Suphi ile gönderilip gönderilmediğini sormuştu.[49]

Hamit Bey, cevabında; "Mustafa Suphi zevcesiyle onyedi arkadaşı beraber gittikleri ve Trabzon'a kadar güzergâhta bulunan bütün merakizde aynı akibete düçar oldukları maruzdur."[50] Şeklinde bir cevap vermiştir.

Anlaşılacağı gibi Suphi ve heyetinin tamamı Erzurum'dan Trabzon'a gönderilmiştir.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarını karşılamak üzere Trabzon'daki Rus Sovyet Hükümeti Konsolosu Bagirov[51] da hazırlık yapmış, 28 Ocak günü heyetin gelişini beklemiş; ancak Mustafa Suphi ve heyeti kendisini bekleyenlere gösterilmeden bir motora bindirilerek Trabzon'dan Rus sahillerine doğru yola çıkarılmıştır.

Bu olaydan kısa bir süre sonra, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının akibeti

47 Erzurum'da Suphi ve arkadaşları için yapılan organize tezahürat ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ergün Aybars, "Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi Öldürüşüyle İlgili Görüşler ve Erzurum'dan Trabzon'a Gidişiyle İlgili Belgeler, **A.Ü.DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi,** XIII/241 (1979–1980), s. 96 vd.

48 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C. II, s. 33.

49 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, IV, s. 386, Belge No: 373.

50 Ergün Aybars, **a.g.m.**, s. 99.

51 Sovyet Rusya Hükümeti tarafından Türkiye'ye gönderilen Upmal Angarski heyetinde ateşemiliter olarak bulunan Ali Oruç Bagirov, ATASE, A. A. 1/4280, Kl. 550, D. 22/27, F.1; Kazım Karabekir, **a.g.e.**, s. 387, daha sonra Trabzon konsolosu olarak tayin edilmiş ve Ocak 1921 başlarında Trabzon'a gelerek göreve başlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

hakkında söylentiler çıkmaya ve Mustafa Suphi ve arkadaşlarını götüren motorun battığı şayiaları yayılmaya başlamıştır. Daha sonra bazı kişiler, Mustafa Suphi'leri nasıl öldürdüklerini sağda solda anlatırlarken, motoru Trabzon sahillerinde gördüklerini iddia edenler de çıkmıştır.[52]

Mevcut bilgiler ışığında olayın şöyle cereyan ettiğini söyleyebiliriz: Mustafa Suphi ve 13 arkadaşı, 28–29 Ocak 1921 gecesi, Trabzon iskelesinde bindirildikleri bir motorla Batum'a gönderilmek üzere yola çıkmışlardır.[53] Hemen arkalarından bir başka motorla yola çıkan Yahya Kâhya'nın adamları, Sürmene açıklarında hepsini öldürerek denize atmışlardır.[54]

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmeleri olayında günümüze kadar gelen farklı yorumlar vardır. Şevket Süreyya Aydemir, Küçük Talat'ın bir mektubuna dayanarak olayın düzenleyicilerinin Karabekir, Erzurum Valisi Hamit Bey ve Müdafaa–i Hukuk Cemiyeti üyeleri olduğunu belirtmektedir.[55] G. Harris ise, Yahya'nın koyu Enver Paşa taraftarı olduğunu bu sebeple Mustafa Suphi'yi öldürdüğünü, daha sonra da bu suçtan yargılandığını yazmaktadır.[56] Mete Tunçay olaydan Kâzım Karabekir – Vali Hamit Bey'i sorumlu tutmaktadır.[57] Karabekir, kendisinin öldürttüğü yolundaki şayialar üzerine, hayatımla ve namusumla oynadılar demektedir.[58] Yusuf Hikmet Bayur ise, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Trabzon'daki İttihatçıların emri ile öldürüldüğünü iddia etmektedir.[59] Gologlu'na göre ise, Mustafa Suphi'yi öldürme emrini Ankara vermiştir.[60] Yine Metin Toker de, Sovyet tepkisinin

52 Samih Çoruhlu, "İstiklal Savaşında Komünizm Faaliyeti", **Yeni İstanbul**, (15 Temmuz 1966), Tefrika: 15.

53 ATASE, A–7/3178, Kl. 935, D. 6/1–A, F. 25; Önceki bahisde Erzurum'dan çıkışlarında 18 kişi olarak belirttiğimiz heyetin burada 13 kişiye inmesi şu şekildedir: Heyet'te bulunan Süleyman Sami ve Mehmet Emin Maçka'da gruptan ayrılmışlardır. Daha sonra Trabzon'a geçen bu şahıslar, İttihatçı oluşları nedeniyle daha sonra buradan sınır dışı edilmişlerdir. Bkz. ATASE, A–1/4283, Kl. 1040. D. 130/85–A F. 34–3. Geriye kalan bir kişide Erzurum–Trabzon arasında gruptan ayrılmıştır. Gologlu'na göre bu kişi Abdülkadir'dir. Bkz. Mahmut Gologlu, **a.g.e.**, s. 43. Trabzon'da alıkonulan Suphi'nin eşi de dikkate alınınca 13 kişi rakamının doğru olduğu ortaya çıkmaktadır.

54 Bu heyetle birlikte Trabzon'a gelen Mustafa Suphi'nin eşi Yahya Kahya tarafından "kapatma" olarak Trabzon'da alıkonulmuştur. Bkz. Mahmut Gologlu, **a.g.e.**, s. 45; Ahmet Cevat Emre, "1920 Moskovasında Türk Komünistleri", **Tarih Dünyası**, S. 2 (Ocak 1965), s. 151.

55 Şevket Süreyya Aydemir, "Mustafa Suphi Olayı Hakkında", **Milliyet** (21 Temmuz 19171)

56 Georges Harris, **a.g.e.**, s. 91.

57 Mete Tunçay, "Samim Karagöz'ün Yazısı Üzerine" **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, S. 107 (Mayıs 1989), s. 49.

58 Kazım Karabekir, **a.g.e.**, s. 1076.

59 Yusuf Hikmet Bayur "Mustafa Suphi Olayı", **Milliyet** (12 Haziran 1971)

60 Mahmut Gologlu, **a.g.e.**, s. 46.

Levent Şahverdi Arşivi

göze alınması bakımından cüretli bir teşebbüs olarak değerlendirerek, Ankara'nın bilgisi dahilinde gelişebileceğini ima etmektedir.[61]

Ergün Aybars ise, olayın Ankara'nın bilgisi dışında cereyan ettiğini belirterek, Mustafa Kemal Paşa'nın daima meşruluk ilkesine bağlı kaldığını, ayrıca Sovyet yardımının gerekli olduğu bir dönemde Sovyetleri gücendiremezdi demektedir.[62]

Dr. Samih Çoruhlu imzasıyla yazan Akdes Nimet Kurat ise, daha farklı bir yorumla, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının para için öldürüldüğünü yazmaktadır.Yanlarında 8.000 altın bulunduğunu, Yahya Kâhya'nın ve adamlarının bunu bildiğini ve bu amaçla öldürdüklerini iddia etmektedir.[63]

Yine ilginç bir iddia ise, Mustafa Suphi'nin Galiyev çizgisinde olduğundan dolayı Lenin ve Stalin tarafından öldürtüldüğüdür.[64]

Yukarıda aktarılan farklı görüşlerden de anlaşılacağı gibi, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Yahya Kâhya'nın adamları tarafından öldürüldüğü ortak noktadır. Burada sorun, Yahya'nın bu olayı tek başına mı? Yoksa birisinden emir alarak mı gerçekleştirdiğidir. Olaya karışanların bugün hayatta olmayışları, diğer taraftan bir öldürme emrinin yazılı olarak verilemeyeceği gerçeği, olayın aydınlatılmasını daha da güç hale sokmaktadır. Yine de Mustafa Suphi'nin öldürülmesinden kimlerin menfaati olabilir sorusundan hareketle varılacak sonucun daha sağlıklı olacağı kanaatindeyiz. Bu görüş ışığında farklı görüşlerin kısa bir değerlendirmesini yapalım:

Herşeyden önce Yahya Kâhya'nın bu olayı tek başına yapması imkânsız gözüküyor. Nitekim Suphi olayından bir müddet sonra Yahya Kâhya Trabzon'da karışık işler çevirdiği gerekçesi ile Kâzım Karabekir Paşa tarafından Sivas'a gönderilmiş, ancak ağır ceza mahkemesince suçsuz bulunarak beraat etmesi üzerine Trabzon'a dönüşünde "sanki bütün işlerde ben tek başına mı idim. Daha üstüme varırlarsa herşeyi olduğu gibi ortaya dökerim,"[65] demesi ve bundan bir müddet sonra öldürülmüş olması Yahya'nın bu işte yalnız olmadığını göstermektedir. Ayrıca para veya başka bir sebeple Suphi gibi ünlü birini öldürme riskini tek başına üslenmesi oldukça zor gözükmektedir.

61 Metin Toker "Sağda ve Solda Vuruşanlar", **Milliyet** (11 Mayıs 1971)
62 Ergun Aybars, **a.g.e.**, s. 92.
63 Samih Çoruhlu, "İstiklal Savaşında Komünizm Faaliyeti" **Yeni İstanbul** 15 Temmuz 1966, Tefrika 15.
64 İsmet Bozdağ, "Kemal Tahir'in Söyleşileri", **Milliyet** (14–17 Haziran 1980).
65 Mahmut Gologlu, **a.g.e.**, s. 43; Feridun Kandemir, **a.g.e.**, s. 184.

Levent Sahverdi Arşivi

Mustafa Suphi'nin Sovyetler tarafından öldürtülmesi de oldukça zayıf bir ihtimaldir. Bu görüşü savunanlar, Mustafa Suphi'nin Sultan Galiyev çizgisinde olduğunu yani milliyetçi eğilimler taşıdığını, gelecekte Sovyet Rusya için tehlikeli olabileceğini savunmaktadırlar.[66] Böyle bir yol izlenmiş olsaydı, Türk kitleler üzerinde daha etkili olan Enver Paşa'yı himayelerinde bulundurmamaları gerekirdi.

Mustafa Suphi ile birlikte Türkiye Komünist Fırkası heyetini ortadan kaldırmanın Rusya'nın menfaatine olan bir yönü yoktur. Ayrıca öyle bir niyetleri olsa idi bunu Rusya'da oldukları zaman yapmaları daha doğru olurdu.

Sovyet Rusya'nın Türkiye ile ilişkilerini bozma ve cephe almak gibi bir amaçla yaptıklarını düşünmekte tutarsızdır. Zira Sovyet Rusya'nın Suphi olayına ciddi bir tepki göstermediği Türk–Sovyet ilişkilerine bir etki yapmadığı ortadadır. Nitekim olaydan birbuçuk aydan kısa bir süre sonra 16 Mart 1921'de iki ülke arasında Dostluk Antlaşması imzalanmıştır.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesinden Ankara Hükümeti'ni sorumlu tutan görüşler: Özellikle Çerkez Ethem isyanı ile birlikte Komünistlere karşı başlatılan sertlik ve Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya gelişi ile birlikte başlatılan aleyhte gösteriler gerekçe gösterilmektedir. Kanaatimizce Ankara Hükümeti'nin amacı Mustafa Suphi'yi, Bolşevik Rusya'nın tepkisini de çekmeden sınır dışına çıkartmaktır. Bunun için de, Erzurum'dan Trabzon'a kadar malum tezahüratların yapılması sağlanmış, böylece sınır dışı edilmelerine gerekçe hazırlanmıştır. Şayet Ankara Hükümeti'nin gayesi öldürtmek olsaydı, bu kadar ayrıntıya ve plâna gerek duymadan, daha Trabzon'a ulaşmadan ortadan kaldırtması gerekirdi. Ayrıca bu işi bolşeviklerin en çok olduğu ve Rus konsolosunun bulunduğu Trabzon'da yapmaması gerekirdi.

Ayrıca Mustafa Suphi ve Heyeti Kars'a geldikleri zaman, aralarında dört kişinin Osmanlı Ordusu'nda subay olarak bulunmuş kişiler oldukları anlaşılmıştır. Bunun üzerine Kâzım Karabekir bunları sınır dışı edebilmek için hakiki bir dayanak aramıştır. Erkân–ı Harbiye–i Umumiye Riyaseti'ne asker olupta, siyasetle uğraşanların, temel barış yapılıncaya kadar sınır dışına çıkartılmaları hakkında bir kanun maddesine ihtiyaç duyulduğunu yazmış-

66 Sultan Galiyev ile ilgili olarak bkz. Adnan Sayılgan, **SSCB ve Sultan Galiyev,** İstanbul 1967.

Levent Sahverdi Arşivi

tır.[67] Erkân–ı Harbiye–i Umumiye Reis Vekili Fevzi Paşa, hemen durumu bir tezkere ile Müdafaa–i Mülkiye Vekâleti'ne ileterek, böyle bir kanun maddesi olup olmadığını sormuş ve eğer yoksa suratle meclise teklif edilmesini arzetmiştir.[68]

Görüldüğü gibi, Ankara Hükümeti faaliyetlerinde hukuki bir dayanağa ihtiyaç duymaktadır.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Kâzım Karabekir Paşa ve Hamit Bey tarafından öldürtülmüş olabileceği görüşü de oldukça zayıftır. Herşeyden önce Kâzım Karabekir ve Hamit Bey'in Ankara'nın bilgisi dışında, Türk–Sovyet ilişkilerini de ilgilendirecek böyle bir emri vermiş olmaları mümkün değildir.

Mustafa Suphi'yi öldürttüğü bilinen Yahya Kâhya'nın bizzat Kâzım Karabekir Paşa tarafından tutuklattırılarak, Sivas Askeri Mahkemesi'nde yargılattırılması da Kâzım Karabekir Paşa'nın bu işle ilgisi olmadığını gösterir.

Mustafa Suphi'nin ölümü ile ilgili olarak ileri sürülen görüşlerden biri de İttihatçıların bu işi yaptırtmış olabilecekleridir. Kanaatimizce akla en uygunu da budur. Zira, Mustafa Suphi'nin fanatik bir İttihatçı düşmanı olduğunu, önceki bölümlerde belirtmiştik. Ne var ki Mondros mütarekesi sonrası gelişen olaylar, Mustafa Suphi ve İttihatçıları aynı platformda karşı karşıya getirmiştir. Özellikle Suphi–Enver Paşa çatışması ciddi boyutlardadır.

27 Mayıs 1920'de Bakü'ye gelen Suphi, ilk iş olarak buradaki ittihatçıları tasfiye etmiş ve ilk gizli mücadeleyi başlatmıştır. Yine daha önce belirttiğimiz gibi, Üçüncü Enternasyonal'ın liderleri, hem Türkiye'de ve hem de doğunun diğer müslüman ve Türk memleketlerinde önemli itibarı olan Enver Paşa'yı yanlarına alarak, Doğu halklarının Birinci Kongresi'ne iştirak ettirmişlerdir. Bu olay karşısında Mustafa Suphi Bakü Kongresi esnasında Enver Paşa'ya karşı düşmanca tavır sergilemiştir.[69] Mustafa Suphi'nin burada Enver Paşa aleyhine tezahüratlar yaptırtması ve ona karşı takındığı menfi tavırlar, İttihatçıların Suphi'ye karşı olan düşmanlığını hat safhaya

67 **ATASE,** A–1/4282, Kl. 590, D. 123/37, F. 41–2.
68 **ATASE,** A–1/4282, Kl. 590, D–123/37, F. 41.
69 **ATASE,** A–1/4282, Kl. 558, D. 118/36, F. 26–9

Levent Sahverdi Arşivi

çıkarmıştır. Bunun Trabzon'a kadar yansıması çok doğaldır. Nitekim, Enver Paşa tarafından Anadolu'ya gönderilen Küçük Talat ve Nail Beylerin Enver Paşa'yı Anadolu'ya getirmek üzere Trabzon'da ortamı hazırlamak faaliyeti içindedirler.[70] Bu grubun, İttihatçı olan Yahya Kâhya'yı etkilemiş olmaları doğaldır.

Diğer taraftan, Mustafa Suphi'nin Rusya'ya dönmesi, burada ittihatçıların Türkiye ile ilgili plânını etkileyebilirdi. Çünkü İttihatçılar gerek Türkiye'deki gerekse Rusya'daki faaliyetlerinde Suphi'yi bir engel olarak görmektedirler.

Ayrıca, İttihatçıların yaptırttığına dair şüpheyi artıran bir başka konu da, 16 Mayıs 1921 tarihli, Küçük Talat'ın Halil Paşa'ya yazdığı mektuptur. Burada, Suphi'nin ölümünden Kâzım Karabekir Paşa ve Hamit Bey'i sorumlu tutarken;[71] Aynı Küçük Talat, daha birkaç ay önce Türkiye'ye gelişinde, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının, Türkiye'de iktidarı ele geçirmek için Rusya tarafından Anadolu'ya gönderilmek üzere oldukları konusunda uyarılarda bulunuyorlardı. Şimdi ise Mustafa Suphi'yi korur gözükmesi, Rusya'ya gidiş öncesi komünistlere yaranmak olabilir. Çünkü bu mektubu yolladığı sıralarda TBMM Hükümeti İttihatçılara karşı tedbirler almaya başlamış, Trabzon'a kadar gelen Halil Paşa TBMM Hükümeti'nin emri ile Anadolu'ya sokulmayarak geri gönderilmiştir.[72] Aynı şekilde Küçük Talat'ın kendisi ile birlikte Trabzon'da bulunan diğer İttihatçılar da sınırdışı edilmiştir.

Bu değerlendirmeler sonucunda kesin belgeler bulunmamakla birlikte, diğer ihtimallere göre, İttihatçıların Mustafa Suphi ve arkadaşlarını öldürtmüş olma ihtimalleri daha yüksektir. Böylelikle Enver Paşa'yı Türkiye'ye getirtip iktidarı ele almayı düşündükleri bir dönemde, Rusya'da bu amaçla girişecekleri faaliyetlerde kendilerine engel teşkil edebilecek bir unsuru ortadan kaldırmış oluyorlardı.

Sonuç olarak denilebilirki, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ile birlikte Ankara Hükümeti, gerek Sovyet Rusya gerekse Mustafa Suphi'nin başında bulunduğu Bakü Türkiye Komünist Fırkası ile temaslar kurmuştur. Bunun sonucunda Millî Mücadele'nin Sovyet Rusya tarafından desteklenmesi sağlanmıştır. Bu yönde Türkiye'ye yapılacak yardımlar-

70 **ATASE**, A–1/4283, Kl. 104, D. 139/44–B, F. 12–3.
71 Şevket Süreyya Aydemir, "M. Suphi Olayı", **Milliyet** (21 Temmuz 1971)
72 **ATASE**, A–1/4283, Kl. 1041, D. 139/44–B, F. 5–5.

Levent Sahverdi Arşivi

da Mustafa Suphi ve teşkilâtı tek yetkili olarak gözükmektedir. Bu bir anlamda, Sovyet yardımının bolşevikliğin Anadolu'da uygulanabildiği ölçüde yapılabileceği anlamını taşıyordu. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, başında Mustafa Suphi'den Milli menfaatler doğrultusunda faydalanmayı düşünmüşken, Mustafa Suphi'nin Anadolu'da propagandacıları aracılığıyla ajitasyon ve teşkilâtlanma faaliyetlerine girişmesi Ankara'da endişe uyandırmıştır. Ayrıca, Mustafa Suphi ve teşkilâtı hakkında, Bakü'den gelen raporlar, ki bu raporlar bizzat Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin amaçlı olarak değerlendirdiği kimselerden geliyordu. Bunlar, Mustafa Suphi'nin Türk Kızılordusu teşkil etmeye çalıştığı, Anadolu'ya gelerek hükümet darbesi yapacağı ve Sovyet Hükümeti kuracağı gibi endişe verici raporlardı.

Bu durum karşısında Ankara Hükümeti Mustafa Suphi'nin Ankara'ya getirilerek kontrol altında tutulmasını daha uygun görmüş ve bunun içinde Anadolu'ya gelişine müsaade etmiştir. Ancak bu arada Azerbaycan'da Türk harp esirleri arasında seferberlik ilan edilmesi diğer taraftan Çerkez Ethem isyanı gibi olaylar karşısında Ankara Hükümeti Mustafa Suphi'yi Ankara'ya getirmekten vazgeçmiştir. Bunun üzerine Mustafa Suphi ve arkadaşlarının, Karabekir Paşa tarafından hazırlanan ve Mustafa Kemal Paşa tarafından onaylanan bir planla sınırdışı edilmelerine karar verilmiştir. Ne var ki, sınırdışı ediliş esnasında öldürülmüşlerdir.

Mustafa Suphi ile ilgili olarak yerli ve yabancı olmak üzere çok sayıda çalışma olmasına rağmen, bu olay halâ kim veya kimler tarafından öldürtüldüğü konusunda karanlığını muhafaza etmektedir. Aydınlatılmış yönü sadece Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Yahya Kâhya'nın adamları tarafından öldürülmüş bulunduğundan ibarettir. Çalışmamızda Suphi ve arkadaşlarının ölümünden kimlerin menfaati olabileceğinden hareketle ve ulaşabildiğimiz belgeler ışığında İttihatçıların bu işi yaptırtmış olabileceklerinin en tutarlı ve en gerekçeli ihtimal olduğu kanaatine varılmıştır. Ancak Suphi ve arkadaşlarının ortadan kaldırılmalarının başta İttihatçılar olmak üzere Ankara Hükümeti'ni de rahatlatmış olduğu söylenebilir.

Başından itibaren ilginç gelişmelere sahne olan Mustafa Suphi olayının, bir başka ilginç olan yönü de, ne Sovyet Rusya Hükümeti, ne de Komünist Enternasyonal, başında olaya ciddi bir tepki bile göstermemişken, Türkiye'nin batıya yönelişi ile birlikte Mustafa Suphi olayını gündeme getirmeye başlamasıdır.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

AĞAOĞLU AHMET BEY'İN DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Dr. FAHRİ SAKAL*

XX. yüzyıl Türkiye'sinin rejimiyle birlikte kurulmasında hizmetlerine rağmen gölgede kalmış aydınlardan biri olan Ağaoğlu Ahmed[1] özellikle Türk Demokrasi Tarihi'nin teorisyenlerinden biri olarak önemli roller oynamış; Atatürk'e inkılaplar[2] ve Cumhuriyet'in ilanı sırasında[3] danışmanlık ve benzeri alanlarda yardımcılık yapmıştır. Biz onun bu hizmetlerinin bir kısmını anlatabilmek için, demokrasi ve ona yakın hususlardaki fikirlerini bir arada sunmak istiyoruz.

Demokrasinin Tanımı

Ferdi öne çıkarıp geniş hak ve sorumluluklarla donanmış gören Ağaoğlu, cemiyetimizi bu konuda yetersiz kabul ediyordu. Bu yetersizliği gidermek için hükümet ve aydınlar halkı eğitmeli ve cemiyet bünyesinden mevcut hastalıkları defetmeliydi. Ona göre "hak ve vazife" karşılıklı olarak çoğunluk tarafından verilmiştir ve demokrasinin temeli bu iki kavram etrafında şekillenir.

Demokrasiyi;

"Ekseriyetin hakimiyeti, ekseriyetin taşıdığı zihniyetin, tarz–ı telakkinin revacı, ekseriyet ihtiyacının tatmini, ekseriyet temâyülâtının ve arzularının hayat-ı milliye üzerine tesiri"[4] olarak açıklayan Ağaoğlu ayrıca şu tanımı da yapmaktadır:

---

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

1 Fazla bilgi için bkz. Fahri Sakal, **Ağaoğlu Ahmed Bey**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun 1995.

2 İnkılâplar sırasındaki danışmanlıkları için, S. İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları**, (Çev. H. Ali Ediz), Ankara 1985, s. 179–181.

3 Cumhuriyetin ilanı öncesinde Teşkilat–ı Esasiye Kanunu ve diğer hususları Ankara Tren Garı'nda Ağaoğlu ile Ziya Gökalp başlatmışlardır. Bkz. Yücel Özkaya, "Türk Basınında Cumhuriyet'in İlanı", **Atatürk Yolu**, C. III, S. 11, s. 293–297.

4 Ahmet Ağaoğlu, **İhtilal mi İnkılap mı?**, Ankara 1942, s. 42.

Levent Sahverdi Arşivi

"... Bütün memleket evladının aynı derecede ve aynı hak ile, memleketin mukadderatında alakadar oldukları ve mütesâviyen memleketin her türlü umuruna iştirak ve her türlü rütbe ve makamını ihraz edebileceği ve yegâne mikyasın ibraz olunacak istidat ve kabiliyetten ibaret olduğu esas itibariyle kabul olunmalıdır. Demokrasinin bizce temel taşı bu esastır."[5]

Burada sözü edilen istidat ve kabiliyetin eğitimle artacağını belirten Ağaoğlu, hürriyet ve demokrasinin kültürle doğru orantılı nesneler olduğunu, istibdadın insanın ruh ve kalbinde taht kurduğu zamanlarda, onu oradan atmak için eğitim ve kültürle hürriyet aşkını aşılamak gerektiğini yazılarında sık sık dile getirmiştir.

Demokrasi, Şartlar ve Zemin

Cahil insanların cemiyetinde saltanat ve despotizmi kaldırsanız bile hürriyete ulaşamayacağınızı söyleyen Ağaoğlu şöyle devam eder:

"İstibdad yıkılmış zannedersiniz... fakat onu her tarafta ve herkeste yaşar bulursunuz! Mesela ağızları köpük köpük hürriyet isteyenler görürsünüz ki komşusunun hürriyetine tahammül etmezler... Çünkü hakikatte istibdadın tahtı henüz kırılmamıştır, ruhlardan, gönüllerden sökülüp atılmamıştır. İşte bunun için bu gibi yerlerde hürriyet ekseriyetle anarşiye dönüşür. Çünkü evvelce bir şahısta toplanan istibdad, bu kere kendini herkeste devam eden izleri ile göstermeğe başlar. Herkes herkesin üzerinde hürriyet namına zorbalık yapmağa kalkışır... Nihayet gene hürriyet namına herkesi susturmak ve herkesi kendi kını içine sokmak ihtiyacı hasıl olur."[6]

Türkiye gibi gelişmemiş ülkelerde halkın kültür seviyesinin düşüklüğünden kaynaklanan bu "hürriyet namına herkesi susturma" hadisesi uzun süreli devam edemez, etmemelidir. Aksi halde insana bahşedilmiş olan akıl, zeka, idrak, vicdan ve istidad–ı hareket kullanılır. Bu insanda tabii bir haldir. Bunların kullanılmasına veya bunlardan istifade edilmesine muhalefet etmek, eşyanın tabiatına karşı çıkmak demektir. Bir süre insanın bu güçlerini kullanmasına mani olunabilir, ancak ergeç tabiat kanunu hükmünü yürütür, önündeki hailleri def eder. "İnsanın fikrine, hayaline, zeka ve idrakine vicdanına tahakküm etmek istemek abes, gayr–i tabii bir teşebbüse

5 Ahmet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 44. ve Samet Ağaoğlu, **Babamdan Hatıralar**, Ankara 1940, s. 179. Lütfi Arıtan, "Ahmet Ağaoğlu", **Akgün**, 1 Haziran 1939.

6 Ahmet Ağaoğlu; **Serbest İnsanlar Ülkesinde**, İstanbul 1930, s. 14–15 ve Samet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 197.

Levent Sahverdi Arşivi

girişmek demektir."[7] Ancak cahil toplumlar kendilerine yapılan baskılar karşısında gereken mukavemeti gösteremezler. Çünkü doğru, iyi, güzel ve faydalı gibi kavramlar yeterince öğrenilmemiştir. Bu durumda doğruya sahip çıkma ve yanlışa karşı tavır mümkün olamaz. Yanlış ve doğruyu birbirinden ayıramayan insanlar hürriyetleri için birleşemeyeceklerinden onları idare etmek kolaydır.

Ağaoğlu, hürriyet için şunları söyler: "Her insanın tekemmülü nisbetinde varacağı yegane içtimai neticedir." "Ferd doğumundan ölümüne kadar her hareketiyle hürriyete doğru kendiliğinden adımlar atar. İnsiyaki olan bu umumi harakete kat'i ve devamlı olarak hiç bir zaman karşı konamamıştır ve karşı konamayacaktır da.."[8]

Hürriyet "Serbest düşünmek ve düşündüğünü serbest ve samimi söylemek değil midir? Yani iyi diye tanıdığımız şeye iyi ve kötü diye tanıdığımız şeye de kötü demek. Hür insan bu hürriyete tahammül etmelidir."[9] O, insanlık şerefinin vesayeti kabul etmediğini, kendi şerefini idare etmekte üç serbestiye riayetin şart olduğunu savunmuştur: Serbest düşünmek, serbest hissetmek ve serbest hareket etmek. Serbest düşünmeyi anlatırken düşündüğünü serbestçe söylemeyi de buna dahil eder. Serbest düşünemeyen bir millette ulûm ve fünûn inkişaf etmez; serbest hissedemeyen topluluklarda güzel sanatlar nemâ vermez; nihayet serbest hareketten mahrum çevrelerde umran ihtimali yoktur. "Hayat–ı beşerin maddi ve manevi saadetleri şu üç serbestide mündemiçtir. Onlarsız insan mahiyetini kaybeder."[10]

Hıfzı Oğuz Bekata'ya göre Ağaoğlu, demokrasiyi milliyetçiliğin mutlak şartı olarak ele almıştır. Demokrasinin esas ilkesi olan vatandaşın murakabe hakkını tanımak, milletin bütün fertlerinin tercihlerini önceden ve peşinen kabullenmeye hazır olduğunuzu bildirmek olduğuna göre, demokratik toplumlar aynı zamanda millî menfaatleri ve değerleri de kabul edip korurlar. Bu noktada Ağaoğlu "milliyetçilikle ferdi hürriyeti daima beraber ve birbirinin lâzım–ı gayri müfariki" addetmiştir[11]. Nitekim milliyet duygusunun yanısıra fertler arasındaki dayanışma ve işbölümü (meslekleşme) de hürriyetle gelişir. Fertlerdeki bu dayanışma ruhunun en gelişmiş şekli ise

7 A. Agayef; "Biraz Tarihten I", **Türk Yurdu**, C. I, (1327–28), s. 324.
8 Samet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 197'de (Cevdet Perin "Ahmet Ağaoğlu" **İkdam**'dan – tarihsiz–).
9 Ahmet Ağaoğlu, **Serbest İnsanlar Ülkesinde**, s. 58.
10 Ağaoğlu, Ahmet, **İhtilal mi İnkılap mı?**, s. 71–72.
11 Ahmet Ağaoğlu **A.g.e.** s. 178; (H.O. Bekata: "Ağaoğlu Üstün Adam", **Çığır**, 21 Haziran 1939).

Levent Şahverdi Arşivi

milli birlik ve ülke bütünlüğü duygusudur[12]. Demokrasinin iş ahlâkı ve ferdî ahlâkı da düzenlediğini söylerken de, fertlerin serbest ortamdaki yarışlarının hiç beklenmeyen bir zamanda amelelikten yükselerek Ford gibi müteşebbisleri doğurduğunu ve "on İran gibi devletin dirilmesine kifayet" edecek işler yaptığına temas eder. Ağaoğlu demokrasinin insanlara kazandırdığı diğer bazı özel hasletleri de şöyle sıralar: Bilgi, tecrübe, çalışkanlık, sabır, tasarruf, nefse itimat, nefsaniyete tahakküm, vazifeye bağlılık, teşebbüse cesaret vs... Bunlar demokrasinin iş âlemine kazandırdığı kültürün parçalarıdır. Ona göre bunları Marx bile inkâr etmezdi.[13]

Ağaoğlu'na göre, serbest rekabetin hür ve demokratik bir zeminde sağladığı faziletlerden biri de "tesanüd ve teavün" duygusudur. Aynı meslekten olan fertler arasında rekabetin yanısıra dayanışma ve yardımlaşma da gereklidir. Avrupa'da teşkilatsız kalmış tek bir meslek zümresinin kalmadığını, böylece kurulan dayanışmanın iş ahlâkını ve çalışma düzenini de sağlamlaştırdığını anlatır. Ona göre bu dayanışma; "zümrevi ahlâk düsturlarını tevlid eder. zümrevi ahlâk düsturlarına uymayanlar, zümrevi tesanüd düsturlarına çarparlar ve ahlâkî müeyyideler böylece cemaat arasında yayılır. Hem kalite için rekabet, hem de zümre dayanışmasının getirdiği müsbet ortam sonunda mesai ve istihsal öyle gelişir ki neticede taksim-i a'mâl kaidesi uygulanmaya başlanır. Bir müddet evvel hezârfen olanlar bu kere sırf rekabet sayesinde o fenlerden birisini ihtiyar ederek ona hasr-ı vücud ve mesai etmek ıztırarında kalır. Bu sayede hergün tenevvü ve taazzuv eden mesai envaı gittikçe inkişaf ve teali eder."[14] Bu dayanışma muhtelif dernek, sendika, kulüp ve benzeri teşkilatlar eliyle daha da geliştirilir. Mütekamil bir cemiyette onbinlerce dernek vardır. Hususi, ailevi, zümrevi, mesleki, dini, ahlâki, bedii, ilmi, iktisadi, siyasi, sınai vesair maksatlarla kurulmuşlardır.[15] Bu cemiyetler birer rekabet sahasıdır, muhtelif "istidatların ve kabiliyetlerin inkişaf, temayüz, tezahür ve tevsiyesini temin ediyor." Hem ferd rekabetçi bir muhitte kabiliyetlerini bilendiriyor, hem de içtimai terbiye görerek cemiyete daha hazır hale geliyor. Fransa'da 60 bin dernek vardır, o bile büyük ülkelerden bu sahada geri sayılıyor. Bize gelince, bu tür teşkilat-

12 Ahmet Ağaoğlu, **Devlet ve Ferd**, İstanbul 1933, s. 24.
13 Ahmet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 64–65.
14 Ağaoğlu Ahmet, **Üç Medeniyet**, İstanbul 1927, s. 90–91.
15 Ağaoğlu Ahmet, İhtilal mi... s. 45 ve "Cemiyetin Millî Hayatta Rolü", Cumhuriyet, 4 Mart 1935; **Üç Medeniyet**, s. 52–52.

Levent Sahverdi Arşivi

lardan mahrumuz. Siyasi, sosyal, iktisadi vs. hadiselere ferdi hazırlayan bu gibi teşekküller olmazsa, siyasi parti kurmanın pek anlamı yoktur. Çünkü bunlarsız vatandaş partiye dahil olsa bile şuursuz bir sürü gibidir. Parti "şefleri"nin insafına terkedilmiş olurlar. Böyle bir toplumda "teşkilatsız" sürüleri ezmek, fertleri ve şahsiyetleri istismar edip o camiayı sindirmek ve despotizme kaymak kolaydır.

Ağaoğlu, kendi muhayyel "Serbest İnsanlar Ülkesi"ni ideal demokrasinin uygulandığı yer olarak görür. Orada her türlü gayeye yönelik teşkilatlar vardır. İnsanlar muhakkak beş-altı ayrı teşkilata üyedir. Herkes teşkilatına üye olan ülküdaşlarının meselelerine azami alakayı gösterir. "Onun içindir ki, birisine dokunuldu mu, bütün o bağlar harekete geçer ve bütün bir cemaat bir tek şahıs gibi" tepki gösterir. Bu tesanüd hürriyetin hem sebebi hem de sonucudur. Hür olmayan yerlerde "fertler ve aileler ayrı ayrı yaşarlar, aralarında alaka ve münasebet pek azdır. Zaten başları üzerindeki istibdat yumruğu bunların birbirine yaklaşmasına, birlik kurmasına, meydan bırakmaz. Burada esas ayrılıktır." Bunun neticesi olarak herkes başının çaresine bakmak için çalışır. Egoizme ve despotlara yaltaklanmaya meylederler. Böyle bir cemaatin fertlerini ezmek kolay olduğu gibi, cemaat kendisi de cansız, kansız bir paçavra gibi atılır, tutulur, kendisi ile oynanılır.

Serbest ülkede ise, birlik ve diğer-endîşlik esastır. Burada herkes birbirinin mukadderatı ile ilgilenir. "Burada vatandaşlık bir ağdır ki, içine giren insanlar birbirine bitişik halkalar gibidirler. Halkalardan birisine arız olan bir illet derhal diğerlerine akseder, onları muztarib ve rahatsız kılar ve o illet kalkmadıkça bu umumî ve müşterek rahatsızlık devam eder. Burada herkes herkesin hakkının, şerefinin, izzetinin kefilidir. "Bana ne!" "Zevk onun mirsat-ı ibretten temâşâsındadır", "Ey efendi. Sen mi kaldın dehre verecek intizam" gibi hotkâm düsturlar bu beldeden koğulmuştur."[16]

Ağaoğlu, bizde bu tür cemiyet (dernek) dayanışması olmamasını şöyle değerlendiriyor: Az sayıda mevcut olan derneklerin arasıra gezinti yapmak, yemekler, partiler, balo ve sair eğlenceler tertib etmek gibi faaliyetlerin dışına pek çıkmadıkları görülüyor. Türk münevveri cemiyete yol göstermek ve hayata nizam verip kötülükleri ayıklamak hususunda üzerine düşeni yapamıyor. Mesela Hollanda'da bir âdet vardır: Papaz her pazar yöresin-

16 Ağaoğlu Ahmet, **Serbest İnsanlar Ülkesinde**, s. 29-31.

Levent Şahverdi Arşivi

deki suçluları cemaatına açıklar ve insanlar o kişi ile alakalarını keserler. Suçlular böylece sadece cemaat için değil, bütün cemiyette yalnız kalırlar. "İşte içtimai müeyyidelerin tesirleri."[17]

"Serbest Ülke"nin bir de "yasa"sı vardır. Bu yasanın konumuzla ilgili maddelerini değerlendirdiğimizde Ahmet Bey'in fikirleri daha iyi anlaşılacaktır:

"Hürriyet doğruya ve cesarete dayanır." (Md. 1)

"Riya ve tabasbus en ağır cürümdür. Bu cürmü işleyenler umum tarafından taşa tutulurlar." (Md. 3)

"Hakkı müdafaa vazifedir. Vazifeyi ifa etmeyen ülkeden tardolunur." (Md. 8)

"Tesanüd vazifedir. Bu vazifeyi ifa etmeyenler ülke vatandaşlığı sıfatını kaybederler." (Md. 10)

"Her vatandaş ülke memurlarını murakabe etmekle mükelleftir." (Md. 12)[18]

Ağaoğlu hürriyetin bahşedilemeyeceğini, zorla alınacak, hak edilecek ve elde tutulacak bir şey olduğunu iddia eder. Bahşedilen hürriyeti, bahşedenin tekrar geri alması mümkündür. Zira hürriyeti almak kadar "hıfz ve himaye"de zordur, hazırlık ister.[19] Yukarıda, bunun bir kültürel hazırlık işi olduğunu anlatan fikirleri verilmişti.

Gelişmiş bir kültür, yerleşmiş siyasi ve iktisadi ananeler, teşekkülleri (dernek, parti, sendika vs.) bol bir toplum, dayanışmayı ve murakabeyi öğrenmiş insanlar hazır olunca iş demokrasinin son uygulamasına gelir, ki bu kendini yönetmenin ilk şartıdır: Seçim hak ve vazifesi. Bunlar insanlara çok iyi öğretilmelidir.[20]

Ağaoğlu SCF olayından önce "vatandaşın murakabe hakkı"na dair bir çok yazı yazmış ve konferanslar vermiştir. Hatta bu konuda ileri giderek CHP'nin tek parti uygulamasıyla halkı çok ezdiğini, murakabesizliğin zara-

---

17 Ağaoğlu Ahmet, "Türk Entellektüellerinin Zaafları", **Akın**, 7 Haziran 1933. ve "Bir Kanun Münasebetiyle", **Akın**, 8 Haziran 1933.

18 Ağaoğlu Ahmet, **Serbest İnsanlar**, s. 8–9.

19 A. Agayef; "İran'ın Mazi ve Haline Bir Nazar", **Sırat–ı Müstakim**, C. V, s. 110 (29 Eylül 1926), s. 97.

20 **TBMM Zabıt Ceridesi** (ZC), dönem III, C. 12, s. 65–66.

Levent Sahverdi Arşivi

rını halkla birlikte CHP'nin de çektiğini söyleyen ve halkın halini gösteren bir raporu 23 Temmuz 1926'da Atatürk'e sunmuştur[21]. Bu murakabesizlik sadece partiyi değil, memurları da keyfiliğe itmektedir. Anadolu'da yaptığı gezilerden birinde vaktiyle öğrencisi olan bir kaymakamla karşılaşır. Kaymakam halka çok ceberutça yaklaşmaktadır. Ağaoğlu buna karşı çıkar. Ancak aldığı cevap onu şaşırtır.

"Halk hükümetten korkmalı, hükümete itaat etmelidir. Hükümet adamları halkla fazla ilgilenirlerse bu korku ve hürmet hissi... zail olur." Ağaoğlu'nun buna cevabı; "Anladım, Bâb–ı Ali burada da galebe çalmıştır. Onun ruhu bu gence hulûl etmiştir... Bâb–ı Aliyi mülhem eden esaslardan birisi de satvet, saltanat, ihtişam ve mehabettir. Montesqieu istibdadın korku ve mehabet temeli üzerinde yaşadığını izah etmemiş midir? İşte o menhus ruh tabiatımıza o derece hülûl eylemiştir ki, onu hiç bir mekteb, hiç bir kitab, hiç bir nazariye çıkaramıyor... Hep o saltanat, haşmet, mehabet tavrı, hep aynı azamet ve ceberut edası!... Vazifelerini ahalinin rehberi olmaktan ziyade karşısına çıkmış bir sed gibi telakki eden bu şebeke hakiki bir felakettir... Merkez ve taşradaki memurlar kendilerini ahali üzerinde birer Fir'avn değil birer–eski Türk tabirince– kollukçu gibi görmeyi öğrenmedikçe Ankara'nın demokrasi esasları semerelerini veremezler." Hükûmet ve meclis önce memurlarına bu zihniyeti vermelidir.[22] Okul yıllarında bu gencin ilerici, demokrat ve halkçı olduğunu belirten Ağaoğlu, böyle "ceberut"laşmanın sebebini murakabesizlikte görür:

"Hükûmet ve kuvvet bozucu âmillerdir... İnsanlar üzerinde hükûmet sürme hissi en saygılı ve en seçme ruhlarda bile tahakküm hevesi uyandırır. Eğer hükûmet sürenler etraftan bakan, gören ve gerektiğinde tenkit ve muaheze eden gözler olmadığını bilirlerse, gitgide, farkında olmaksızın bu heveslerini arttırırlar ve nihayet zorbalık yoluna saparlar..." Murakabe onlara daima borçlarını hatırlatır, kendilerini hududu aşmamağa çağırır. Murakabesiz memleketlerde memur isterse çalışır... ve –hakkın hukukun çiğnendiği gibi– devlet faaliyetlerinin verimi de hiçe iner.[23]

Ağaoğlu, yukarıdaki fikirlerinden de anlaşıldığı gibi, Montesqieu'nun

21 Ağaoğlu Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul 1949, s. 152–158.; H. Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul 1960, s. 493.
22 Ağaoğlu Ahmet, "Cephe Arkasında 3", **Hakimiyet–i Milliye**, 24 Şubat 1922.
23 Ahmet, Ağaoğlu, **Serbest İnsanlar**, s. 35.

Levent Şahverdi Arşivi

etkisindedir. Bilhassa "Kanunların Ruhu" müellifinin "Doğu Despotizmi" adlı eserinin etkisi açıkça görülmektedir. O çağda veya öncesinde batıda despotizm yok mudur? Bu soruya Cemil Meriç gibi cevap vermeyi burada gereksiz buluyoruz.[24] Çünkü doğuda da despotizm uygulanmış, üstelik biz doğulular, bu sahada, batılılar gibı despotizme başkaldıramamışız. Doğuda ihtilâller değil, siyasi zihniyet ve fırkaların birbirlerine karşı yaptıkları hükûmet darbeleri vardır.

Ağaoğlu'nun doğuluların hak aramadaki yetersizliklerini, münevverlerin bu sahadaki kılavuzluk yapmamalarında bulduğunu yukarıda naklet-miştik.Şimdi bu fikirlerini biraz daha açmak istiyoruz: Ağaoğlu allegorik tarzda öğretici yazılar yazmayı seven bir aydındır. Buna örnek olarak "Serbest İnsanlar Ülkesinde", "Tanrıdağında" ve "Ben Neyim?" adlı kitaplarını gösterebiliriz. Aynı tarzda kitaplaşmamış yazıları da vardır. "Vicdan Diyarı" adlı yazısı bunlar için güzel bir örnek teşkil etmektedir.[25] Burada hikaye kahramanının yolu meçhul bir ülkeye düşer. Orada bir muhakeme olayına şahit olur. Yargılanan kişiler münevver tabakaya mensup hocalar, vaizler,şairler, gazeteciler ve bilim adamlarıdır. Hoca ve vaizler halkı bazı lüzumsuz veya yanlış konularda tahrik etmişler, iyi yol göstermemişler; dinin eğitici ve birleştirici fonsiyonundan örnekler sunmamışlardır. Şairler, gazeteciler ve diğer fikir erbabı, yönetici kişileri –kusurları olsa bile– menfaatleri için kasidelerle, methiyelerle ilahlaştırmışlardır. Bunlara "Vicdan diyarı"nın "vicdan mahkemesi" menfi rollerinden dolayı "iğfal kafilesi" adını vermiş ve kendilerini esfel–i sâfiline sürgün etmiştir.

Hiciv ve kasidenin etkileri: Ağaoğlu'nun bu muhayyel "diyar"ındaki muhayyel "mahkeme", aslında her insanın içinde mevcut olan kendi vicdanıdır. Burada yazarlar, şairler ve gazetecilerin mahkum edilmesi, bu şekliyle edebiyat ve tarihimizde pek değerlendirilmemiştir. Gerçekten Ağaoğlu, diğer yazılarında da bu konuya sık sık temas etmiş ve şark edebiyat geleneğini suçlamıştır:

"Şark kasidehanları bilmeyerek ve farkına varmıyarak milletlerine en çok fenalık yapmış insanlardır. Yazdıkları yazıların parlaklığı nisbetinde manevi tahripler yapmışlardır. Çünkü o nisbette de cazibeli olmuşlar, taklitçiler ve peyrevler bulmuşlardır. Ne gariptir ki, bu kasideler hür olmak is-

24 C. Meriç, **Bu Ülke**, İstanbul 1974, s. 91.
25 Ağaoğlu Ahmet, "Vicdan Diyarı" (I–VIII), **Akın**, 6–19 Haziran 1933.

Levent Sahverdi Arşivi

teyen aynı cemaatlerin mekteplerinde halâ da edebî nümune olmak üzere okutturulmaktadır. Acaba bunlar yaptıkları kötülüğün farkında mı değiller...? İngiliz kanunu daha on beşinci asırdan beri kralın methedilmesini, zemmolunması kadar menetmiştir. İşte hür olmak isteyen bir milletin hareketi!"[26]

O, kusuru sadece medhiye ve hicivde ölçüyü kaçırmaktan ibaret bulmaz. Ona göre eski edebiyatımız hayali ve mevhum konularla ilgilidir. Muhitle, yaşayan nesnelerle pek alakadar olmaz. İnsanın, ailenin, toplumun, coğrafyanın dışında seyreder. Bir tek şahsın kahhar tahakkümü altında ezilen insanlar, böylece oyalanmış, zihinler hayatın dışına sürülmüştür:

"... Biz ya kendi içine girerek inleyen, feryad eden, kendi dert ve elemlerini, aşk ve heyecanlarını döken Fuzulî gibi lirikler veyahut o kahhar şahsın yaptıklarını tasvir eden Bakî gibi kasideciler çıkardık."[27]

Bu tür yazıların alçaltıcılığını ve dalkavukluk, yalan ve riya gibi ahlaksızlıkların yazılmasına medar olduğunu iddia etmiştir. Bir zamanlar tasavvufun bu kötü etkiye karşı koyduğunu, ancak tesiri az olduğundan yetersiz kaldığını ve zamanla tasavvufun da o ruhu kaybettiğini savunmuştur. Edebiyatda istibdadın etkisiyle kaside, gazel ve bilhassa hiciv güçlenmiş ve "terbiyetkâr faziletini" tamamen yitirmiştir. Böylece halkı ahlâk bozukluğuna doğru sürükleyen eski edebiyat insanlara bir ülkü veremez olmuştur.[28]

Şark Despotizmi

Ağaoğlu'na göre Doğu ülkelerinde idare anlayışı despotçadır. O, konuya şu sorularla girer: Halk bütün istikametlerden baskı altına alınınca ne yapabilir? Büyük işler başarmak için kendisinde fizik veya moral güç bulabilir mi?

"Bizim kanaatimize göre kuvvetli cemaatler yalnız kuvvetli fertlerden mürekkep olanlardır. Şark, tarihiyle, idaresiyle, kanunlarıyla, diniyle, ahlâkıyla, felsefesiyle ferdi mütemadiyen ezmiştir."[29]

Bunun neticesinde zayıflatılan fertlerin cemiyetleri de zayıflamış, şark batının sömürgesi olmuştur. Bir sürü zulüm ve yolsuzluk hükmünü yürütürken, hükümdarlar "zillullahi fi'lâlem" sıfatıyla yarı tanrılaştırılmış; bunlara

26 Ahmet Ağaoğlu, **Serbest İnsanlar**, s. 18–19.
27 "Edebiyat Münakaşaları", **Cumhuriyet**, 17 Teşrinisani 1934.
28 "Edebiyat Münakaşaları", **Cumhuriyet**, 17 Teşrinisani 1934.
29 Ahmet Ağaoğlu, **Devlet ve Ferd**, s. 74.

Levent Sahverdi Arşivi

inanan halka da susmak düşmüştür. Bunun için hükümdara isyan şarkta Allah'a isyan sayılmıştır. Kadere rıza, teslimiyet, tevekkül, aza kanaat v.s. halkı çalışma hayatından da soğutmuş, böylece servet bile başa bela sayılmıştır.[30] İşte şarkın susuşunun sebep ve âmilleri...

Şarkın bu tutumu, daha açık ifade edersek despotizmi ve buna karşı münevverlerin halk için hürriyet ve hak aramaksızın kaside, gazel ve hicivlerle menfaat teminine gitmesi insanları egoist yapmıştır. Egoizmin zıddı olan altruizm ise (başkalarının meseleleriyle de ilgilenmek) şarkta hiç görülmez(!). Eski Yunan ve Roma'dan günümüze kadar Avrupalıların edebiyatları altruizmi teşvik etmiş ve altruist cemiyetler inkişafta şarkı gerilerde bırakmışlardır. Ağaoğlu, bizde böyle bir edebiyatın yokluğunu iddia eder:

"Dinde imdadıma yetişecek hiç bir misal eser bulamadım! Hep kör taassup ve riya! Edebiyat da son zamanlara kadar kendi kınım içine sokulmak ve kendimde başkasını düşünmemek yoluna götürmüştür. Hülasa etraftan gelen her şey beni sırf nefsimi düşünmeğe sevketmiştir. Bu suretle bende tabiat tarafından konulmuş olan altruizm insiyakı gitgide inkişaf değil, inhidam görmüştür. Bu insiyak kullanılmadığından körleşmiştir... Egoizm ise azami derecede açılmış ve bir hastalık halini almıştır."

Ona göre Batı cemaatleri altruist olduklarından herkes çevresine ve topluma karşı sorumludur. Doğuda ise bir fert milyonlarca insanın içinde yaşar da yine yalnızlık çeker. Bunun sebepleri üç noktada toplanmaktadır: 1. Aile ve ailede kadının vaziyeti. Kadın ailede toplumdan tecrid edilmiş, görgü ve bilgiden mahrum olarak hareme hapsedilmiştir. Üstelik kocası ile arasında ciddi mesafeler de vardır. Kadının bu hali çocuğuna menfi tesir yapar. 2. Mekteplerdeki eğitim, falaka, ezberci ve düşündürmeyen eğitim ile edebiyatın bahsedilen öldürücü, uyuşturucu tesirleri. 3. Çok uzun süren anarşik bir istibdadın tesiri. İşte bunlar şarklıda egoizmin güçlenmesine sebep olan illetlerdir. Böyle egoist bir toplumu müstebitler ne kadar ezerse ezsin, birleşip bir hareket başlatmayı düşünemezler.[31]

Bu fikirlerin benzerini Prens Sabahattin'de de görmek mümkündür. İlk

30 "Medeniyette Vahdet 2", **Türk Yurdu**, C. I, nr. 2 (3. seri) s. 18–20.; S. Faik Ülgener; **İktisadi Çözülüşün Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, İstanbul 1980, muhtelif sayfalar; S. Faik Ülgener, **Zihniyet ve Din**, İstanbul 1990, s. 98–99.

31 Ahmet Ağaoğlu, **Ben Neyim?**, İstanbul 1939, s. 16–19 ve 37.

Levent Şahverdi Arşivi

bakışta ters gibi gelen örneklerle o da benzer fikirleri savunmuştur. "Tecemmüî" cemiyet dediği şarkta ferdin daima ezildiğini, batıda ise "infiradî" cemiyet içinde ferdin her güç işten muzaffer çıktığını söylemiştir.[32]

Ağaoğlu, şarkın dinine ve edebiyatına yüklenirken, İslâmın özünde kusursuz olduğunu kabul eder. Ancak o, uygulamadan, bilhassa sonraları iyi örnek bulamadığından yakınır. Fransa'daki yazılarında şarklı ferdin ölümünden İslâmı sorumlu tutmaz. Ona göre liberalizm İslâma ters değil, bilakis uyum içindedir. İslamın ilk yıllarında büyük zekalar, girişimci ve insiyatif kullanan dahiler çok sık yetişmiştir.[33] İslamda intihab (seçim), şura ve icma-i ümmet vardı ve hükümdar, halife seçilmiş kişilerdi.

Ona göre Şark, hürriyeti de istibdad gibi kötü kullanmıştır: "O şark zannetti ki hürriyet de istibdad gibi bir hercümerciden ibarettir. Herkes istediğini söyler, istediğini yapar. Hürriyeti de istibdad gibi usulsüz, nizamsız, kaidesiz" anlamıştır.[34]

Ağaoğlu 1930'da "Kadrocular"la amansız bir fikir tartışmasına girmiştir. Şarkın geriliğini istibdada bağlamasını Ahmet Hamdi (Başar) kabul etmez ve diğer iktisadî sebeplerin inkarını yanlış bulur.[35] Oysa Ağaoğlu yukarıdan beri anlatılanlarda ısrar eder. Şark ferde hürriyet vermediği için fert silinmiş, böylece şark geri kalmıştır. Hürriyet ve serbesti batıda fertleri güçlendirmiş, güçlü fertler batıyı kalkındırmıştır. Kollektif birlikler halinde yaşayıp altruist zihniyetle birbirinin problemleriyle meşgul olan, karşıtlarıyla topluca mücadele eden Avrupa'da insanlar hak ve hürriyet için mücadele kabiliyetini geliştirdiler. Haklarını böyle aldılar. Batı tarihi bunun örnekleriyle doludur. Doğu böyle bir şeyi hiç tanımadı.[36]

Şarkta Despotizm Kültürü Vardır!

Ağaoğlu'nun şarkı, belki de Montesqieu'nun etkisiyle bir despotlar diya-

---

32 Prens Sabahattin, **Türkiye Nasıl Kurtulabilir?**, İstanbul 1950, s. 31 ve Prens Sabahattin, (Haz. N. Nurettin Ege), İstanbul 1977.

33 F. Georgeon, "Les debuts d'un intellectuel Azerbaidjanais Ahmet Ağaoğlu en France 1888–1894", Passe Turco–Tatar Présent à Aleksandre Bennigsen, Paris 1986, s. 384 (Bu makalenin Türkçesi "Azerbaycanlı Bir Entellektüelin Ortaya Çıkışı: Ahmed Ağaoğlu'nun Fransa Yılları 1888–1894" **Toplumsal Tarih**, C. I, S. 8, s. 6–12 ve Ağaoğlu Ahmet, "Tarihi Celse", **Hilafet ve Millî Hakimiyet**, Ankara, 13?, s. 17.

34 A. Agayef, "Hak ve Adalet", **Tercüman-ı Hakîkat**, 7 Kanunı evvel 1912.

35 H (Amdi); "Ağaoğlu–Kadro Münakaşası, Şark–Garp Tezadı Hakkında Tezatlı İddialar", **Kooperatif Seçme Yazılar 1932–1934**, Ankara 1982, s. 131.

36 A. Agayef; "İslam Aleminde Görülen İnhitatın Sebepleri", **İslam Mecmuası**, C. I, S. 2 (1330), s. 57–58., Ağaoğlu, Ahmet, Devlet ve Ferd, s. 27–29 ve 138.

Levent Sahverdi Arşivi

rı gibi görmesi şüphesiz yanlıştır. Barthold herhalde Türk tarihini Montesqieu'dan da Ağaoğlu'dan da iyi bilirdi. Ona göre eski Türk devletlerinde soylular halka cebir ve şiddet kullanmazdı. Bir demokrasi şuuru mevcuttu.[37] Ancak Ağaoğlu gibi düşünenler de tarihimizden örnekler gösterebilirler.[38] Lütfi Paşa sadrazam ve devlet ricalinin rahatı için "kul mazbut olmalıdır" diyor. Burada "kul"dan kasıt "Yeniçeriler" ise de geniş anlamda bütün halkın baskı altında tutulması şeklinde yorumlayanlar çıkabilir. Ağaoğlu tarihimizde demokrasi izi arayanları, demokrasiyi bilmeyen, bilmek istemeyen ve sadece tarihi "idealize etmek" için çabalayan kişiler olarak değerlendiriyor.[39]

Bu açıdan bakılınca "içtihat kapısının" kapalılığı tezini de hakim zümrelerin ekseriyeti ezmek için kullandıklarını ileri sürer; halkın düşünüp fikir üretmesini önlemek için "bab–ı içtihat" kapalı gösterilmiş, ama hakim tabakalar içtihadını sürdürmüştür.[40] Düşünce kapılarının böyle türlü hilelerle kapatılmasının yanısıra insanları susmaya, konuşmamaya ve her tür çirkefliğe katlanmaya çağırmışlardır. En güzel örnek olarak, bize okullarda Şark–İslam klasiklerinden ve hatta dünya edebiyatının da büyüklerinden gösterilen Şirazlı Şeyh Sadi'nin Bostan ve Gülistan'ından söz eder. Sadi, eserlerinde, bütün teb'anın hükümdara kayıtsız şartsız itaatini; mal, can ve ırzları pahasına efendileri için savaşmalarını tavsiye eder. Bütün hukukun hükümdara, bütün vazifelerin ise tebaaya ait olduğu fikrini aşılar. Hükümdar zalimse halka sabr-ü sebat düşer, diye yazar. Bu eserde "sükût"un da övgüsü yapılır. "Selametü'l–insan fi'l–hıfzi'l–lisan" darb–ı meseli vardır. Şeyh böyle tavsiyeleri çok kullanır. İnsanı hayvandan ayıran "nutuk" hassası burada bir kabahat addediliyor. Şeyhe göre çok söylemek "alâmet–i hiffet"tir. Sükût, vakar ve temkinle birleşince deha nişanesi sayılır. Küçükler büyük-lerin yanında hep susmalıdır. Şüphesiz "söz gümüşse sükût altın" olduğu za-man ve zeminler de olur. Ama susmayı, içine kapanmayı bir fazilet olarak ileri süren dünyada insan, kendisini hayvandan ayıran bir hususiyetini terketmiş olmuyor mu? Şeyh, insandan ta'at, kanaat, teslim, tevekkül, tahammül vs. ister. Hep başkaları tarafından sevk olunan iradesiz,

37 Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Tarihi**, İstanbul 1978, s. 192. (Barthold'dan nakl-en)
38 Lütfi Paşa; **Asafname**, İstanbul 1326, s. 12.
39 Ağaoğlu, Ahmet, **İhtilal mi..**, s. 42.
40 Ağaoğlu, Ahmet, **İhtilal mi..**, s. 42.

Levent Sahverdi Arşivi

cansız, dilsiz yığınları tavsif eyleyen sıfatlar... Bir koyunun çobanına karşı durumu gibi.[41]

Aynı koyun örneğini bir başka yazısında, Ağaoğlu, şöyle tekrarlar: "Anladım ki koyuna karşı kurt daima haklıdır." Koyunu sadece kurt değil insan da yer. Koyun tatlı ete ve kolay yenecek tabiata sahip olmasaydı yenmezdi. Koyun kurda boynunu büker, aciz ve teslimiyetçidir. Çaresizdir. Eh kurt da açtır, bir şey yemek ihtiyacındadır. Koyun evvela koyunluktan kurtulmalıdır.[42] Sadi Gülistan da milleti koyun sürüsüne benzetir.

Tarihte İran'da hiç konuşmadan meramını ifade etmeyi gaye edinmiş bir cemiyet kurulmuş: Meclis–i Hâmûşân. İran'ın en büyük mütefekkir ve âlimleri bu derneğe üye olmuşlar.Ağaoğlu ondan bahsetmiyor, ama fikirleri bize onu hatırlattı: "İnsanın başına gelen her bela dilindendir." Koca Sadi bunu benden önce anlamış ve "Der fevaid–i hâmûşî" yani suskunluğun yararlarını misallerle anlatmıştır. Şark bu tecrübeli üstadın derslerini dinlemiş, sükutu fazilet kabul ederek susmuştur. O gün bugün, şark hep susuyor, susuyor... Tam bir "meclis–i hâmûşân" olmuş! Fena da olmamış! Garp dilinin cezasını daima çekiyor. Gürültüler, kavgalar ve savaşlar içinde yuvarlanırken şark maşallah rahat rahat, mışıl mışıl uyuyor![43]

İstibdad Dalkavukluk ve Riya Doğurur: İstibdadın egoist insanlar yetiştirdiğini ifade etmiştik. Bu egoizm insanlarda dalkavukluğa sebep olmaktadır. Müstebitleri yumuşatmak için yazılan kasideler bizde dalkavukluk hassasını besledi, haslet haline getirdi. Kasidehanlık dalkavukluğu besleyince tantanalı sıfatlar moda oldu: "İstibdad sadeliğe tahammül edemez... Şah ve sultan olanlar bilahere şehenşah, padişah, hükümdar–ı azam, zıllullah, müeyyed min tarafillah, el–kaim biemrillah... olmuşlardır. Vezir ve vekiller de benzer sıfatlarla ululanmak istemişlerdir. İhtiyarlığa yüz tutmuş alüfteler eski günleri hatırlatmak için sürtüğe ve ziynete ne kadar kuvvet verirlerse, bu başsız, beyinsiz adamların fena idareleri ile izmihlale ve harabiye sürüklenen muhitler de ünvanlara ve sun'î üsluplara kuvvet verirler. Zahiri haşmet ve azamet altında batınî çürüklüğü kapatmağa çalışırlar. Bizde güya "beyefendi hazretleri" yasaklandı. "Bay" denecekti. Ama alışılmış. "Beyefendi hazretleri" demeleri, yerlere kadar eğilmeler,

41 Ahmet Ağaoğlu, **Üç Medeniyet**, s. 76–82.
42 Ahmet Ağaoğlu, "Anladım ki", **Akın**, 16 Haziran 1933.
43 Ahmet Ağaoğlu, "Anladım ki", **Akın**, 30 Haziran 1933 ve "Der fevaid–i hamuşi", **Tercüman–ı Hakikat**, 24–25 Şubat 1913.

Levent Şahverdi Arşivi

bükülmeler, elpençe divan durmalar... İstediğim demokraside bunlar yok...[44]

Cumhuriyetin gerektirdiği insan tipini yetiştirmek için bey, hanım, beyefendi, hanımefendi, paşa ve ağa gibi kelimeleri yasaklamak yetmezdi. Ona göre okul kitaplarındaki bazı metinleri de çıkarmalıydık. Edebiyat kitaplarından "bi-pervâ, serv-i nâz", "bûydan hoş, renkten pâkize" kız idealini aşılayan yazılarla nerelere varılacaktı?[45]

Bir gün bu ululayıcı sıfatlarla selamlanan devletliler, başka bir zamanda terkedilebilir, diyor Ağaoğlu. Çünkü istibdat riyakârlığı güçlendirmiştir. İyi günlerin yaltakçıları kötü günlerde kaçar ve yok olurlar. İkbal zamanlarının kasidehanları kötü günlerde küfür ve sütüm ile evini ve eşyasını yağmalamaya başlarlar. Bin kere tecrübe edilmiş bu hali şair çok güzel anlatmış:

"Hüdâ göstermesin âsâr-ı izmihlâli bir yerde

Ahibba şive-yi yağmada mebhut eyler a'dâyı"

Müdahane ve tabasbus fertleri de, toplumu da alçaltan musibetlerin en büyüğüdür. Onun serbest ülkesinde bu suçu işleyenler bu sebepten taşlanarak öldürülürler. Kasideler, methiyeler tarih boyunca ne ikbal kapıları açmış, ne yapmışlardır![46] Hodkâmlık, menfaatperestlik, vazifenaşinaslık, riyâ, tabasbus, müdahane, yalan, iftira, hile, tezvir, jurnal vs. hep istibdat ve saltanat devrinden kalma zehirler, karakter öldüren âmillerdir.[47]

İstibdadın bu kadar ahlâki tefessühe yol açtığına inanan Ağaoğlu, doğrudan doğruya bize zararını şöyle aktarır:

"... Mekteplerde değnek, falaka; camide cehennem; evde cin, peri, dev; sokakta yeniçeri ağasının korkunç çehresi ile dehşet veren sopası. İşte Türkü uzun asırlarca içine almış ve psikolojisi üzerinde derin izler bırakmış olan terbiye unsurları... Sadrazamları bile köpekler gibi boğduran ve leşlerini sokaklara attıran bu azgın kuduz istibdad" herkesi içine çekilmeye zorlamıştı. Hayata karışmamak, bir kenarda kendini unutturmak akıllılık ülküsü olmuştu. "Eğer hâh-i selamet der- kenarest" gibi usanç, bıkkınlık ve yeis dolu vecizeler akıllı geçinenlerimizin düsturları olmuştu.[48]

44 Ahmet Ağaoğlu, **Serbest İnsanlar..**, s. 93; Ahmet Ağaoğlu, **Ben Neyim**, s. 22.
45 "Demokrasiye Doğru", **Cumhuriyet**, 5 Birincikanun 1934.
46 A.Ağaoğlu, **Serbest İnsanlar...**, s. 19–22 ve 94. Ahmet Ağaoğlu, "Anladım ki", **Akın**, 13 Haziran 1933.
47 Ahmet Ağaoğlu, "Anladım ki", **Akın**, 2–3 Haziran 1933.
48 "Parti Proğramı Etrafında", **Cumhuriyet**, 17 Teşrinisani 1934 ve "Tarihi Celse", **Hilafet ve Milli Hakimiyet**, ss. 20–25.

Levent Sahverdi Arşivi

Ağaoğlu istibdadın dini de vurduğunu iddia eder. Dinin başlangıçtaki güzel rolünü sonradan istibdad sayesinde ifa edemediğini düşünür. Ona göre her sahayı kontrol eden müstebitler dine de el atacaklardı. Böylece istibdadı okşayan, onu Allah'tan gelen bir nimet gibi gösteren, hakimiyeti "el-müeyyed min-tarafillah" diye yutturmaya çalışan, "zıllullah" iddiaları ortaya çıktı. Bu, başlangıçta İslamda yoktu. İran ve Bizanstan zamanla İslama bulaştı. Sasani hükümdarları kendilerini "abdlar içinde ma'bûd, ma'bûdlar içinde bir abd" telakki ederlerdi.[49]

Vatandaş "Acizane" Arzetmez, İster: Ağaoğlu, bizim yerleşmiş terbiye veya protokol kaidelerimizi hiç kabul etmez. Ona göre, insanların kanunlar karşısında eşitliği sağlanamamıştır. Bütün bu sahadaki laflar boş ve asılsız oyalama sözleridir. Bir makama varınca vatandaşın ezilip büzülmemesi lazımdır. "Size filan işi söylemek için geldim" demek yerine "huzur-ı âlinize acizane ma'ruzatta bulunmak için cesaret ettim" demek yanlıştır. Serbest insanların ülkesinde bu ifade sakattır. Hitap edilen kişi veya makama yaltaklık yapılıyor. Vatandaşı alçaltan, şahsiyetsizliğe ve "aciz"liğe iten bir felsefe, meşru bir düstur olarak ileri sürülüyor. İnsanlarının "âciz" olmasını isteyen bir dünya görüşü bizatihi kendisi de aciz olmaz mı? Vatandaş aciz olacak, huzur ise âli. Oysa huzurun âlisi, süflisi olmaz. "Sonra "ma'ruzat" ne demektir? Hür bir memlekette kimse kimseye arzetmez, bütün vatandaşlar, makamları ve gördükleri iş ne olursa olsun müsavidirler. Arz ise aşağıdan yukarıya doğru bir nevi feryattır; halbuki serbest bir ülkede aşağıdan yukarıdan bahsedilemez. Fakat buna bir de "acizane" kelimesinin ilavesi bütün bütün sahtekârlıktır. Çünkü ma'ruzat ne acizane olur, ne muktedirane, ma'ruzat ma'ruzattır! "Cesaret" kelimesi de fazladır. Zira vatandaş haklı bir dileği varsa gelir, söyler. Bu onun hakkı, karşısındaki memurun ise o istediği yerine getirmek vazifesidir. Kimse vatandaşın bu hakkını reddedemez."[50]

Ağaoğlu'nun bu "Serbest Ülke"si acaba nerededir? Bu muhayyel ülkeye giden yol üzerinde bir kavşak vardır. Sola ve sağa sapan iki yolun ayrım noktasında bir tabela yolcuların dikkatini çeker, orada hürriyetin "sol" tarafta olduğu yazılıdır.[51] O sola sapar ve "tam benim aradığım yer" değerlen-

---

49 "Edebiyat Münakaşaları", **Cumhuriyet**, 7 Teşrinisani 1934.

50 Ahmet Ağaoğlu, **Serbest İnsanlar...**, s. 91.

51 Ahmet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 3: "Sol tarafa giden yol hürriyet yoludur / sağ tarafa giden yol kölelik yoludur." Liberal bir aydının böyle "sol" tarafı olması garip gelebilir. Bunu iki sebeple açıklayabiliyoruz: Birincisi o zaman CHP'nin Ağaoğlu tarafından normalin veya ortanın

Levent Şahverdi Arşivi

dirmesini yapar.

Ayrıca bu muhayyel ülke bazı değerleri ve sembolleri açısından eski Yunanistan'ı, çağdaş görüntüsü itibariyle de bugünkü Avrupa ülkelerini andırmaktadır.[52]

Hür ve Köle

Önceki kısımlarda Ağaoğlu'nun; batının hakkını mücadele ile aldığını, şarkın ise "aciz"liği bir düstur olarak yaydığını ifade ettiğini belirtmiştik. Ağaoğlu, insanların birbirlerine "bendeniz", "bendeleri", "kulları"... gibi sıfatlarla hitap etmelerine de karşı çıkar. Bu kulluk psikolojisi insanımızı sindirmiştir. Birilerinin sultasını sürdürmeleri için elan da devam etmektedir. Artık bu ülke insanı hür olmayı öğrenmelidir. Zira "hür olmak kolay değildir.Kölelik daha kolaydır. Köle kendisini başkasına teslim eder, iş biter!" "Çünkü kölenin sahibi başkasıdır. O hiç bir şeyden sorumlu değildir, sadece emir uygular. Ama hür kişi kendisi kendisinin sahibidir. Karar verir, yapar... Hür, düşünür; köle düşünmez." Ağaoğlu bu fikirlerini şu vecizesiyle ortaya koyar: "Kölelerden mürekkep sürüleri idare etmek her yiğidin işidir, hürlerden mürekkep efendileri idare etmek er kişinin işidir."[53]

İdeolojik Münakaşaları ve Demokratlığı

Ağaoğlu'nun "Kadrocular"la tartıştığını daha önce ifade etmiştik. Bu tartışmadaki rakiplerinden biri de Y. Kadri Karaosmanoğlu'dur. Bu romancı "Partinin programını yapan Ahmet Ağaoğlu... Ortodoks bir demokrasi taraftarı idi," derken bir gerçeği de ortaya koymaktadır.[54] Bu demokratlığın nereye ve kime dayandığını da sormalıyız. Fransa'da tahsilde iken Ahmet Rıza Bey ve Cemalettin Efgani gibi doğulu aydınlarla tanışıp onlardan etki-

sağında değerlendirilmesidir. İkinci olarak ise SCF kurulurken yeni partinin siyasi yelpazedeki yerinin Atatürk tarafından tayin edilmiş olmasıdır. Buna göre CHP'nin sağında bir partiye izin verilmeyecekti, parti muhakkak CHP'nin solunda olmalıydı. Bundan sonra Türkiye'de "sol ve komünist yayınlar" birden artmıştı. Bkz. Kemal Karpat, "Türkler (Cumhuriyet devri)", **İslam Ansiklopedisi**, C. XII/2, s. 399. Ağaoğlu hatıralarında biraz farklı anlatıyor: Gazi, SCF'nin muhafazakâr olmasını istiyormuş. Dahiliye vekili Şükrü Kaya bunu tehlikeli görmüş. Memlekette muhafazakar taban çok güçlü, oysa biz kökü olmayan ve kolay başa çıkabileceğimiz sosyalist bir fırka kurduralım, demiş! Bkz. Ahmet Ağaoğlu; **Serbest Fırka Hatıraları**, s. 17.

52 Ağaoğlu Ahmet, **Serbest İnsanlar...**, s. 12–13 ve 82; Burada parlamento binasının adı "Panteon"dur ve binanın içinde "bir eliyle defne yaprağı tutan" bir genç kız heykeli vardır. "Serbest Ülke"deki panteon ve defne yaprağı motifleri bize Yunanistan'ı hatırlattı.

53 Ahmet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 30; Ahmet Ağaoğlu, **Devlet ve Ferd**, s. 88; Ahmet Ağaoğlu, "Anladım ki", **Akın**, 1 Haziran 1933.

54 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İstanbul 1984, s. 115–116.

Levent Sahverdi Arşivi

lendiği gibi, Renan, Dermestetter, A. Sorel ve M. Adam gibi Fransız aydınları ile ya hoca–talebe ilişkisi içinde veya sohbet toplantılarında tanışmış ve etkilenmiştir.[55] 19. Asır Rus nihilistlerinin de kendisi üzerinde etkileri olduğunu biliyoruz. N.A. Küçüka ise onu, Fransız inkılâbının getirdiği zihniyetin şarktaki en kuvvetli mümessili olarak değerlendirmektedir.[56]

Gerçekten parlamenter demokrasiyi büyük bir kararlılıkla savunmuş; sadece demokratik kurumların alınmasıyla bu işin bitmeyeceğini, buna fikir, ilim, ahlâk ve zihniyet sahalarında da hazırlanmamızı istemiştir. Onun açıkça ifade ettiği bir görüşü vardır: Saltanatı kaldırmak yetmez. Toplumu hürriyete hazırlamazsak başka adlar altında saltanat sürecek birileri yine çıkar. Kendini "aciz", "bende", "kul"; muhatabını "zat–ı âlileri" ve yöneticiyi "zıllullah fi'l–âlem" veya "müeyyed min–tarafillah" gören; cahil, kendisini de dünyayı da tanımayan, hak aramayı bilmeyen insanlar despotizmi üzerlerine kendileri çekerler. Böyle bir cemiyet despotunu kendisi yaratır.[57]

O, çocuk terbiyesindeki şiddetin bile despotizme yol açtığını ilginç örneklerle savunur. Korkutularak, ezilerek ve şahsiyetsizleştirilerek yetiştirilen çocuklar büyüdüklerinde ne hak, ne de hakikat için çalışabilirler. Böyle bir cemiyet müstebitler için bulunmaz bir nimettir.[58]

İstibdadın, maarifin yayılması ile kalkacağını ve demokrasinin yerleşeceğini ifade eden Ağaoğlu aydınların bu sahada çok büyük rolleri olduğunu ve rolünü iyi bir şekilde müsbet yönde kullanmayan aydınların "esfel–i safilin"e gönderileceğini söyler.[59]

Taner Timur'un "Tutarlı ve dürüst bir liberal"[60] dediği Ağaoğlu için F. Georgeon da benzer görüşler ileri sürmüştür. SCF'nin fikir hocası (ideologu) olarak CHP (CHP)'nin devletçiliğini tenkit etmiş, bu yolda şimşekleri üzerine çekmiştir.[61]

---

55 Süreyya Ağaoğlu, **Bir Ömür Böyle Geçti**, İstanbul 1975, s. 6–7; Renan: "Memleketine gitme, şark seni yer, burada büyük bir âlim olursun" demiş!

56 N.A. Küçüka, "Üfûl Eden Simalar", **Ulus**, 24 Mayıs 1939.

57 Ağaoğlu, Ahmet, "Alem–i İslam Ne Diyecek", **Hilafet ve Milli Hakimiyet**, s. 129–133; **Gönülsüz Olmaz**, İstanbul 1943, s. 31.

58 A.Ağaoğlu, **Serbest İnsanlar..**, s. 45.

59 A. Agayef; "Darülhilafe'de Maarif–i İptidaiyenin Hâli ve Suret–i Islahı", **Sırat–ı Müstakim** (SM), C.V, nr. 113, ss. 151–152; "İran'ın Mazi ve Hâline Bir Nazar", **SM**, C.V, nr. 110, s. 97; Ağaoğlu, Ahmet; "Yeni Nesil Arasında", **Cumhuriyet**, 1 Kanunisani 1935.

60 Tamer Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara 1993, s. 162.

61 F. Greorgeon, Les débuts d'un intellektuel...", s. 374.

Levent Şahverdi Arşivi

1930'larda liberal ülkelerdeki buhranı bahane ederek liberalizm ile birlikte parlamenter demokrasinin de sonunun geldiğini iddia edenler görülmeye başlamıştı. Bunlardan biri olan Recep Peker, liberal olan ilk CHP programının –ki hazırlayanlar arasında Ağaoğlu da vardı– değiştirilip "gittikçe devletçi, hatta faşist manzara almasında" önemli rol sahibi olmuştu.[62] Gerçekten Recep Peker "... yurttaşları birbirine düşüren, bütün geri ve fena tohumların yeşermesine yol açan nizam ve birlik düşmanı klasik demokrasi yerine... disiplinli bir beraberliği" övmeye başlamıştı.[63] O dönem CHP çevrelerinde gerçekten bu demokrasi düşmanlığı bir hayli revaç bulmuştur. Ahmet Hamdi Başar da "Türk inkılabını basit bir demokrasi inkılabı gibi! mütalâa edip bu safhadan daha ileri bir plana geçtiği vakit bundan ayrılanları da mazur görmek lazımdır." derken SCF olayını Ağaoğlu'nun inkılâpdan ayrılışı gibi telakki ettiğini gösteriyordu.[64] Demokrasi konusunda bir diğer fikir de Şevket Süreyya'dan geliyordu: "Bizim hareket noktamız cemiyet içinde ferde, adeta onu cemiyetten ayıran bir "hürriyet" vermek değil, cihan içinde "iş ve vazife" vermektir."[65] Burada dikkati çeken şey Ş. Süreyya'nın biraz faşizme, biraz da komünizme yaklaşan görüşlerinin o yıllarda Ağaoğlu ve bir kaç kişi dışında kimse tarafından tenkit edilmemiş olmasıdır. Ş. Süreyya hürriyetin ferdi cemiyetten ayırdığını söylerken, sanki cemiyet içinde bir fert veya zümreye hürriyet verilip diğerlerine verilmeyecekmiş gibi bir mantık takınması ve diğer egosantrik düşünceleri ile bir tezatlar çukuruna düşüyordu. Ağaoğlu bunu daima tenkit etmiştir. "İnkılabın ideolojisini" tesbit etmek için var olduklarını söyleyen ve bu işi "azlık fakat şuurlu" bir "Kadro"nun yapacağını, diğerlerinin sadece Kadro'yu okumaları ve takip etmeleri gerektiğini iddia etmelerine çok sinirlenen Ağaoğlu "Peygamberane buyruklar" yapılmasının Ş. Süreyya'ya düşmediğini söylüyor: "Prensiplerini idrak ve iltizata edenler bir tarafa... edemeyenler diğer tarafa ayrılacak, onları kabul edenler" vatandaş olacak, "iradeleri ile kabul etmeyenler, iradeleri haricinde bu prensiplere tabi olacaklardır." Bu zihniyetin canını sıktığını söyleyen Ağaoğlu şöyle devam ediyor: "Vaktiyle katolik kilisesinin

62 Süreyya Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, Ankara 1940, s. 109–110.
63 Recep Peker'in demeci: "Demokrasiye Veda", **Son Posta**, 10 Mayıs 1935.
64 Hamdi (Başar); "Ağaoğlu Ahmet Beye", s. 148–149.
65 Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılap ve Kadro**, Ankara 1932, s. 87. Kadrocularla münakaşaya giren diğer aydınlar: H.C. Yalçın, A. Şinasi Hisar, R. Oğuz Arık, F. Uluç, Bkz. F. Tevetoğlu, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler** (1910–1960) Ankara 1967, s. 443–465.

Levent Şahverdi Arşivi

şiarı "hors de moi point de salut" (benim haricimde necat yok) düsturu idi. İslamiyetin şiarı ise "müminler bir tarafa, kafirler bir tarafa" düsturundan ibaretti."Fakat İslamiyet hiç olmazsa "içtihat bilakâsır" şiarıyla idrakleri noksan olanları affediyor. Yirminci asrın Kadro dini bu kadarcık olsun tahammül ve müsamaha göstermiyor."[66] diyerek alaycı ifadeler kullanmıştır.

Şevket Süreyya'nın hürriyete soğuk bakmasının sebebi, hürriyetin anarşiye yol açacağına dair beslediği inançtır. Kadrocular bu sebepten inkılâbı korumak için hürriyetin feda edileceğini savunmaktadırlar. Ağaoğlu'na göre tarihteki bütün müstebitler hürriyetin anarşiye zemin hazırladığını söylemişlerdir. Oysa hürriyet, anarşi değil, nizam ve intizam doğurur. Anarşiden kaçınmak bahanesiyle hürriyeti inkar eden istibdattır ki, anarşi için daima zemin, imkan ve ihtimal hazırlar. Kendi kendisini idareye alışmış olanlar anarşiye meydan vermezler. Hürriyetten mahrum olanlar ise kül altında saklanan ateş gibi içlerinde anarşi potansiyelini korurlar.[67]

Yakup Kadri de Türk inkılâbının kanuni icraatlarını "istibdat" diye yorumluyor diye Ağaoğlu'nu Don Kişotlukla suçluyordu. Ağaoğlu cevaben "inkılabın ideolojisini" kurmak ve "bütün vatandaşlara ister istemez kabul ettirmek iddiasında bulunanlara Türk milletini hazfederek onun fevkine çıkarılan mistik ve mücerret bir varlığa bütün hakları teslim eyleyenlere karşı yukarıda tavsif ettiğiniz vaziyeti (Donkişotluk rolünü) almağı kendim için bir hak ve vazife" sayarım diyordu.[68]

Ağaoğlu'nun bu suçlamaları karşısında Kadrocular, onun hocalarından E. Renan'ın demokrasi düşmanı olduğunu, liberal demokrasilerin çağının geçtiğini ileri sürüyorlardı[69]. Ağaoğlu'nun kendilerine cevabı ise "hür fertlerden oluşan mütekamil cemiyetlerin" dayanışmayı en iyi yaptıklarını ve gelişmede diğerlerini geri bıraktıklarını söylemek olmuştur.[70] Böyle buhranlı devirlerde parlamenter idareler yerine şahsi hükümete mütemayil kişilerin çıkabileceğini, bunlara inanmamak ve parlamenterizmi daima müdafaa etmek gerektiğini diğer yazılarında da belirtmiştir.[71] Bu gelişmelere Avrupa'da o yıllarda yaygınlaşan faşizm ve sosyalizmi örnek göstermiş; tenkide

66 Ahmet Ağaoğlu, **Devlet ve Ferd**, s. 10–11.
67 Ahmet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 87–88.
68 Ahmet Ağaoğlu, **a..g.e.**, s. 119–120.
69 Ahmet Ağaoğlu, **a..g.e.**, s. 124.
70 Ahmet Ağaoğlu, **a..g.e.**, s. 20–22.
71 Ahmet Ağaoğlu, "Parlamentarizm ve Şahsi Hükümet", **Akın**, 19 Temmuz 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

tahammülsüz ve demokrasi düşmanı olduklarından bu tür mutlakiyetlerin çok sürmeyeceğini söylemiştir. Onun için aslolan ferdin teşebbüs ve düş'ncesini hür olarak icra edebilmesidir. Buna izin vermeyen sistemler gayri insanidir, yok olacaklardır.[72]

Ağaoğlu, Mussolini'nin de sosyalizm ve korporasyonizm gibi görüşlerin birinden diğerine geçip durmasını, ülkesini bir "deneme tahtası" olarak kullanmasını tenkit etmiştir.[73]

Bu arada Avrupa'da demokrasi adına yapılan her faaliyeti takip etmiş ve gazetelerde değerlendirme yazıları yazmıştır.[74]

Bu tür münakaşalarda Ağaoğlu'nun yanında yer alanlardan biri olan Peyami Safa'ya göre o CHP'nin "en hararetli ideologu" olmasına rağmen 1930'da partinin devletçiliğe kaymasını tenkit etmiş ve SCF macerasına böyle atılmıştı. P. Safa'nın fikirleri şöyle özetlenebilir: O senelerde demokrasiye karşı bir yaylım ateşi başlamıştı. Bu cereyanı körükleyen tehlikeli ve yabancı ideolojiler de vardı. Ahmet Bey'le benim aramda demokrasinin esası ve tekamülü bakımından büyük fikir ayrılıkları olmakla beraber, o zaman memlekete sokulmak istenen yabancı fikir toksinlerine karşı gençlikte mukavemet uyandırmak için kendisiyle müşterek bir cephe yaptık. Bugün demokrasinin en hararetli taraftarları geçinenlerin çoğu o zaman Ağaoğlu'na ve bana hücum ediyorlardı. Sevgili büyük dostum, "Devlet ve Ferd" adlı kitabından sonra o tarihlerde "Serbest İnsanlar Ülkesinde"sini... çıkarmıştı. O demokrasiyi batı Avrupalılardan daha geniş ve insani ölçülerde anlıyor ve anlatıyordu. Avrupalıların sömürgeci ve sadece kendileri için hak–hukuk kabul eden istismarcı anlayışlarını görüyor ve reddediyordu.[75]

Bu mücadelelerini, Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü'nün bazı kitapları

72 "Avrup'da Yeni Mutlakiyetler", **Akın**, 4 Temmuz 1933.

73 "İtalya'da Yeni Bir Tecrübe", **Cumhuriyet**, 27 Teşrinisani 1934; "Harp Sonu Cereyanları", **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1934.

74 "Avam Kamarası'nın Teşekkülü", **Cumhuriyet**, 25 Eylül 1934.

75 M. Tunçay, **T.C.'de Tek Parti...**, s. 518. Burada İsmet İnönü'nün SCF'ye karşı Ali Naci (Karacan)'a İnkılap adlı bir gazete çıkarttığı yazılıyor. Ali Naci'nin yanısıra "Kadrocular"ın başyazarlık yaptığı gazeteden bazı başyazı pasajları:
Yakup Kadri: "İnkılap devirlerinde hürriyet yalnız inkılapçılar içindir."
Ali Naci: "Hürriyet değil, faşizm gibi bir idare istiyoruz. Faşizm... bize lazım değil, elzemdir." "Evet biz hürriyet değil, faşizm gibi bir idare istiyoruz", "... devlet süngüdür." "Muhalif gazeteciler faşizmden korkuyorlar... biz İstiklal mahkemesi istemiyoruz. Ondan daha kuvvetli bir şey, yeni bir sistem, anarşiye karşı 50 senelik bir zapturapt idaresi istiyouz." "Rusya'da nasıl bir komünizm, İtalya'da nasıl bir faşizm varsa, bizde de bir Kemalizm olmalıdır."
İşte bunlar demokrasiye yapılan yaylım ateşlerden bazıları.

Levent Şahverdi Arşivi

yasaklaması ile basın hürriyeti sahasına da kaydırdığını görüyoruz. Matbuat ve İstihbarat Müdiriyet-i Umumiyesi'nin, kanunun kendisine yetki vermemesine rağmen *Vatan Yahut Silistre* ve başka bazı eserleri yasaklaması üzerine Ağaoğlu, Giresun saylavı H. Tarık Us'a cevaplaması için bazı sorular soruyor ve müdüriyetin "eser men'ine salahiyeti olmadığını" hatırlatarak cevap vermesini istiyor. H. Tarık Us ise cevabında polemiği tercih ederek "yasaklama işini ben değil, hükümet veya dahiliye vekili yapsaydı yine kanunsuz diyebilecek miydin?" diye soruyor ve cevabını alıyor: "Evet!"[76]

Bu tartışmalara H. Tarık Us'un safında katılan bir diğer kişi Kazım Nami Duru'dur. Namık Kemal'in eserini o yasaklatmış! Ağaoğlu'na verdiği cevapta "hukuk" ve "siyaset" işlerinden anlamadığını söyleyince Ağaoğlu harekete geçer: "Peki saylav ne işle uğraşır? Anlamadığı hukuk işlerine karışmak görevi midir?" Duru'nun cevabı tek parti devrinin siyasi anlayışını gösterir mahiyettedir. "Matbuat Umum Müdürü ses çıkarmasın da padişahları öven, cumhuriyetin temel tüzüklerine uymayan piyesler halkın gözü önünde oynansın. Sonra Cumhuriyet savcısı işe karışsın... Atı alan Üsküdar'ı geçtikten sonra..." Ağaoğlu cevabında "saylav" bile olsa kanunsuz olarak eser yasaklayamayacağını söyler ve yasakçılığı çok istiyorsa bir kanun teklifi verip eser yasaklama yetkisini Matbuat Müdürlüğüne verdirmesini tavsiye eder.[77]

Ağaoğlu basın ve fikir hürriyeti ile Matbuat ve İstihbarat Müdir-i Umumisi iken de ilgilenmiş, mecliste, milletvekili ve vekillerin basın üzerinde sulta kurmasına –o dönemde milletvekili olmadığı halde– sertçe karşı koymuş, mesela Ordu'daki "Güneş" gazetesinin mutasarrıf tarafından kapatılmasını protesto ederek tekrar yayına geçmesini sağlamıştır.[78]

Ahmed Bey hemen her konuda ideal bir demokrasi ülkesinde görülmesi gereken zihniyet ve uygulamalar hakkında görüşlerini yazmış, yanlış olduğuna inandığı her gelişmeye savaş açmıştır. Mesela İktisat Meclisi toplanmış ve dağılmış; alınan kararları kamuoyuna duyurmamışlar. Ağaoğlu buna bile içerlemiştir. Neler oldu, neler tartışıldı, hangi kararlar alındı? Niçin öğrenemedik? Bunun gibi sorular soruyor. Fransızların "puplicite" dedikleri şeyi

---

76 Ağaoğlu Ahmet, "Ağaoğlu'nun H. Tarık Us'a İlk ve Son Cevabı", **Cumhuriyet**, 25 Mart 1935.
77 "Gene O Mesele", **Cumhuriyet**, 30 Mart 1935. "Matbuat Müdürünün Eser Menine Salahiyeti Var Mıdır?", **Cumhuriyet**, 20 Mart 1935.
78 **TBMM ZC**, devre I, C. 22, s. 601 ve C. 23, s. 65–66.

Levent Şahverdi Arşivi

bizim neden yapmadığımızı tartışıyordu. "Asırlardır bizi hep susturmuşlar. Ama şimdi cumhuriyet var. Aydınlar memleketinin meselelerini tartışmasınlar mı?" Bu tür sorular sürüp gidiyor.[79] Kamuoyunun bilgilendirilmesini istemesi pek de boşuna değildir. O, gerçekten bir çok olayda kamuoyunun konuşan dili olmaya çalışmıştır. CHP devletçiliğe kayınca çok sert tepki göstermiştir. Bunu bir muarızı şöyle değerlendirir:

"Ağaoğlu Ahmet Bey, susan Darülfünunun yükselttiği yegane sestir. Biz muarızımızı, fikir hareketlerinde gösterdiği heyecandan dolayı hürmetle karşılarız... Darülfünunda hiç olmazsa bir müderris fikrini savunmuş oluyor."[80]

CHP'liliği ve Muhalefeti

F. Georgeon "inanmış bir batılı liberal" olarak gördüğü Ağaoğlu'nun Kemalizmi büyük bir coşku ile karşıladığını, çünkü artık şarkta geri kalışı sağlayan, fertlerin ezilmişliğinin biteceğine inandığını, fakat zamanla umduğunu bulamadığı için Kemalizmden yavaş yavaş ümidini kestiğini iddia etmektedir. Ona göre Kemalizm, Ağaoğlu'nun beklediği hürriyeti getirmemiştir.[81] Gerçekten Ahmet Bey hürriyetler için mazeret kabul etmemiştir. Şarkın sükutunu sadece istibdada bağlayan başka bir kişi belki de yoktur. Bilim yapılamamış, nakilcilik galebe çalmış... gibi diğer sebepleri o hep hürriyetsizliğe bağlıyor. Bütün hastalıkların istibdaddan kaynaklandığını, beslendiğini veya desteklendiğini hep yazadurmuştur.

Zaman zaman CHP'yi öven yazılar yazmasına rağmen[82] ekseriyetle hatalı gördüğü icraatları SCF öncesinde de, sonrasında da hep tenkit etmiştir.

Şehreminlerinin atanma yolu ile göreve getirilmesini, seçilmemesini... mebusların bir saatlik mebusluk yapmalarıyla bile emeklilik hakkı kazanmasını... vs. halkçılığa aykırı bulmuştur. Barem kanunu uygulamasıyla

---

79 Ağaoğlu Ahmet, "İktisat Meclis–i Alisi", **Akın**, 26 Temmuz 1933, Ağaoğlu burada Şah'ın şerrinden korktuğu için sevgilisiyle gece gizlice buluşan bir Azeri kızının okuduğu şiiri hatırlatıyor.
Yarim gece geldi, gece kaldı, gece gitti
Bilmem nice geldi, nice kaldı, nice gitti.

80 H(amdi); "Ağaoğlu Ahmet Beye...", **Kooperatif**, s. 145.

81 F. Georgeon; "Les débuts...", s. 374.

82 Ağaoğlu Ahmet; "CHP Programı Etrafında", **Cumhuriyet**, 18–22–26 Mayıs 1935. "Meclis Açılırken", **Vatan**, 15 Ağustos 1923.

Levent Şahverdi Arşivi

yüksek maaşlı memurların daha yüksek aylık almalarına itiraz ediyor ve tekrar "bu nasıl halkçılık?" diye soruyor.[83]

Onun için "seçilmişlik" çok önemlidir. Belediye kanunu TBMM'de görüşülürken seçilmiş belediye başkanı ve meclis üyelerine valinin âmir sayılmasına karşı çıkar. Valilerin belediye meclislerini toplantıya çağırması şekline dair kanun görüşülürken "valinin emriyle" ibaresi kanun teklifinde yer alınca, Ağaoğlu buna derhal itiraz eder "emriyle" yerine "davetiyle" ibaresinin konulmasını teklif eder. Dahiliye vekili bunu kabul etmeyince Ağaoğlu söz alır: "Belediye meclisini memur telakki etmek esasata uygun mudur? Belediye meclislerini kim intihab ediyor beyler? (Millet sesleri!)... bütün milletin iştiraki ile meclis intihab olunuyor. Bu meclis mahiyeti itibariyle memur telakki edilebilir mi? Binaenaleyh bu meclisin daveti de emirle olmaz"... "Emir yalnız memura ve maduna karşıdır. Yoksa bir cemaati temsil eden bir heyet emirle gelsin otursun. Doğrusu bunu ben anlamıyorum." Ağaoğlu'nun bu teklifini meclis kabul etmiştir.[84] Aynı şekilde, seçilmiş belediye reisini valinin onaylamasına da karşı çıkmıştır. Halkın seçtiği mahalli idarecinin vali veya hükümetçe memur gibi kullanılmasını yanlış bulur. "Mesele takdire kalıyor, yani intihab edilmiş olan zatın şahsı, vali beyce makbul müdür, değil midir?" Seçimde kanunsuzluk yoksa vali ve hükümet ne için ve neyi tasdik edecek? Buna ne gerek var? gibi sorular sormuş ve hiç olmazsa tasdik işini "Cumhurbaşkanı yapsın" diye teklif etmiştir.[85] Bu kanun reddedilmiştir. Benzeri bir itirazı vilayet kanununun 74. maddesine yapmıştır. Belediye ve vilayet meclislerinde alınan kararlar hukuka ve anayasaya aykırı ise Dahiliye Vekaleti'nin talebi üzerine "Devlet şurasınca tetkik olunarak hükümsüz addolunur" şeklindeki kanun teklifinin satır arasında gizli bir dikta eğilimi görür: "Tetkik edilerek hükümsüz addolunur" deniyor. Bununla şura–yı devletin vereceği karar evvelce tayin edilmiş olur. O halde bu tetkikin manası nedir? Karar ittihaz eder, denilmelidir." Devlet şurasının kararı hükümsüz bulmasını meclis isteyecekse, şura meclisten emir alacaksa varlık sebebi ortadan kalkar, diye "hükümsüz addolunur" kelimelerinin tayyını rica ederim" şeklinde bir teklif yapar ve teklifi kabul edilir.[86]

Milletvekillerinin "masuniyet–i teşri'iye" hakları için de mücadele

83 **Akşam**, 22 Ağustos 1930 (demeç).
84 **TBMM ZC**, dönem III, C. 17, s. 98.
85 Aynı zabıt, s. 103–109.
86 Aynı zabıt, s. 103.

Levent Sahverdi Arşivi

etmiş, ancak bunun istismar edilmemesini ve kanunun suç saydığı fiil ve sözlerin irtikabının ve meclisin itham altında bırakılmamasının şart olması gerektiğini söylemiştir.[87]

Mecliste zaman zaman "tevsi–i mazuniyet", "adem–i merkeziyet" ve "vilayet idarelerinin mezuniyetinin, hukukunun, salahiyetinin tevsiini" savunmuş görev ve yetkilerin dağılmasını hem kişi hak ve hürriyetleri için, hem de işlerin hızla görülmesi ve verimliliğin artması için gerekli görmüştür.[88] Hatta I. Meclisin olağanüstü haller gereği diktatörlük hukuku uyguladığını, artık ikinci dönemde buna gerek kalmadığını söylemiş, demokratikleşme için şartların hazır olduğunu bildirmiştir.[89]

Osmanlı döneminde de şartların ve kanunların çerçevesi dahilinde mebusların hakları için çalıştığını görüyoruz. Kanun–ı Esasi'nin hükümete meclisi feshetme yetkisini verdiği, ancak mebusları sürme yetkisini vermediğini söyleyerek "Hükümet mebusları süremez" diye Meclis–i Mebusan'da bu tarz keyfiliklere karşı çıkmıştır.[90] Aynı mecliste Hüseyin Cahid ile azınlık olan mebusların fikir beyanı hususunda tartışmış "ekalliyetin hukuku payimal edilmemelidir" demiştir.[91]

Türkiye'de hiç bilinmeyen, bilinmek istenmeyen başka bir gerçek de Ağaoğlu'nun 1926–27 ders yılından itibaren Ankara Hukuk Fakültesi'nde verdiği derslerde kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesine dair fikirleridir. Henüz bir çok Avrupa ülkesi ve Atatürk Türkiyesi bu işi düşünmezken, en azından uygulamazken o "çalışan, ekmek kazanan, çocuk yetiştiren, İstiklal Harbinde cepheye giden, rütbe alan kadınlar seçime niçin gitmesinler?" diye sorar ve "onlara rütbe veren intihab hakkını neden vermesin?" diye soruyu tamamlar. O zaman Ankara Hukuk'taki öğrencilerin çoğu bu teklife karşı çıkarlar.[92]

Son Faaliyetleri ve Gözden Düşmesi

Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra bir çok milletvekili tekrar CHP'ye dönmüş olmasına rağmen Ağaoğlu dönmez. Fethi Bey bile eski sefir-

87 **TBMM Gizli Celse (GC),** C. IV, Ankara 1985, s. 560–561.
88 **TBMM ZC,** d. II, C. 24, s. 57.
89 **TBMM ZC;** d. II, C. 8, s. 620–622.
90 **MMZC,** d. III, C. I, s. 22.
91 Aynı ceride, s. 44–45.
92 Süreyya Ağaoğlu, **Babamdan Hatıralar** (İçinde C. Perin'in İkdam'da çıkan yazısı), s. 195–197.

Levent Sahverdi Arşivi

lik vazifesine avdet etmiştir. Ağaoğlu Ahmet ise bu dönemde bir taraftan İstanbul Üniversitesi'nde ders verir, diğer yandan son gazetesi olan Akın'ı çıkarır.

Ancak eski SCF'li muhalif, gazetesinde muhalifliğini sürdürmek isteyince iş değişir. Gerçi Atatürk'e karşı dikkatlidir ve daima Kemalizmi övmektedir. Bu onun takibata uğramasını önleyemez. Günün birinde İnönü'nün devletçi politikasını tenkit ettiği için mahkemeye verilir. Mahkeme reisinin eski bir öğrencisi olduğunu görünce söz alır ve kendisini savunmadan cezalandırılmasını ister. Herkesin şaşırdığı bir anda, bu tavrını şöyle açıklar: "Öğrencisine fikir hürriyeti ve basın hürriyeti fikrini veremeyen bir hukuk hocası cezayı hak etmiştir!"[93]

Muhalifliği bilhassa İnönü'ye ve devletçi politikasına karşıdır. İnönü'nün demiryolu politikasını eleştirdiği için huzurunu kaçırırlar. Akın, eşi Sitare Hanım'ın Azerbaycan'dan getirdiği halılarının ve başka bazı eşyalarının satılması ile çıkıyordu. Bir akşam Atatürk Ağaoğlu'nu Dolmabahçe Sarayı'na "sofrası"na davet etmiştir. Önce kendisini büyük iltifatlarla karşılayan Paşa, biraz sonra çevresindekilere "Akın gazetelerini çıkarın" emrini verince Ahmet Bey sonun başlangıcını anlamıştır. Atatürk yazıları birer birer okutur. Bunların ne olduğunu sorar. Ağaoğlu "cemiyetimizin kusurlarını sergileyen içtimai tenkitler" olduğunu söyler. O zaman Atatürk yanındakilere "bir zatın hem Darülfünun'da hocalık yapıp hem de iktidarı tenkit etmesinin doğru olmadığını" söyletmesi üzerine tansiyon yükselir; Gazi gazete çıkarmak için parayı nereden bulduğunu sorar ve ilave eder: "Sen unutuyorsun ki bir sığıntısın!" Bunun üzerine Ağaoğlu;

"Paşam, bana bunu bir çok kişi söyledi. Hepsine güldüm. Ama şimdi sizin ağzınızdan aynı şeyi işitmek beni ruhumun en derin yerinden sarstı... Bir yandan bütün dünyanın Türk ırkından, Türk milletinden geldiği tezini ortaya atıyorsunuz, diğer taraftan hududumuzdan iki saat ötedeki halis Türk ve yazık ki esir bir yurttan Türkün hürriyetini korumayı başarmış kısmına gelen yine halis bir Türke "sığıntı" diyebiliyorsunuz.." Ağaoğlu; kendi hatıralarına göre kalkıp masayı terketmiş, ancak Atatürk "Sen beni yanlış anladın, öyle demek istemedim" diyerek kendisini öpmüş ve teselliye çalışmıştır.

Bu olaydan sonra Ahmet Bey'in gazetesi Akın kapatılmış, kendisi

93 Süreyya Ağaoğlu, **Bir Ömür Böyle Geçti**, s. 64.

Levent Sahverdi Arşivi

üniversiteden atılmış ve "faal hayat kapıları" kendisi için kapanmıştır.[94]

Buna rağmen yazılarına devam etmiş, insan ve vatandaş hakları ve hürriyetlerine dair fikirlerini yazmıştır. SCF'nin kapanmış olması nedeniyle CHP büyük bir rahatlığa kavuşmuş, Ağaoğlu'nun daima savunduğu "murakabe" vazifesini yapacak kişi veya kurum kalmamıştı. Bu durumda hükümetin "murakabesi" için tek çarenin bağımsız milletvekilliği olduğunu düşündü. Parti mebuslarının parti politikasını milletin huzurunda tenkit edemeyeceklerini, oysa müstakil "saylav"ların farklı yollar ve alternatif politikalar gösterebileceklerini, partiye bir muhalefet ve murakabe kaynağı olacağını iddia etmeye başladı. Tek parti idaresinin keyfilik, laçkalık, kanunsuzluk ve umursamaz bir despotluk getireceğini söyledi. O anda cari olan matbuat kanununu örnek göstererek sözkonusu kanunun Anayasa ile uyuşmadığını, vaktiyle tek parti mebuslarını murakabe edecek bir grup bulunsaydı bu hatanın işlenmemiş olacağını yazdı. Açıkçası hâlâ muhalefet veya kendi tabiri ile "murakabe"sini sürdürüyordu.[95]

Ağaoğlu hakkında yazılmış en son makalelerden birinde onun "demokrasi konusunda tutarsız ve dar ufuklulukla malul anlayış" sahibi olduğu söylenmiştir.[96] Buna sebep olarak, meşru zeminde kalabilmek endişesi gösterilmiştir. Bu eleştiri kısmen doğrudur. Ancak "Akın" tarafımızdan satır satır incelenmiş ve gerçekten kendisinin Atatürk'e söylediği gibi toplum yapımızla ilgili makul tenkitlerden başka, özellikle CHP veya Atatürk karşıtı hiç bir şey görülmemiştir. Ağaoğlu Ahmet gerçek bir demokrat[97], dürüst bir liberal[98] ve inanmış bir Atatürkçüdür.[99] Bu halde bile "sığıntı" suçlaması ile karşılaşan, gazetesi kapatılan ve üniversiteden açığa alınan Ahmet Bey hakiki muhalefet yapıp daha pervasızca tenkitlerle muarızlarını karşısına alsaydı nereye giderdi, nereye sığınırdı?

---

94 Süreyya Ağaoğlu, **Babamın...**, s. 210–213; Süreyya Ağaoğlu, **Bir Ömür**, s. 65; İhsan Keser, **Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik**, Ankara 1993, s. 136.

95 Ağaoğlu Ahmet, "Müstakil Saylavlık Meselesi", **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1935.

96 Murat Yılmaz; "Ahmet Ağaoğlu ve Liberalizm Anlayışı", **Türkiye Günlüğü**, S. 23 (Yaz 1993), s. 68.

97 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 115–116; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C. III, İstanbul, s. 391, "Batı manasında bir demokrasinin o zaman tek savunucusu oydu" diyor.

98 Taner Timur, **a.g.e.**, s. 162.

99 Kendisinin onlarca kitabı ve "Bakü'den İstanbul'a yol alacak kadar" sayısız makalesi ile üç evladının kitapları ve hakkında yazıların hiç birinde Atatürk'e ve ilkelerine temelde karşı çıktığı görülmemiştir. Onun zoru Atatürk'ü veya başka bir şeyi istismar ederek despotluk yapmak isteyenlerdir.

Levent Sahverdi Arşivi

Nitekim İstiklâl Mahkemesi'ne gitmekten zor kurtulmuştur: Cavit Bey, İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanırken dosyasında Ağaoğlu'nun bir mektubu bulunmuş; bu yüzden onu da muhakeme etmek isteyenler çıkmıştır. Ancak mektup hiç suç unsuru ihtiva etmediği için muhakeme etmek isteyenler başarılı olamamışlardır. Bu mektubun konusuna gelince; baskı ve zulmün, despotluğun son zerresini göstermektedir. Cavit Bey, vaktiyle bir ansiklopedi yayınlamak istemiş. Bunun için "ajans" kelimesi hakkında Ağaoğlu'ndan bilgi talep etmiştir. Zarfın içinde "ajans" hakkında bilgi vardır![100]

İşte yargılanmak istenmesinin sebebi!

Bu yıllarda Ağaoğlu ve ailesi gerçekten korkulu anlar geçirmiştir. Kızı Süreyya Ağaoğlu, "Bir Ömür Böyle Geçti" adlı mühim hatıra eserinde babasının Atatürk'ün bazı "adam harcama" faaliyetlerine karşı hoşnutsuzluğunu bildirdiğini yazmıştır. Keçiören'de oturan ilk cumhuriyetçi aydınların zamanla birer birer "felakete uğradıkları" da aynı eserde iddia edilmektedir. Hatta Ağaoğlu'nun evi de polis nezareti altında bir süre gözetlenmiştir.[101]

Şu ifadeler de Ağaoğlu ailesinin görüşü için daha açık bir fikir verebilir:

"Tezer ile Ulus meydanından geçiyorduk. Bir yere tırmanmış bir sürü beyaz gömlekli adamlar gördük. Uzaktan boyacı zannettik. Yaklaşınca bunların sıra ile asılmış adamlar olduğunu dehşetle gördük: İstiklal Mahkemesi kurbanları! Şok o derece şiddetli olmuştu ki, ikimiz de öğürmeye başladık. Fakat bu manzara gün geçtikçe Ankara'nın normal görüntüsü oldu!"[102]

Bütün bu sözler Atatürk'ün şahsına değil, yapılan, yapılırken belki Ata'yı istismar eden despotizmedir. Zira Süreyya Hanım da babası gibi Atatürkçüdür. Hatta Atası ile balolarda dans etmiş, ailece onun sofrasında bulunmuşlardır. Daha önemlisi Türkiye'nin hukuk tahsili yapan ilk kızı ve ilk hanım hukukçusudur. Bunları da büyük ölçüde Ata'ya borçlu olduğunu her fırsatta söylemiştir.

Ağaoğlu hürriyet ve demokrasi için eğitimle, hukuki düzenlemelerle ve "taazzuv etmiş cemiyet" dediği örgütlü toplumla ferdin güçlendirilmesini; güçlü fertlerin haklarını alıp koruyabileceğini söylüyordu. Hakkını gerekir-

100 Şevket Süreya Aydemir; **a.g.e.**, s. 49.
101 Süreyya Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 59.
102 Süreyya Ağaoğlu. **a.g.e.**, s. 47.

Levent Sahverdi Arşivi

se zor kullanarak alamayan bir cemiyette, iyi niyetli bir lider çıkıp hürriyeti bahşetse bile, o hürriyeti hak etmemiş insanların korumasını mümkün görmüyor. Hem hürriyeti bahşedenin geri alabileceğini, hem de bazı şer güçlerin kışkırtmalarıyla toplumda anarşiye yol açılacağını, cahil ve zayıf fertlerin bu hallerde demokrasinin nasıl korunacağını bilemeyeceklerini savunmuştur.

Biz burada onun bu sahadaki fikirlerini, mücadelelerini ve hatıralarını vermeye çalıştık. Serbest Fırka olayından sonra unutturulmaya çalışıldığına inandığımız bu demokrat ve Atatürkçü aydının daha iyi tanınması rejimimiz için de iyi olacaktır kanaatindeyiz.

Levent Sahverdi Arşivi

TÜRKİYE'DE CUMHURBAŞKANLIĞI İLE SİYASİ PARTİ ÜYELİĞİNİN BİRBİRİNDEN AYRILMASI SÜRECİ (1923–1961)

Yrd. Doç. Dr. ALİ ARSLAN*

Cumhuriyet sisteminde Devleti temsil eden Cumhurbaşkanı'nın bir partiye mensub olup olmaması Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarından itibaren tatışılan bir husustur. Cumhurbaşkanı'nın siyasi partiler nazarında tarafsızlığı veya taraf olma özelliğinin birden fazla partinin olduğu dönemlerde gündeme geldiğini görüyoruz. Meselenin başlangıcında Meclis'in idaredeki yerinin belirleyiciliğinin önemli rol oynadığına işaret etmeliyiz.

Gerçekten de, 23 Nisan 1920'de Millî Mücadele'yi yürütmeye başlayan Büyük Millet Meclisi'nin belirleyici özelliği "icrai ve teşrii" kudretin bölünmeden bu meclisin elinde olması idi. Meclis başkanını, kabine üyelerini meclis seçer ve onlar sadece meclise karşı sorumlu olurlardı. Meclis Başkanı aynı zamanda hükümetin de başkanlığı görevini yapıyordu[1]. 20.1.1921 tarihli Teşkilât–ı Esasiye kanunu ile her ne kadar BMM Reisi Vekiller Heyeti'nin de *"reis–i tabiisi"* olarak kabul edilse bile, İcra Vekiller Heyeti Reisliği ile BMM Reisliği birbirinden ayrılmıştır. BMM Reisi, meclis namına imza atmaya ve Heyet–i Vekile'nin kararlarını tasdike salahiyattar kılınmıştı. İcra Vekiller Heyeti de içlerinden birisini Vekiller Heyeti Riyasetine seçecekti[2]. Böylece adı bahsedilmeden Meclis Reisine devlet başkanlığı yetkisi verilmişti ki Atatürk de bu hususta "Devlet reisliğinden bahsetmeksizin onun vazifesini fiilen Meclis reisine gördürüyorduk"[3] demektedir.

---

* İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, T.C. Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk II**, İstanbul 1970, 437–439; Halide E. Adıvar, **Türkün Ateşten İmtihanı**, İstanbul 1962, s. 129–133.

2 20.1.1921 tarihli Teşkîlât–ı Esâsiye Kanunu, (Suna Kili, **Osmanlı ve Türk Anayasaları**, İstanbul 1980, madde (m) 9).

3 Atatürk, **Nutuk II**, İstanbul 1970, s. 839.

Levent Sahverdi Arşivi

23 Nisan 1920'den itibaren Meclis Başkanlığı ile İcra Vekiller Heyeti Başkanlığını yürüten Mustafa Kemal Atatürk, 24 Ocak 1921'de sadece Meclis Başkanlığı'nı yürütmeye başlamış ve İcra Vekiller Heyeti Reisliği'ne de Fevzi Çakmak getirilmiştir. Atatürk bu tarihten itibaren fiilen ve adı konmadan devlet başkanlığı konumuna gelmişti.

Cumhuriyet'in ilanıyla beraber Cumhurbaşkanlığı Meclis Başkanlığından tamamen ayrılmıştı. Ancak devletin reisi sıfatıyla lüzum gördüğü zaman, Cumhurbaşkanı, Meclis ve Heyet–i Vekile'ye riyaset edebilirdi. Başvekilin seçimi de Reisicumhur'a aitti[4].

20.4.1924 tarihli Teşkilat–ı Esasiye Kanunu ile Cumhurbaşkanı'nın bu sıfatla hususi merasimlerde Meclis'e başkanlık etmek hakkı tanınmıştı. Cumhurbaşkanı'nın bu makamda bulunduğu müddetçe Meclis'teki münakaşa ve münazaralara katılması ve oy vermesi yasaklanmıştı[5]. Ancak, Cumhurbaşkanı'nın siyasi parti ile ilişkilerini kesmesi gerektiği hakkında bir hüküm 1924 Teşkilat–ı Esasiye Kanunu'nda yer almıyordu. Dolayısıyle Cumhurbaşkanı'nın siyasi parti veya partilerle ilişkilerinin nasıl olacağına dair bir açıklama getirilmemişti.

I. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI VE CUMHURBAŞKANLIĞI TARTIŞMALARI

Eylül 1924'te Rauf Orbay, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'ların bir parti kurmak için çalışmalara başlamaları üzerine cumhurbaşkanlığı ile ilgili tartışmaların başladığını görüyoruz. Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurucuları arasındaki anlaşmazlıklardan birisi de cumhurbaşkanlığının konumu idi. Zira TCF kurucuları cumhurbaşkanlığının fırka reisliğinden ayrılmasını istiyorlardı[6]. Tam partinin kurulması aşamasında Mustafa Kemal Paşa ikinci bir partinin kurulması ve cumhurbaşkanlığının konumu ile ilgili açıklamalar yapmıştır.

Atatürk'e göre; *"İdare–i memleket mesuliyetini taşıyan heyet, mefkure ve maksat itibarı ile bütün milleti şamil ve unvanı Halk Fırkası olan Cumhuriyet Fırkasıdır. Bu fırkanın esas umdesi memleket ve milletin hakiki selamet ve saadetini temine çalışmaktır. Bugün muayyen yolun mebdeinde bulu-*

4 Teşkilat–ı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tevzihan Tadiline Dair Kanun için bakınız. **Düstur**, 3. Tertip, 5. Cilt, s. 158.
5 1924 tarihli Teşkilat–ı Esasiye Kanunu, m. 32.
6 T. Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, 1952, s. 611.

Levent Şahverdi Arşivi

nuyoruz. Henüz mülahazalara tesir icra edecek kadar mesafe katolunmuş değildir. Nokta–i nazarlar lüzum derecede vuzuh ve isabet kesbetmelidir. Ondan evvel tefrika fikri alelade fırkacılıktır ki, memleket ve milletin huzur ve emniyet şeraiti henüz bir tefrikaya yol açmaya müsait değildir"[7].

Cumhuriyet dönemi başlarında Halk Fırkası etrafında toplanılması ve başka parti kurulmaması gerektiğine inanan Atatürk, Cumhurbaşkanlığı ile fırka reisliğinin üzerinde bulunması dolayısıyla açılan tartışmayı da yersiz bulmaktadır. Bu hususta Atatürk'ün görüşü şudur:

"Reisicumhurun fırka reisliğiyle cihet–i alakasını ikide bir tekrar edenler ve bütün cihan bilsin ki, benim için bir taraftarlık vardır: Cumhuriyet taraflılığı, fikri ve içtimai inkılâb taraflılığı, Halk Fırkası'nın mefküresi, esas umdesi olan bu noktada, yeni Türkiye camiasında bir ferdi hariç tasavvur etmek istemiyorum. Onun için Reisicumhur da bulunduğum halde, fırkamızın riyâset–i umûmîsini de fahrile muhafaza ediyorum. Bu suretle yeni Türk devletinin, genç Türk Cumhuriyeti'nin takviye ve tarsinine hizmet etmekte olduğum kanâ'atindeyim".

Atatürk'ün yeni bir fırka kurulmaması gerektiği, Cumhurbaşkanlığı ile parti reisliğinin kendisinde bulunmasının tenkidini yersiz bulduğu, 16–20 Eylül 1924 tarihinden sonra da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması çalışmalarına devam edildi. Nihayet bu parti 17 Kasım 1924'de Dahiliye Vekaleti'ne tescil için müracaat ederek resmileşti.

18 Kasım 1924'de proğramını yayınlayan TCF'nin, Cumhurbaşkanı seçilecek şahsın mebusluk sıfatının seçimden sonra ortadan kalkmasını bir madde olarak proğramına aldığı görülüyor[8]. TCF yöneticileri, Cumhurbaşkanının sadece milletvekilliğinden değil fırka reisliğinden de ayrılmasını istiyorlar. Cumhurbaşkanının bütün fırkalarla münasebetlerinin eşit olması gerektiğini savunuyorlardı[9].

---

7 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II**, Ankara 1959, s. 191.

8 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Proğramı, (I. Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 616–620) m. 12.

9 Tunaya, **Siyasî Partiler**, s. 611. İttihâd ve Terakki döneminin önde gelen isimlerinden olup, bu dönemde politikadan uzak duran Halil Menteşe de Atatürk ve İsmet Paşa'ya gönderdiği mektubunda bu problemli dönemin aşılmasında, Atatürk'ün Devlet Reisliği'nin fırka reisliğinden daha fazla ön plana çıkarılmasının faydalı olacağını belirtmiştir. **Halil Menteşe'nin Anıları**, yay. İsmail Arar, İstanbul 1986, s. 249.

Levent Sahverdi Arşivi

3 Haziran 1925 tarihinde TCF'nin kapatılmasından sonra bu tartışmalar sona erdi.

II. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI DÖNEMİNDE CUMHURBAŞKANLIĞI İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

a) Atatürk–Fethi Okyar Arasındaki Tartışmalar

Atatürk'ün teşvik ve yardımı ile çok güvendiği yakın dostu Fethi Okyar'ın bir parti kurması aşamasında cumhurbaşkanlığının siyasi partiler karşısındaki konumu ile ilgili tartışma tekrar başlamıştı. Bu dönemde, Atatürk CHF Fahrî Başkanı, Cumhurbaşkanı ve milletvekili sıfatlarını taşıyordu.

Atatürk tarafından Fethi Bey'e bir parti kurması teklif edildiğinde, Fethi Bey, Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı yanında Halk Fırkası Başkanlığında kalmaya devam edeceğini hatırından geçirmemişti. Fethi Bey, Atatürk'ün, iki fırkaya ve hatta daha sonra kurulması tabiî olanlara karşı tarafsız kalarak, yüksek mevkiinden mücadeleyi takip ve tarafsızlık içinde seyredeceğini, icab ettikçe hakem rol ve vazifesini yapmakla yetineceğini düşünmekteydi. Nitekim BMM Reisi Kazım Paşa'nın Mustafa Kemal Atatürk'e *"Siz elbette tarafsız kalacaksınız değil mi?"* sualine karşılık Atatürk *"Tabiî bitaraf kalacağım"* cevabını vermişti[10]. Ancak Atatürk tarafsız kalacağını ifade ettiğinde CHF reisliğinden ayrılmayı düşünmüyordu. Zira, Fethi Okyar ile yapılan uzun müzakereler sonunda parti kurması kararlaştırılmış ve Atatürk, Fethi Bey'den Parti'yi kurma hususunda kendisine bir mektup yazmasını istemişti. Atatürk, Fethi Bey'den bu mektupta kendisine hitaben *"Reisicumhur ve Halk Fırkası Umumî Reisi"* sıfatlarını kullanmasını bildirmişti[11]. Fethi Okyar, bu isteği Atatürk'ün *"parlamenter demokrasiyi fiilen kurmak, mevzuu üzerinde daha aydınlık ve kesin durumunu belirtmek arzusuna"* bağlamıştı[12]. Ancak Fethi Bey'in Hükümet'in hataları ve yeni bir partinin kurularak çözüm yollarının aranması hususunda yazdığı mektuptaki tenkidlere, Atatürk'ün *"biz onların cevaplarını vereceğiz"* demesi üzerine Fethi Bey, tenkitlere *"cevabını vermek hükûmete aittir ve onun hakkıdır"* demiş ve Atatürk'ten münakaşaların haricinde kalmasını istemişti. Atatürk de, ceva-bı Başvekil İnönü'nün vermesini kabul etmişti[13].

10 Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (yay. haz. Cemal Kutay), İstanbul 1980, s. 409.
11 **A.g.e.**, s. 414, 421.
12 **A.g.e.**, s. 414.
13 **A.g.e.**, s. 421–422.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, 9 Ağustos 1930 tarihinde Vakit gazetesinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulacağının ilanından sonra Denizyollarının balosunda iki partiye karşı nasıl davranacağını şu şekilde ifade etmişti:

"Bu fırkalar benim iki evladım gibi olacak ve ben –böylece tabir etmekliğime müsâade ederseniz, sizin babanız olacağım ve bir baba iki öz evladına nasıl muamelede bulunuyorsa, ben de aynı şekilde bu iki fırkaya muamele edeceğim. Bundan emin olunuz."[14]

Bu ifadelerle, Atatürk CHF Reisi olmasına rağmen, Cumhurbaşkanlığı konumunda bulunduğu zaman iki partiye karşı eşit muamele edeceğini açıklamıştı. Ancak Atatürk'ün CHF Reisliği'nden ayrılma gibi bir düşüncesi yoktu. Zira, Atatürk;

"Her ikinizin benim nazarımda bir babanın iki evladından farkınız yoktur. Reisicumhur oldukça her ikinize eşit muamele edeceğimden şüpheniz olmasın. Fakat bu iyi anlaşılmalı. Ben her iki taraftan da değilim yahut tarafsız değilim. Ben bir tarafım. Fırkam Cumhuriyet Halk Fırkası'dır. Reisicumhur oldukça İsmet Paşa'yı kendime vekil yapmışımdır. Eğer İsmet Paşa'nın idare ettiği bu fırka ekalliyette (azınlıkta) kalırsa onu da memnuniyetle kabul edeceğim" demişti. Görülüyor ki Atatürk, seçimleri CHF kaybetse de neticeyi benimseme ve Halk Fırkası'ndan ayrılmama kararındadır.[15]

Fethi Okyar, Atatürk'e yazdığı mektuba karşı hazırlanan cevabi mektubun müsveddesinde, Atatürk'ün CHF Reisliğinin pek fazla ortaya çıkarıldığını görünce, Fethi Bey, Atatürk'e hitaben *"Sizin iki fırkaya karşı bitaraf olmanız esastır. Ben bu esasa dayanarak işe başladım. Fakat bu mektupta görüyorum ki, bu esastan ayrılıyorsunuz. Halbuki cevabınız fırkamızın temelini kuracaktır. Ben böyle bir cevab almaktansa bu işten vazgeçmeyi tercih ediyorum"* demişti. Atatürk, yine tarafsız olacağını ve Reisicumhur olduğu müddetçe hükümette olan ve olmayan partilere karşı tarafsız ve adil bir şekilde muamele edeceğine dair mektupta teminat veren paragrafı okudu ve Fethi Bey'i rahatsız eden kısımları mektuptan çıkarttı. Atatürk, Fethi Bey'e yazdığı cevabî mektupta; *"Malumdur ki, resmî vazifem dolayısıyla bugün CHF Umumî Reisliği'ni fiilen îfâ etmemekteyim. Fiilen riyâset İsmet Paşa tarafından îfâ olunmaktadır. Reisicumhurluk vazifesinin sonunda bizzat teşkil ettiğim CHF Reisliğini fiilen idare edeceğim tabiîdir... Reisicum-*

14 **A.g.e.**, s. 425–26.
15 Asım Us, **1930–1950 Hatıra Notları**, İstanbul 1966, s. 14.

Levent Şahverdi Arşivi

hur bulunduğum müddetçe Reisicumhurluğun üzerime verdiği yüksek ve kanunî vazifeleri, hükûmette olan ve olmayan fırkalara karşı adil şekilde ve tarafsız" davranacağını belirtmişti[16].

Fethi Bey, Halk Fırkası reisi olarak Atatürk'ün tarafsız olamayacağını izah etmişti. Bunun üzerine Atatürk *"Halk Fırkası'ndan bir çok sebepler dolayısıyla çekilemeyeceğini bunun kendisi için bir namus ve şeref meselesi olduğunu belirterek, bu hususta ısrar edilmemesini"* Fethi Bey'den rica etmişti. Fethi Bey, Atatürk'e yaşadığı sürece Reisicumhurluk yapması ve Halk Fırkası'ndan çekilmesi yolunda tekliflerde bulunmuştur. Fakat Atatürk bu konuda "daha sonra görüşelim" yollu verdiği cevapla bu teklifi geçiştirmiştir[17]. Ancak o an için CHF reisliğinden ayrılmayı kabul etmeyen Atatürk'ün de hem CHF Reisliği, hem de Cumhurbaşkanlığı sıfatlarını bir arada taşımakta daimi olarak ısrar niyetini taşıdığı anlaşılıyor. Zira Fethi Bey'e yaptığı açıklamada Atatürk; *"İstikbalde ne yapacağımı bilmiyorum. Herhalde şimdiden birşeyler söyleyemem. Fakat bana itimat ediniz. Muhakkak sizi tatmin edici çözüm şekli bulacağım"* demişti[18]. Bu da, Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı ile Fırka Reisliği'nin bir arada bulunmasının bir sıkıntı meydana getirdiğini açıklayan bir ifadesidir. Ancak Atatürk, o dönem şartları içinde buna hemen bir çözüm bulmayı uygun görmemiştir.

Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olarak kalmasını, İsmet Paşa liderliğindeki CHF ile SCF'nin seçimlerde yarışmasını düşünen ve tatbike koymaya çalışan Fethi Bey, CHF ile yarışırken Atatürk'le karşı karşıya geleceklerinin kesin olarak anlaşılması üzerine SCF'nı 18 Aralık 1930'da feshetme yoluna gitmiştir[19].

b) Milletvekilleri ve Basındaki Bazı Tartışmalar

Daha SCF kurulma aşamasında iken, liberal fikirleri ile tanınan, CHF'nin icraatlarının tenkit edilemediğinden dolayı hiç kimsede şevk ve ce-

16 Okyar, **a.g.e.**, s. 436–437; Mektubun metni için ayrıca bkz.: Tunaya, **a.g.e.**, s. 633. Atatürk'ün aynı muhtevalı olan ve Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi'ye gönderdiği mektup için bakınız; Cumhuriyet gazetesi, 10 Eylül 1930. Ayrıca, Atatürk'ün *"Resmî vazifemin hitamında CHF başında fiilen çalışacağım. Bu noktada tesadüfe mahal yoktur. Benim bu esas vaziyetim bir sene nihayetinde sona erecek olan bugünkü muvakkat resmî vazifemin bana yüklediği bitaraflığı bozamaz"* dediği bilinmektedir. Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, s. 47.

17 Asım Us, **a.g.e.**, s. 15.

18 **A.g.e.**, s. 432. Bu hususta diğer bir ifade için bakınız; F. Okyar, **a.g.e.**, s. 457.

19 Okyar, **a.g.e.**, s. 523–529, 534.

Levent Şahverdi Arşivi

saretin kalmadığını savunan, Atatürk'ün isteğiyle CHF'den SCF'ye geçen Ahmet Ağaoğlu, İsmet Paşa hükümetinin bütün vasıtaları yanında, Cumhurbaşkanlığı ile beraber CHF Umumî Reisliği'nde bulunan Atatürk'ün büyük nüfûzu karşısında Fethi Bey'in başarısız olacağını ve bu şartlarda muhalefet partisi kurulamayacağını savunmuştur.[20]

İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Müderrisi ve SCF İstanbul İl Başkanı olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu da Fırka Reisliği ile Cumhurbaşkanlığının birbirinden ayrılması gerektiğini ifade ediyordu. Baltacıoğlu *"Taptığımız Mustafa Kemal"* adlı bir makale yayınlayarak, taptıkları Mustafa Kemal'in CHF Reisi olan değil, bütün Türk milletinin istiklalini yaratan, gelecekte de Türk milletine ebedî rehber olan *"mutlak Mustafa Kemal"* olduğunu belirtmişti. Atatürk'ün tarafsızlığı için CHF Reisliği'nden ayrılmasını istemişti.[21]

1933 yılında Maarif Vekilliği yapmış olan Dr. Reşit Galip, İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun bu makalesine sert bir cevap vermişti. Makalesine *"Dalâlet"* ismini veren Reşit Galip, Atatürk'ün CHF Reisliği'nden ayrılmasını istemenin bir dalalet olduğunu belirtmiş ve İ.H. Baltacıoğlu'nun CHF Reisi sıfatıyla Mustafa Kemal hakkındaki gerçek fikirlerini gizlemekle suçlamıştı.[22] İsmail Hakkı, Reşit Galip'in kendisi hakkında verdiği hükümlerle ilgisinin bulunmadığını, kendi fikirlerinin açık olduğunu belirtmişti.[23]

III. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE CUMHURBAŞKANLIĞI'NIN KONUMU İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

II. Dünya Savaşı sonunda çok partili hayata geçişte 18 Temmuz 1945'de kurulan ilk parti Millî Kalkınma Partisi'dir. Millî Kalkınma Partisi, Cumhurbaşkanı'nın beş yıllığına bütün vatandaşların oyu ile seçilmesini teklif etmişti.[24]

7 Ocak 1946'da kurulan ve Türkiye'de ilk defa çok partili seçimle iktidara gelen Demokrat Parti, kuruluş günlerinden itibaren parti reisliği ile Cumhurbaşkanlığı'nın birbirinden ayrılması fikrini savunuyordu. 1947 yılın-

20 Okyar, **a.g.e.**, s. 439–442; Ağaoğlu, **S.F. Hatıraları.**
21 Yarın Gazetesi, 12.X.1930.
22 Hakimiyet-i Milliye, 18.X.1930.
23 Hakimiyet-i Milliye, 18.X.1930.
24 Millî Kalkınma Partisi Nizâmnâmesi (Tunaya, **a.g.e.**, s. 642–645), m. 8.

Levent Şahverdi Arşivi

da yapılan Demokrat Parti'nin Birinci Büyük Kongresi'nde kabul edilen Ana Davalar Komisyonu Raporu'nda üç nokta özellikle vurgulanmıştır. Bunlardan biri, "Devlet Reisliği ile fiilî parti reisliğinin bir zât uhdesinde birleşmemesi usûlünün kabulü ve tatbikata geçirilmesi" idi. Bu rapora göre Anayasaya uygun olmayan kanun hükümlerinin ortadan kaldırılması ve idare cihazının tarafsızlığından doğan ve bir arada mütâlaası her vatandaşın yüreğini sızlatan, endişeye düşüren idarî tasarrufların ilk şartı olmak bakımından da Devlet Reisliği ile fiilî parti reisliğinin bir zâtın uhdesinde birleşmemesinin kabulü millî hakimiyet esasının zaruretleri olarak tesbit edilmiştir[25].

14 Temmuz 1946'da Türkiye Cumhuriyeti'ni tam bir halk devleti haline getirmek amacıyla kurulan Türkiye Sosyalist Partisi (TSP), Cumhurbaşkanı'nın dört yıllığına meclis tarafından seçilmesini, lüzumu kadar devlet sekreteriyle hükûmetin Cumhurbaşkanı tarafından kurulmasını savunuyordu[26]. TSP, Cumhurbaşkanı'nın siyasî parti mensupluğundan ayrılması yerine, Cumhurbaşkanının icranın başı olmasını, Cumhurbaşkanlığı ile hükûmet başkanlığının birleştirilmesini istiyordu.

21 Temmuz 1946 seçimlerine iştirak eden Demokrat Parti, bu seçimlerin dürüst yapılmadığını belirterek meşru addetmemişti. İktidarın tenkitleri haksız bulması, muhalefetin kendilerine hükûmet tarafından baskı yapıldığı iddiaları dolayısıyla iktidar–muhalefet arasındaki tartışmaların had safhaya çıkması üzerine Devlet Başkanı İsmet İnönü hakem sıfatıyla hükûmet reisi ile muhalefet lideri Bayar'la görüşmeler yapmış ve *"12 Temmuz Beyânnâmesi"* denilen bir bildiri yayınlamıştı. CHP Reisi ve Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'ye göre, *"kanunî bir partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmesi lazımdır"*. Bu zeminde bir Devlet Reisi olarak İnönü kendisini *"her iki partiye karşı müsâvî derecede vazifeli"* görüyordu[27]. Ancak bu sadece Cumhurbaşkanı sıfatıyla idi. Zira İsmet İnönü, CHP Reisliği'nden ayrılma veya parti başkanlığı ile Cumhurbaşkanlığı'nın birbirinden ayrılmasını ifade etmiyordu.

Demokrat Parti'yi CHF iktidarı karşısında yeteri kadar etkili bulmayanlar 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi'ni kurdular. Mareşal Fevzi Çakmak, Enis Akaygen, Prof. Hikmet Bayur ve Osman Bölükbaşı önderliğinde kurulan

25 Demokrat Parti'nin Ana Davalar Komisyonu Raporu için bakınız, Tunaya, **a.g.e.**, s. 673–676.

26 Türkiye Sosyalist Partisi Programı, (Tunaya, **a.g.e.**, s. 698–701), m. 1, 27, 28.

27 12 Temmuz Beyânnâmesi için bakınız, Tunaya, **a.g.e.**, s. 688–689.

Levent Sahverdi Arşivi

Millet Partisi proğramında Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığı ile ilgili hükümler mevcuttu. Millet Partisi'ne göre, Cumhurbaşkanlığı partiler dışında bağımsız kalmalı ve seçimden itibâren *"parti ve zümre cereyanları ile alakasını keserek kendisini bütün millete maletmelidir"*[28]. Buna göre, Millet Partisi, Demokrat Partisi gibi sadece parti başkanlığı ile Cumhurbaşkanlığı'nın ayrılmasını değil, Cumhurbaşkanı'nın her türlü siyasî kimlikten uzaklaşarak milletin tamamını temsil etmesi ilkesini öne çıkarmakta idi.

1950 seçimlerinde iktidara gelen Demokrat Parti'nin başkanı Celâl Bayar Cumhurbaşkanı olmuş ve DP'nin savunduğu parti başkanlığı ile Devlet Başkanlığının ayrılması ilkesine göre Demokrat Parti Genel Başkanlığı'ndan istifa etmişti. DP Genel Başkanlığına da Adnan Menderes seçilmişti. Böylece Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ilk defa parti başkanlığı ile Cumhurbaşkanlığı birbirinden ayrılmıştı. Ancak eskiden olduğu gibi Cumhurbaşkanı'nın DP mensubiyeti ve milletvekilliği devam etmişti.

DP iktidarı döneminde, bu defa, parti başkanlığından ayrılsa da Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın tarafsız davranmadığı başta CHF olarak tenkit edilmişti. Cumhurbaşkanı'nın parti liderliğinden gelmesi ve parti ile kader birliği yapması, seçim kampanyalarına faal bir partili olarak katılması ve partili olarak kalması Cumhurbaşkanlığına DP iktidarı döneminde yöneltilen eleştirilerdi[29].

Cumhuriyetin ilanından sonra, özellikle çok partili hayata geçiş denemelerinde ve çok partili hayata geçişte gündeme gelen Cumhurbaşkanlığı'nın parti başkanlığından veya siyasî kimlikten ayrılması tartışmalarına 1961 Anayasası ile son verilmiştir. Bu anayasayla bir defaya mahsus olmak üzere seçilen Cumhurbaşkanı'nın partisi ile ilişiği kesilmiş ve varsa TBMM üyeliği sona erdirilmişti (madde 95). Böylece resmî olarak, Cumhurbaşkanı'nın partisiyle ilişiği kesilmiş, Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığı ilkesi getirilmiştir.

Sonuç

Cumhuriyet'in ilanında tek parti olan Halk Fırkası'nın Genel Başkanı Mustafa Kemal Atatürk, parti reisliği yanında meclisteki oylama sonunda Cumhurbaşkanlığı görevini de üstlenmişti. Atatürk, Cumhuriyet'in başlangıcında rejimin istediği şekilde tam olarak yerleştirilmesi için çok

28 Millet Partisi Programı (Tunaya, **a.g.e.**, s. 718–732), m. 37–40.
29 Arsel İlhan, **Türk Anayasa Hukukunun Umumî Esasları**, Ankara 1964, s. 373.

Levent Sahverdi Arşivi

partili sistemi erken bulmuş ve herkesin CHF'da toplanmasını uygun görmüştü. Bundan dolayı, fırka reisliği ile Cumhurbaşkanlığı'nın ayrılması fikrine de sıcak bakmamıştı. 1924 yılında kurulan TCF, Parti Reisliği ile Cumhurbaşkanlığı'nın ayrılması gerektiğini ve Cumhurbaşkanı'nın bütün partilere eşit davranmasını savunmuşlardı.

1930 yılında, Atatürk'ün teşvik ve yardımları ile kurulan SCF mensupları da parti reisliği ile Cumhurbaşkanlığı'nın ayrılması ve Cumhurbaşkanı'nın bütün partilere müsâvî davranmasını, direkt Atatürk'le yaptıkları görüşmelerde dile getirmişlerdi. Bu dönemde, Atatürk'ün de bu meseleye bir çözüm bulunması gerektiğine inandığını ve fakat o günkü şartlar içinde CHF Reisliği'nden ayrılmayı da uygun bulmadığını görüyoruz.

Çok partili hayata geçişle birlikte, 1946 yılında kurulan Demokrat Parti'nin öncelikle üzerinde durduğu konulardan biri Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılması konusu idi. DP 1950'de iktidara geldiğinde de bu fikrine sadık kalarak parti başkanlığı ile Cumhurbaşkanlığı'nı birbirinden ayırmıştı.

1948 yılında kurulan Millet Partisi, Cumhurbaşkanı'nın her türlü siyasi kimlikten uzaklaştırılarak bütün millete mal edilmesini savunmuştu.

Nihayet 1961 Anayasası ile Cumhurbaşkanı'nın parti ve TBMM üyelikleri sona erdirilerek tarafsızlık ilkesi getirilmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

İLK TÜRK KADIN MİTİNGİNİN 76 . VE TÜRK KADINLARININ SEÇME VE SEÇİLME HAKLARINI ELDE EDİŞLERİNİN 61. YILDÖNÜMLERİ SEMPOZYUMU KONUŞMALARI

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANI PROF. DR. AZMİ SÜSLÜ'NÜN SEMPOZYUMU AÇIŞ KONUŞMASI

Sayın Valim, Sayın Başkanım, Kadın Dernekleri'nin ve Basın-Yayınımızın güzide temsilcileri, saygıdeğer dinleyiciler.

Kastamonu Valiliği ile Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı tarafından düzenlenen "İlk Kadın Mitingi'nin 76. ve Türk Kadınları'nın Seçme ve Seçilme Hakları'nı elde Edişlerinin 61. Yıldönümü" Sempozyumuna hoşgeldiniz, şeref verdiniz.

Milli Mücadele ve bunun akabinde elde edilen mutlu netice Türk insanının kadınıyla, erkeğiyle omuz omuza verdiği bir savaşın sonucudur. Bir taraftan kendilerini üzerinde "güneşin batmadığı imparatorluk, yenilmez devlet, en büyük kara devleti, en büyük deniz devleti" ilan eden İtilâf Devletleriyle, dünyanın en çetin savaşları birçok cephede, özellikle Çanakkale'de sürdürülür ve oluk oluk kan akıtılırken, bir o kadar da Anadolu insanı kadını-kızı, çoluğu-çocuğu, yaşlısıyla düşmanla işbirliği yapan Ermeni ve Rum eşkıyasının katliâmları sonucunda hayatlarını kaybetmişlerdir. Yani cephe gerisi de bir savaş alanı olmuştur.

Elbette ki, bu iki mücadele de sadece toplumumuzun yarısını oluşturan erkeklerle gerçekleştirilmemiştir.

Bunun için kadınıyla, erkeğiyle yapılması gereken bu topyekûn mücadelede kadınlarımız da üzerlerine düşen görevi yapmışlar. Cephe gerisinde lojistik hizmetlerde savaşan erkeklerine tam destek vermişlerdir.

Türk kadınları, protesto mitingleri düzenleyerek, kadın cemiyetleri kurarak, bunlarla mücadeleye katılarak, cepheye silah taşıyarak, cephane imalathanelerinde, amele taburlarında çalışarak, ordunun giyecek ve yiyecek ihtiyacını karşılayarak, yardım toplayarak, göçmenlere ve kimsesizlere yardım ederek, işgalleri protesto eden mektup ve telgraflar göndererek ve zaman zaman, yer yer silahlı mücadeleye katılarak Milli Mücadele'de faa-

Levent Şahverdi Arşivi

liyet göstermişler ve başarının en önemli unsurları olmuşlardır.

Bilindiği üzere Mondros Mütârekesi imzalanıp, ülke yer yer işgal edilmeye başlandığında bütün yurtta protesto mitingleri düzenlenmişti. Ancak 10 Aralık 1919'da Kastamonu'da yapılan mitingin bunların arasında müstesna bir yeri vardır.

Çünkü, bu mitingin düzenleyici ve konuşmacıları tümüyle kadınlardan ibarettir.

10 Aralık 1919'da yapılan bu ilk Türk Kadın Mitingi'nin bugün 76. yıl dönümünü anıyoruz. O tarihte Türk kadınları ülkesini bulunduğu karanlık ve acılı ortamdan kurtarmak için ne kadar azimli olduklarını ispat etmişler ve Padişaha, Sadrazama, Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa Cumhurbaşkanlarının eşlerine, İngiltere ve İtalya Kraliçelerine ve Hindistan İmparatoriçesine telgraflar çekmişlerdir.

Türk kadını Gaziantepli Yirik Fatma, Tarsuslu Kara Fatma, Erzurumlu Kara Fatma, Kavaklıdere Köylü Fatma, Gördesli Makbule ve Kastamonulu Şehit Şerife Bacı ve bunlar gibi isimlerini burada sayamıyacağımız her yöremizden binlerce kahramanla kendisini ispat etmiştir.

İşte bunlardan üçbini bir araya gelmiş ve miting tertip komitesi başkanı Zekiye Hanım'ın ağzından "O zâlimler kararlarından dönmezlerse, böyle alçakca yaşamaktansa evlâtlarımızın kanlarına kanlarımızı karıştırarak erkeklerimizle aynı safta dinimiz ve istiklâlimiz için öleceğiz" demişlerdir.

İstiklâl mücadelesine böyle büyük katkılarda bulunan ve erkeği ile aynı zorlukları paylaşan Türk kadınının barış zamanında da erkeğinin sahip olduğu haklara sahip olmak, toplumda eşit muamele görmek elbette hakkıydı.

Atatürk, kadını toplumun eşit bireyleri olarak görmek istiyor ve bu amaçla "Bir toplum, cinsinden yalnız birinin yeni ihtiyaçlar edinmesi ile yetinirse, o toplum yarıdan fazla kuvvetsizlik içinde kalır, bir millet ilerlemek ve medenileşmek isterse, bilhassa bu noktayı esas olarak kabul etmek mecburiyetindedir" diyordu. Bu sözlerini daha 1923 yılında söyleyen Büyük Önder Türk kadınının toplumdaki gerçek yerini alması için çalışmalarına hemen Milli Mücadele yıllarında başlamıştır.

3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim-öğretim

Levent Sahverdi Arşivi

birleştirilmiştir. Ve ilkokul kız-erkek ayrımı yapılmaksızın herkes için zorunlu hale gelmiştir. Bu sayede kız çocuklarına öğrenim fırsatı tanınmıştır.

17 Şubat 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu ile de Türk kadını yasal haklarını elde etmiştir.

Türk kadınına seçme ve seçilme hakkının verilmesi de "Türk kadınının siyasi ehliyetsizliğine mantıkî bir sebep yoktur. Bu hususlaki tereddüt ve menfi zihniyet mazinin toplumsal bir halinin can çekişen bir hatırasıdır" diyen Atatürk inkılâplarının bir sonucu olmuştur.

Bu haklar, üç aşamada gerçekleşmiştir. 1930 yılında yerel yönetime, 1933'de muhtarlık ve ihtiyar heyetine ve 1934'de de milletvekilliğine seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Bütün bu hakları Türk kadını birçok Avrupa ülkesinden çok daha önce elde etmiştir. Ancak, Türk kadınının bu sosyal ve siyasal haklarını sonuna kadar kullandığı bugün bile maalesef söylenemez. Türk kadını seçme ve seçilme hakkını elde ettiği ilk seçimde 1935 yılında 18 milletvekili ile ve % 4,8'lik bir oranla Meclis'te yerini almıştır. Bununla birlikte 1991 seçiminde bu oran % 1,8'e düşmüştür. İlk seçimdeki 18 sayısına bugüne kadar hiçbir seçimde maalesef erişilememiştir. Bu da kadınımızın elde ettiği haklar konusunda henüz yeterli bilince ulaşamadığını veya haklarını yeterince kullanamadığını göstermektedir.

Kadınına 1945'de seçme ve seçilme hakkı tanıyan İtalya'da kadın parlamenter % 12,9, 1971'de tanıyan İsviçre'de % 14 gibi bir orandayken, 1934'de kadınlara Meclis kapılarını açan Türkiye'de 1991 yılında maalesef % 1,8 oranına düşmüştür.

Halbuki, Atatürk Seçme ve Seçilme hakkı verilmesinden sonra yaptığı konuşmalardan birinde şöyle demiştir: "Bu karar, Türk kadınına sosyal ve siyasî hayatta, bütün milletlerin üstünde yer vermiştir. Çarşaf içinde, peçe altında ve kafes arkasındaki Türk kadınını artık tarihlerde aramak gerekecektir. Türk kadını evdeki medeni mevkiini salâhiyetle işgal etmiş, iş hayatının her safhasında muvaffakiyetler göstermiştir. Siyasî hayatta, belediye seçimlerinde tecrübesini yapan Türk kadını bu sefer de mebus seçme ve seçilme suretiyle haklarının en büyüğünü elde etmiş bulunuyor.

Medeni memleketlerin birçoğunda kadından esirgenen bu hak, bugün Türk kadınının elindedir ve salâhiyet ve liyakatla kullanacaktır" demiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Saygıdeğer dinleyiciler, bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı bir kadındır. Bu da göstermektedir ki, kadın haklarına sahip çıkarsa Türkiye'de her mevkiye gelebilecektir. Kanaatimiz odur ki, Türk kadını Atatürk'ün güvenine lâyık olduğunu ancak ve ancak haklarına sahip çıkarak ve onun izinde yürüyerek ispatlayabilecektir.

Hepinizi saygı ve sevgiyle selâmlarken Sempozyumun bu amaçlarla yararlı geçmesini dilerim.

Levent Şahverdi Arşivi

DİN AÇISINDAN KADINLAR VE BAĞIMSIZLIK SAVAŞI

Prof. Dr. İBRAHİM AGÂH ÇUBUKÇU*

İslâm'dan önce Araplar kız çocuklarını küçümserlerdi. Hatta dilerlerse öldürürlerdi. Erkek ve kadın çok evlilik yapabilirdi. Eş değiştirme âdeti, geçici nikâh (mut'a) ve elinin altında çok sayıda cariye bulundurma yaygındı.

İslâmiyet'i müjdeleyen Hz. Muhammed, herkes için can güvenliğini savundu. Kız çocuklarını korumak ve cahiliye çağı âdetlerini kaldırmak için bir çok hadis söyledi. Bu hadislerden bazı örnekler aşağıdadır:

"Kim kız çocuğunu diri diri gömmez, onu alçak görmez ve erkek çocuğunu ona tercih etmezse yüce Allah onu Cennet'e kor". "Kadınlara daima iyilik yapmayı alışkanlık haline getiriniz. Bir mümin, bir inanan kadına asla kızmasın. Onun bir huyundan hoşlanmıyorsa, kuşkusuz başka bir huyunu sevecektir". "Sizin en hayırlınız, kadınlara en çok iyilik yapanlarınızdır". "Cennet anaların ayağı altındadır". "Dünya yararlı bir nesnedir. Varlıkların hayırlısı da kadındır".

Hz. Aişe de şöyle söylemiştir:

"Ansar'ın (Medine halkının) kadınları dinde bilgi öğrenmek hususunda utanmadıkları için ne mutludurlar".

Yüce Allah da Kur'ân'da anlam olarak şöyle buyurmuştur: "İçinizden kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat var etmesi, Allah'ın varlığının kanıtlarındandır". "Karılarınız size saygılı olurlarsa onları incitmeğe sakın bahane aramayın". "Onlara eziyet ederek baskı yapmayın".

Hz. Peygamber zamanında kadınlar sosyal hayata katılırdı: Hz. Muhammed'in eşi Meymune Hatun'un kılıç kullandığı ve Tebuk Savaşı'na katıl-

* Radyo Televizyon Üst Kurul Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

dığı bilinmektedir. Hz. Muhammed'i Uhud Savaşı'nda savunanlar arasında Zeyd b. Ammar'ın eşi Nesibe Hanım da vardı. Ummu Suleym ile Hz. Aişe'nin kollarını sıvayarak Uhud Savaşı'nda yaralılara su taşıdığı bilinmektedir.

Şifa Hanım'ın çarşıyı ve pazarı kontrol etmekle görevlendirildiğini tarih kitapları kaydetmektedir.

Hz. Ömer'in kadınlar için altın takmayı yasaklamasına camide bir kadının şiddetle karşı çıktığı ve Hz. Ömer'in de bu itirazı haklı bularak bu yasağı kaldırdığı bir gerçektir.

Hudeybiye Barışı imzalandıktan sonra, bir çok mümin gücenmiş ve kurban kesmek istememiştir. Hz. Peygamber buna üzülerek eşi Ümmü Seleme'ye durumu anlatmıştır. Ümmü Seleme de "sen kurbanını kesersen onlar da keser" diyerek fikir yürütmüştür. Bunun üzerine Hz. Muhammed kurbanını kesmiş, öteki müminler de onu izlemiştir. Hz. Peygamber eşinin fikrine değer vermiştir. Talha'nın kızı Aişe'nin yüzünü örtmeyerek erkeklere ders verdiği Meşahir un–Nisa adlı kitapta anlatılmıştır. Esasen Hz. Peygamber: "Bilim, erkek ve kadınlara farzdır" buyurmuştur.

Umm ud–Derda, Ebu Bekr'in kızı Esma, Hz. Aişe ve Hz. Fatma fetva veren bilgili kadınların güzel örnekleridir.

Arap toplumunda İslâmiyet büyük değişiklikler yapmıştır. Türk toplumunda ise kadının öteden beri saygı değer bir yeri vardı. Hakan ve Hatun yabancı elçileri birlikte kabul ederlerdi. Kadın, İranlılar'da Zerdüşt dinine göre kötülüğün temsilcisi olduğu halde, Türkler'de at, kılıç ve kadın kutsal sayılırdı.

İslâm'dan sonra da Türk toplumunda kadına karşı saygı devam etmiştir. Kadın toplumsal hayata katılmıştır. XI. yüzyılda Selçuklu Sultanı Melikşah'ın eşi Terken Hatun'un emrinde 10.000 asker bulunmuştur. Tuğrul Bey, Hemedan'da üvey kardeşi karşısında güç duruma düşünce, eşi Altuncan Hatun Bağdat'da asker toplayarak yardım etmek üzere yola çıkmış ve kocasını tehlikeden kurtarmıştır: II. Gıyasettin Keyhusrev, Hıristiyan eşi için din görevlisi getirterek vicdan özgürlüğüne saygısını göstermiştir.

Dede Korkut hikâyelerinde kadının ata bindiği, kılıç kuşandığı, avcılık yaptığı, güreş tuttuğu anlatılmıştır.

XIII. yüzyılda Delhi Müslüman Türk Devleti'ne Raziye Hatun'un, Cela-

Levent Sahverdi Arşivi

yirliler'in Devleti'ne Döndü Hatun'un, Salgulular'ın Devleti'ne Ebeş Hatun'un, Kutluk Devleti'ne Türkân Hatun'un başkanlık yaptığı bilinmektedir.

İbni Batuta, XIV. yüzyılda bazı Türk topluluklarını dolaşmış ve Anadolu'da ailelerin kendisini hep birlikte konuk ettiklerini yazmıştır.

Anadolu'da XIII. yüzyılda kurulan Baciyan'ı Rum örgütü Türk kadınını hem ev işleri için eğitmiş, hem de onlara savunma usullerini öğretmiştir. Zülkadiroğulları'nın emrinde 30.000 kadından oluşan bir ordu bulunduğu anlatılmaktadır.

Bektaşiler kadının eğitimine önem vermiş, vicdan özgürlüğüne saygı göstermiş ve terbiye çerçevesinde kadınları da dinî toplantılara kabul etmişlerdir. Birlikte saz dinlemişler, maneviyatın inceliklerini öğrenmişlerdir.

Mevlana, Fihi Ma Fih adlı eserinde kadınları toplumdan soyutlamanın doğru olmadığına dikkati çekmiştir. Onun dinî sohbetlerine devrin devlet adamlarının hanımları da katılmıştır.

Anadolu'da kadınların girişimiyle bir çok tarihî eserler yapılmıştır. Kayseri'de Gevher Nesîbe Şifahanesi, Kütahya'da Gülümsen Hatun Şifahanesi ve Divriği'de Turan Melek Şifahanesi bunun örneklerindendir.

Bizim fıkralarımızda da kadına önem verilmiştir:

Nasrettin Hoca'ya sormuşlar:

– Kıyamet ne zaman kopacak?

Hoca:

– Hangi kıyamet?

– Kaç kıyamet olacak? Bir tane vardır.

Hoca cevap vermiş:

– İki türlü kıyamet var. Ben ölürsem küçük kıyamet, hanım ölürse büyük kıyamet kopar.

Gevezenin biri Nasrettin Hoca'ya gelerek senin hanım çok geziyor, ev ev dolaşıyor, demiş.

Hoca cevap vermiş:

– Yalan! Öyle olsa bizim eve de uğrardı.

Bizim toplum yapımızda kadının bu denli saygın yeri olmasına karşın

Levent Şahverdi Arşivi

XVI. yüzyıldan itibaren tutuculuk artmış ve dinî yorumlar dar anlamlara yönelmiştir. 1517'de Hilâfetin alınmasıyla Arap etkisi artmıştır. XVII. yüzyılda taassup daha fazla artmış, medreseler kadınlara kapalı tutulmuştur. Müspet bilimlere okullarda daha az yer verilmiştir. Basımevi ancak 1727'de kurulabilmiştir. Bu gibi nedenler ve kurumların köhneleşmesi sonucu, geçmişte tarihe şerefli sayfalar kazandıran Osmanlı ordusu cephelerde yenilmeğe başlamıştır. Yenileşme ihtiyacı doğmuştur.

XVIII. yüzyılda özellikle III. Selim zamanında yenileşme hareketine girişilmiştir. II. Mahmut bu hareketlere devam etmiştir. Daha sonra Batılılaşma hızlanmış ve 1839'da Tanzimat Fermanı ilân edilmiştir. Kanun önünde herkesin eşit olduğu öngörülmüştür. 1847'de cariyelik yasaklanmıştır. 1870'de Kız Öğretmen Okulu açılmış, 1893 Kadınlara Mahsus gazete çıkarılmıştır. 1912'de Kadın Dünyası, Kadın Bahçesi gibi dergiler yayın hayatına girmiştir. Yine 1912'de Tealî–i Nisvan (Kadınları yükseltme) Derneği kurulmuştur. 1915'te cephe gerisinde kadın memurlar çalıştırılmıştır. 1915'de Darülfünun'un Edebiyat Fakültesi'ne kız öğrenciler kabul edilmiştir. Tıp Fakültesi'ne kız öğrencilerin kabulü güçlükler aşılarak 1922'de mümkün olmuştur.

İstiklâl Savaşı'nda Türk kadını mücahitlere yardımcı olmuştur:

Bolu'da yayınlanan Türkoğlu gazetesinin bildirdiği gibi Türk kadını kendi imkânlarıyla cephede çarpışanlara özverili bir biçimde yardım etmiştir.

Henüz bağımsızlık savaşının başlamasından önce 19 Mart 1919'da "Ünas Darülfününu ve Asrî Kadınlar Cemiyeti" mensubu kızlar Fatih Türbesi'nde toplanarak İstanbul'un işgalini protesto etmişlerdir. 19 Mayıs 1919'da Fatih Belediyesi önünde kadınlı erkekli büyük bir gösteri düzenlenmiş ve burada Halide Edip ile Meliha Hanımlar halkı konuşmalarıyla coşturmuşlardır. 23 Mayıs 1919'da Sultanahmet Meydanı'ndaki gösteriye 100 bin kişi katılmış, Halide Edip (Adıvar) ve Mehmet Emin (Yurdakul) gibi yurtseverlerin konuşmaları halkı coşturmuştur. 30 Mayıs 1919'da Sultanahmet Meydanı'nda ikinci bir gösteri yapılmış, en az 100 bin kişinin katıldığı bu gösteride Şukufe Nihal de konuşmuştur. Bu gösteriler İstanbul ve Anadolu'da bir çok yerlerde düzenlenerek halkın millî duyguları dile getirilmiş ve işgalciler kınanmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

10 Aralık 1919'da Kastamonu'da Kız Öğretmen Okulu bahçesinde yapılan gösteriye 3 bin kadın katılmış ve daha sonra bağımsızlığımızı savunmak üzere bir çok liderlere telgraflar çekilmiştir. Bu telgraflar Padişah'a, Sadrazam'a, İngiltere Kraliçesi'ne, ABD Başkanı Wilson'un eşine, Fransa Cumhurbaşkanı Henri Poincare'nin eşine çekilmiştir.

Sivas Valisi'nin eşi Melek Reşit ve arkadaşlarının kurduğu Anadolu Kadınları Müdafaa-yı Vatan Cemiyeti'nin millî duyguların harekete geçmesinde büyük katkısı olmuştur. Bir çok yerde cemiyetin şubeleri açılarak Heyet-i Temsiliye desteklenmiştir. Millî orduya para ve mal yardımı için çalışan kadınlarımız, yaptıkları gösterilerle, çektikleri telgraflarla haklılığımızı dile getirmişlerdir. Savaşa gerek silâh taşıyarak, gerekse cephede vuruşarak katkıda bulunan kadınlarımız da az değildir.

Maraş'ta bulunan Bitlis Defterdarı'nın hanımı, evinde açtığı mazgaldan işgalcilere ateş açmış ve akşama kadar sekiz düşmanı öldürmüş, gece de erkek elbisesi giyerek savaşanlara katılmıştır.

Kara Fatma (Fatma Seher) Bağımsızlık Savaşımızın tüm evrelerinde gö-rev almış, yaralanmış, esir düşmüş, yolunu bulup kurtulmuş, yine çarpışmağa devam etmiş ve üsteğmenlik rütbesine kadar yükselmiştir.

Ayşe Hanım, Aydın ve Demirci cephesinde çarpışmıştır. Küçük oğlu İkinci İnönü Savaşı'nda, büyük oğlu Demirci cephesinde şehit düşmüştür. Kendisi de Sakarya Savaşı'nda kasığından yaralanmış, tedavi görünce tekrar cepheye koşmuştur.

Hatice Hatun, Pozantı'da önemli bir hizmette bulunmuştur. 800 kadar kişiden oluşan bir Fransız birliği Toroslar'ın eteğinde çevrilmiş, komutanları Menil bir türlü çevirmeyi yaramamıştır. Dışardan düşmanın kurtarma girişimleri de sonuçsuz kalmıştır. Nihayet 5 Mayıs 1920'de düşman Tarsus'a doğru yola çıkmak için çevirmeyi yarmaya çalışmıştır. Düşman bu sırada yolunu şaşırmış, Bazınçukur köyünden Hasan Ağa'nın eşi Hatice kadına rastlamış, o da yolu özellikle Karboğazı doğrultusunda göstermiş, çete kurmuş olan köylülere haber vererek 800 kişinin silâhlarıyla birlikte teslim olmalarını sağlamıştır.

Tayyar Rahmiye, Osmaniye cephesinde yararlıklar göstermiş, uçar gibi davrandığı için kendisine Tayyar lâkabı verilmiş ve düşman kurşunuyla şehit düşmüştür. Kahraman kadınlarımızın hepsini burada saymak olanaksızdır. Ancak bazılarının adını zikredèrek yetinelim! Henüz 1877-1878 savaşında Erzurum'da Ruslara karşı yararlıklar gösteren Nene Hatun'u unu-

Levent Şahverdi Arşivi

tamayız. Tarsuslu Kara Fatma, Gaziantepli Yirik Fatma, Mudurnulu Fatma Kadın, Gördesli Makbule, Asker Saime Hanım bağımsızlık savaşında cephede bizzat çarpışan kahraman kadınlarımızdandır.

Kastamonu'dan Şerife Bacı cephane taşırken tipili bir havada mermilerin arasına çocuğunu yatırmış ve mermi ıslanmasın diye gocuğunu kağnının üstüne örtmüş, kendisi donmuş durumda bulunmuş, sağ kalan çocuğu ve mermiler kurtarılmıştır.

Kastamonulu kadınlar orduya yardım için her türlü özveriyi göstermişlerdir. Kızılay'a gelinliğini, karyola takımını, boynundaki altınları veren kadınlarımız güzel örnekler sergilemişlerdir.

Bağımsızlık savaşı kadın–erkek birlikte mücadele verilerek kazanılmıştır.

Atatürk, kadın haklarına son derece önem vermiştir. 1924'de eğitimde birlik yasasını çıkartarak iki zihniyette öğrenci yetiştirilmesini önlemek istemiştir. 1926'da Türk Medeni Yasası kabul edilmiş ve kanun önünde kadın ve erkek eşit duruma getirilmiştir. Özellikle evlenmede, mirasta, şahitlikte ve meslek seçiminde kadınlarımız onurlu yerini Cumhuriyet döneminde elde etmişlerdir. 1930'da belediyelere üye seçme ve seçilme hakkını kazanmışlardır. 1934'de milletvekili seçilme hakkı elde eden kadınlarımızdan 18 tanesi 1935'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girmiştir. Bu hakların verilmesinde Atatürk'ün büyük katkısı olmuştur.

Kadınlarımızın değeri için bakınız Atatürk neler söylemiştir: "Türkiye Cumhuriyeti'nde kadın, bütün Türk tarihinde olduğu gibi, bugün de en saygın yerde, her şeyin üstünde yüksek ve şerefli bir varlıktır". "Daha esenlikle, daha dürüst olarak yürüteceğimiz yol vardır. Bu yol, büyük Türk kadınını ilmî, ahlâkî, sosyal, ekonomik hayatta erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve destekleyicisi yapmaktır". "Aile, bir hayat arkadaşlığı olduğu kadar, bir onur ortaklığıdır".

Sonuç olarak İslâm dini kadını cahiliye dönemi vahşetinden kurtarmayı öngörmüştür. Kadının mal özgürlüğüne, çalışmasına, bilim öğrenmesine, aile mutluluğuna önem vermiştir. Ancak zamanla dinde yanlış yorumlar yapılmış, kadının sesinin bile haram olduğu iddia edilmiştir.

Türk tarihinde Bağımsızlık Savaşı'nda olduğu gibi kadının daima onurlu hizmetleri olmuştur. Büyük Atatürk kadın haklarını savunarak ve gerekli yasal düzenlemeleri yaptırarak kadınlarımızın toplumda hakettikleri saygıyı görmelerini istemiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

TÜRK KADININ HUKUKÎ DURUMU

Prof. Dr. GÜLNİHAL BOZKURT*

Tarih boyunca tüm eski hukuk sistemlerinde kadınların eş seçme, çalışma, velâyet, mirasçılık, boşanmada söz sahibi olma gibi pekçok temel haklarından mahrum bırakıldıklarını görmekteyiz. Bu durum dinî, biyolojik ve esas itibariyle ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Kadının boşanma veya eşinin ölümü halinde çocukları ve kendisine düşen malları alarak baba evine dönmesini engellemek üzere, çocuklarının velâyeti ve miras hakları kendisine tanınmamıştır.

Türk kadını ise binlerce yıl erkeklerle eşit tutulduğu bir hukukî konumda yaşamış; Selçuklular ve Osmanlıların ilk dönemlerine kadar, kendi kültür ve geleneklerine uygun biçimde düzenlenmiş olan bu statüde kalmıştır. Giderek şehirlerde yaşayan kadınların sosyal ve ekonomik hayattan çekilmesi, dönemin hukuk kurallarının da etkisiyle kadının Türk kültüründeki saygın konumunu yitirmesine yol açmıştır.

Osmanlı Devleti'nde, hemen her alanda yaptığı reform hareketleriyle Tanzimat Dönemi'ne ülkeyi ve toplumu hazırlayan II. Mahmut, kadının eğitiminin ne denli önemli olduğunu da gözden kaçırmamış, kız çocukları için okullar açtırmıştır. Daha sonra çeşitli tarihlerde açılan diğer kız okulları da kadının eğitimi için yeterli ortamı sağlayamamıştır.

Meclis–i Mebusan'ın 14 Ocak 1878 Pazartesi günü yaptığı toplantıda Yanya Mebusu Abdül Bey[1] eğitim sorununa değinirken şunları söylemiştir:

"Bu cehaletle biz nasıl uygar olabiliriz? Nasıl ilerleyebiliriz? İnsaf, kızlara özgü yalnız yeniden açılmış olan 1–2 okuldan başka taşrada hiçbir kız okulu yoktur. Şu kadın tayfasını insan sırasına koyduğumuz yok ki, eğitimlerine de çalışmış bulunalım. Bilmiyoruz ki, erkeklerin eğitimi kadının

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

1 Kâmus–u Türkî'nin yazarı Şemsettin Sami'nin ağabeyidir.

Levent Şahverdi Arşivi

eğitimine bağlıdır. Ana bilgisiz olursa, çocuğun ne kertede eğitimsiz ve ahlâklarının ne aşamada bozuk olacağı düşünülsün."

Osmanlı kadınları da Abdül Bey'in açıkça dile getirdiği konumlarını geliştirmek ve değiştirmek üzere dergiler çıkararak, dernekler kurarak sorunlarını ortaya koymuşlardır.

I. Dünya Savaşı'nın çıkması, Avrupa'da olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de ekonomik alanda kadınların savaşa giden erkeklerin yerini alması zorunluluğunu doğurdu. Özellikle şehirli kadınlar yüzlerce yıl içinde tutuldukları, kaç gün çıkabileceklerinin fermanlarla belirlendiği evlerini terk ederek çalışma hayatına girdiler. Endüstrileşme süreci Avrupa'da kadının eğitim ve siyasî haklarına kavuşabilmesi için bir fırsat olmuştu.Savaş ise kadının erkekle eşit ücret almasının yolunu da açtı.

I. Dünya Savaşı'nın bitiminde fiilen sona eren Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları arasından, Atatürk'ün önderliğinde, yeni bir Türk Devleti çıktı. 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet adını alan bu yeni devletin ilk anayasasında (1924) kadına eşitlik, her alanda çalışma ve kamu hürriyetleri tanınırken, 1924 Tevhid–i Tedrisat Kanunu ile erkek çocuklarla bir arada, her alanda eğitim yapma imkânı verildi.

1926 Türk Medeni Kanunu tek eşlilik, karı kocanın eşitliği, eşlerin ancak mahkeme kararıyla evlilik birliğine son verebilmeleri, resmî nikâh gibi çağdaş düzenlemelerle, devrimci niteliğini özellikle aile hukuku alanında ortaya koydu.

Aslında Medeni Kanunumuz, kadının kişiliğini ve haklarını koruyucu pekçok hüküm getirmiştir. Ancak genellikle kocanın dışarda kazanç sağladığı, kadının ise ev işlerini gördüğü bir aile tipini düzenlemektedir. Evli kadının haklarında bazı kısıtlamalar hâlâ mevcuttur.Bilindiği gibi Medeni Kanunumuz İsviçre Medeni Kanunu tercüme edilerek resepsiyon yoluyla alınmıştır. Ancak İsviçre Medeni Kanunu'nda kadın–erkek eşitliğini zedeleyici bu hükümler değiştirilmiş; kadının da erkek gibi çalıştığı bir sosyal ortama uygun düzenlemeler yapılmıştır. Bizde de bu değişikliklerin yapılması gerekmektedir.

Medeni Kanunumuzda karı–kocanın hak ve borçlarının farklı düzenlendiği hükümler şunlardır:

1– Koca birliğin reisidir. Bazı ülkeler kocayı evin reisi olmaktan çıkar-

Levent Şahverdi Arşivi

tarak başsız aile tipini kabul etti.

2– Evin seçimi kocaya aittir.

3– Karı, kocanın aile ismini taşır.

4– Kocanın karının bir iş veya meslek edinmesine izin vermesi. (Anayasa Mahkemesi iptal etti)

5– Karının–kocanın menfaatine üçüncü kişilerle yaptığı taahhüt muamelesinin geçerli olması için sulh hakimi tarafından tasdiki mecburiyeti. Bu, kadının hukuki işlem ehliyetini daraltarak, kadın–erkek arasında bir hukuki ehliyet farkı yarattığından, değiştirilmelidir.

6– Karının evin ihtiyaçları için temsil yetkisini koca daraltabilir, kaldırabilir, genişletebilir.

7– Kanunî mal rejimi olarak mal ayrılığı kabul edilmiştir. Ancak boşanma halinde ev kadını üzerinde bir mal olmadığı için zor duruma düşmekte, koca çalışan kişi olarak tüm malları üzerine yapmışsa kârlı çıkmaktadır. Evlilik süresince kazanılan mallara kadınların katılması sağlanacaktır.

8– Ana–baba velâyet hakkının kullanılmasında anlaşamazlarsa, babanın reyi üstündür.

Bugün anayasalarda insanların kanun önünde eşit olduğu ilkesi yer almaktadır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 16. maddesinde de kadınla erkeğin eşit olduğu ifade edilmektedir. Türk Anayasası'nda "eşitlik" başlığı altında, "cinsiyet dahil, çeşitli kıstaslarla ayırım gözetilmeksizin herkesin kanun önünde eşit olduğu" yazılıdır.

Özel hukuk hükümleri, bu hükümlerin yorumu ve uygulanması da anayasamızın temel ilkelerine uygun olmalıdır. Ancak kamu hukuku alanındaki "cinslerin eşitliği" prensibi aynı biçimde özel hukukumuza yansıyamamıştır.

Bu hükümler nasıl düzeltilebilir?

Öncelikle Anayasamıza, kanun koyucuyu, tüm hukuk alanlarında cinsiyete dayalı özel ayırımları ortadan kaldırmak görevini veren bir madde eklenmeli, sonra da Medeni Kanunumuzda mevcut, kadın–erkek eşitliğini zedeleyen hükümler değiştirilmelidir.

Bu konuda, kocanın ayrıcalığının kaldırılmasının evlilik birliğine zarar vereceğini ileri süren görüşler ortaya atılmaktadır. Halbuki aile, onu oluşturan eşlerin, yani karı ve kocanın karşılıklı iyi niyetine ve fedakârlığına eşit olarak dayanmalıdır. Ailede bir sorun ortaya çıktığında kanunun kocaya

Levent Şahverdi Arşivi

sırf cinsiyeti nedeniyle söz hakkı vermesinin eşitlik ilkesiyle bağdaşmayacağı açıktır.

Medeni Kanunumuzda eşitlikle bağdaşmayan bu hükümlerin saptamak ve düzeltmek üzere kurulan bir komisyon çalışmalarını tamamlamak üzeredir. Yapılması öngörülen değişiklikler şöyledir: Eşlerin oturacakları konutu birlikte seçmeleri, evlilik birliğinin masraflarına güçleri oranında birlikte katılmaları, kadının evlendikten sonra, kocasının soyadıyla birlikte kendi soyadını da taşıyabilmesi, eşler arasında ve üçüncü kişilerle yapılan sözleşmelerde kadın için hakimin onayının aranmaması, eşlerden birinin ancak diğer eşin izni ile müşterek konutu satabilmesi, bağışlayabilmesi veya kira sözleşmesini feshedebilmesi, boşanmak isteyen erkeğin mallarını devredip kadına nafaka vermekten kaçınmasını engellemek üzere, kadının talebiyle hakimin kocanın tasarruf yetkisini tahdit eden hüküm verebilmesi (bunun tersi de, yani kocanın talebiyle hakimin hüküm verebilmesi, mümkündür), kazanılmış mallara katılma rejimi (mal ayrılığı rejiminin boşanma halinde kadına getirdiği ağır sonuçları kaldırmak üzere) ve nihayet eşlerden birinin ölümü halinde diğer eşin müşterek konutta ölünceye kadar oturabilmesi ve evdeki eşyaları muhafaza edebilmesi gibi çok önemli ve kadının 21. yüzyıla girmek üzere olduğumuz bir sırada, çağdaş yaşamda lâyık olduğu yeri alabilmesine yönelik değişiklikler düşünülmektedir.

Erkeğin aile birliği içindeki üstünlüğüne son verecek bu değişiklikler, "toplum yapımıza uymayacağı" gerekçesiyle ertelenmeden yapılmalıdır. Çünkü hukukun görevi toplumu geliştirip yönlendirmektir. Toplum hukuku kendisine uydurmamalı, bu süreç tersine işlemelidir. Bir hukuk devletinde geleneğe, inançlara dayalı, ayırımlara izin verilemez. Objektif ve akılcı olmayan sebeplerle kadın–erkek ayırımı yapılamaz. Kadının zorlama ve baskıya değil, bilinçli, karşılıklı özveriye dayanan bir kurum içerisinde yerini alma vakti çoktan gelmiştir. Erkeğin toplum içinde bu kadar baskın bir karakterle ön plâna çıkabilmiş olması, ona verilen hak ve özgürlüklerin bir sonucudur[2]. O halde, binlerce yıldır ihmal edilen kadına hakları da, "eşitlik" adına değil; aynı biçimde, kişiliğini geliştirme yolunu sınırsızca açmak için, "insan hakları" olarak tanınmalıdır. Bir ülke nüfusunun yarısının haklarının diğerlerinden az olmaması çok önemlidir. Bunun devamlılığını sağlamak için de toplumun eğitiminin çok üst düzeyde sağlanması gerekmektedir.

2 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Zafer Gören Ataysoy, **Genel Eşitlik İlkesinin Bir Uygulama Hali Olarak Farklı Cinslerin Eşit Haklara Sahip Olmaları (Türk, Alman ve İsviçre Hukuku'na Göre)**, İzmir, 1991.

Levent Sahverdi Arşivi

YAKIN TARİHİMİZDE KASTAMONULU KADINLAR

Yrd. Doç. Dr. MUSTAFA ESKİ*

Yakın tarihin kaynaklarını incelediğimiz zaman, özellikle II. Meşrutiyet yıllarından itibaren Kastamonulu kadınların, çeşitli sosyal faaliyetler yoluyla adlarını duyurmaya başladıkları görülmektedir. Bu konuda, kronolojiye uyarak şu bilgileri vermemiz mümkündür.

Kadınlar, 1909 yılında, askerlere kış hediyeleri temin etmek maksadıyla bir araya gelmişler ve çeşitli eşyalar toplamışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı Köroğlu Gazetesi, eşyaları liste halinde yayınlayarak bu konudaki çabaları övmüş ve "Yaşasın Osmanlıların Âlicenap Kadınları" ifadesini kullanmıştır[1].

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu, bilhassa 16. asırda güçlü bir donanmaya sahip olmuştur. Onu eski ihtişamına kavuşturmak amacıyla 1909 yılında İstanbul'da Donanma-i Osmani Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet'in Kastamonu şubesi 7 Ocak 1326 (1910) da[2], kadınlar kolu ise bir hakimin eşinin başkanlığında 3 Haziran 1911'de çalışmalara başlamıştır. Hanımların bu çabalarına büyük değer veren Köroğlu gazetesi; "Donanmamızın şevket ve satveti hususunu, erkeklerimizden daha ziyade düşünen hanımları, Osmanlılık nâmına tebrik ve takdis ederiz" diye yazmıştır[3]. Cemiyet üyesi hanımlar, çeşitli toplantılar düzenleyerek para ve eşya toplamışlardır.

Kastamonu'da, Kızılay Derneği kadınlar şubesi, Vali Galip Bey'in eşinin başkanlığında 25 Ocak 1912'de kurulmuş; öncelikle Daday ve İnebolu'da şubeler açılmıştır. Gazetelere yansıyan bilgilere göre Kızılay'ın amacı, gazilere ve Osmanlı askerlerine don, gömlek, entari, hırka, çorap v.b. giyecek eşyaları hazırlamak şeklinde belirlenmiştir[4].

---

* Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

1 **Köroğlu Gazetesi**, 14 Ocak 1909.
2 **Köroğlu Gazetesi**, 13 Ocak 1910.
3 **Köroğlu Gazetesi**, 9 Haziran 1911.
4 **Köroğlu Gazetesi**, 30 Ocak 1912.

Levent Sahverdi Arşivi

Adından söz etmek istediğimiz üçüncü dernek ise Hanımlar İş Yurdu Cemiyeti'dir. Vali Atıf Bey'in eşinin başkanlığında 27 Ekim 1916'da bir araya gelen kadınlar, biçki, dikiş ve el işleri öğreterek hanımları hünerli yapmak ve gerektiğinde kendilerinin geçimlerini sağlayabilecek bir güce kavuşturmak amacıyla dernek kurmaya karar vermişlerdir. Köroğlu gazetesi bu olayı vilayetin tarihinde bir "merhale–i terakki" olarak kabul etmiştir[5]. Hanımlar İş Yurdu Derneği, 100 dolayında üye ile sadece hanımlar tarafından kurulmuş ve 7 kişilik yönetim kurulunca idare edilmiştir.

Millî Mücadele'nin başlamasından sonra Kastamonu, 16 Eylül 1919 tarihinde Kuva–yı Milliye ile birleşmiş ve 27 Eylül 1919'da Müdafaa–yı Hukuk Cemiyeti'nin şubesi burada fiilen kurulmuştur[6]. Buna bağlı olarak, hanımlar da bir araya gelmişler ve muhtemelen 26 Eylül – 19 Ekim 1919 tarihleri arasında cemiyetin kadınlar şubesini faaliyete geçirmişlerdir. Bu komitede şu kişiler görev almıştır: Havali Kumandanı Miralay Osman Bey ile Sultani Mektebi ve Reji müdürlerinin eşleri; eşraftan Hafız Nebiye Hanım, İzbelizâde Hafız Selma Hanım ve İsmet Hanım (Mevlevi Tahir Çelebi eşi), ayrıca Bedriye Hanım (Maarif Md. eşi), Saime Hanım (Sağlık Md. eşi), Zekiye Hanım (Polis Md. eşi) ve Neyyire Hanım (Reji Md. kızı).

Yakın tarihimizde Kastamonulu hanımların yaptıkları en güzel hareketlerden birisi şüphesiz ki, 1919'da düzenlenen ilk Türk Kadın Mitingi'dir[7]. Bilindiği gibi, 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi ile güzel yurdumuz parçalanmış ve işgal edilmiştir. Düşmanlar, ele geçirdikleri yerlerde, büyük tepkilere sebep olan barbar davranışlar göstermişlerdir. Bunun üzerine Kastamonulu hanımlar, vahşetleri protesto etmek üzere miting yapmaya karar vermişler ve öncelikle bir tertip komitesi kurmuşlardır. Bu komitede şu kişiler görev almıştır: Zekiye Hanım, Kâmuran Hanım, Saime Hanım, Bedriye Hanım, Münire Hanım, Refika Hanım, Neyyire Hanım.

10 Aralık 1919 günü, üçbinden ziyade kadın, Kız Öğretmen Okulu'nun bahçesinde toplanmış, işgalleri, vahşetleri ve yapılan haksızlıkları şiddetle protesto etmiştir. Mitingde Zekiye Hanım, Kız Öğretmen Okulu Müdiresi Hikmet Hanım ve yardımcısı İclâl Hanım ile Miralay Osman Bey'in

5 **Köroğlu Gazetesi**, 27 Ekim 1916.
6 **Açıksöz Gazetesi**, 28 Eylül 1919.
7 Bu konuda bkz. Mustafa Eski, "Kastamonu'da Yapılan İlk Kadın Mitingi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. IX, sayı: 27 (1993).

Levent Sahverdi Arşivi

kızı Refika Hanım birer konuşma yapmışlardır. Gazetelerdeki yer darlığından sadece Zekiye Hanım'ın konuşması yayınlanmış, diğer hanımlardan ise özür dilenmiştir. Zekiye Hanım, işgalleri ve haksızlıkları şiddetle kınamış ve evlatlarımızın, kardeşlerimizin kanıyla suladığımız yurtlarımızın işgaline, kardeşlerimizin felaketine susmayacağız demiştir. Haksızlıklara son vermek için, İtilâf Devletlerinin kadınlarına başvuracaklarını söyledikten sonra; "Eğer onlar da hakkımızı teslim etmezlerse, evlâtlarımızın kanlarına kendi kanlarımızı karıştırarak erkeklerimizle bir safta, dinimiz ve istiklâlimiz için ölecek; haksızlara, zalimlere tarihin lânetlerini terkederek şehâmetle öleceğiz", demiştir.

Mitingde alınan karar gereği, ABD Başkanı Wilson ile Fransa Cumhurbaşkanı Poincare'nin eşleri ile İngiltere ve İtalya Kraliçelerine ve Hindistan İmparatoriçesi'ne telgraflar çekilerek işgaller protesto edilmiş ve düşmanların ülkemizi derhal terk etmeleri istenmiştir. Bu telgrafların diplomatik bir üslûpla kaleme alındığı görülmektedir. Söz gelimi, Fransa ile tarihteki ikili ilişkilere değinilmiş; Amerika'ya ise Wilson Prensipleri hatırlatılarak bunların ne olduğu sorulmuştur. Miting sonrasında padişaha ve sadrazama da birer telgraf gönderilerek bilgi verilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın henüz Ankara'ya gelmediği tarihlerde sergilenen bu hareket, Kastamonulu hanımların millî şuurlarının ne kadar yüksek olduğunu açıkça göstermektedir. Ancak bu, sadece onların değil, bütün Türk kadınlarının da ortak heyecanı olarak kabul edilmelidir.

Bilindiği gibi, Kurtuluş Savaşı yıllarında eli silah tutan erkekler cepheye koşmuşlardır. Geride kalan kadınlar ise askerin giyim, kuşam ve erzakını hazırlamışlar, en önemlisi de İnebolu'dan silah ve cephane taşımışlardır. Bunlardan, cephane yüklü kağnısıyla gelirken donup ölen Şerife Bacı'yı, ayağından yaralanan Halime Çavuş'u, askerlere sargı alınması için gelinliğini Kızılay'a bağışlayan Hatice Bacı'yı, Sakarya Savaşı günlerinde, cepheye gitmek için dilekçe veren Tosyalı Nazife Hanım'ı, İnebolu'da yoksulluğuna ağlayan gururlu şehit karısını, Muştafa Necati'nin sözünü ettiği, Çerkeş yollarında cephane taşıyan çıplak ayaklı nineleri, halen yaşayan Devrekânili Necibe Nineyi ve daha nicelerini rahmetle ve saygıyla anmak istiyoruz.

Millî Mücadele yıllarında Kastamonulu hanımlar, güzel sanatlarla da

Levent Sahverdi Arşivi

meşgûl olmayı ihmal etmemişler ve bu amaçla ud, keman ve nota dersleri vermek üzere Hanımlar Musikî Dersanesi'ni 1920 yılının Mart ayında faaliyete geçirmişlerdir[8]. Bugün bile ihmal edilen güzel sanatlara o zamanki hanımların vermiş oldukları değeri takdir etmemek mümkün değildir.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra başlayan barış döneminde de hanımlar çeşitli sosyal ve kültürel etkinliklerin içinde olmuşlardır. 1925 yılında Atatürk'ü Kastamonu'ya davet etmek üzere Ankara'ya gelen heyetin içinde Hacer ve Hikmet hanımlar yer almıştır. Atatürk'ü Ilgaz doruğunda karşılayanlar içinde Hacer ve Lütfiye hanımlar vardır. Yine O'nu, Kastamonu'ya geldiğinde grup halinde ziyaret edenler arasında Hacer, Lütfiye, Pakize ve Leman hanımların bulunduğu da bilinmektedir.

Bilindiği gibi, Türk kadınları seçme ve seçilme haklarına 1934 tarihinde kavuşmuşlardır. 1935 yılında yapılan seçimlerde 18 hanım milletvekili Meclis'e girmiştir. 1939 yılında yapılan VI. dönem milletvekili seçimlerinde ise 15 kadın, milletvekili seçilmiştir. Bunlardan birisi de Hacer Dicle'dir. Hacer Hanım, bugüne kadar Kastamonu'dan seçilmiş olan ilk kadın parlamenterdir. 1902 yılında Kastamonu'da doğmuş; 1915'de Kız İbtidâî Mektebi'ni bitirmiş ve 1920'de Kız Muallim Mektebi'nden mezun olmuştur. 1920–1935 yılları arasında Kastamonu'da ve çok kısa bir sürede Merzifon'da öğretmenlik yapmış; 1935'de İl Genel Meclisi üyesi olmuş ve 1939'da milletvekili seçilmiştir.

Hacer Dicle, Kastamonu'da çeşitli konuşmalar yapmıştır. Bunlardan ilki 23 Nisan Bayramı münasebetiyle 1933 yılında yaptığı konuşmadır. O gün, ülkemizin Cumhuriyet'e nasıl kavuştuğunu anlatmış ve sözü çocuklara getirerek şunları söylemiştir:

"Asrımız çocuk asrıdır. Çocuk terbiyesine ehemmiyet vermeyen milletlerin daima ölüme mahkûm olduğunu tarih bize ispat etmiştir. Çocuk bayramı ümit bayramı, istikbal bayramıdır. Şunu iyi biliniz ki, bugünün çocukları olan sizler yarının büyükleri olacaksınız. Bu aziz ülke, şu asil millet sizden çalışma bekliyor. Büyüdüğünüz vakit fedakârlık bekliyor. Bizler bu yüce ve yüksek gayenin temellerini attık, esaslarını kurduk. Sizler bu temeller üzerine ilim ve fen yuvası olan sıhhî mektepler, kütüphaneler, fabrikalar yapacaksınız"[9].

8 **Açıksöz Gazetesi**, 14 Mart 1920.
9 **Doğrusöz Gazetesi**, 25 Nisan 1933.

Levent Sahverdi Arşivi

Hacer Hanım, 21 Ekim 1936 akşamı Halkevi'nde, "Türk Kadınlığı" konulu bir konferans vermiştir[10]. Ancak bu konuşmanın metni basında yer almamıştır.

Hacer Dicle üçüncü konuşmasını 29 Ekim 1936'da Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla Halkevi'nde yapmış, Atatürk'ün ülkemize hizmetlerinden söz etmiş ve burada da gençlere hitap ederek; "Cumhuriyet'i sevinçle bağrınıza basınız. Cumhuriyet'i korumak, Cumhuriyet'i ilerletmek, Cumhuriyet'e şeref ve şan vermek her Türk'ün ve her Türk yavrusunun boynuna borçtur" demiştir[11].

Hacer Hanım, 25 Şubat 1941'de yine Kastamonu Halkevi binasında "Millî Birlik" konulu bir konferans vermiş, millî birliğin ülkemiz açısından ifade ettiği önemi vurgulamıştır. Burada "her zaman şuurla ve imanla çalışan Türk milletinin dayanacağı en mühim ve üstün kuvvet millî birliktir, Türk milletinin vatan bütünlüğüne karşı gösterdiği hassasiyet bugün bir iman haline gelmiştir" diyerek, vatan bütünlüğüne karşı daha o yıllarda hassasiyet göstermiştir[12].

İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk yurt gezisini 6–10 Aralık 1938 tarihleri arasında Kastamonu'ya yapmıştır. İnönü, 9 Aralık günü, CHP İl Kongresi'ndeki konuşmasında iç ve dış olaylara değinmiştir. O günkü toplantıda Hacer Dicle de kısa bir konuşma yapmış ve "Büyük Şef, sen her zaman bu devletin temel direğisin, sen her zaman bu milletin gözbebeğisin, Türk milleti sana minnet ve şükran hislerini her zaman her vesile ile anlatmayı kendine büyük bir borç bilir" demiştir[13].

Hacer Dicle TBMM'nde eğitim konularına değinen konuşmalar yapmıştır. İlk konuşması 25 Mayıs 1939 tarihinde Millî Eğitim Bakanlığı bütçesiyle ilgili olmuştur. Burada millî kültür konularından söz etmiş ve "kültür davası davalarımızın en büyüğüdür. Bu davayı gütmek ve bu dava üzerinde esaslı bir şekilde durmak Türk milletinin idealidir. Bu ideali en kısa bir zamanda başarmak için fikir ve hareketi beraber yürütmek mecburiyetindeyiz" demiştir[14]. Onun ikinci konuşması 12 Haziran 1939 tarihinde olmuş ve öğretmen-

10 **Doğrusöz Gazetesi**, 23 Ekim 1936.
11 **Doğrusöz Gazetesi**, 29 Ekim 1936.
12 **Doğrusöz Gazetesi**, 25 Şubat 1941.
13 **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Aralık 1938.
14 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. VI., C. 2., s. 248–249, 25.5.1939.

Levent Şahverdi Arşivi

lerin terfi meselesine temas etmiştir. Burada mesleğin kutsallığından söz ederek özellikle ilkokullarda birinci sınıfı okutan öğretmenlerin önemini vurgulamış; ilk sene çocuğu okula bağlayacak, ona okulu sevdirecek, düzene alıştıracak, okuma–yazma zevkini verecek olanın ilk sınıflardaki öğretmenler olacağını söylemiştir[15]. 13 Ocak 1943 yılında yaptığı konuşmada da yine öğretmenlerin özlük haklarına değinmiştir[16].

Hacer Dicle, 1920 yılında, tarih öğretmeni Nihat Dicle ile evlenmiştir. Bu evlilikten Belkıs ve Güner adında halen yaşayan iki kızı bulunmaktadır. Kendisi 18 Nisan 1966'da Ankara'da vefat etmiş ve burada toprağa verilmiştir.

Kastamonulu hanımlar, Cumhuriyet tarihi boyunca sosyal hayatta etkili hizmetler yapmışlar ve çeşitli kuruluşlarda görev almışlardır. Genel merkezleri Ankara ve İstanbul'da bulunan bazı derneklerin Kastamonu'daki şubeleri bugün çalışmalarını büyük bir feragatle sürdürmektedirler. Bunlar Yardımsevenler Derneği, Türk Anneler Derneği, Türk Kadınını Tanıtma ve Güçlendirme Vakfı ve geçen yıl şubesi açılan Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği'dir.

Hatırlanacağı gibi, ilk Türk Kadın Mitingi'nin 75. yılı geçen yıl Kastamonu'da muhteşem bir şekilde kutlanmıştır. Yurdumuzun her tarafından koşup gelen 1500 dolayında seçkin hanım ile basın–yayın kuruluşları, sanatçılar ve bilim adamları Kastamonu'da toplanmış ve onbinlerin iştiraki ile 1919'daki miting, aynı heyecanla tekrar edilmiştir. Ayrıca Atatürk Araştırma Merkezi bir sempozyum, TRT kurumu konser ve Beymen müessesesi de bir defile düzenlemiştir.

Görüldüğü kadarıyla, Kastamonulu hanımların geçen yılki organizeleri her türlü takdirin üzerindedir.Bununla beraber, soğuk kış ortamında çeşitli illerden Kastamonu'ya gelen hanımların, gönülden katkılarını da burada saygıyla ifade etmek istiyoruz. Aynı desteğin bu yıl da devam ettiğini memnuniyetle görmekteyiz.

10 Aralık 1919'daki heyecan bu yıl da Ankara'ya taşınmıştır. Kastamonulu hanımlar, karlı Ilgazları aşmışlar ve Ankara'ya, yüce Atatürk'ün huzuruna gelmişlerdir.

15 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.VI., C. 3., s. 111., 12.6.1939.
16 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. VI., C. 30., s. 152–153, 13.1.1943.

Levent Sahverdi Arşivi

Burada sözlerimi bağlarken bir öneride bulunmak istiyorum:

76 yıl önce başlayan bu olay, emperyalizme başkaldırma hareketidir. Bugün de dünyanın çeşitli yerlerinde emperyalist hareketler devam etmektedir. Kastamonu'daki miting, bütün mazlum milletlerin kadınlarına örnek olmalıdır. Bu konu, tüm kadın kuruluşları ve özellikle de uluslararası ilişkilere sahip kadın dernekleri tarafından yurt dışına taşınmalı ve oralarda yapılacak faaliyetlerle evrensel bir boyut kazandırılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE'DE TÜRK KADINI

Yrd. Doç. Dr. ŞEFİKA KURNAZ*

Türk milletinin var olma savaşı olan Millî Mücadele'de kadınlarımız da yerini almıştır. Bu dönemdeki kadın faaliyetlerini miting, basın, dernek ve cephe faaliyetleri olmak üzere dört ana başlık altında inceleyebiliriz.

1. Mitinglerde Türk Kadını

Türk topraklarının içine düştüğü acı durumdan kurtarılması için memleketin her tarafında yabancı işgaline karşı protesto mitingleri başlamıştı. İlk miting Redd-i İlhak Millî Heyeti'nin 14-15 Mayıs 1919 gecesi yaptığı çağrı üzerine İzmir'in Maşatlık semtinde düzenlenmiştir. Bundan sonra hem İstanbul'da, hem de yurdun çeşitli yerlerinde bir çok miting yapılmıştır. 1919 yılında 16 Mayıs'ında Denizli, Kastamonu, Tavas, Bayramiç ve Seydişehir'de; 17 Mayıs'ta Giresun, Trabzon, Zonguldak, Edremit ve Çal'da; 18 Mayıs'ta İstanbul Dârülfünûn konferans salonunda hocaların protesto konuşmalarından sonra hanımlar da konuştular. Bu arada Bursa, Erzurum ve İzmit'te de mitingler düzenlendi.[1]

İstanbul'da ilk miting, 19 Mart 1919'da İnas Dârülfünûnu öğrencileriyle Asrî Kadınlar Cemiyeti üyeleri tarafından düzenlendi ve işgal kuvvetleri protesto edildi.

İzmir'in işgalinden iki gün sonra Üsküdar Kız Koleji'nde bir toplantı yapılmıştı. Burada toplanan kadınlar ve konuşmacı olarak katılan Halide Edip, bu işgali şiddetle kınadılar.[2]

18 Mayıs 1919'da İstanbul Dârülfünûn'unda yapılan toplantıda bir hanım:

"Kim demiş bir kadın küçük şeydir,

* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi

1 Afetinan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, İst. 1982, s. 108.

2 İ. Enginün-M.Cumbur – C. Özdemir, **Millî Mücadelede Türk Kadını**, Ank. 1983, s. 14-

Levent Şahverdi Arşivi

Bir kadın belki en büyük şeydir"

diyerek, Türk kadınının erkeği yanında mücadeleye hazır olduğunu haykırıyordu.[3]

19 Mayıs 1919'da yapılan Fatih Mitingi'nde ise kadınlardan Halide Edip, Meliha ve Naciye hanımlar konuşmuştur.

Halide Edip konuşmasında şunları söylüyordu: *"Müslümanlar, Türkler! Türk ve Müslüman bugün en kara gününü yaşıyor. Gece, karanlık bir gece.. Fakat insanın hayatında sabahı olmayan gece yoktur. Yarın bu korkunç geceyi yırtıp, parlak bir sabah yaratacağız."*

"Bugün elimizde top, tüfek denilen alet yok; fakat ondan büyük, ondan kuvvetli bir silahımız var; Hak var, Allah var. Tüfek ve top düşer. Hak ve Allah bâkidir. Topunun yüzüne tükürecek kadar, evlatlar, analar, kalbimizde aşk ve iman, milliyet duygusu var."

Bu tesirli sözlerle halkı canevinden vuran Halide Edip padişaha da şöyle sesleniyordu: *"Biz padişahımızdan bize babalık etmesini rica ederiz. Biz erkeklerimizle beraber milletin kalbinden gelen en kuvvetli, en akıllı, en cesur, milleti en çok temsil edecek bir kabine isteriz."*[4]

Aynı mitingde konuşan, İnas Dârülfünûnu mensubu Meliha Hanım, vatanın içinde bulunduğu durumdan kurtarılması için canların fedâ edilmesi gerektiğini belirterek, *"Vatanımızı kurtarmak için yaşayacağız; kuvvetle iman ediyoruz ki, büyük Allah'ımıza sığınarak, cebr ile alınan bir hak elbette iade edilecektir"* diyordu.[5]

Bu miting sonrasında Halide Edip ve iki öğrenci padişaha gitmek için görevlendirilir. Ondan millete sahip çıkmasını isteyeceklerdir. Ancak, padişah kabul etmeyince, dileklerini yaverleri vasıtasıyla iletirler.[6] Ayrıca, Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a işgali protesto eden telgraflar çekilir.[7]

---

3 **aynı e.**, s. 15; Kemal Arıburnu, **Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri**, Ank. 1975, s. 5–10; Aynur Mısıroğlu, **Kuvayi Milliyenin Kadın Kahramanları**, İst. 1976, s. 48.

4 Arıburnu, **a.g.e.**, s. 12–16; Enver Behnan Şapolyo, **İstiklal Savaşı Edebiyatı Tarihi**, İst. 1967, s. 17; Enginün–Cumbur–Özdemir, **a.g.e.**, s. 16–18; Tezer Taşkıran, **Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, İst. 1973, s. 69; Mısıroğlu, **a.g.e.**, s. 48–49.

5 Arıburnu, **a.g.e.**, s. 49.

6 Enginün–Cumbur–Özdemir, **a.g.e.**, s. 20.

7 Afetinan, **a.g.e.**, s. 108.

Levent Şahverdi Arşivi

20 Mayıs 1919'da Üsküdar Doğancılar'da yapılan mitingde Asri Kadınlar Cemiyeti adına Sabahat Hanım bir konuşma yapar. Konuşmasında, milletin ve özellikle kadınların millî hislerini harekete geçirerek mücadele arzusu uyandıran şu sözlere yer verir:

"İşte, hayatı, ruhu Türk olan İzmir'i bugün Yunanlılar aldılar. Belki yarın sinemizden bir şey, kalbimizden bir hayat koparır gibi birer birer Konya'mızı, Bursa'mızı, hatta evvet bütün güzellikleri ile çok sevgili İstanbul'umuzu isteyecekler. O zaman, bu hayatımıza zehirli tırnaklarını takıp her fırsatta bizi biraz daha ölüme yaklaştıran bu kahredici kuvvetler karşısında, yine bu sükût ve tevekkülle mi yaşayacağız? Ben buna hayır diyorum, biz kadınlar bu hak cihadında en önde olacağız ve medeniyete riyâlar söyleyen varlıklara her zaman lânetler!.. lânetler!.."[8]

Bu mitingdeki konuşmacılar arasında Asrî Kadınlar Cemiyeti üyesi Naciye Hanım ve Üsküdar Sanâyi Mektebi Fransızca öğretmeni Zeliha Hanım da vardı.

Bu miting sonunda, Türklerle meskûn yerlerin taksim edilemeyeceğinin basın yoluyla bütün dünyaya duyurulması kararlaştırılmıştır.[9]

22 Mayıs 1919'da yapılan Kadıköy mitinginde yaklaşık 20 bin kişi toplanmıştı. Konuşmacılar arasında Halide Edip ve Münevver Saime bulunmaktaydı.

Münevver Saime, işgal kuvvetleri tarafından tutuklanmasına sebep olacak olan konuşmasında şöyle haykırıyordu:

"Her Türk'ün söylemek istediği, fakat niçin bilmem yüksek sesle söylemekten çekindiği bir kaç sözü ben açıkça söylemek isterim. Evet, açık söylüyorum kardeşlerim. Aldatıcı kaynakların yazdıkları haberlere inanmayın. Bizim tamamiyet-i mülkiyemizi muhâfaza edecekler. Fakat, hangi hudut dahilinde? Bu tasrih edilmedikçe Türkiye'de sulh mümkün olmayacaktır. Ben bu kanaatteyim. İsyan etmeyecek bir Türk kalbi de tanımıyorum."[10]

"Biz yalnız ağlıyoruz. Ağlamakla kazanılacak hıçkırıklarımızı işitecek kalb yok. Teşkilâtı nihayet fiiliyata bağlamak lâzımdır." diyen Münevver Saime, evladını Türklük şuuru ile yetiştirip, vatanın kurtuluşuna yardım

8 Arıburnu, **a.g.e.**, s. 21; Enginün–Cumbur–Özdemir, **a.g.e.**, s. 20–21; Mısıroğlu, **a.g.e.**, s. 50.
9 Afetinan, **a.g.e.**, s. 109.
10 Afetinan, **a.g.e.**, s. 109.

Levent Sahverdi Arşivi

edeceğini belirtiyordu.[11]

Bu sözler açıkca "isyan" mahiyetinde idi. Bunun üzerine işgal kuvvetlerince tutuklandı. Ancak, Münevver Saime, daha sonra bir yolunu bularak Anadolu'ya kaçtı ve orada Millî Mücadele'ye katıldı.[12]

Bu hadiseden sonra İstanbul'da miting yapmak yasaklanır. Ancak, buna rağmen, 23 Mayıs 1919 Cuma günü bir miting yapılır. İşgal kuvvetleri havadan takip ederler.

Bu mitingde şair Mehmet Emin (Yurdakul), İstanbul basını adına Fahrettin Hayri Bey, Halide Edip Hanım, Selim Sırrı (Tarcan) ve Dr. Sâbit Beyler konuşmuştur. Bunların içinde Halide Edip şöyle diyordu:

"Dâvâmızı ilân ediyorum. Bu dâvâmız da Türkiye'nin hak ve istiklâlidir. Türkler, Türkiye'nin ebedî hakkına asla dokundurmayacaklar, yarın Hakk'ın mahkeme–i kübrâsı önünde zâlimlerin hepsi mahkemeye çekilecek, onlara bizim kanlarımızı döktürdünüz diyecekler... İşte kardeşlerim, işte evlâtlarım, dâvânızdan kaçmayınız. O gün size hak verecekler, bugün iki dostunuz vardır. Birisi, kalbi mâbetleri bizimle bir olan Müslüman dünyası, birisi zâlimleri yakasından sürükleyecek hak sahibi büyük milletlerdir.

Kardeşlerim! Evlatlarım! Osmanlı toprağında böyle muazzam, böyle tarihî bir gün belki bir daha idrak etmeyeceğiz. Evlatlarım, öyle bir gün olur da bir daha toplanamazsak, içimizde ölenler olursa, Türkün istiklâl bayrağı ile mezarı üzerine geliniz."

Halide Edip, konuşmasının sonunda orada bulunanlara iki konuda yemin ettirir:

1– İnsanlık ve adalet esaslarına bağlı kalmak,

2– Hangi şartlar altında olursa olsun hiç bir kuvvete boyun eğmemek.[13]

Halide Edib'in bu konuşması açıkca fiilî mücadeleye dâvet idi. Zaten bunun üzerine hakkında tutuklama kararı çıkmış, O da Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye katılmıştır.

30 Mayıs 1919 tarihli İkinci Sultanahmet Mitingi'nde konuşan Şükûfe Nihâl de vatanını çok sevdiğini belirterek, *"Aziz vatan, beşiğimiz sendin,*

11 Arıburnu, **a.g.e.**, s. 69; Şapolyo, **a.g.e.**, s. 25–26.
12 Arıburnu, **a.g.e.**, s. 69; Afetinan, **a.g.e.**, s. 109; Mısıroğlu, **a.g.e.**, s. 51.
13 Arıburnu, **a.g.e.**, s. 43–44; Şapolyo, **a.g.e.**, s. 31–32.

Levent Şahverdi Arşivi

mezarımız yine sen olacaksın" sözleriyle dinleyenleri galeyana getiriyordu.[14]

13 Ocak 1920 Salı günü Sultanahmet Meydanı'nda *"İstanbul Türktür ve Türk Kalacaktır"* isimli üçüncü bir miting düzenlenmiştir. 150 bin kişinin katıldığı bu mitingde, kadınlardan, Muallimler Cemiyeti Başkanı Nakiye (Elgün) Hanım bir konuşma yapar.

Nakiye Hanım bu konuşmasıyla kadınların erkeklerin yanında mücadeleye hazır olduğunu ifade ederken, bu durumda Türk milletinin ne yapması gerektiğini de söylemiş oluyordu.

"Önümüzde açık iki yol var: Biri, tarihimize şanımızla devam etmek, diğeri gözlerimizle beraber tarihimizi de kapayıp ebediyete götürmektir."[15]

İstanbul mitingleri önce İzmir, sonra da İstanbul ve diğer bölgelerin işgalini protesto maksadıyla yapılmıştı. Böylece hem padişaha, hem de İtilâf devletleri ve dünya devletlerine seslenilmek isteniyordu. Gaye vatanın kurtarılması idi. Bu maksatla, Türk milletine cesaret ve heyecan verilerek, bu kötü kaderine karşı mücadeleye çağrılıyordu.

Bu faaliyetlerde Halide Edip, Şükûfe Nihâl, Nakiye (Elgün), Münevver Saime, Meliha, Sebahat ve Naciye gibi hanımlar da yerlerini aldılar. Bunlar, öylesine bir cesaret ve vatan sevgisiyle konuştular ki, basında çoğu sansür edildi, haklarında tutuklama emri verildi. Bunlardan Halide Edip ve Münevver Saime Anadolu'ya kaçarak fiilen Millî Mücadele'ye katılmışlardır. Bu devrede Münevver Saime "Asker Saime" adıyla anılacaktır.

2. Basında Türk Kadını

Bu dönem basınında hanım yazarlarımızın en çok dikkat çekenleri Halide Edip ve Müfide Ferit'tir. Bu ikisi, özellikle Hâkimiyet–i Milliye ve İrade–i Milliye gazetelerinde yazmışlardır.

Halide Edip, Millî Mücadele'yi tanıtarak, halkı cesaretlendiren eserler kaleme almıştır. Dağa Çıkan Kurt (1922), Ateşten Gömlek (1922), İzmir'den Bursa'ya (1922) bunlar arasındadır.

Halide Edip, "İstanbul Gençlerine" başlıklı yazısında onlara vazifelerini şöyle hatırlatır:

---

14 Arıburnu, **a.g.e.**, s. 55.
15 Arıburnu, **a.g.e.**, s. 66–67.

Levent Şahverdi Arşivi

"Hani siz miydiniz, bir gün Sultanahmed'in ebedî minarelerinden sarkan siyah bayraklar altında Allah'ı şahit tutarak benimle yemin ettiniz! Değil bir fırka olacak kadar, beş bin, on bin kişi, belki yüz bin kişi birden, semâdânî bir gök gürültüsü gibi, bayrağınızı yere getirmeyeceğinize, aziz Türkiye'yi topraklara geçmiş bir tarih harabesi gibi gömdürmeyeceğinize ağlayarak yemin ettiniz!..

Şimdi neredesiniz?..

Sultan Ahmet'le ve Fatih'le birlikte yemin ettik. Hissediyorum ki, bu güzel ve ebedî aşkı size anlatamazsam, ben de o günkü yeminime sâdık kalmamış olacağım. Kalbimin gözleri İstanbul'da, Fatih'ten gelecek arkadaş fırkanın ayak seslerini dinliyorum."[16]

Halide Edip, mitinglerde yaptığı ateşli konuşmalardan sonra şimdi de kalemiyle İstanbul gençleriyle birlikte bütün Türk milletine hitap etmekteydi. Bu yazıların korkak ve müteredditgençleri İstanbul'dan Anadolu'ya çekmek yolunda büyük etkisi olduğu gibi, mücadele içindeki gençlerin de azmini kuvvetlendiriyordu.

Halide Edib'in "Duatepe" isimli yazısı burada kazanılan zaferi[17]; "Aziz'in Karısı"[18] ve "Üzeyir'in Karısı"[19] başlıklı yazıları da Yunan zulmü altındaki köylülerin perişan hâlini dile getirmektedir. "Kırmızı Tepe" adlı makalesi, Polatlı savaş meydanını tasvir ederek, şehitliğin faziletlerinden bahisle milleti mücadeleye teşvik etmektedir.[20]

Yazılarıyla milletin mücadele azmini ayakta tutmaya çalışan Müfide Ferit ise genellikle Hâkimiyet-i Millîye'de yazmakta idi. "Türk Askeri" isimli yazısında, müttefikleri yenildiği için mağlûp sayılan Türk askerinin I. Dünya Savaşı'ndaki başarılarından bahsettikten sonra, Anadolu hareketini takdirle karşıladığını belirten satırlara yer veriyordu:

"... Yalnız sen ey mübarek, ey asil asker, yalnız sen arslan başını kaldırdın. Günler karardıkça sen parladın. Yalnız sen bey alnını onlara gösterdin. Ve bir ilâhî istiklâl heykeli gibi, elinden mekanizması çalınmış tüfeğin, vatan kapısına koştun, buraya girilmez dedin.

16 Halide Edip, "İstanbul Gençlerine", **Hâkimiyet-i Milliye**, 285 (7 Eylül 1337/1921).
17 **Hâkimiyet-i Milliye**, 296 (18 Eylül 1337/1921).
18 Şapolyo, **a.g.e.**, s. 138-139.
19 **Akşam**, 1096 (12 Teşrinievvel 1337/1921).
20 **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 (1 Teşrin 1337/1921).

Levent Şahverdi Arşivi

Dünya sana karşı idi, fakat sen şecâatinle, ulüvv–i cenâbınla, hakkınla dünyadan kavî oldun. Yaşa Türk Askeri!.."[21]

Müfide Ferid'in bu dönemde yazdığı yazılar arasında "Gaziantep" başlıklı yazısının ayrı bir yeri vardır. Anteplilerin müdâfaalarından gururla bahseden yazar, bu vesileyle diğer halkın da azim ve şevkini kuvvetlendirmeye çalışır.

Müfide Ferit, "Kara Haber" başlıklı yazısında, İzmir'in işgalini ve yaralıların ümitsizlik içinde bekleyişlerini anlatır. Kara haberi bir kandil günü aldığını, İstanbul'da kandillerin yandığı sırada, İzmir'in alevler içinde yanarak aydınlandığını söyleyerek insanların hissiyatına hitap eder.[22] "Hayret" başlıklı yazısında, Sultanahmet Mitingi'nde milletin hislerini, heyecanını, üzüntüsünü dile getirir.[23] "Zafer" isimli yazısı, İnönü Zaferi'nden bahseden ümitvar bir yazıdır.[24]

3. Cemiyetlerde Türk Kadını

Millî Mücadele dönemindeki kadın cemiyetlerinin asıl amacı, vatanın kurtarılması için hizmet etmektir. Bu maksatla yardım toplama, geniş kitleleri yardıma çağırma faaliyetlerinde bulunurlar. Asrî Kadınlar Cemiyeti ile Hilâl–i Ahmer Kadın Kolları, özellikle askere giyecek temini ve ordunun sağlık hizmetlerinde çalışmışlardır. Türk Ocakları ve Muallimler Cemiyeti'nde çalışan hanımlar da mücadeleye büyük katkılarda bulunmuşlardır.[25] Fakat, bu dönemin en önemli cemiyeti, Anadolu Kadınları Müdafaa–i Vatan Cemiyeti'dir. Önce Sivas'ta kurulan bu cemiyetin, daha sonra diğer illerde de şubeleri açılmıştır. Biz burada sadece iki dernekten bahsedeceğiz.

Anadolu Kadınları Müdafaa–i Vatan Cemiyeti

Cemiyet, 5 Kasım 1919 Cuma günü, Sivas'ta Numûne Kız Mektebi'nde toplanan hanımlar tarafından, memleketin bütünlüğü ve istiklâli için çalışmak üzere kurulmuştur. Sonra İstanbul hükümetine ve İtilaf devletleri temsilcilerine, işgali protesto eden telgraflar çekmişlerdir.

Cemiyetin ilk toplantısında Vali Reşit Paşa'nın hanımı Melek Reşit Hanım, memleketin içinde bulunduğu vahim durumu anlatan ve hayırlı bir

21 **Hâkimiyet–i Milliye**, 97 (15 Kânunısâni 1921)
22 **Hâkimiyet–i Milliye**, (3 Mart 1921)
23 **Hâkimiyet–i Milliye**, (10 Mart 1921)
24 **Hâkimiyet–i Milliye**, (3 Nisan 1921)
25 Enginün–Cumbur–Özdemir, **a.g.e.**, s. 33.

Levent Sahverdi Arşivi

sulh imzalanıncaya kadar faaliyetlerinin devam edeceğini belirten bir konuşma yapmıştır.

Yönetmeliğin 1. maddesi uygulamaya konularak, diğer şehirlerde de cemiyet'e bağlı şubeler açılmıştır. Meselâ: Amasya (başkan Asiye Remzi), Kayseri (başkan Seyyide), Niğde (başkan Feride), Erzincan (başkan Ayşe), Bolu, Burdur (başkan Fıtnat), Pınarhisar (başkan Refia), Kangal (başkan Ulviye), Erzurum... gibi. Bunlar Sivas'taki merkezle daimi bir ilişki içinde idiler.[26]

Cemiyette görev alan hanımlar genellikle bölgenin ileri gelen ailelerine mensuptur. Bu da cemiyet üyelerinin yakınlarından maddî–mânevî yardım aldıklarını gösteriyor.

Cemiyet, aynı zamanda İstanbul'daki gazetelerde yayınlanan zararlı yazılara son verilmesi için Osmanlı Matbuat Cemiyeti'ne de bir telgraf çekmiştir. Telgrafta, İstanbul gazetelerinin ülkenin istiklali için yeterli mücadele vermedikleri için üzüldüklerini ve kınadıklarını belirtiyorlardı. İstanbul gazeteleri şu İttihatçıdır, şu İtilâfçıdır diye birbirlerini suçlamak yerine, ülkenin problemlerine çare bulmaya çalışsınlar. Her ne olursa olsun, önemli olan vatanını unutmayan, seven bir vatan evlâdı olmasıdır. Bir kaç lekeli İttihatçı yüzünden bütün İttihatçılar suçlanamaz. Biz Anadolu'da kadın–erkek kurtuluş için savaşıyoruz. Fırka lâfından bile nefret ediyoruz. Biz erkeklerimizle birlikte mücadele ederken, İstanbul gazeteleri vatan yolunda yayın yapmak yerine, ahlâksızca yayınlara devam ederlerse onları boykot edeceğiz, okumayacağız ve memlekete sokmayacağız, diyorlardı.[27]

Cemiyetin faaliyetleri, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Millî Mücadele'nin ileri gelen kadrosu tarafından takdir ve şükranla karşılanmış, teşvik edilmiştir.[28]

Müdafaa–i Hukuk Kadınlar Şubesi

Millî Mücadele döneminde Kastamonu'da 10 Aralık 1919'da kurulan cemiyetin başkanı: Mevlevî şeyhi Amil Çelebi'nin eşi Zekiye Hanım.

---

26 Afetinan, "Anadolu Kadınları Müdafaa–i Vatan Cemiyeti", **Büyük Zafer'in 50. Yıldönümüne Armağan**, İst. 1972, s. 196–199; Çaka, **Tarih Boyunca Harp ve Kadın**, Ank. 1948, s. 41–42.

27 **Hâkimiyet–i Milliye**, 6 (2 Şubat 1336); Baykal, **a.g.e.**, s. 26–28.

28 Afetinan, **a.g.e.**, s. 134; Afetinan, **a.g.m.**, s. 199–201; Enginün–Cumbur–Özdemir, **a.g.e.**, s. 8, 9, 38.

Levent Sahverdi Arşivi

Cemiyetin sekreterliğini yapan Saime (Ayoğlu) Hanım, faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir. Buna göre, mahalle mahalle gezilerek, konferanslar, müsamereler, mevlitler, mitingler düzenlenerek millî dâvânın önemi anlatılıyordu. Toplanan yardımlar cepheye ulaştırılıyordu. Yabancı devlet başkanlarının eşlerine protesto telgrafları gönderilerek, Türk milleti hakkında revâ görülen haksızlıkları anlatıyorlardı.[29] Ayrıca şehit ailelerine yardım yapılıyor, çocuklarına sünnet düğünleri tertip ediliyordu.[30]

Cemiyet, 10 Aralık 1919'da Kız Muallim Mektebi bahçesinde büyük bir toplantı düzenleyerek, işgal karşısında halkın tepkisini dile getirir. İnsan haklarından bahisle yurdun düşmanlardan temizlenmesi istenir, padişaha, sadrazama ve yabancı devletlere protesto telgrafları çekilir.

15 Ocak 1920'de Loyd George'un İstanbul ve Boğazlar ile ilgili sözlerine tepki olarak bir toplantı düzenlenir. Burada başkan Zekiye Hanım, bütün halkı mücadeleye çağırır. Toplantı sonunda, İtilâf devletlerinin ileri gelen yöneticilerinin hanımlarına telgraf çekilerek şöyle denir:

"Türk Milletinin kadınlı erkekli savaşlarda can vermeyi asla düşünmeyeceğini, eğer silah ve cephanemizin bulunmadığına ümit bağlanıyorsa, düşmanları tırnaklarımızla boğacağımızı ve gerekirse toprağın üstünde şerefsiz yatmaktansa, toprağın altında kahramanca yatmayı tercih edeceğimizi bildiririz."[31]

4. Cephede Türk Kadını

Millî Mücadele, Türk milleti için bir ölüm–kalım savaşı idi. Bunun farkında olan Türk kadınları da fiilî olarak cepheye katılmakta gecikmedi.

Gerçi tarihimizde cephede bizzat savaşmış kadın kahramanlara rastlanmaktadır. Meselâ 93 harbinde Aziziye tabyalarında kadınları peşine takarak kahramanca mücadele veren Kara Fatma ve Nene Hatun, efsaneleşmiş iki isimdir.

Millî Mücadele'ye katılan Türk kadınları da bu zincirin halkalarını meydana getirmektedirler. Şimdi bu hanımlardan ismini bilebildiklerimizi gözden geçirelim.

---

29 Baydar, **a.g.m.**, Cumhuriyet, 28 Haziran 1972; Peker, **a.g.e.**, s. 103.
30 Peker, **a.g.e.**, s. 102; Mısıroğlu, **a.g.e.**, s. 58.
31 Baydar, **a.g.m.**, Cumhuriyet, 30 Haziran 1972; Peker, **a.g.e.**, s. 125.

Levent Şahverdi Arşivi

Asker Saime

İstiklâl Harbi başladığında Dârülfünûn öğrencisi olan Münever Saime, Kadıköy mitinginde yaptığı konuşmadan sonra tutuklama emri çıkınca, Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye katıldı. Garp cephesinde görev aldı ve özellikle cephe gerisinde ve istihbarat işlerinde önemli başarılar gösterdi. İzmit'te bir görevi yerine getirirken yaralandıysa da belli etmeden vazifesini yapıp tamamladı. Asker Saime diye anıldı.

Kuvvetli bir fikir edebiyatçısı olan Saime, savaş sonrasında öğretmenlik yapmıştır.[32]

Kılavuz Hatice

Pozantı'da mücadele etmiştir. 8 Mayıs 1920'de gece Fransız kuvvetlerine Kumcu Veli ile birlikte kılavuzluk ederek, onları Türklerin ateş hattına sokmuştur. Fransızlara, en kritik nokta olan Karboğazı'na sıkıştıklarını ancak gün ışıyınca anlayacaklardır. Bu arada Hatice kaçarak Türk tarafına geçer. Bu şekilde Fransız askerleri esir edilir.[33] Bu hadisedeki rolünden dolayı Kılavuz Hatice olarak anılan bu Türk kadını hakkında fazla bir bilgimiz yoktur.

Tayyar Rahmiye

Güney cephesinde 9. Tümende gönüllü olarak bir müfrezenin komutanlığını yapmıştır. Osmaniye'de Fransız karargâhına saldırı için görevlendirilen müfreze 1 Temmuz 1920'de harekete geçer. Fakat, bu arada askerlerde bir duraklama meydana gelir. Bunun üzerine, "Ben kadın olduğum halde ayakta duruyorum da, siz erkek olduğunuz halde yerlerde sürünmekten utanmıyor musunuz?" diyerek erkekleri tahrik eden Tayyar Rahmiye karargâhın alındığını göremeden şehit düşer. Bu harekât sonrası 80 tüfek, 2 makinalı tüfek ele geçirilmiştir.[34]

Fatma Seher Hanım (Kara Fatma)

Erzurumlu Yusuf Ağa'nın kızı olan Fatma Seher Hanım, aynı zamanda merhum bir binbaşının da eşidir. Millî Mücadele'de oğlu ile birlikte çarpış-

32 Zehra Celasin, **Tarih Boyunca Kadın**, İst. 1946, s. 158–159; Çaka, **a.g.e.**, s. 109–110.

33 Taha Toros, "Kurtuluş Savaşında Toroslarda Esir Düşen Fransız Kumandanı Mesmil'in Türkiye Anıları", **Milliyet**, 12 Ocak 1972; Çaka, **a.g.e.**, s. 58–59.

34 Çaka, **a.g.e.**, s. 59–62.

Levent Şahverdi Arşivi

mış, İzmit'te görev yapmıştır.Kendinin söylediğine göre, I. Dünya Savaşı'nda Edirne'de Yanıkkışla'da çarpışmıştır. Mütareke'den sonra Erzurum'a dönmüştür. Millî Mücadele'de Adana, Dinar, Afyon Karahisar, Nazilli, Sarayköy ve Tire'de asker olarak çalışmıştır. Bunu, gösterdiği evraklar isbatlamaktadır. Hatta, bir savaş sırasında göğsünden yaralanmıştır. Harp tarihi ile ilgili vesikalarda başarılarından söz edilmektedir.[35]

Fatma Seher Hanım, "Kara Fatma" adıyla da anılmaktadır. Bundan dolayı bazı kaynaklarda ikisinin ayrı şahıslar gibi değerlendirildiği görülür. Yazılanları değerlendirdikten sonra bu ikisinin aynı şahıs olduğu kanaatine vardık.[36]

Cumhuriyet sonrasında madalya ile ödüllendirilmiştir.[37]

Binbaşı Ayşe

Selânikli olan Binbaşı Ayşe, büyük harpte Kafkas cephesinde yaralanarak ölen kocasının intikamını almak için yemin etmiştir. 15 Mayıs 1919'da İzmir işgal edilince, ilk karşı koyma hareketine o da silahla katılmıştır. Yunanlılar İzmir'e hâkim olunca Aydın'a geçmiş, çete kurmuş, sonra da çetesiyle birlikte Köpekçi Nuri çetesine katılmıştır. Aydın muharebesinden sonra Koçarlı'ya çekilmişler ve bundan sonra devamlı Millî Mücadele'de görev almışlardır.

Türk kadınının rütbeli olarak orduya ilk girişi bu dönemde olmuştur. Kadınlarımızın bu fedakârca faaliyetleri ve gösterdikleri kahramanlıklar, Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa'nın büyük takdirini kazanmıştır.

Kadının önemini çok iyi bilen Atatürk, Millî Mücadele döneminde devamlı olarak kadın cemiyetleriyle münasebet halinde olmuş, onları takdir ve teşvik etmiştir. Konuşmamızı, onun 21 Mart 1923 tarihinde yaptığı konuşmada, Türk kadınının Millî Mücadele'deki hizmetlerini anlatan şu sözleriyle bitirmek istiyoruz:

"Dünyanın hiç bir yerinde hiç bir milletinde Anadolu köylü kadınının

---

35 Çaka, **a.g.e.**, s. 67; Mısıroğlu, **a.g.e.**, s. 84–87.

36 Bize bu fikri veren yazı için bkz. H.M., "Kahraman Fatma", **Tevhid-i Efkâr**, 367–8395 (17 Haziran 1338)'den naklen İ. Enginün – B. Emil – N. Birinci – A. Uçman, **Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal**, C. 2, Ank. 1981, s. 863–865.

37 Çaka, **a.g.e.**, s. 73–75; Mısıroğlu, **a.g.e.**, s. 88; Celasin, **a.g.e.**, s. 156.

Levent Sahverdi Arşivi

fevkinde kadın mesâisi zikretmek imkânı yoktur ve dünyada hiç bir milletin kadını 'Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım. Milletimi halâsa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar hizmet gördüm' diyemez... Belki erkeklerimiz memleketi istilâ eden düşmana karşı süngüleriyle düşmanın süngülerine göğüslerini germekle düşman karşısında isbât-ı vücut ettiler. Fakat erkeklerimizin teşkil ettiği ordunun hayat menba'larını kadınlarımız işletmiştir... Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, mahsulâtı pazara götürerek paraya kalbeden, aile ocaklarının dumanını tüttüren, bütün bunlarla beraber sırtıyla, kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin harp malzemesini taşıyan hep onlar, hep o ulvî, o fedâkâr, o ilâhî Anadolu kadınları olmuştur. Binaenaleyh hepimiz bu büyük ruhlu ve duygulu kadınlarımızı şükran ve minnetle ebediyyen ta'ziz ve takdis edelim."[38]

38 **Atatürk'ün Söylev Demeçleri**, C. 2, Ank. 1981, s. 147–148.

Levent Sahverdi Arşivi

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE KADIN MİLLETVEKİLLERİ

Yrd. Doç. Dr. LEYLA KAPLAN*

Günümüzde, kadının siyasete katılımının nasıl ve ne şekilde artırılacağı tartışılmaktadır. Bir eş, bir anne, bir arkadaş olarak toplumda bugün kendisine daha iyi bir yer edinen kadın, artık, idari ve siyasi kademelerde de daha aktif olarak yer almayı talep etmektedir. Bunu gerçekleştirmek için de Avrupa toplumunun kadınlarından daha farklı bir mücadele yapmak zorunda olduğunun farkındadır. Bu mücadele daha çok toplumumuzun aile yapısından ve kadının toplumdaki konumundan kaynaklanan bir mücadeledir. Meşrutiyet'ten günümüze ülke meseleleriyle ilgilenen, çeşitli derneklerde görev yapan, basın yoluyla kadın haklarındaki gelişmeleri yönlendiren küçük aydın kadın grupları tarafından yapılan bu mücadele iki farklı konumda gerçekleşmektedir. Bunlardan birincisi, geçmişten günümüze topluma hâkim olan etkisini kaybetse de hâlâ varlığını sürdüren şeri kurallarla yapılmak zorunda kalınan mücadele; ikincisi, medeni kanunun kadın aleyhindeki bazı maddeleri (Miras – Ceza, v.b.) ile toplumun bazı kesimlerinin kadınlar aleyhindeki davranışları ve kadınlarla ilgili olumsuz tartışma ve suçlamalardır.

Bu tartışmalara nereden gelinmiştir? Kadın içinde bulunduğu konuma nasıl ulaşmıştır, siyasi haklar kendisine hangi şartlarda tanınmıştır? Bu konu, başlıbaşına ayrı bir araştırma konusudur. Bununla birlikte kısaca, Osmanlı kadınının yaşantısı din ve toplum kurallarıyla sınırlandırılmıştır diyebiliriz.

Osmanlı toplumunda, dini nitelikli tarikat ve cemaatlar bünyesinde oluşturulan kadın teşkilatları ve vakıfların haricinde, kadın teşkilatlarına Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki dönemde rastlıyoruz.

---

* Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

Özellikle Meşrutiyet Dönemi'nde kurulan ve Avrupa kadın faaliyetlerini taklit eden bu teşkilatlar, daha çok yardım dernekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Batılı anlayış ve eğitimle yetişmiş soylu aile kadınları ve gayri müslim kadınlar tarafından kurulan bu dernekler arasında kadın haklarını savunan,daha doğru bir değişle Avrupalı kadınların ulaştığı hayat seviyesiyle, sahip oldukları hakların Müslüman Türk kadınına da tanınmasını isteyen dernekler bulunmaktadır. Müslüman kadının yaşantısını değiştirmeyi, ezilmişlikten ve erkeğe bağlılıktan kurtarmayı amaçlayan kadın derneklerinin ortaya çıkması, batılılaşma hareketlerini de farklı bir boyuta çekmiş, kadın meselesi buna rağmen, Müslüman–Hıristiyan çatışması haline dönüştürülmemeye çalışılmıştır. Dönemin partilerinin himayesinde faaliyetlerini sürdüren ve Avrupalı güçler tarafından desteklenen kadın haklarını savunma dernekleri, kadın hareketinin adeta bir simgesi olmuş, öncü faaliyetleriyle de diğer kadın hareketlerini etkilemiştir. Kadın hareketlerini etkileyen diğer bir gelişme de savaşlar sebebiyle zor duruma düşmüş kimsesi olmayan kadınları meslek sahibi yapmak için çalışma hayatına teşvik eden faaliyetlerdir. Kendisine bakacak ailesi olmayan kimsesiz kadınlara ve asker ailelerine yardım etmeyi amaçlayan bu faaliyetlerin yanısıra savaşlar sırasında Müslümanların uğradığı soykırım ve bu soykırımın yarattığı sonuçlar kadın hareketini etkileyen diğer önemli olaylardır.

I. Dünya Savaşı ve Türk İstiklal Savaşı yılları kadın hareketlerini etkilemiştir. İtilaf devletlerinin Anadolu'yu işgalleri, yapılan saldırılar, Türklere karşı yeni bir soykırımın başlatılması, halka yapılan zulüm ve işkenceler o günlerde medeni olarak algılanan itilaf devletlerinin adaletsiz ve medeniyetsiz tutumları sadece kadın hareketini değil, bütün Türk Milleti'ni etkilemiştir. Bu kahredici durumdan kurtulmak için başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun her tarafından işgalleri protesto mitingleri düzenlemiştir.

Kadınlarımız özellikle işgalleri, itilaf devletlerin protesto mitinglerine oldukça kalabalık büyük kitleler halinde katılmıştır. Sadece katılmakla kalmamışlar mitinglerin bazılarına konuşmacı olarak katılmış ve konuşmalarıyla hafızalarda kalmışlardır. Balkan Savaşı yıllarında Müslüman Türkler'e yapılan soykırımı protesto eden kadın konuşmacılarımızdan bir kısmının da katıldığı bu mitinglere katılan konuşmacılar, Halide Edip, Naciye Hanım, Zehra Hanım, Saime Hanım, Şükûfe Nihal Hanım, Nakiye

Levent Şahverdi Arşivi

Hanım ve Melek Hanım gibi tanınmış şahsiyetlerdir[1]. Bunlardan daha öncede bahsettiğimiz Nakiye Hanım 21 Mayıs 1919 tarihli Darülfünun Muallimleri Toplantısı'nda bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında işgalleri kınamış ve Avrupa devletlerinin adaletten uzak bir uygulama içerisinde olduklarını söylemiştir.[2] İzmir'in işgaline karşı çıkan ve kadınları vatanları için ölmeye davet eden Nakiye Hanım, 13 Ocak 1920 tarihinde Sultan Ahmet Mitingi'nde de vatanın kurtuluşu için kadın-erkek hep birlikte mücadele edileceğini söylüyordu.

İstanbul'da düzenlenen mitinglerin haricinde Anadolu'ya geçenlere yardım eden Nakiye Hanım 8 Şubat 1935 yılında iki dereceli seçim sistemi ile V. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçilen 18. kadın milletvekili arasında yeralmıştır. Bu da bize Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında görev yapan kadın milletvekillerimizin mücadeleci aydın kadınlar arasından seçildiğini ispatlamaktadır.

Milletvekili olarak Meclis'te temsil edilmeden önce siyasi istekleriyle tanınmış bazı aydın kadınlarımız[3] parti kurma faaliyetlerinde de bulunmuştur. 1923 Halk Partisi'nin kurulduğu günlerde kadınlar Halk Fırkası adıyla bir teşkilat kurmuşlardır.[4] Bu teşkilat daha çok kadın haklarını savunan bir partiden çok kadının sosyal, ekonomik ve siyasi bakımdan yükselmesini hedefleyen bir dernek şeklindedir. Buna rağmen tepkiyle karşılanmış ve tepkilerin fazlalığı yüzünden faaliyet gösteremeden kapatılmıştır. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin yerine kurulmaya çalışılan bu partinin Halk Partisi'nin kuruluş günlerine rastlamasının yanısıra bir kadın partisinin kurulması faaliyetlerini yöneticilerin benimsememesi de kapatılma sebebi olmuştur.

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, vatanın kurtuluşunu amaçlayan bir dernek olmakla beraber dönemin kitlesel kadın hareketlerini yönlendirmiştir. İstanbul Hükümeti'nin aldığı, "direnmeyiniz" kararlarına karşı çıkan, çeşitli kararlara katılan ve millî mücadeleyi destekleyen faaliyetlerde bulunan dernek, bu özelliği ile siyasi bir dernek olarak da değer-

1 Dr. Leyla Kaplan Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1980-1960), Ankara 1992, s. 75-76-119.
2 Kemal Arıburnu; İstanbul Mitingleri, Ankara 1951, s. 37-39.
3 Halide Edip Adıvar; Türk'ün Ateşle İmtihanı, İstanbul 1982, s. 28-30.
4 Nezihe Muhittin Hanımın başkanlığında Nimet Remide, Latife Bekir, Şükûfe Nihal, Matlube Ömer, Saniye, Nesime İbrahim, Zeliha, Tuğrul, Faize Hanımlar öncülüğünde kurulmuştur.

Levent Sahverdi Arşivi

lendirilmelidir.[5]

Kadınlar Halk Fırkası girişiminin başarısızlığından sonra öncü kadınlar bir araya gelerek Türk Kadın Birliği adıyla yeni bir dernek kurmuşlardır.[6] Türk Kadın Birliği, Cumhuriyetle birlikte başlayan inkılap hareketlerini yönlendiren faaliyetlerde bulunan derneklerden biridir. Kadınları meslek sahibi yapmak amacıyla kurslar düzenlemek, inkılapları topluma tanıtmak, toplantılarıyla kadınları bilinçlendirmek ve inkılaplara sahip çıkmalarını sağlamaya çalışmak faaliyetlerinde bulunan dernek, yenilik taraftarı faaliyetleriyle tanınmıştır. Kuruluşundan kısa bir süre sonra kadınlar lehinde siyasi istekleriyle dikkat çeken ve kadınların siyasete katılmasının gerektiğini savunan dernek, bu konudaki siyasi isteklerini 1926 ve 1927 yıllarında arttırmıştır. Kadınların siyasi isteklerini kamuoyuna duyuran ve yönetmeliğini değiştirerek Türkiye'nin ilk siyasi kadın derneği haline getiren dernek, isteklerinin aşırı bulunması üzerine kapatılma tehlikesiyle karşılaşmıştır.

Buna rağmen faaliyetini sürdürmüş ve döneminin kadın hareketlerini temsil eden kadın derneği olmuştur.

1930 yılında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifleriyle Türk kadınına belediye seçimlerine katılma hakkı verilirken Türk Kadın Birliği faaliyetleri en üst seviyeye ulaşmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası'na yazılan kadın üye sayısı arttırılmış, belediye seçimleri için kadın adaylar sağlanmaya çalışılmıştır. Dönemin yayınlarında sık sık kadınları siyasi ortamda yer almaya davet eden yazılar yayınlanmıştır.[7] 25 Birinci Kanun 1934 tarihinde Yozgat'ta kadınlar, halk evinde toplanarak yazılmaya devam etmektedirler.[8] 18 Birinci Kanun 1934 Maraş kadınları bugün de budun evinde büyük bir toplantı yaparak coşkun söylevlerden sonra fırkaya yazıldılar. Atatürk'e, General İsmet Paşa'ya ve Fırka Genel Sekreteri Recep Bey'e tel

5 Leyla Kaplan; Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908–1960), Ankara 1922, s. 210–216.

6 Bernard Caporal; Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını, Ankara 1982, s. 158–159.

7 "Kastamonu'da Halk Fırkasının Belediye Namzetleri ilan edildi. Bunlar bir hanım, bir doktor, bir hukukçu, iki eczacı, iki dişçi, üç askerî mütekait artanı da tüccardır." Ayın Tarihi; 5 Teşrinievvel 1934.
"Aksaray'da Belediye İntihabatı başladı. Bilhassa kadınlar alâka gösteriyorlar". Ayın Tarihi; 10 Teşrinievvel 1934.

8 Ayın Tarihi; 1–30 Kanunievvel 1934.

Leyla Saherdi Arşivi

yazıları gönderdiler. Bayanlar saylav seçimi için var güçleriyle çalışmaktadır.[9]

Siyasi hakların verilmesi tamamlandıktan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yer alan kadın milletvekili adaylarının mesleklerinde öncü, batılaşmayı simgeleyen kadınlar olmasına özen gösterilmiştir.Türk İstiklal Savaşı yıllarında aktif görev yapmış, İnkılapları benimsemiş ve desteklemiş ailelerin kadınları tercih sebebi olmuştur. Çeşitli derneklerde görev yapan ve parti üyesi olan kadınlar arasından seçim yapılırken, Cumhurbaşkanı M. Kemal Atatürk'e yakın çevreden olmalarına da dikkat edilmiştir. Milli vasıfların, çalışkanlığın ve başarının simgesi olan bu kadın adaylar politik özelliğe sahip değildir. Aynı zamanda muhafazakâr görüşlere de sahip değiller ve böyle bir görüntüleri de yoktur.

Yukarıda saydığımız özelliklere sahip olan ilk kadın milletvekillerimiz, konuşmalarıyla, tutum ve davranışlarıyla örnek olmaya özen göstermişlerdir. Eğitim, kültür, sağlık, çalışma, kadın hakları, tasarruf ve milli meselelerle ilgili görüşlerini dile getiren konuşmalar yapmalarına rağmen mecliste kendilerinden beklenen mücadeleci kişilik ve tavrı sergileyememişlerdir.

Bununla birlikte bazı kadın milletvekillerimiz yönlendirici ve mücadeleci konuşmalarıyla takdir toplamıştır. Bunlardan biri daha önce bahsettiğimiz Nakiye (Elgün) Hanımdır. Nakiye Hanım dört dönem üst üste meclis-te görev yapmış ve konuşmalarıyla meclise ayrı bir renk katmıştır.

Montreux Sözleşmesi'nin imza edilmesiyle başlayan meclis görüşmelerinde (18 Temmuz - 31 Ağustos 1936) yaptığı konuşmada; "Onüç yıldan beri açık kalan kapılarımız artık düşmana kapanmış bulunuyor. Türk'ün kolu Mehmetçik de yine orada bekçilik ödevini eline almış bulunuyor. Mehmetçik'in bu ödevi nasıl başarabileceğini benden iyi siz ve sizden iyi de bütün dünya bildiği için buna birşey ilave etmeyeceğim" demektedir.

29 Ocak 1937 tarihindeki Meclis gündeminde yer alan Hatay Meselesi'nde de Öztürklüğün kaynağı olan Türk Cumhuriyeti'nden Hatay'a seslenerek, "Onların kadınlarına, kızlarına seslenerek diyorum ki, daima Türk kadını olduğunu, Türk Cumhuriyeti kadınları gibi, onların eserlerine katılarak, onların yolunda giderek, onlar gibi memleket için ölmeyi bilerek ve onlar gibi sulh için çalışarak, medeniyete pişva olmayı gözönünde tutarak yürümelerini

9 Ayın Tarihi; 1–30 Birinci Kanun 1934.

Levent Sahverdi Arşivi

bugün Türk Milletinin en büyük makamı olan bu kürsüden hem tavsiye ediyor ve hem de bu günlerin tahakkuk edeceğini ümit ediyorum. Çünkü kanında Atatürk'ün işaret ettiği gibi Türk kanı mevcuttur" diyerek konu hakkındaki fikirlerini açıklamaktadır.

Suriyeliler tarafından Türkler'e işkence yapılması üzerine Hatay Meselesi ile ilgili olarak söz alan bir başka kadın milletvekilimiz Seniha Hızal'dır. Hızal, Hatay'ın milli davalarımızdan biri olduğunu hatırlatarak, bu millî davada kadın erkek birlikte olduklarını söylüyor ve "Bu meselenin bütün Türkler'in kalbinde kopardığı heyecan, bugün Meclis'te bir fırtına halini almıştır" diyordu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde söz alan milletvekillerimiz Benal Arıman, Fatma Memik, Esma Nayman, Huriye Öniz, Türkân Baştuğ, Mihri Pektaş,Seniha Hızal, "Aile Sağlık, Dış Borçlar, Ekonomik Meseleler, Eğitim ve Kültür" konularında konuşmalar yapmışlardır.

Antalya Milletvekili Türkân Baştuğ 1936 yılı bütçe görüşmeleri sırasında orta öğretimin zorlukları üzerinde durarak, köy öğretmenlerinin seviyesinin yükseltilmesini istemektedir. Köy öğretmenlerinin köylüleşmekten kurtarılmasının gerektiğini savunan konuşmasında eğitim meselelerine dikkat çekmektedir.

İzmir Milletvekili Şehime Yunus, eğitim programlarının ileri görüşlülükle hazırlanmasının zorunlu olduğunu, sık sık program değişikliklerinin aileyi, öğrenciyi ve devleti zor durumda bıraktığını ileri sürdüğü konuşmasında çeşitli çözümler teklif etmektedir.

6. dönem milletvekillerimizden Zehra Budunç 1896 Selanik doğumlu olduğunu, öğretmenlik ve müdürlük yaptığını yazdığı öz geçmişinde "Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali yıllarında Bursa'da Gazi Cephesi Komutanlığı emrinde istihdam işlerinde çalıştım. Bu görevim sırasında Yunanlılar tarafından tevkif edilerek Selanik'e oradan Milas adasına götürüldüm. Esaretten döndükten sonra tekrar öğretmenlik mesleğine döndüm" bilgisini vermektedir.

Mebrure Aksoley de özgeçmişini anlattığı formda Selanik'te doğduğunu, Genel Harp'te Bandırma ve Alaşehir'de bulunduğunu yazarak, "1922'de babam ve ben Millî Mücadele'ye katılmak için Ankara'ya geldik" demektedir.

Seçildikleri iller konumuyla bölgesel olmaktan uzak bulunan ve böyle

Levent Sahverdi Arşivi

bir tutum izleyen kadın milletvekillerimiz mecliste kurulan çeşitli komisyonlarda yer almışlardır.

Kadınlara siyasi hakların tanınması ile ülke genelinde siyasete duyulan ilgi artmıştır. Çanakkale'de 1931 seçiminde seçmen 452'dir. 1935 seçiminde 108 kadın, 359 erkek seçmen, toplam 457'dir. Bu ilin merkez kazasında 16 kadın 38 erkek, toplam 54, Ezine kazasında 7 kadın 37 erkek, Ayvalık'ta 7 kadın 34 erkek, Bayramiç'te 14 kadın 58 erkek, Lapseki'de 9 kadın 36 erkek, Biga'da 29 kadın 117 erkek, Gelibolu'da 19 kadın 27 erkek, Eceabat'ta 7 kadın 12 erkek, seçmen bulunmaktadır. Zonguldak'ta 1931 yılında 586 seçmen varken 1935'te 124 kadın 654 erkek olmak üzere 724 sayısı verilmektedir.

Türk Kadını'nın Meclis'te görev yapması seçmen nüfusundan sayılmasının engellendiği 1920, 1924, 1927, 1930 yılları Meclis tutanakları incelendiğinde kadınlara siyasi hakların tanınması büyük başarı olarak görülmektedir.

1934–1935 yılında milletvekili seçme ve seçilme hakkını kazanıp Meclis'te yer alan kadınlarımız, 1935, V. dönem meclisinde 18 gibi bir sayı ile temsil edilmişlerdir. Kadınların seçmen olarak daha az oy kullandıkları ilk yıllardaki kadın milletvekili sayısı günümüze göre fazladır.

Bugün kadınlarımız seçmen nüfusu sayısı erkek seçmen nüfusuna eşittir. Buna karşılık Mecliste temsil edilme oranı son derece düşüktür. Kadınlarımızın seçimlerde oy kullanma oranının eskiye oranla daha da artmasına rağmen Meclis'te sayıca giderek azaldıkları görülmektedir. 1935'de seçimlere katılan kadınların sayısı az fakat Meclis'te temsil edilme oranı fazladır.

Bu durum günümüzle karşılaştırıldığında ters bir orantı oluşturmaktadır. Bu durum en kısa zamanda düzeltilmelidir. Cumhuriyetin temel inkılaplarından biri kadınlarımıza tanınan haklardır. Kadın haklarının kullanıldığı en yüksek mevkiden biri de milletvekilliğidir. Artık Meclis'in yarısının hatta yarısından daha fazlasının kadın milletvekillerinden oluşmasının zamanı gelmiştir. Bu da ancak hemen her konumda hâkim olan bazı, kadını kısıtlayıcı kuralların sökülüp atılmasıyla mümkün olacaktır. Ayrıca topluma ve devlete hâkim olan erkek öncülüğünün de ortadan kaldırılması gerekmektedir. Yapılacak ciddi çalışmalarla kadınlar bu konuda bilinçlendirilmelidir. Kadınların siyasi tercihleri kadına değer veren parti kuruluş ve kişilere yönlendirilmeli ve kamuoyu aydınlatılmalıdır. Kurulacak baskı

Levent Sahvardı Arşivi

gruplarıyla kadınlar aleyhindeki haksız tutum ve davranışlar takip edilmeli ve sergilenmelidir. Kadın haklarının kullanımı konusunda halkı aydınlatacak programlar hazırlanırken bu görevi üstlenmiş, topluma mesajlar veren araştırmacı ve konuşmacılar mümkün olduğunca her çeşit baskı ve saldırıdan korunmalıdır. Kadınların gelenekçi toplum yapısıyla desteklenmesi parti programlarında yer almalı ve desteklenmelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE DENİZ ZAFERİ'NİN 81. YILDÖNÜMÜ MÜNASEBETİYLE DÜZENLENEN "ÇANAKKALE ZAFERİ'NİN TÜRKİYE VE DÜNYADAKİ YERİ" KONULU PANEL KONUŞMALARI

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ REKTÖR YARDIMCISI Prof. Dr. H. EZBER BODUR'UN PANELİ AÇIŞ KONUŞMASI

Çok kıymetli misafirler,

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Çanakkale Zaferi'nin 81.yılı kutlama törenleri programı çerçevesinde "Çanakkale Zaferi'nin Türkiye'deki ve Dünyadaki Yeri" konulu panelimize başlamadan evvel bu panelin gerçekleşmesinde yardımlarını esirgemeyen Atatürk Araştırma Merkezi'nin değerli yöneticilerine, şehitlerimizle iletişim kurmamızda bizlere yardımcı olan kıymetli bilim adamlarımıza ve aziz dinleyicilerimize Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörü Sayın Prof.Dr.Abdurrahman GÜZEL adına teşekkür eder, saygılar sunarım.

Çanakkale Zaferi'nin, geleceğimizin teminatı olan genç beyinlere tüm boyutlarıyla kazınması hususunda eğitim camiamızın katkıları yanında, kitle iletişim vasıtaları gibi sosyalizasyon amillerinin de çok büyük sorumluluk ve görev bilinci taşımaları gereğini hatırlattıktan sonra, bu en değerli milli mirasımızın önemli noktalarının altını çizerek bir kez daha hatırlatmak istiyorum.

Herşeyden evvel "Milli Mücadele" için en büyük moral dayanak olan Çanakkale Zaferi, gerek olaylar karşısındaki inisiyatifi ve geniş açıyı ilke edinmesiyle gerekse kararlı ve sorumlu tutumuyla zor durumda olan ordumuzu zafere taşıyan Mustafa Kemal gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Yani Atatürk, Türk milletini diri tutan, ölmezliğini ispatlayan Milli Mücadele ruhunu Çanakkale cephesi zaferiyle dost düşman herkese göstermiştir. Nitekim Atatürk, Çanakkale Zaferiyle ihtisaslaşma ve işbölümüne verdiği değerin sonucu olarak her konuyu uzmanına tevdi eden tutumuyla, idealin teorik bazda kalıp, uygulama dışı bırakılması yönündeki alışkanlık yerine, teori-pratik diyaloğunu sağlayarak çağdaş perspektifi yakalamış ve yeni bir zihniyetin doğmasına öncülük etmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

Yakın tarihimizin "önemli dönüm" noktası olan bu zaferimiz, farklı dinî, etnik, kültürel grupları uyumlu bir yaşama modeli çerçevesinde birlik ve bütünlük içinde tutmak suretiyle Türk milletinin ebediyete kadar yaşamasının olmazsa olmaz prensibini bizlere armağan etmiştir. Bu zaferi her türlü bölücü ve yıkıcı faaliyetler karşısında "farklılık içinde birlik" formülünü bayraklaştıran önemli bir referans kaynağı olarak da görebiliriz.

Elbette savaş, insanın içini karartan, dehşete düşüren, ürperti veren bir sözcük ama barış da sadece temenni etmekle gelmiyor, kalıcı olamıyor. Bu yüzden birarada yaşamanın, işbirliğinin barış olduğunu ifade ettikten sonra, bunların genel ilkelerini kanlarıyla yazan şehitlerimizin destanlaştırdığı Çanakkale Zaferi'nin beyinlere nakşedilmesinin gereklilik olduğunu ısrarla vurgulamak istiyorum. Ancak insanın ikili yapısı, egoist içgüdüleri, engellenemeyen hırsları, başkalarının nazarında normalin çok üstünde olanlarla yetinmeyip hep daha fazlasını talep eden doyumsuz istekleri gibi dürtülerin kışkırttığı maddeci eğilimlerle mücehhez bireylerin daima mevcut ve aktif olacağını, cennet vatanımıza göz dikip birlik ve dirliğimizden rahatsızlık duyan düşmanların dün olduğu gibi bugün de var olacağını düşünerek şuurluluk halini muhafaza etmemiz gerekir diye düşünüyorum. Nitekim ataletin yerini dinamizmin aldığı günümüz dünyasında kültürel dokumuzun altyapısını oluşturan sevgi, saygı, karşılıklı yardımlaşma ve işbirliği, insancıl değerlere bağlılık gibi unsurlar toplumsal bütünlüğü oluşturan en temel girdilerdir. Sevgi ve hoşgörünün çerçevelediği bu zihniyetin hayata geçirilmesi, müşahhaslaştırılması ancak yeterli üretim sayesinde mümkündür. Herhalde doyumsuz isteklerin de bir maliyetinin olduğunun bilincinde olarak prodüktif çalışmayı rehber edinmek suretiyle bizlere emanet edilenlere hıyanet etmemiş ve çocuklarımızdan ödünç olarak aldığımız aktifleri daha da artırmış şekilde geleceğe devrederek şehitlerimizin ruhlarını şad etmiş, onlara şükran görevimizi yerine getirmiş oluruz.

Çanakkale Zaferi, maddenin mânâya karşı meydan okuyucu ve mağrur tavrına indirilmiş en büyük darbenin belgesidir. Tabiiki inanç motifinin tek başına yeterli olamayacağını kabul etmekle beraber inançsız maddenin de hiç bir mânâ ifade etmeyeceğini söylemek istiyorum. Bu zafer daha yakından tetkik edildiği zaman sabit fikirlilik, suçlu arama yerine gerçekçi olguların süratle tahlil edilerek uygulamaya konulmasının müsbet sonuçlar ortaya çıkardığı görülecektir. O halde Milli Mücadelede çok yararlanılan dinamik

Levent Sabverdi Arşivi

bir zihniyetin doğmasında katkıları olmuştur.

Öte yandan Çanakkale Zaferi, düşman birlikleri içinde savaşa katılanların bizlere devreden hatıralarından, savaşlarının gerisinde bireyci motiflerin egemen olduğunu görürüz. Oysa buna karşı, karşılarında inançla, azimle ve altruistik (diğergamcı) duygularla savaşan bir kitlenin direnişi ile karşılaşmışlar ve sonuçta mağlup olmuşlardır. Bu durum iki farklı kültürün temel unsurlarını bir kez daha gözler önüne sererek mukayese imkânı veren iyi bir örnektir.

Çanakkale Zaferi, XI. Yüzyılda Haçlı Seferiyle gözlerini Doğu'ya dikmiş olan Batı'nın sömürgeciliği kurumlaştıran tavrına, defalarca başarıyla karşı koyan ve her seferinde bu akınları sonuçsuz bırakan Türk milletinin bu kararlı tutumunu tüm dünyaya göstererek Batı'nın koloniyal politikalarına bağışıklık kazanmış, mazlum milletleri cesaretlendirmiş, bağımsızlık mücadelelerinin startını vermiştir. Ayrıca mezkûr zaferimiz, uluslararası arenada hanedanlık yönetimlerine son verecek süreci başlatan siyasal gelişmelere de öncülük etmiştir.

Çanakkale'nin geçilemeyişi karşısında düşman birliklerinin panik içine girmeleri, moral çöküntü ve manipülasyonları, birbirleriyle ilişkilerinde hızlı değişmelere neden olmuş, dolayısıyla dünyanın siyasal dengesinde yeni gelişmelere zemin hazırlamıştır.

Çanakkale Zaferinin yok denecek kadar az kaynakla, milli birlik ve dayanışma ruhunun sağladığı dinamizmle Milli Mücadeleyi kazanmadaki fonksiyonuna da dikkat çekmek istiyorum. Bu zaferle ilgili bilimsel ve edebi ürünlerin yetersiz oluşunu teslim etmekle beraber, bu tür kutlama etkinliklerinin, maziden aldığımız güç ve yaratıcı enerjinin desteğiyle, muasır medeniyetlerin seviyesini yakalama mücadelemizde yeni ivmeler kazandıracağı inancıyla konuşmamı bitiriyorum.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE ZAFERİ VE ATATÜRK

Prof.Dr. AZMİ SÜSLÜ*

Sayın Başkan, Sayın Vali Yardımcım, Değerli Meslektaşlarım, Basınımızın güzide temsilcileri ve istikbâlin teminatı sevgili öğrenci kardeşlerim.

Aşağı yukarı 4-5 aydır Başbakanlığa bağlı Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı ile başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki İl Valilikleri ve Üniversiteler ile işbirliği içerisinde her ay hemen hemen iki program gerçekleştirdik. Birkaç hafta önce Diyarbakır'da ondan önce de Maraş'ta, Gaziantep'te ve Kars'ta idik. Şair'in dediği gibi Anadolu gezildikçe her karış toprağında şühedâ fışkıracağı gibi, her yerinde de bir Evliya Çelebi görmek veya bir Dede Korkut bulmak mümkün olduğu gibi, yerin altının sesi dinlenirse, Çanakkale'de olduğu gibi, yerin üstündeki insanlar dinlenirse herhalde Anadolu tarihinin Mustafa Kemal'in ifadesiyle bu bin yıllık veya daha gerilere Ortaasya'ya giden kırk asırlık tarih süreci içerisinde Dünya Tarihi'nde ne bu coğrafyada ne de dünya insanları arasında bu kadar kahramanlık menkıbelerine ve bu kadar zengin bir tarihe rastlamak mümkün olmaz. Ve bu ifade sadece bizim tarihçilerimizin ifadesi değil aynı zamanda yabancı yazarların ve Amerika Birleşik Devletleri Kongresi'nde Ermeni karar tasarıları gündeme geldiği zaman, Amerikalı senatörlerin ve araştırmacıların ortaya koyduğu bir gerçek. Şöyle diyorlar: "Biz Türk Tarihi'nin zenginliğinden çekiniyoruz, korkuyoruz". Nedir Türk Tarihi'nin zenginliği? İşte Çanakkale'de yerin altında bağıran, yerin üstünde yeşilliğiyle, hoşluğuyla insanıyla haykıran o seslerin geçmişte yokolduğu, yok olmaya karar verildiği dönem içerisinde tekrar duyulduğunun hissedilmesidir. Birçok batılı yazarların ifade ettiği gibi bu "Türklerin ülkeleri işgal edildi, yapılan anlaşmalar, diplomatik

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı.

Levent Sahverdi Arşivi

münasebetlerle elleri kolları bağlandı, silahları ve cephaneleri ellerinden alında ve ordusu terhis edildi, dolayasıyla bu insanların, Türk milletinin, yok olması gerekir" dedikleri ve başta I. Dünya Savaşı'nda efsaneleşen, Çanakkale de dahil olmak üzere bütün Milli Mücadele yıllarında bu yok olan, yok olmasına karar verilen, "artık ölümcül hastanın eninde sonunda bu son sahnede, bu son savaşta öldüğü, ölecek" denildiği günlerde "tekrar nasıl olur da şahlanır" dedikleri; gerek Fransız tarihçilerinin gerek Urfa'da, Maraş'ta, Antep'te, gerek İtalyan tarihçilerinin Güney bölgelerimizde veya Adalar Denizi'nde, gerekse İngilizlerin yine ta sömürgelerinden Yeni Zelanda'dan veya Avustralya'dan getirdiği bu insanların ifade ettikleri, yazarların veya generallerin ifade ittikleri gibi; "tam yok oldu derken bizim siperlerimizde 20-30 kişi çarpışıyor, son derece modern silahlarla ateş edip ondan sonra da Türk siperlerinde hiçkimse kalmadı derken, bakıyorsunuz 1-2-3 kişilik Mehmetçikler bir o taraftan bir bu tarafa geçmek suretiyle topunu, tüfeğini harekete geçirerek veya süngüsüyle haykırarak tekrar canlanıveriyor, işte bizim literatürümüzde, bizim Harp Akademilerinde okuttuğumuz taktiklerin, bütün modern silahların iflas ettiği, felsefenin durduğu bu dönemde Türk insanı için savaş yeniden başlıyor" diye belirttikleri bu harika savaş sadece Türkiye için değil, bütün Dünya için de büyük yankılar uyandırmıştır. 11. ve 12. asırda başlayıp günüzüze kadar devam eden belki 21. yüzyıla da miras olarak bırakılacak olan ve sömürgecilik dediğimiz kolonyalizm dediğimiz, emperyalizm dediğimiz hareketin iflas ettiği coğrafya da bu Çanakkale coğrafyasıdır. Ve yine askeri dehanın, techizatın iflas ettiği, "üzerinde güneş batmaz" denilen imparatorluğun, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun veya "Kara Avrupası'nın en büyük imparatorluğu" denilen Fransa'nın, 1807 - 1808' lerde "Yaşasın Doğu'nun İmparatoru, Yaşasın Batı'nın İmparatoru" diye haykıran I. Alexandr ve I.Napolyon İmparatorluklarının iflas ettiği, dolayısıyla sömürgecilik ahtapotunun kollarının bacaklarının kırıldığı, boğazının kesildiği yer yine bu bölge, bu coğrafya olmuştur. Onun için Dünya tarihinde Çanakkale'deki Türk Zaferi'nin büyük önemi vardır.

Bu bin yılın Anadolu tarihinde, diğer Türk coğrafyasını bir tarafa bırakacak olursak, 1071'de Türkler Anadolu'yu anayurt olarak seçmişler, 10 yıl sonra'da 1081'de Çaka Bey ile batıya, Adalar Denizi'ne kadar ulaşmışlardır. Türk insanı daha Anadolu'ya ayak basar basmaz büyük bir problem de gündeme getirilmiştir. Yine birçok batılı yazarın ifade ettikleri

Levent Sahverdi Arşivi

gibi, Türklerin Anadolu'ya ayak bastıkları zaman, hele hele Rumeli'ye, Avrupa yakasına geçtikleri andan itibaren başlatılan, bizim için olmayan, Batılıların kafalarında, gönüllerinde yer etmeye başlayan büyük bir mesele, Şark Meselesi doğmuştur. Bu mesele içerisinde aşağı yukarı bu 1071'den başlayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son ikiyüz yılı içerisinde artık fiili safhası gerçekleştirilmek istenen 100'ün üzerinde plânın, programın yapıldığını görüyoruz. Dünyanın en büyük İslâm İmparatorluğu, en büyük Türk İmparatorluğu addedilen Osmanlı Devleti'ni bölmek, parçalamak için yapılan bu plân ve projeler her seferinde I.Napolyon'un bizdeki Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri'nde olduğu gibi -Hatırâtında ifade ettiği gibi- ben 35 cildiğini tarama fırsatını buldum, Üçüncü Napolyon tarafından "Correpondance de Napoléon I er" adıyla kitap haline getirilen bu Hatırât'da ifade edildiği gibi, her seferinde başta Fransa'nın, İngiltere'nin, Rusya'nın iştirak ettikleri ikili veya çok taraflı Osmanlı İmparatorluğu'nu bölmek, parçalamak amacıyla anlaşmalar yapılmaya çalışılmış, her seferinde anlaşılamayan tek nokta, kuzeyi, güneyi, doğusu paylaşılmış, hepsiyle anlaşılmış, Arap ülkeleri paylaşılmış, ta Yemen'e, oradan Kafkasya'ya kadar uzanan coğrafya içerisinde antlaşmalar yapılmış, evet anlaşılamayan tek nokta, İstanbul ve Çanakkale olmuştur. Boğazlara gelindiği zaman hep anlaşmazlıklar çıkmıştır. Çanakkale Zaferi'nin yaklışık yüzyıl kadar öncesinde, 1807'lerde İngiliz Amirali Duck Worth'un Çanakkale'ye kadar gelip, İstanbul'u aldıktan sonra Osmanlı Devleti'ne son vermek için harekete geçmesinden iki yıl sonra, 1808-1809'larda yeni bir imparatorluk kurmak amacıyla İmparator Napoléon Bonaparte'ın Adalar Denizi'ni ve Boğazları, İstanbul'u işgal etmek için harekete geçtiklerini görüyoruz. Ve yine Trablusgarb Savaşı'nın hemen sonralarına doğru 1912'lerde, yani Çanakkale Savaşı'ndan yaklaşık 3 yıl kadar önce, 18 Nisan 1912 tarihinde İtalyanlar'ın da Çanakkale'yi geçmek suretiyle İstanbul'a tek taraflı sahip olmak üzere harekete geçtiklerini görüyoruz. Ama 1915'lere gelindiği zaman bir türlü paylaşılamayan ve daha sonra anlaşması sağlandığında İstanbul ve Boğazlar'ın işgalinin İngilizler, Ruslar, İtalyanlar ve Fransızlar tarafından gerçekleştirilmeye çalışıldığını görüyoruz. Ancak bu teşebbüs de 1915'in 18 Mart'ında ve daha sonra devam eden yaklışık 8-9 ay kadar süren deniz ve kara savaşlarında iflas etmiştir. Onun için Çanakkale Zaferleri sadece bizim için değil aynı zamanda bütün Dünya milletleri için de bir dönüm noktasıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Öyle ki, Lozan'a gidildiği zaman bunun hıncını, bunun kinini başta İngiliz diplomatlar olmak üzere Fransız, İtalyan diplomatları tekrar ortaya çıkarmaya çalışmışlar ve asırların hesabını yeni Türk devletinden sormaya çalışmışlardır. Lozan'a gelen İngiliz diplomatlarının da ifade ettikleri gibi, "bu milletin, bu medeniyetten nasibi olmayan Türklerin, bu insanlığa fayda değil zarar veren topluluğun, sadece bu Avrupa coğrafyasından, Rumeli'den, Balkanlar'dan atılması değil, İstanbul'dan, Çanakkale'den, Boğazlar'dan atılması ve aynı zamanda Anadolu'dan sürülmesi gerekir" demişlerdir. Bazı diplomatlar da "hayır sadece bu coğrafyadan sürülmeleri yetmez, OrtaAsya'ya dönmeleri yetmez, onları yer yüzünden kazımak gerekir" diye harekete geçmişlerdir. Türk insanı kararlı hareketiyle, 1915'in o Mart, Nisan ve Mayıs aylarında Çanakkale'de Dünya'nın en büyük İmparatorluklarının hepsinin birden çullandığı dönemde, işgale karşı koymuştur. Hem deniz, hem kara savaşlarıyla örneği görülmeyen bir şekilde yok olmasına karar verilen bir milletin bu coğrafyadan tekrar şahlandığı görülmüştür. Doğulusuyla, batılısıyla, kuzeylisiyle, güneylisiyle Anadolu'nun bir milyondan fazla insanı Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında, ta Yemen Cephesi'nden Çanakkale'ye, Kafkas Cephesi'ne, Allahuekber Dağları'ndan Sarıkamış'a varıncaya kadar sıcak savaşlarda şehit olmuştur. Bunun yanısıra, bu organizasyonun, bu ikiyüz yıllık plânın, projenin bir uzantısı olarak ta batılı devletlerin kışkırtması suretiyle, azınlıkları harekete geçirmek suretiyle, aktif gücün cephelerde savaştığı sırada, Anadolu insanı kadını-kızı, çoluğu-çocuğu ile veya cepheden yaralı olarak dönmüş gazisi ile yine plânlı, programlı bir şekilde Ermeni çetelerinin, Rum çetelerinin, saldırılarına uğramış ve bir milyondan fazla sivil halkını yine bu savaşlarda kaybetmiştir. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaş'na girerken aktif gücü 2.850.000 idi. Sadece I. Dünya Savaşı sonunda bu sayı 650.000'e düşmüştür. Ve ondan sonra devam eden, "yok oldu" denildiği esnada tekrar Dünya devletlerinin hiçbirinde görülmeyen şekilde, yenilmesine gerek askeri olarak, gerek diplomatik olarak karar verildiği bir dönemde Türk insanı, tekrar üç yıllık bir mücadeleye geçmek suretiyle, yine batılı stratejistlerin ifade ettikleri gibi, tekrar şahlanarak harekete geçmiş ve bir taraftan mitingler yapılırken, Şerife Bacılar, Fatma Bacılar harekete geçerken, diğer taraftan da yediden yetmişe ve hiç beklenmedik bir anda 20'nci yüzyılın ilk Müslüman-Türk Devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmak azmini ve

Levent Sahverdi Arşivi

kararını göstermiştir. Elbette bu başarının asıl sahibi, Atatürk'ün gerek Nutuk'da, gerek Söylev ve Demeçler'de mütevazi bir şekilde ifade ettiği gibi, kendisi değil, Alman komuta heyeti de değil, sadece millettir. Bu başarı Çanakkaleli'nin başarısıdır. Sivaslı, Diyarbakırlı, Erzurumlu, Vanlı'nın başarısıdır. Bir tarafta savaş devam ederken, bir tarafta diplomatik faaliyetler devam ederken ve Adalar Denizi'nde Batı Anadolu'nun işgali, İstanbul'un işgali devam ederken, diğer tarafta Anadolu içerisinde sürgünler, soygunlar, soykırım hareketlerinin uzantıları görülürken, Anadolu insanı tekrar şahlanmış ve bugünlere gelinmiştir. Elbette bu milletin başarısıdır. Ama milleti sevk eden, daha 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçerken "benim iki görevim var, bunlardan bir tanesi resmi olan, Anadolu'daki mülki, askeri görevim, diğeri de vicdanımda bir sır olarak saklayıp zamanı ve zemini müsait oldukça, fırsat buldukça ortaya çıkardığım" dediği görev. Birincisi yine Amasya'da başlayan, Erzurum, Sivas ve Ankara'da devam eden, "milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" diyen karar. Bu görev Erzurum'da Sivas'ta istiklâl-i tam, yani tam bağımsızlık fikrine dönüşmüştür. O dönemde gerek mülki, gerek askeri erkânın, gerekse aydınlar kesiminden bazı kimselerin "falanca devletin idaresi, falanca devletin mandası" dedikleri sırada, Atatürk'ün dayandığı tek nokta, milletin azim ve kararı olmuştur. Bu azim ve karar Ankara'ya gelindiği zaman, Türkiye Cumhuriyeti'nde ifadesini bulduğu üzere, hakimiyet-i milliyeye dönüştürülmüştür. Milletin kararı hakimiyete dönüştürülmüştür. İşte bu başarıda da Mustafa Kemal'in büyük payı vardır. Fakat gerek Çanakkale'de gerek diğer cephelerde, Mustafa Kemal'in ifade ettiği gibi Mehmetçiğin hakkıdır, zaferidir. O, aynı zamanda Türk erinin cevherini kavramış olan Türk komutanlarının eseridir. Atatürk'ün dediği gibi "Türk milletinin kanında, kromozomlarında atalarından kalan bu kahramanlık cevheri de onun üstün savaş dehasındadır. Bu cevheri iyi kullanan komutan tarihte zafere ulaşmıştır. Çanakkale zaferi de, diğer zaferler de, Türk komutanının yanısıra Türk erinin, Türk askerinin, Türk milletinin eseridir". Ve yine herkesin bildiği ve Nutuk'da ifadesini bulan "sekiz metrelik siperler karşısında birkaç dakika sonra şehit olacağını bile bile, sanki bir zafer coşkusuyla, sanki bir düğün coşkusuyla, eline silahı kapıp" Mustafa Kemal'in Nutuk'da ifade ettiği gibi," bir elinde Kuran-ı Kerim bir, elinde silah, şehadet getirerek düşmanın üzerine öyle bir neşeyle, öyle bir azimle saldırdılar ki, inanın

Levent Şahverdi Arşivi

ki zaferi kazanan ruh işte bu ruhtur". Bu ruh daha sonra Kore Savaşı'nda tekrar ortaya çıkmıştır. Kıbrıs Barış Harekatı'nda tekrar fışkırmıştır. Beşparmak Dağlarında ve diğer cephelerde Dünyanın en modern teçhizatı karşısında Türk askeri bir elinde makinalı tüfeği, diğer yanda Kıbrıs'ın yakıcı, kavurucu sıcağı altında, sanki bir düğün havası içerisinde Rum'a saldırırken, sanki Rum'u yaralayan o mermi değil, Türk askerinin pervasızlığı olmuştur. İşte Çanakkale'de de, Kore'de de, Kıbrıs'ta da yine savaş kazanan ruh bu ruh olmuştur. Bu ruh Türk insanının, Türk halkının ruhudur.

Eğer, Mustafa Kemal'in de ifade ettiği gibi, Çanakkale geçilseydi, İstanbul alanır, Osmanlı Devleti paylaşılır ve Türkiye Cumhuriyeti diye bir şey kalmazdı. Onun için o gün Alman subayları, "gerek Çanakkale'deki zaferlerde, gerek Yemen'deki savaşlarda, gerekse Suriye'deki, Irak'daki savaşlarda ağaç kabuklarını yiyen, siperlerde kullanılan kum torbalarıyla yırtılıp parçalanmış elbiselerine yama yapan Mehmetçikteki felsefeyi, ruhu anlayamadık" demişlerdir. İşte bu ruh Mustafa Kemal'in de ifade ettiği gibi, Türk'ün en çaresiz zamanlarda ortaya çıkan ruhudur.

Bu ruh hem İkizce Adaları'nda tekrar ortaya çıkacaktır, hem de Doğu Anadolu'nun sadece bir karış toprağı değil, çakıl taşının verilmemesinde tekrar ortaya çıkacaktır. Teşekkür eder, saygılar sunarım.

Levent Sahverdi Arşivi

TÜRK SAVAŞ MOTİVASYONU VE ÇANAKKALE

Prof. Dr. REFİK TURAN*

Niçin Savaş?

Yaşamayı sürdürmenin, hayatı idame ettirmenin temellerinden birisi de mücadeledir. Yani bir bakıma kavgadır. Bu temel, fert için de, toplum için de geçerlidir. Bilhassa kendisini millet olma bilincine eriştirmiş toplumlar için daha da elzemdir. Kavga veya mücadeleyi benimseyememiş hiçbir canlı var olma, yaşama imkânına ve hakkına sahip değildir. Bu bizim için topyekün geçmişin ve tarihî olayların gösterdiği kesin bir hükümdür. İşte bu hüküm neticesinde yeryüzünde varolma veya kendisini üstün kılma mücadelesi veren kültürler, kavgayı ve onun uç noktası olan savaşı hayatın bir realitesi kabul ederek ona ilmî bir gözle bakmışlar ve hatta bazan bir "sanat" algılamasıyla bakmışlardır.

Batılı savaş tarihçilerinden John Keegan, "Savaş Sanatı Tarihi" adlı eserinde bu gerçeği şöyle dile getiriyor: "Strateji uzmanları savaş konusunda gözlemle varsayımı birleştirdiler. Gözlemler savaşın evrensel bir olay olduğunu ve buzul çağının sona ermesinden beri her yerde her zaman yaşandığını ortaya koyuyor. Varsayım ise her savaşın bir amacı olduğu ve bu amaca en iyi biçimde nasıl ulaşılabileceği konusunda tüm evreni kapsayan doğru bir teori olduğunu ileri sürüyordu[1].

Alman Harp Uzmanı ünlü subay Carl Von Clausewitz, yazdığı "Vom Kriege/Harp Üzerine" adlı eserinde harbin yani savaşın bir sanat olduğunu kabul ediyor ve bu sanatın dallarını güzel bir sistematikle açıklamaktadır.

Clausewitz'in bu çalışmasında savaş üzerinde çok ilginç değerlendirme

* Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 John Keegan, **Savaş Sanatı Tarihi (A History of Warfare)**, Çev.: Füsun Doruker, İstanbul 1995, s. 86.

Levent Şahverdi Arşivi

ve hükümlere vardığı gözleniyor. Uzman yazar, öncelikle savaşı "politikanın bir aracı ve hatta devamı olarak görüyor ve onun bir tek darbeden ibaret olmadığını" açıklıyor. Yine savaşın mutlak iki düşman kutbun varlığı sonucu ortaya çıkacağını ifade ettikten sonra, bu kitle mücadelesini durduracak tek şeyin "taraflardan birinin diğerine boyun eğmesine bağlı olduğunu" vurguluyor[2].

Clausewitz'in bizim de üzerinde duracağımız savaş motivasyonuyla ilgili önemli bir değerlendirmesi de, savaşı her türlü hazırlığın sonucunda ihtimalleri bitmeyen bir olay olarak görmesi, hatta kumar nitelemesi yapmasıdır. O, "Harp sanatının hesaplarında baştan itibaren mutlak, matematiksel, sağlam temel bulunmadığını ve harbin tüm yapısıyla bir imkânlar, ihtimaller, talih ve kaza oyunu olduğunu görüyoruz. Bu sebeple harp, insan faaliyetleri içinde kağıt oyununa en yakın olanıdır." değerlendirmesi yanı sıra Clausewitz, harbin kazanılmasında moral kuvvetin başlıca faktörlerden olduğunu, moral kuvveti sağlayanın da cesaret olduğunu söyleyiveriyor. Buna karşılık cesareti açıklarken, "talihe güvenmek, yiğitlik, atılganlık sadece cesaretin dış görünümleridir. Bütün bu ruh halleri kazayı, tesadüfü ararlar, çünkü tesadüf onların unsurudur"[3] şeklinde açıklamalarda bulunuyor.

Burada Clausewitz'in insan unsurunun moral kaynağında sadece fizikî dış tezahürleri ele aldığını ve insanın metafizikle ilgili motivasyonunun ve yükselişinin temelini yeterince açıklayamadığı kanaatindeyiz. Özellikle Türk savaşlarındaki motivasyon ateşlemelerini ve cesaret manivelasını tam ortaya koyamamaktadır.

Dünya ve Türk tarihinde son yüzyıla kadar olan savaşların odak noktalarını meydan muharebeleri oluşturmaktadır. Kesin zafer, rakibine üstünlük sağlama kesinlikle büyük muharebelerle kazanılmıştır. Bu bakımdan savaşa kesin şeklini veren muharebelerin yeri tarih ilminde ayrıdır. Burada şunu belirtelim, insanlığın gidişatını, seyrini en çok değiştiren hadiseler, teknik icatlar ve büyük meydan muharebeleridir. Meydan muharebelerinden bazılarıyla devlet kurulmuş, devlet yıkılmış, vatan kurtarılmıştır. Sonuçta yeni haritalar ortaya çıkmıştır. Hatta kıtaların siyasî ve sosyal yapıları değişmiştir. Bu bakımdan savaşların düğüm noktası olan meydan muharebeleri

2 Carl Von Clausewitz, **Harp Üzerine (Wom Krige)**, Çev.: H. Fahri Çeliker, Ankara 1991, s. 33.

3 **A.g.e.**, s. 31.

Levent Şahverdi Arşivi

mücadelede son kozdur. Bunun için taraflar, mücadelenin bu safhasında askerlerinin mücadele inisiyatiflerini doruk noktasına çıkarmak çabasında olurlar. Bunu da çoğu kez ordu başkumandanı yapar. Askerî motivasyonu iyi kullanan bir başkumandan bazen asker sayısında ve teçhizatında olan açığını, zaman–mekan dezavantajını ortadan silebilir. Tarih bunun örnekleriyle doludur. Tabiiki görünürde daha büyük güçlerin yenilmesi, tarihî hadiseler içinde bir anda çok yüksek mevkide yerlerini aldılar. Napolyon Bonapart 1914'te Elbe adasından kaçtığında yanına gelen bin kişilik zavallı bir grupla yüz binlik imparatorluk ordusunu yanına aldı ve yeniden imparator oldu.

Türk Tarihinde Savaş Motivasyonu Örnekleri

Motivasyona, kendine bağlı insanları kendine gönül bağıyla bağlama sanatı da diyebiliriz. Selçuklu liderleri Tuğrul ve Çağrı Beyler 1035'te Horasan'a geçtikten sonra tam 5 yıl Gazne ordusuna karşı mücadele verdiler. Bazen aç, bazen uykusuz, çoğu zaman yurtsuz geçen buhranlı, sıkıntılı beş yıllık mücadele sonucu Gazne ordusunu yendiler. Selçuklu ordusunun temel dayanağı askerî dehaya sahip Tuğrul ve Çağrı adındaki liderler ve onlara kayıtsız şartsız bağlı rakibinden hiç yılmayan, ancak ölümün pes ettirdiği 20 bin süvari idi[4].

Sultan Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşı öncesi askerini savaşa hazırlayışı muhteşem bir motivasyon örneğidir. Daha savaşa hazırlandığı Hoy'da askerlerine, "Şehit düşerse, oğlu Melikşah'ın yerine geçirilmesini"[5] vasiyet ediyordu.

Malazgirt Rahva Ovası'na gelindiğinde ise savaş günü olarak Cuma gününü seçmiş ve Cuma sırasında askerlerine şöyle seslenmiştir: "Biz ne kadar az olursak olalım, onlar ne kadar çok olurlarsa olsunlar, bütün müslümanların minberlerden bizim için dua ettikleri şu saatte kendimi düşman üzerine atmak istiyorum. Ya muzaffer olur gayeme ulaşırım, ya şehit olarak cennete giderim. Sizlerden beni takip etmeyi tercih edenler takip etsin, ayrılmak isteyenler ayrılsın. Burada artık emreden sultan ve emredilen asker yok. Zira bugün ben de sizlerden biriyim, sizlerle birlikte savaşan gaziyim"[6]. Alp Arslan bu sözleriyle askerlerinden bir kısmını savaş alanından uzaklaştırma gibi bir gayeyi taşımıyordu. Bilâkis düşman karşısında âdeta çivi gibi durdurmayı

4 Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi,** Ankara 1993, s. 48–51.
5 M.A. Köymen, **Alp Arslan ve Zamanı,** İstanbul 1972, s. 55.
6 **A.g.e.**, s. 58.

Levent Sahverdi Arşivi

arzulamaktaydı. Nitekim isteğini gerçekleştirdi, zaferi Türk şehitleri ve gazileri kazandılar, Anadolu'yu sonraki Türk nesillerine hediye ettiler. Bu hadise bize Çaldıran savaşına giderken isyan eden askerine "dileyen İstanbul'a dönebilir, dileyen benimle gelir, gerekirse ben tek başıma giderim" diyen Yavuz Sultan Selim'in emsalsiz konuşmasını hatırlatmaktadır.

Bütün bunların yanında Kanije çıkarması sırasında yaşı 80'e varmış at sırtında duramayacak kadar vücudu pelteleşmiş Tiryaki Hasan Paşa, tahta eyere kendini bağlatmış ve askerinin önünde dik bir kumandan olarak çıkmayı başarmıştır. Onun ruhundaki savaş azmi, iradesi ve gençlik enerjisi elbette bütün askerine sirayet etmiş ve tarihe yeni bir Türk zaferi daha ilâve edilmiştir.

Çanakkale'de Doruğa Ulaşan Türk Savaş Motivasyonu

Çanakkale'deki Türk savaş motivasyonu kendi alanında bir zirvedir. O kadar ki, bütün Türk Tarihi'ni kucaklamakta, içinde inanılmaz olaylar ve efsane çapında başarılar saklamaktadır. Çanakkale Muharebelerinin hemen hemen her safhası mucize çapında tablolar niteliğindedir. Dünyada "ölme emrini alıp ölebilen" kaç asker vardır? Yanındakilerin ölmesine rağmen "hiçbir şey yokmuş gibi ordan oraya koşup silah kullanan" kaç er vardır? Vinci bozulup vinç vazifesi yapan ve attığı gülle ile koca bir donanmanın dünyasını karartan kaç yiğit vardır?

Türk savaş tarihine baktığımızda elbette savaş coşkusu, şehitlik, gazilik isteği gibi yüce duygular genelde ortaya çıkıyor. Ancak Çanakkale'deki kadar insanların bir gül bahçesine girercesine şehitliğe, ölüme, dünya ötesi hayata doğru bu kadar koştukları, koşarlarken de coştukları ikinci bir mücadele mekanı ve zamanı tanımıyoruz. Çanakkale'de siperlerde şehit olan askerlerin yeri hiç boş kalmadı. Sıradakiler hemen yerlerini aldılar. İngiliz Generali Hamilton'un dediği gibi Gelibolu bayırları âdeta "Türk askeri doğurdu". Bunlar da arkalarına bakmadan ölüme koştular. Elbette koştukları sade ölüm değildi. Vatanlarının çocuklarına kalması, arkada kalanların yaşaması idi. Bunların yanı sıra şeref, namus, haysiyet, izzeti nefis ve müdafaa–i hukuk gibi yüce değerlerdi. Ölüm onlar için hiçlik değil, bu manada şehitlik adıyla yeniden doğuştu. Çanakkale'de taşıma suyla değirmen değil, taşıma kanla Türk varlığının değirmeni döndürüldü.

Çanakkale savaşlarını ve içindeki kahramanları bir kere daha anar-

Levent Sahverdi Arşivi

ken, yüzlerce yıl öteden seslenen Alp Arslan'ı hatırlıyoruz! Yavuz Sultan Selim'i işitiyoruz! Çanakkale'de askerine ölümü emreden Mustafa Kemal'i dinliyoruz! Ve âdeta içimiz ürpererek biz de askerlerin arasında olmayı özlüyoruz ve niçin değiliz diye hayıflanıyoruz. İşte millet olmayı sağlayan, toplumu yaşatan duygunun bu olduğu kanaatindeyiz!

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arsivi

TÜRK VE DÜNYA BASININDA ÇANAKKALE SAVAŞLARI

Prof. Dr. YÜCEL ÖZKAYA*

Çanakkale'de savaş hakkındaki ilk düşünce daha Osmanlı Devleti yansız iken, 1 Eylül 1914'de İngiliz Deniz Bakanı Churchill tarafından ortaya atılmıştı. Churchill, İmparatorluk Genel Kurmayı Sir Çarl Douglas'a gönderdiği gizli mektupta, Savunma Bakanı ile anlaşma sağlandığını, bu iş için yeterli derecede bir Yunan Ordusu'nun Gelibolu Yarımadası'nı ele geçirebileceğini ve böylece bir İngiliz donanmasının Marmara Denizi'ne girmesinin sağlanabileceğini belirtmişti. Ayrıca, bu işte çabuk olmak gerektiğini "Çünkü Türkiye her an bize savaş ilân edebilir" diye açıklamıştı[1]. Ancak, Çanakkale Savaşı'nın itilaf devletleri tarafından başlatılmasının nedenleri daha başka nedenlere dayanmaktadır. Çanakkale savaşlarının niye başladığını 16 Nisan 1915 tarihli Sunday Times Gazetesi etraflı olarak açıklamaktadır. Amiral Marker'in mektubuna göre, 3 Kasım 1914'de başlayan Çanakkale Savaşı, Türkiye'ye galip gelmek, Rusya'ya deniz yolunu açmak, Rusya'ya olacak hücumları önlemek ve O'nu himaye ederek ittifak devletlerinin kanadını çökertmek için açılmıştı. Amiral Fisher'in 3 Ocak 1915'te Churchill'e gönderdiği mektuba göre, Yunanlılar Çanakkale hareketini destekleyecek Rus, Sırp, Romen askerleri Avusturya'nın Türkiye'ye yardımını önleyecekti. Ancak, bütün bu hareketleri yapabilmek için çok büyük paralara ihtiyaç duyulmaktaydı[2].

İngiliz Deniz Bakanı Churchill ile amiraller hakkında Çanakkale Savaşı'nın açılması-açılmaması konusunda daha başka yazışmalar da olmuştur. Amiral Fisher, Loyd George'un savaşta kaç zırhlı kaybedileceği sorusuna "Bir düzine, ancak onları başka yerden kaybetmeyi tercih ederim"

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı.

1 Yusuf Hikmet Bayur , **Türk İnkılâp Tarihi,** Ankara, 1983, C. III, Kısım: 1, s. 210

2 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, I. Cihan Savaşı Arşivi, No. I/217, Dosya. 68, Dolap. 15, Fihrist. 1,1/2.

Levent Sahverdi Arşivi

karşılığını vermişti.

Çanakkale Boğazı'nın donanmayla zorlanarak geçilmesi öyle acele düşünülmüş bir plân değildi. 1907 ve 1911'de de bu konuda düzenlenmiş İngiliz askeri raporları vardır. Churchill'in isteği üzerine 1914 Ağustos'un Savaş Konseyinde bu konu üzerinde tartışılmıştı. 30 Ocak 1915'de İngiliz Donanması Amiral'i Karden'e böyle bir hareketin başarılı olması halinde çok büyük kazançlar sağlanacağı söylenmiş ve Çanakkale için ne düşündüğü sorulmuş, Karden de taşıdığı riskler nedeniyle başarı şansının çok zor olacağını belirtmişti[3].

İngiliz amiralleri bu düşüncelerinde haklı çıkmışlar, Çanakkale'de başarı sağlayamamışlardır.

Çanakkale Savaşı başladığı andan itibaren Türk ve Dünya basını savaşla yakından ilgilenmiş, savaşın gidişatını anında kendi kamuoylarına aksettirmek için elinden geleni yapmıştır. Türk basını gönderdikleri muhabirleri ile savaşı yerinde izlemiş, ama zaman zaman olayları İstanbul'a yakın sürede duyuramamıştır. Savaşın gelişimi ile ilgili haberler iletişim araçlarının azlığı nedeni ile zamanında duyurulamasa bile, bazen üç-dört, bazen de yirmi günlük aralarla gazetelerde yer almıştır. Mektuplar İstanbul'a çok geç ulaşmaktadır. Genelkurmay ATASE Arşivi'nde gazetelerde yer alan haberler klasörlerde bulunmaktadır. Bunları ilerde söz konusu edeceğiz. Yabancı gazetelerdeki bilgileri ATASE Arşivi'ndeki klasörler ile bizim gazetelerdeki alıntılardan yararlanarak vermeyi yerinde bulduk.

Çanakkale Savaşı'nın safhaları üzerinde durmayacağız. Çünkü bunlar pekçok yazar, savaşı bizzat yaşayan ve yöneten General Esat Paşa, Vehip Paşa, General Harrington, Liman Von Sanders ve diğerleri tarafından uzun uzadıya anlatılmıştır. Ayrıca, bu konuda yayınlanan kitapların yanı sıra, belgesel nitelikte henüz basılmamış yazıların olduğunu da bilmekteyiz[4].

3 Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâp Tarihi,** Ank. 1983, C.III, Kısım 2, s: 15,25.

4 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, I.Cihan Savaşı Arşivi; Anafartalar Kuzey ve Güney Grupları Cephelerinde Ceryan Eden Muharebelere Dair Emirler. Arşiv No.1/1, Dosya. 595, Klasör. 127. Çanakkale Muharebelerine Dair Harp Raporları, Arşiv No. 1/1, Dosya, 790, Klasör. 185. Çanakkalenin Savunması 5. Ordu Teşkilatına Dair: Arşiv. 1/1, Dosya. 794/A, Klasör. 186. Gelibolu ve Çanakkale Birliklerinin İaşesi, münferit konu krokileri (3 Mart 1330- Ekim 1331) Klasör: 1/6, Dosya. 188. Marmara'da faaliyet gösteren düşman denizaltılarına karşı alınan tedbirler (1 Aralık 1330-11 Mayıs 1331), Arşiv: 1/1, Dosya. 485, Klasör. 496. Brig Peneval- C.F.Aspinal: Gelibolu Tarihi (1929-1932) çevrilmiş, ancak yayınlanmamış,

Levent Sahverdi Arşivi

Türk yazarları ve komutanları tarafından yabancıların yazdığı eser ve raporların yanlış yanlarını belirten yazılar da henüz savaşın yeni sonuçlandığı yıllarda bile yayınlanmıştı. Güney cephesinde savaşı yöneten Vehip Paşa, Rumca yayınlanan Anadolu Gazetesi'nde yazıldığı gibi, savaşın Alman subayları sayesinde değil, Türk askerinin "iktidar ve cesareti" sayesinde kazanıldığını, Liman Von Sanders'in, Mustafa Kemal'in isteği üzerine, Esat Paşa'nın emri altında bulunan Anzak Cephesine ayrılmış kuvvetlerin sağ cenahını Mustafa Kemal'e verdiğini ve Mustafa Kemal'in Türk askerini gerçek kahramanlık ve ender görülen bir yetenek ile yöneterek İngiltere'ye kesin darbe vurduğunu, 11 Nisan 1915'de Mareşal Fevzi Çakmak'a arz etmişti. Vehip Paşa, Liman Von Sanders'in Türk Ordusunun kudret ve cesaretle savaştığı ve Türk askerinin başarısı hakkındaki örneklerini de hatırlatarak bu yazısının İfham Gazetesi'nde yayınlatmasını rica etmiştir[5].

Türk basınından da izlendiği üzere savaşın başında Türk halkının moral yerinde olup, savaşın kazanılacağı inancı herkeste yaygındı. Yabancı basın ise itilaf devletlerinin bu savaşı kazanmasının güç olduğunu düşünüyordu.

Çanakkale Savaşı nedeniyle orduya yardım için müdafaa-i milli cemiyetleri de yoğun bir çalışma içerisine girmişti. 6 Şubat 1915 günü Çanakkale savunmasında kahramanlık gösteren alay adına müdafaa-i milliye cemiyeti bir hediye takdim etmek yoluna gitmişti. Amasya Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin koruması altında kurulan Müdafaa-i Milliye Hanımlar Şubesi iki gün içinde bin yedi yüz küsur kuruş toplayarak bunu alaya göndermişlerdi[6]. Türk halkı savaşın başından beri kendine güven duymakta idi. Ama, bu konuda Dünya basını da Türklerin bu savaşta başarılı olacağına inanmaktaydı.

Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nin 27 Şubat 1915'de Rumen Independans Gazetesi'nden aldığı bir habere göre, Çanakkale Boğazı istihkâmlarını bombardımana yeltenen İngiliz-Fransız filosunun görevi çok zordur. Bataryalardan herhangi birini susturmanın bile ciddi bir iş sayılacağını belirten yazıda, İngiliz filosunun son girişimlerinin "Adi bir nümayiş mahiyetini haiz" bulunduğu öne sürülmektedir[7]. Tanin'de aynı düşünceyi Berlin'deki Tağbelat Gaze-

5 Yücel Özkaya; "Çanakkale Savaşı ve Basın", İstanbul. 1987, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** sayı. 25. s.38.

6 **Tanin (İstanbul):** 26 Şubat 1915, No. 2222

7 **Tasvir-i Efkar (İstanbul):**27 Şubat 1915 Pazar,No.1365 (Fotokopi:1)Tanin:2 Mart 1915, Salı.

Levent Şahverdi Arşivi

tesi'nin askeri muhabirinin düşüncesi olarak aktarmaktadır:" Muhabir Çanakkale bombardımanının "Tesirsiz bir nümayiş telâkki etmek lâzım geleceğini ve Çanakkale istihkâmlarını susturmanın gayr-i mümkün" olduğunu öne sürmektedir[8].

Türk basını Çanakkale'nin kahramanca savunulacağını, oradaki halkın huzur ve iman içinde bulunduğunu da vurgulamaktadır. Tanin, 28 Şubat 1915'de, 8 Şubat'ta olan düşman hücumunu anlatırken "Cihanda bazı na-hakk (haksız) taarruzlar, hücumlar vardı ki maddeten ne kadar dil-suz (yürek yakan), bi-iman (imansız) olsa da manen hiçbir tesire haiz olamaz" diyerek bu haksız hücumlara kahramanca karşı konulacağı yolunda halka güvence aşılamaktaydı. 6 Şubat bombardımanının latif bir havada başladığını, top seslerinin daha sonra kesildiğini, halkın sükun ve birlik içersinde, imanlı bir havada bulunduğunu ifade ile Çanakkale'deki genel durumu ortaya koymaktaydı[9].

Osmanlı kamuoyuna haberler İstanbul gazeteleri tarafından aksettirilmektedir. Ancak, haberler çoğu kez iki haftayı aşkın bir gecikme ile basında yer almaktadır. Örneğin, Tanin 12 Şubat savaşını, 28 Şubat'ta yayınlamaktadır. 12 Şubat'ta İngiliz ve Fransız gemileri sekiz saat süreyle Çanakkale Boğazı'nın içinde ve dışında, Anadolu cihetinde bulunan Orhaniye, Kumkale ile Rumeli sahilinde bulunan Seddülbahir kalelerini bombalamış, ancak çok az hasar yapabilmiştir. Muhabir, bazı yörelerde pek yakın yerlerden kalelerde yapılan kahramanca mücadeleyi bizzat gördüğünü, ancak kayıpların on iki kişiden ibaret olduğunu, buna karşın birçok düşman savaş gemisinin hasar gördüğünü "Hatta bir geminin ateş aldığı dürbünle pek kolay görülüyordu" diye açıklamaktadır[10].

20-25 Şubat 1915 tarihleri arasında toplarımızın bir kısmı susturulmuş, küçük tahrip timleri Kumkale ve Seddülbahir kıyılarında tabyalarımız işe yaramaz hale getirilmişti. 26 Şubat sabahı itilaf donanması yeniden harekete geçmiş, ama önemli tahribata uğramıştı[11]. 26 Şubat savaşlarını Tasvir-i Efkâr etraflı bir şekilde anlatmaktadır. O da diğer gazeteler gibi Çanakkale olaylarını birinci sayfadan vermektedir. 26 Şubat günü iki büyük gemiden oluşan bir düşman filosu boğaz dışındaki tabyaları bombalamıştır. Bir süre

8 **Tanin (İstanbul):** 26 Şubat 1915, No.2224.
9 **Tanin:** 28 Şubat 1915, No. 2224.
10 **Tanin:** 28 Şubat 1915, No. 2224
11 Turhan Olcaytu, 18 Mart Çanakkale Zaferinin Tarihteki ve Ulusal Yaşantımızdaki Yeri, Ankara, 1994, **A.A.M.Dergisi,** sayı. 30, s.624-626.

Levent Sahverdi Arşivi

sonra bu gemiler tam ortaya çıktıklarında tabyalardaki top atışlarımız hızlanmış ve Amiral gemisinden beyaz bir duman yükselmeye başlamıştır. Muhabir, dürbünle olayı izlediğini, topların beş altı tanesinin daha gemilere isabet ettirildiğini gördüğünü, bundan büyük gurur duyduklarını, düşman gemilerinin geri çekildiğini açıklamaktadır. Bu savaşta dört şehit ve çok hafif yaralı olup, yaralılar hastahaneye dahi yatmaya tenezzül etmemişlerdir. Muhabir savaş sırasındaki kahramanlığı "Bu bombardıman esnasında kahraman asker ve zabitlerimizle kumandanlarımızın ibraz ettikleri müessir şecaat (etkili kahramanlık) ve mahareti tarif etmek mümkün değildir" diye övmektedir. Çanakkale halkının soğukkanlılığını da "Çanakkale memurin ve ahalisinin muhafaza ettiği vekâr ve itidal-i demde (soğukkanlılıkda), bi'lhassa şayan-ı takdir ve tezkârdır (anılmaktadır)" diye tanımlamaktadır. Milli Ajans'tan alınan bir bilgiye göre Mösyö Belt, İngiliz-Fransız donanmasının Çanakkale'ye karşı hareketlerinde savunmanın mükemmel olduğunu ve dış istihkâmın bombalanmasıyla sorunun çözümlenmeyeceğini beyan etmekteydi[12].

Dünya basını, özellikle tarafımızda olan Alman ve Avusturya'nın basını Çanakkale Savaşı'nın itilaf devletleri için doğru bir hareket olmadığını açıklamaktaydı. Akla hemen bu devletlerin bizim safımızda çarpıştıkları bu yüzden bu şekilde davranmalarının olağan olacağı gelebilir. Ancak, tarafsız Avrupa basını da aynı düşünce içersindedir. Viyana'da çıkan 27 Şubat 1915 tarihli bir gazete İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'nı bombardımanlamasını "Harb-ı hazırda yapılan hataların en büyüğüdür" şeklinde de tanımlamaktadır[13].

Gazeteler Çanakkale olaylarını baştan beri ilk sayfadan vermekte, bununla da yetinmeyerek arka sayfalarda da ikinci kez başka haberlerle olaya ışık tutmaktaydılar. Tanin Gazetesi Çanakkale olayını bir blöf olarak algılamaktadır. 2 Mart 1915 tarihli Tanin bir haftadan beri İngiliz-Fransız donanmasının Çanakkale Boğazı'nı bombalamalarının amacının ne olduğunun anlaşılamadığını, eğer gerçekten boğazları zorlamayı düşünselerdi, bombardımana kesintisiz devam etmeleri gerekirdi. Eğer, bu yüzden yapılan bir nümayiş ise o zaman gerekenden fazla mermi atılmış ve İngiliz-Fransız do-

12 **Tasvir-i Efkâr:** 1 Mart 1915, Pazartesi, Fotokopi. 2.
13 **Tanin:** 1 Mart 1915, No. 2225.

Levent Sahverdi Arşivi

nanmaları boş yere israfta bulunmuşlardır, yorumunu getirmektedir. Aynı gazete, Çanakkale Boğazı'nın zorlanmasının kolay olmayacağını "Mamâfih (Bununla beraber) düşmanların gaye ve hedefleri ne olursa olsun muhakkak olan bir şey varsa, o da Çanakkale Boğazı için öyle kolay kolay zorlanması imkân dahilinde bulunmadığıdır" yorumunu da yapmaktadır[14]. Bu tarihlerde yabancı basın mensuplarının ve uzmanların görüşleri Çanakkale'nin aşılamayacağı noktasında toplanmaktaydı.

1 Mart 1915'te, Londra Bahriye uzmanlarından bir kişi, karadaki istihkâmların savaş gemileriyle yok edilemeyeceğini, karadan taarruzun gerektiğini, istihkâmlar tahrip ya da zapt edilse bile torpil savaşının çok zaman alacağını ve Çanakkale'nin zorlanmasının son derece büyük fedakârlıklara bağlı olduğunu öne sürmüştür. 2 Mart 1915'de Viyana'da çıkan Peşterluid Gazetesi, Rusya'nın Çanakkale Boğazı hakkındaki düşüncelerini Avusturya için hayret edici bir olay olmadığını, bunun Rusya'nın eski davası olduğunu öne sürmekteydi. Ancak, bu savaşta Rusya'nın eski boğazları ele geçirmesi değil, Rusya'ya yardım yolunun açılması önemlidir. Aynı tarihte, Mösyö Meren, Neu Free Press'de Çanakkale Savaşı'nda itilaf devletlerinin hareketlerinin başarısız olacağını, Osmanlı topçularının itilaf devletlerine büyük zararlar vereceğini öne sürmektedir. Esasen, bu sıralarda Fransız ve İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı taarruzuna İngiliz çevrelerince inanılmadığına dair çeşitli telgraflar Viyana gazetelerinde sık sık yayınlanmaktaydı[15].

İtalyan gazeteleri de bu tarihlerde, İngiliz ve Fransızların Çanakkale'ye karşı hareketinin çok zor, hatta olanaksız olduğunda fikir birliği içindedirler. 1 Mart tarihli Teryibona Gazetesi, itilaf devletlerinin bu girişiminin son derece müşkül, haksız, hesapsız olduğunu, Hivorna Ditalya ise Boğaz'ın itilaf devletleri için tehlikeli olduğunu ve çok kuvvetli istihkâmların bulunduğunu, İdea Nasyonala ise "Kuvvetli istihkâmların çarçabuk ve kolay kolay teslim olmasının lafı bile olamayacağını" öne sürmekteydi[16].

2 Mart 1915'teki Bermin Dupçe Tağmes Gazetesi, Çanakkale hareketinin bir blöf olduğunu ve Osmanlıların kendilerinden emin bulunduklarını açıklamaktaydı: "... İngiliz-Fransız Filosu Kumandanı, kendisine hiçbir zararı olmayacak bir blöf ile boğazlardan geçmek arzusunda bulunmaktadır.

14 **Tasvir-i Efkâr:** 2 Mart 1915 Salı, s.1, Fotokopi.3.
15 **Tanin :** 3 Mart 1915, No. 2227.
16 **Tanin :** 4 Mart 1915, No. 228.

Levent Sahverdi Arşivi

Fakat, Türk gazetelerinin bombardımanı hakkındaki mütalaat ve tefsirâtı millet-i Osmaniye'nin netice-i kat'iyede emin bulunduğunu ve Türkiye'nin idâme-i hayat için mücadeleye giriştiğini göstermektedir"[17].

Free Med Neblat adlı bir Avusturya Gazetesi de Osmanlı Meclis-i Mebusânı Başkanı Halil Bey'in Çanakkale hakkındaki nutkuna değinmekte, Başkanın itilaf devletlerinin bombardımanları sonunda bir netice çıkmayacağı, düşmanın geri püskürtüleceğini nasıl açıkladığına yer vermektedir: "Bu beyanat, düşmanlar tarafından Çanakkale'ye karşı icra etmekte oldukları harekat hakkında işa'a olunan (yayılan) yanlış haberlere en iyi reddiye teşkil eder. Rusya, İngiltere ve Fransızların müttehid (birleşik) donanmaları mükerreren (defalarca) bombardımanlar icra ettikleri halde küçük bir muvaffakiyet addedilecek hiçbir netice istehsal etmemişlerdir. Türkiye şu hususda yek-fikirdir ki hilaf-ı memul (umulanın tersi) olarak düşmanlar Çanakkale'yi zorlasalar bile hiçbir şey kazanmış olmayacaklardır. Zira şimdiye kadar kabiliyet ve şecaatlerinin (yetenek ve kahramanlıklarının) pek parlak asârını (eserini) göstermemiş olan kahraman Osmanlı askeri tarafından zayiat-ı uzma (büyük kayıplar) ile geriye püskürtüleceklerdir. Türkiye kuvvetine, ordu ve donanmasının bahadırlığına ve ahalisinin vatan perverliğine i'timad ile Meclis-i Mebusan Reisi'nin sarf ettiği şu söz-lerle iştirak edebilir: Ölmeyeceğiz, yaşayacağız, zira yolumuz halas-ı ebedi (sonsuz kurtuluş) yoludur[18].

Romanya basını da İngiliz ve Fransız donanmasının Çanakkale'ye hücumlarında başarılı olacağında çok şüphelidir. Romanya gazetelerinin en önemlilerinden olan Onyuresnul'da ileri gelen uzmanlardan birisi tarafından yazılmış bir makalede, İngiliz-Fransız hücumlarının başarı ile sonuçlanmasının mümkün olmadığı ileri sürülmekte, Türk askerinin cesaret ve güveni, fedakârlığı övülmekteydi[19].

20 Şubat savaşı resmî tebliğ ile de halka duyurulmaya başlanmıştı. 20 Şubat günü düşman hücumları uzaklaştırılmış, Saroz üzerinde bir düşman uçağından iki kişi kendini denize atmış ve sonra uçak da denize düşmüştür[20]. Gerek resmi tebliğlerle, gerek muhabirlerin verdiği bilgilerle İstanbul halkı konu hakkında bilgilendirilmektedir. Ancak, Anadolu gazetelerinin muha-

17 **Tanin** : 4 Mart 1915.
18 **Tanin** : 5 Mart 1915, No. 2229.
19 **Tanin** : 5 Mart 1915, No. 2229.
20 **Tanin** : 6 Mart 1915, No. 2230.

Levent Şahverdi Arşivi

birleri Çanakkale'de yoktur. İstanbul gazetelerinin de Anadolu'ya tam olarak ulaşabildiğini söylemek de mümkün değildir. 26 Şubat'ta düşmanın önemli yenilgisinden sonra Dünya basını olaya daha çok eğilmeye başlamıştır. 3 Mart'ta Roma, 4 Mart'ta Frankfurt gazetelerinde olaylara daha çok yer verildiğini görmekteyiz. Roma'daki Uyur Sale Ditalya Gazetesi, hareketin Doğu Akdeniz'deki etkilerinin büyük olacağını açıklamakta ve "İtalya bu yüzden bunu çok dikkatle izliyor" ifadesini kullanmaktadır[21].

7 Mart 1915'ten itibaren haberlerde bir durgunluk göze çarpmaktadır. Bu da hareketin daha çok uzun süreceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim, 5 Mart 1915 tarihli Viyana'daki Reç Gazetesi, 25 Şubat'ta Petersburg'dan aldığı bir habere göre, itilaf devletlerinin Çanakkale'ye karşı başlattıkları hareketin aylarca sürebileceğini belirtmekteydi. Tanin Gazetesi'nin özel muhabiri ise, 8 Mart 1915, düşmanın bombardıman ile sonuç alamayacağını anladığını ve hareketlerinde başarılı olamadığını açıklamaktaydı: "Düşman Amiral'i Boğaz'ın bombardıman altında mağlup olmayacağına benim kadar kanaat getirmiştir. Belki yine bundan dolayı olmalıdır ki düşman dün akşam bir kere de karaya asker çıkarmak tecrübesi yaptı" dedikten sonra, düşman harekâtının gene başarılı olamadığını anlatır[22].

9 Mart 1915 tarihli Tanin Gazetesi Londra basınının konuyu hararetle tartıştığını, sonucun kendileri için başarılı olacağını ümit ettiklerini belirtir. Ancak, arkasından Bükreş'te yayınlanan Eyne Resul Gazetesi'nin Çanakkale Boğazı'na karşı yapılacak hücumların "Fennen gayr-i mümkün" görüldüğü yolundaki haberine de yer verir[23]. Berlin'de yayınlanan Füruvereş Gazetesi'nin Londra muhabiri de itilaf devletlerinin Çanakkale Boğazı'nda hem maddi, hem de manevi çöküşe uğrayacaklarını duyurmaktadır: Bugün bir emr-i muhakkak var ise o da Çanakkale bombardımanının kat'iyen mahkûm-u akimet olmasıdır. İtilaf-ı müselles (Üçlü itilaf devletleri) Çanakkale önündeki sukûtlarıyla beraber, aynı zamanda bir sukût-u maneviyeye uğrayacaklar ki bunun altından kolayca kalkamayacaklardır"[24].

İstanbul halkı ne yazık ki haberleri çok geç öğrenebilmektedir. 14 Marttaki resmi tebliği Tanin 28 Mart'ta yayınlayabilmiştir. Bu resmi tebliğde,

21 **Tanin** : 6 Mart 1915.
22 **Tanin** : 7 Mart 1915, no. 2231.
23 **Tanin** : 9 Mart 1915, No. 2233.
24 **Tanin** : 10 Mart 1915, No. 2234.

Levent Sahverdi Arşivi

düşman torpidosu ve gemilerinin torpillendiği ve batarya ateşi ile batırıldığı yer almaktadır[25]. 30 Mart tarihli Tanin'de ise 16 Mart tarihli resmi tebliğ yer almaktadır. Buna göre, bir deniz uçağımız Çanakkale'de dolaşan bir İngiliz savaş gemisine bombalar atarak hücum etmiştir. Gaulois gemisi 18 Mart'ta batmıştır[26]. Ne yazık ki yabancı gazetelerin isimleri de yazıldığı gibi değil okunduğu gibi ve bazen de yanlış verilmektedir.

1 Nisan 1915'de Avusturya'nın İstanbul Elçisi Marki Yalavbicin kendisi ile mülâkat yapa. Peşt Hayrlat Gazetesi Muhabirine Çanakkale'nin zorlanmasının bile hemen hemen 'Gayr-ı mümkün olduğunu ve bu hareketin harb nihayetine kadar devam edeceğini" ifade etmekteydi[27].

Görüldüğü üzere, gerek Avrupa basını, gerekse bu konuda yorum yapan kişiler itilaf devletlerinin Çanakkale'de çok zorlanacağı ve tutunamayacağına iyiden iyiye inanmışlardır. 18 Mart'ta düşman gemilerinin batırılışı da bu fikri doğrulayacaktır.

18 Mart 1915'te itilaf devletlerinin deniz harekâtında başarısız olması ve zırhlı gemilerinden Inflexible, Irrestible'ın batması ve önemli bir kısmının da ağır yaralar almış olması üzerine iki tarafın da savaşla ilgili tedbirlerini yeniden düzenleyip, artırdıklarını görmekteyiz. 21 Mayıs 1915 tarihli Newyork Times Gazetesi'ne göre, Osmanlılar İzmir'de istihkâmlarını artırmışlar, Türk kuvvetlerinin sayısını seksen bine yükseltmişler, Çanakkale'ye on bin asker göndermişlerdir. Daily Mail Gazetesi ise kasıtlı bir haber vermektedir. Sözde İstanbul'dan Romanya'ya gelen bir Alman miralayının (albayının) İstanbul'un birkaç hafta içinde düşeceği ve bunun da Türkler için iyi olmadığı yolunda haberler vermiştir[28]. Bu haber kasıtlı olarak, tetkik edilmeden, kendi kamuoyunu yanıltıp, moralini yükseltmek için verilen bir haberdir. Haberi verenin bir İngiliz gazetesi olması, bu düşüncemizin ne kadar haklı olduğunu ortaya koymaktadır. Haberin kaynağı, 2 Mart 1915'te Bükreş'ten alınan bir telgraf olarak gösterilmektedir.[29] İngilizler harekâta kesin devamda kararlıdırlar.

İngiliz Başbakanı Avam Kamarası'nda 25-27 Nisan tarihlerindeki

---

25 **Tanin** : 28 Mart 1915, No. 2252.
26 **Tanin** : 30 Mart 1915.
27 **Tanin** : 3 Nisan 1915, No. 2258.
28 ATASE, I.Cihan Savaşı Arşivi, Klasör. 453, Dosya. 2/2117, Fihrist. 1,1/1.
29 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, I.Cihan Savaşı Arşivi, Klasör.496, Dosya. 1940, Dolap. 112, Fihrist. 2,2/1-2.

Levent Sahverdi Arşivi

harekâtı ve daha sonrakilerini anlatırken iyimser bir grafik çizmiştir. 25-27 Nisan'daki harekât başarılı olmuş, 28-29 Nisan'da karaya asker çıkarılmışır. Bu hususlar, resmi tebliğ ile, 3 Mayıs 1915'te Enver Paşa'ya Bükreş Elçimiz tarafından iletildiği gibi, Lord Grey'in, Lordlar Kamarası'nda, 2 Mayıs 1915'te yapılan hareketin başarılı olduğunu belirten konuşması da, Bükreş'in İngiliz Sefaretinden ele geçirilmiş, tam metin Fransızca olarak 14 Mayıs 1915'te Bükreş elçisi tarafından Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya yollanmıştı[30]. Hiç şüphe yok ki, bütün olanaksızlıklara karşın bu savaş sırasında istihbaratımız çok iyi işlemiştir.

Çanakkale Savaşı'nın uzaması, itilaf devletlerinin bir türlü sonuç alamaması, itilaf devletlerine mensup kamuoyunda da olumsuz etkiler yaratmaktaydı. Hariciye Nazırı (Dışişleri Bakanı) adına "Umûr-u Siyasiye-i Mahsusiye"den Ahmed Bey, Başkumandanlık Vekâletine çektiği telde, Fransa kamuoyunun Çanakkale harekâtına karşı olduğunu açıklaması[31] bunun en açık bir göstergesidir.

Dışişleri Bakanlığı'nca verilen bu bilgiler yabancı basın ve ajanslardan alınmaktaydı. Bu bilgiler daha çok Fransız basını ve İsveç Ajansı'ndan alınmaktaydı. Alınan haberlere göre Fransız kamuoyu Çanakkale girişimini emniyetsizlik ve güvensizlik ile karşılamaktadır. İsveç Ajansı, İngiltere Hükümeti hakkında çok sert beyanlarda bulunmakta ve "Eğer Çanakkale'de meselenin İngilizlerce hüsn-ü netice vermezse hükümetin de devrileceği ve bundan pek fena vekayi'i hudûs edeceğini (kötü olaylar çıkacağını)" öne sürmekteydi[32].

Fransız kamuoyu bu sıralarda bu savaştan dolayı huzursuzdur. Çünkü, Fransa savaş için asker ve malî yardım yapmakta, buna karşın olayların aleyhte gelişmesi doğal olarak hoş karşılanmamaktadır.

Çanakkale'deki başarısızlıklarını uzun süre gizleyen İngiliz gazeteleri halkın moralini yüksek tutmayı başarmıştır. Ancak, diğer ülkeler artık olayları açık açık yazmaktadır. Amerika'da Newyork Times, 15 Mayıs 1915'te on gün önce Çanakkale'de torpil hattından geçmeyi başaran iki İngiliz gemisinin Osmanlılar tarafından batırıldığını, Alman raporlarında ise bu gemilerin

30 I. Cihan Savaşı Arşivi, Klasör. 496, Dosya. 1940, Fihrist. 9,9/1-2.
31 Genelkurmay Harp Tarihi ATASE I.Cihan Savaşı Arşivi, Klasör. 496, Dosya. 1940, Fihrist.4
32 ATASE, I. Cihan Savaşı Arşivi, Klasör. 498, Dosya. 1949, Fihrist. 3/9.

Levent Sahverdi Arşivi

Osmanlılar tarafından zapt olunduğunun öne sürüldüğünü bildirmiştir[33].

İtilaf devletlerine ait basın ise yalan haberlerle Osmanlı halkının moralini bozmak, kendi kamuoyunun ise moralini yükseltmek yolunu izlemektedir. Ancak, Osmanlı Devleti bunlara karşı tedbir almakta gecikmemiştir. Osmanlı Ordu-yu Hümâyun Başkumandanlık Vekâleti'nden Matbuat Genel Müdürlüğü'ne 25 Mayıs 1915'te yazılan yazıda, Fransızların ve İngilizlerin resmi tebliğleri ile Yunan Ajansı'nın Çanakkale savaşları hakkında yalan haberler verdiği, bunlara inanılması gerektiği duyurulmuştur. Çünkü, 20 Mayıs'ta, İngilizlerin Kahire'de yayınladıkları resmî yazıda kendi hücumlarının ilerlediği öne sürülmektedir. Bizim bildiride, eğer bu doğru olsaydı Gelibolu şimdiye kadar itilaf devletleri tarafından istilâ edilmiş olurdu denilmekteydi. Matbuat Genel Müdürlüğü Danışmanı, itilaf devletleri için "İlerlemek şöyle dursun, gayet dar ve sıkışık mevzilerde ancak müşkülatla barınmaktadırlar" diyerek gerçek durumu ortaya koymaktadır.

Yunan Ajansı da yalan haberler kervanına katılmaktaydı. 20 Mayıs'ta Atina'dan bildirilen haberde, Türklerin Kilidbahir'de ancak zayıf bir surette kendilerini savunabildikleri, Çanakkale'nin tahrip edildiği, Gelibolu'nun hasara uğradığı yer almaktadır. Matbuat Genel Müdürlüğü'ne, Ordu-yu Hümâyûn Başkumandanlık Vekâleti'nden gönderilen yazıda, 18 Mart'ta yapılan savaşta itilaf devletlerinin başarısız olduğu, onların kendi resmî haberlerine göre, taarruzdan sonra Kilidbahir'in zayıf bir şekilde karşı koyduğu yolundaki haberlerinin yanlış olduğu açıklandıktan sonra "Düşmanın, Boğazların Anadolu sahiline karşı yaptığı teşebbüs" baştan beri işe yaramamış, orada düşman tamamen geri püskürtülmüştür denmekte, Çanakkale'nin "tahribinden bahsetmek açık bir yalan olur" ifadesi ile gerçekler göz önüne serilmektedir[34]. İngilizler bu tür yalan haberlere daha sonra da devam etmişlerdir. Örneğin bir başka haberlerinde, İstanbul'un ortasından geçen mükemmel bir askeri fırka için, bu fırkanın tamamen bozuk bir halde olduğunu ileri sürdükleri gibi, Çanakkale'de Türk kaybının altmış bin civarında olduğunu öne sürmüşlerdi. Başkumandanlık Vekâleti ise, 3 Haziran'da verdiği bilgide, bu miktar o tarihte bu rakamın üçte biri kadardır. Hastahanedeki hafif yaralılar ise tamamen iyileştikten sonra cepheye dönmüşlerdir şeklinde halkı aydınlatmaktadır. Gerçekten de o tarihe kadar beş bin gazi cepheye geri

33 ATASE, I.Cihan Savaşı Arşivi, Klasör. 498, Dosya. 1949, Fihrist. 3/10.
34 ATASE, I.Cihan Savaşı Arşivi, Klasör. 496, Dosya. 1940, Fihrist. 24,24/1.

Levent Şahverdi Arşivi

dönmüştür[35].

Özellikle, itilaf devletleri ile yakın ilişkisi olan ve Anadolu üzerinde tutkulu emelleri olan Yunanlılar, ajansları vasıtasıyla akla hayale gelmedik haberlerle cahil halkı aldatmak yoluna gitmekteydi. Yunan Ajansı'nın bu şekildeki hareketini olağan karşılamak gerekir. Çünkü, Yunan Ajansı itilaf devletlerinin parası ile iş görmektedir. Başkumandanlık Vekaleti ikinci şubesi 3 Haziran 1915'te Matbuat Genel Müdürlüğü'ne gönderdiği bir yazıda bu tip haberlerin yalanlanmasını istemiştir[36].

Tarafsız ajanslar ise durumu daha gerçekçi ve açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Reuter Ajansı, 26 Mayıs 1915'te Kahire'den verdiği haberde, Seddülbahir'e karşı yapılan çıkarma harekâtında İngiliz subaylarından pekçoğunun öldüğünü, Türk topçularının yer değiştirmede çok yetenekli olduklarını, yapılan taarruzlarla itilaf devletlerinin arazi kazanmalarının mümkün olmadığını açıklamaktaydı. 23 Mayıs'ta itilaf devletlerinin büyük kayıplar verdikleri, Türklerin itilaf subaylarını vurmakta usta oldukları da haberler arasında yer alıyordu. Journal Gazetesi'nde ise, Çanakkale'de torpillenip batırılan gemilerin Fransa kamuoyunda büyük etki yaptığı yer alıyordu. 3 Haziran 1915'de Başkumandanlık Vekâleti ikinci şubesi bu bilgileri etraflı bir şekilde Matbuat Genel Müdürlüğü'ne duyurmuştur[37].

İtalyan basını da, itilaf devletlerinin yenilgisi, özellikle Mart'ta yapılan deniz savaşları konusunda etraflı bilgiler vermektedir. İtalyanların 20 Nisan tarihli Lateryobana Gazetesi 28 Mart 1915'e kadar olan savaşları konu etmekte, itilaf devletlerine mensup gemilerin nasıl batırıldığını, bu gemilerden dördünün kurtularak Bozcaada'ya gidebildiğini, şurada burada yaralıların tedavi edildiğini, durumun hiç de iyi olmadığını dile getirmekte idi[38].

Artık, İngiliz basınının da, 1915 çatışmalarından sonra başarı hakkında ümitsiz olunduğu yolundaki haberleri yayınlamaya başladıklarını görmekteyiz. Londra'da yayınlanan Daily News Gazetesi Türk askerinin Balkan Savaşı'ndan sonraki senelerde büyük gelişme gösterdiğini, General Serafil'in, Fransız Generali Vanderberg'in ağır surette yaralandığını, İngiliz Generali

35 ATASE, I.Cihan Savaşı Arşivi, Klasör. 496, Dosya. 1940, Fihrist. 24,24/1.
36 ATASE, I. Cihan Savaşı Arşivi, Klasör. 496, Dosya. 1940, Fihrist. 52
37 ATASE, I. Cihan Savaşı Arşivi, Klasör. 496, Dosya. 1940, Fihrist. 41,41/1.
38 ATASE, I. Cihan Savaşı Arşivi, Klasör. 498, Dosya. 1949, F.3,3/1-2.

Levent Sahverdi Arşivi

Beryekes'in öldüğünü, Çanakkale'den elde edilen haberlere göre çabuk şekilde kesin sonucun elde edilmesinin ümidinin zayıf, kayıplarının ise fazla olduğunu, Türk gemilerinin taarruza engel bulunduğunu ifade etmekten kaçınmadıklarını görüyoruz[39].

Mayıs'ın sonlarından itibaren Avrupa gazeteleri savaşın itilaf devletleri tarafından kazanılamayacağı yolunda birleşmişlerdir. İtilaf basını da buna dahildir. İngiliz, Fransız, İsveç, Rusya, İtalya, Yunanistan gazeteleri, Alman, Avusturya kuvvetlerine Osmanlının müttefikleri olmaları sebebiyle İstanbul yolunun açıldığını, yakın-doğuda durumun itilaf devletleri için kötü olacağını belirtmeye başlamışlardır. Ayrıca, gazeteler Çanakkale'deki başarısızlığın nedenini de, İngiliz ve Fransız amirallerinin arasında çıkan anlaşmazlıklara bağlamışlar ve başarı elde edilemezse İngiltere'de hükümetin düşeceği yolunda fikirler üretmeye başlamışlardır. Ancak, İngiltere durumu kurtarmak için her ne bahasına olursa olsun savaşa devam niyetindedir. 2 Temmuz 1915 tarihli Times Gazetesi İngiliz Başbakanı'nın Meclis'teki açıklamasına yer verir. Buna göre, İngiltere'nin 31 Mayıs 1915 tarihine kadar ölü ve yaralı sayısı 38.360 kişidir. Bunlardan 496 subay, 6927 er ölü, 92 subay, 6445 er kayıp, gerisi yaralıdır. Ama savaşa devam edilecektir. Başbakan'a göre, geri çekilmek hiçbir makam ya da iktidarın aklından geçmemektedir[40]. Bunun için İngiltere Hükümeti halkın moralini yükseltici haberler vermek ve yeniden asker temin etmek yollarına başvurmuştur. 9 Temmuz 1915'te, İngiltere Dış İşleri Bakanı (Amiral) Kinneir nutkunda, İngiltere'nin her zamankinden daha çok askere gereksinim duyduğunu, Çanakkale'de Avustralyalı ve Yeni Zelandalıların zaferler yarattıklarını açıklamış, İngiliz halkının kaynaklarından da yararlanılma zamanının gelebileceğini "Bu işin gönüllü asker yazmakla elde edilmeyip, mecburi şekle konulması" gerektiğini ifade etmiştir[41].

Türk aydın ve sanatçıları da Çanakkale Savaşı ile çok yakından ilgilenmekteydi. Enver Paşa'nın da isteği ile 6 Temmuz 1915'te Türk yazarlarından ve sanatçılarından bir heyet cepheye gitmişlerdir. Ordugâha gelen ve korgeneral Esat Paşa'yı ziyaret eden heyette Mehmed Emin, Enis Behiç, Celal Sahir, Ahmet Ağaoğlu, Hakkı Baha, İbrahim Alaattin, Ali Canip, Ömer

39 ATASE, I. Cihan Savaşı Arşivi, Klasör. 496. Dosya. 1940, F.41,41/1.
40 ATASE, a.g.y. Klasör. 541, Dosya, 1949, Fihrist. 12.
41 ATASE, I. Cihan Savaşı Arşivi, Klasör. 541, Dosya. 2117, Fihrist. 15.

Levent Şahverdi Arşivi

Seyfettin, Ahmet Yekta, Hamdullah Suphi, Nazmi Ziya, Yusuf Razi, Ressam İbrahim bulunuyordu[42].

İtilaf devletlerinin bu sıralarda kayıpları gitgide artmaktadır. Çanakkale Savaşları'nda Temmuz-Ağustos aylarında Seddülbahir'de 8.000, Arıburnu'nda 10.000, 1 Ağustos'ta Adalar Denizi'nde 7.000, Arıburnu'nda 2.000 olmak üzere toplam son altı günde 27.000 ölü ve beşbin yaralısı olduğunu Journale de Jene Gazetesi ifade etmektedir[43].

Türkler yaralı askerlerin hepsine çok iyi davranıyorlardı. Türklerin bu savaşlarda düşman esir ve yaralılarına son derece insanî bir davranış içersinde olduklarını dünya basınından izleyebilmekteyiz. 25 Ağustos 1915'te Reuter Ajansı Muhabiri Türkler hakkında dünyaya şu bilgileri iletmektedir: "Türler kesinlikle hastahanelerimizi top ateşine tutmuyorlar. Bundan başka birçok defalarca yaralarımızı sarıp, hatta siperlerimize kadar efrâd-ı merkûmeyi taşımak insaniyetinde bulunmuşlardır"[44].

Milli Ajans Muhabiri Cemil Bey, 1915 Nisanı'nda Çanakkale'ye gelmişti. Cemil Bey yazılarında, Gelibolu Yarımadası'nda İngilizler'in mutlak bir hezimete uğrayıp kaçtıktan sonra, bu sahada pekçok ölü bıraktıklarına işaret etmektedir. Cemil Bey, bu boş sahada, İngiltere'nin siperleri ve düzenleri, yaşamları ve ganimetler konusunda bilgiler edinmek için buraya geldiğini, İngiltere'nin terk ettiği 16 kilometrelik Anafartalar cephesini, Arıburnu bölgesinin sahil kısmını dolaştığını, iki hafta sonra geniş bilgi vereceğini ifade etmiş ve gerekli bilgileri de vermiştir. Uzaktan gelen iki düşman gemisinin uzun süre bu boş sahayı incelediğini belirten Cemil Bey, bu gemiler için ihtimal "Anafartalar'da yatan binlerce İngiliz ölülerini takdis ediyordu. Ve ihtimal ki, götüremedikleri şeylere hiç olmazsa uzaklardan olsun son bir nazar atfediyordu" şeklinde bir tasvir yapmaktadır[45]. Cemil Bey, 24-26 Aralık 1915'te düşmanın hava hücumlarına değinmekte, düşman uçaklarının başarısızlığa uğradığını, savaşın halen sürdüğüne de işaret etmektedir[46]. Cemil Bey, 26-27 Aralık gecesi başlayan ateş sırasında Seddülbahir'de büyük kayıplar verdiğimizi ancak düşmanın da "Cenab-ı hakka pek

42 Esat Paşa'nın Çanakkale Hatıraları, **Hayat Dergisi,** İst.1959, sayı. 36 Tefrika. 10 (4 Eylül 1959).
43 ATASE, I. Cihan Savaşı Arşivi, Klasör. 498, Dosya. 1949, Fihrist. 5.
44 ATASE, I.Cihan Savaşı Arşivi, Klasör. 543, Dosya. 2117, Fihrist. 42. Reuter Ajansı'nın bu yazısı 28 Ağustos'ta Times'ta yayınlanmıştır.
45 ATASE, I.Cihan Savaşı Arşivi, Klasör. 542, Dosya. 2114, F.1/90-91
46 ATASE, a.g.y, Klasör. 542, Dosya. 2114, F.1/98.

Levent Sabuncu Arşivi

şükür muvaffakiyetle def' ve tard" edildiğini, Gelibolu'nun düşmandan temizlendiğini müjdeliyordu. 28 Aralık 1915'de ise Türk askerleri ellerine geçirdikleri yeni İngiliz ayakkabıları yüzünden neşe ile gezinmekte, İngilizlerin bıraktıkları çadırları kurmaktaydılar[47].

Bu savaş sırasında Tanin, İkdam, Tasvir-i Efkâr gibi büyük gazetelerin muhabirleri görüldüğü üzere savaş muhabirliği yapmışlardır. Bunların verdikleri haberler birbirini tutmaktadır. Bu yüzden biz bütün gazeteleri birden zikretmeyi gerekli görmedik.

1915 Aralık'ından itibaren artık zafer belli olmuş gibidir. Devam etse de artık sonucu belli olan bir savaştır. Gazeteler artık hep zaferden bahsetmektedir. Haberlerini birinci sayfadan ve resimli olarak vermektedirler. Örneğin İkdam Gazetesi, 21 Aralık 1915'te "Çanakkale'den Zafer Sesleri" başlığı altında düşmana vurulan darbeden uzun uzadıya bahsetmektedir[48]. Bu arada devlet, 4 Ocak ve 15 Ocak arasında yayınladığı resmi tebliğlerle savaşın seyri ve başarılarımız hakkında Türk halkına sürekli olarak bilgi vermektedir[49]. İkdam 8 Ocak 1916'da ise deniz uçaklarımızdan birinin faaliyetleri ve başarılarından bahsetmekte ve uçağın fotoğrafını vermektedir[50]. 10 Ocak 1916'da ise bütün Gelibolu'daki adalardan düşmanın uzaklaştırıldığı etraflı bir şekilde anlatıldığı gibi[51], 15 Ocak 1916'da Gelibolu'da hezimete uğrayarak firar eden itilaf devletlerinin acıklı durumunu Osmanlı kamuoyuna ve dünyaya duyurmaktadır[52].

Bu arada, Tasvir-i Efkâr Gazetesi Muhabiri (Galatasaray Sultanisi mezunu) Ruşen Eşref (Ünaydın) savaş sonrasında, 28 Mart 1916'da Şişli'deki evinde Mustafa Kemal ile bir mülâkat yapmıştır ve bu mülâkat kitap olarak yayınlanmıştır. Ruşen Eşref, Mustafa Kemal ile mülâkat yapan ilk gazetecidir. Mustafa Kemal, bu mülakâtta yönettiği subay ve erler için şu sözleri söylemiştir: ".... Zabitlerimiz, askerlerimiz hissiyat-ı vatanperverane ve diniyyeleriyle, şeceat-i mahsûsa-i milliyeleriyle bu derece kuvvetli bir düşmana karşı payitaht kapılarını muhafaza etmekte şayân-i iftihar bir mevki' kazanmışlardır. Kumanda ettiğim bilumum kıtaların zabıtanını ve efradını birer birer takdir ederim. Bu ulvî maksat uğrunda canlarını kahra-

47 ATASE, a.g.y, Klasör. 542, Dosya. 2114, Fihrist. 1/97.
48 **İkdam:** 21 Kanûn-u evvel (Aralık 1915)
49 **İkdam:** (İstanbul) : 4 Kanûn-u sanî 1916 (Ocak) ve 15 Kanun-i sani 1916.
50 **İkdam :** (İstanbul) : 8 Kanûn-u sanî (Ocak) 1916.
51 **İkdam:** 10 Kanûn-u sanî 1916 (Ocak)
52 **İkdam :** 15 Kanûn-u sani 1916 (Ocak)

Levent Sahverdi Arşivi

manca feda eden mukaddes şehitlerimizi derin ve ebedî bir hürmetle yâd ederim"[53].

Çanakkale Savaşı'nda, ordusuyla, basınıyla, istihbarat örgütleriyle, müdafaa-i milliye cemiyetleriyle ve bütün halkı ile dünya önünde büyük başarı kazanılmıştır. Böylece, Türkiye'nin henüz ortadan kaldırılacak zayıf bir devlet olmadığı ispat edilmiştir. Aynı kadrolar ulusal bağımsızlık savaşı sırasında bunu bir kez daha ispat etmişlerdir.

53 Ruşen Eşref Ünaydın, **Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat,** Ankara, 1981, s.47-48.

Levent Sahverdi Arşivi

صحیفه ۴ ■ تصویر افکار ■ ۱۵ شباط

صوك خبرلر

(۹)

چناق قلعه بومباردمانه دائر

دون آقشام كان دشنده پاندالس روماندن هرنه‌سنده ، چناق الله بومباردمانه دائر اولدرق آتیده‌كی شایان دقت افاده‌یی اولوبورز : « چناق الله بوغازی استحكاماتی بومباردمانه تشبث ایدن انكلیز ـ فرانسز فیلوسنك وظیفه‌سی ، پك زیاده مشكلدر . باطاریه‌لردن برینك برقاچ قطعه‌سی دوچار خسار وحتی مجبور سكوت ایلمك یله ، جدی مرایش صایله‌مایه‌جقدر . چونكه ، بوصورتله ابقاع اولونه‌جق خساره كیچه‌لری قابل تعمیر اولوبه‌مشر مرایش كوره‌بیلمك ، بوغازك (۷۱) كیلومترو امتداد ایدن ساحللری اوزرنده‌كی بوتون استحكاماتی هدم وتخریب ایله‌مك متوقفدر . آكلاشیلدیغنه كوره ، انكلیز ـ فرانسز فیلوسنك صوك تشبثاتی ، عادی برنمایش ماهیتی حائز بولونمیوب وهدفی ایلری ، مصر و قانقاله‌یه‌كی جبه‌لرده بولونان قوتلرندن برقسمنی اورادن تفریق وبو ساحه‌یه سوق مجبوریتنده بولونمق مقصدینی تعقیب ایلمكدیدر . »

Levent Sahverdi Arşivi

صحیفه ٤ ● تصویر افکار ● ١٦ شباط

(2)

صوك خبرلر

چناق قلعه بومباردمانی

تفصیلات جدیده ، آتش خطندن مشاهدات

کچن جمعه کونی دشمن فیلوسی طرفندن بالمهٔ سلطانیه بوغازی خارجندهکی طابیهلریزه قارشی اجرا ایدیلان تعرضك ناصل برمقامله نتیجهلندیکی معلومدر . تعرض مدکورك نهصورتله وقوع بولدیغنه دائر اخیراً چناق قلعهدن مطبعهمزه یازیلمش آتی تفصیلات اعطا ایدیلمکدهدر : « شباطك اون ایکنجی جمعه کونی صباحین ساعت اوچ بچقدن اون بریچقه قدر اون ایکی بوچوك سفینهٔ حربیهدن مرکب بردشمن فیلوسی ، بوغاز خارجندهکی طابیهلریزی بومباردمان ایتمشدر . تعرضده بولونان سفائنك سکزی وقت وقت سواحلی طارایهرق علی التوالی طوپ اتمکده ایدی . ساعت طقوزدن صوکره آتش قوم قلعه وسدالبحر استحکاماتنه متوجه اولمغله برابر اوزره عما زیاده اشتداد کسب ایتمش و دشمن فیلوسی اوچله تقریباً (١٧) کیلومترودن اتداخت ایدوکن تدریجاً دها قیصه بر مسافهیه قدر تقرب ایلهمشدر . آرتق دشمن کیلری اتمده ایسهدن ایریه منظور اولدوردیکی او وقته قدر آنجق درت پش طوپ آتمش اولان طابیهمزدن ، بوچوك بر آلهوی و مدهش بر طراقه و اهتزازی متعاقب آمیرال کیتنی اوزرندن کی بر کیلك درت میل ارتفاعنه قدر یپیاض و کثیف بر دومانك یوکسهلدیکی مشاهده اولندی . بو منظرك بو موقعیتی اوزرینه مذکور سفینه علی العجله آتش خطندن چکیلمش و برطرفه تمایل ایتدیکی حالده کوزدن نهان اولمشدر . فقط قوم قلعه ، آتشی کسمهیهرك اون بدی کوللهدن دها صاوردی . وپش آتی دانهسی هدفنه اصابت ایتدیردی . بزایسهالمزده دوربین دکزله بولنان آرمسنده کی بوشدللی دوتاولی سیرایدیپوروطابیهلریمزك موفقیتندن دولای بوچوك برحس الشراح و افتخار دویوبوردق . اون بر بچقده ، دشمنلریمزك دلم اولوب کیتمهسیله حرب خاتمه بولدی . ملوث شهید وغایت خفیف سکز یارهلیمز واردرکه اولرده خسته خانهیه یاتمغه یالکز اچمهمشلردر . بومباردمانی تماشا ایدن قومانداسکر وضابطلریمزله قومانداتلریمزك ایرازایتدکاری مأثر شجاعتکارانه و مهارتی تعریف ایچك ممکن دکلدر . چناق قلعه مأمورین واهالیسنك محافظه ایتدیکی وقار و اعتدال دهده ، بالخاصه شایان تقدیر وتذکاردر . »

چناق قلعه بومباردمانی حقنده

پرلین ٢٨ شباط — شرق احوالنه وقوف نامی بولونان موسیو یهات ، انکلیز - فرانسز دونانماسنك چناق قلعه یه قارشی اجراسنه توسل ایتدیکی حرکت حقنده بیان انکارایله استحکاماتك معدولو اسباب مدافعه‌یی حائز بولوندقلرینی وخارج استحکاماتنك بومباردمانیله مسئلهنك حل ایدیلمش اولهمایه جغنی بیان ایدیوردو . (ملی آژانس)

Fotokopi - 2
Tasvir-i Efkâr : 1 Mart 1915

Levent Sahverdi Arsivi

شرائط اشتراك
استانبول ولايات ايچون سنه‌لكى ۱۰۰ آلتى آيلغى ۵۰
اوچ آيلغى ۳۰ پرآيلغى ۱۰ غروشدر .

تصویر افکار

مستقل الافکار غزته

غزته‌یه عائد مخابره مراسلات (تصویر افکار) اداره خانه‌سنه گوندیلمیدر

۱۰ پاره

نمره‌نك توصيه‌سى : ۳۲۰

۱۳۳۳
۱۳۳۰
۱۹۱۵

چناق قلعه اطرافنده



چناق قلعه بوغازى خارجنك ، قصبه جوارنده‌كى تپه‌لردن كورونيشى

برهفته‌دن برى بحرسفيده‌ده‌كى انكلز، فرانسز مشترك دونانماسنك چناق قلعه بوغازينه قارشى اجرا ابتديكى بومبارمانك مقصد نهاولديغى الآن آكلاشيلمامشدر. دشمن، اكر بوهجوم وتعرضى ايله بوغازلرى زورلامق ايسته‌يور ايسه‌ده ، بومبارمانه منتظم صورتده‌دوام ايلمك اقتضا ايدردى. بوئا كر، دشمنك مقصدى جدى برشديت دكل‌ده ، طلاروسك بيدكارى ضربه‌لرنه قارشى برنوع تشفى مصرفيله‌دن برغايه‌يه باغلدن عبارت ايسه، اوحالده‌اوزمه‌دن فضله‌سى آتيلمش، انكليزفرانسز فيلوكى روسيكى ايچون بيهوده اسرافاته بولونمشلردر . مع‌مافيه دشمنلرك غايه ومقصدلرى نه‌اولورسه اولسون ، حقلى اولان برشى واريسه اوده ، چناق قلعه بوغازينك اوپه قولاى اولاى زورلانمسى امكان داخلنده بولونماديغيدر. بوغازك هيئت عموميه‌سى كوستون هرهانكى برضربه‌يه مقاوم ابديه‌جك بقايا وتحريفاته مظهر بومقاملرك هيچ‌بريسى استديغى درجه‌ده بوغازك عبورايچون استحكاماتيله باغلانان مضايقدن ، (كاپيول) دە خاتمه‌يه ايرن مخروطه قدر (۶۰) كيلومترو بر طوله ما لكدر . عرضى ايسه اعظمى اون كيلومترو والى برمحنى كيلومترودر . بوقدر طارير ودرجه طوله مالك، البته توپچوغك وسائط ايله هجوم وشديدولى قدا كارلغى اختياره عزم ايلمز ايسه طرفندن مدافعه اولونان بويله برموقعدن دشمن كوزينك سوزدى نه‌يه‌جوقف بولونديغى بلك قولاى آكلاشيلير . ذاتاً تاج كوندر توجه وصحاقندره نقل ايتديكارى اجنبى خبرلرينك مطالعاتنده ده ، بوغازلردن كچه‌مك حال مستعيل دينيله‌جك درجه‌ده مشكل اولديغى منتظاً بيان اولونمقده‌در . حتى وشنطن‌دالس روسيه‌ى كى جنابلرله هيچ‌ده طرفدارانى اولمديغى حالده بوغازلرك زورلانمسى چوق كورونه‌مكده‌در. بناءً عليه دشمنلرينك شيمدى‌يه قدر اوغرادقلرى معلوماتك توليد ايتديكى جدت ومقاومتى ايله برهفته‌دن برى چناق قلعه قارشى باشلايان مواداتدن اكثريه ايده‌جك عثمانلى بولندى.

عثمانلى ـ ائتلاف مثلث محاربه‌سى

وضعيت عمومية حربيه

حق و مدنيتى مدافعه ايدنلر يالنيز كندى موجوديتلرى و اسلافلك حياتى دكل، آتيلرينى اوزره ابول ايتديكلرى بوطاوى جهاد ايله عموى حربده اوريانده‌كى روك اهميت و عظمتى مزاحمه‌در . موسسه‌فرطرى قاقاس حدودنده بلك اهميتلى بر صورتده اشغال ايتمكده كى انكليزلرى‌ده عادتا جان طاتارلرى حكمنده اولان سويلشه اوشاقلرله قريباً ايقاع اولونه‌جق بلك جدى تبديلره معروض قالده‌جقلرى . هم طرفدن هزيمت و پريشانى‌يه اوغرايان ، اك جدى تضييق و تبديلره معروض قالان تاسود دشمنلرينك تاياقلرك ويردكى بر شاشقينلقله نهايت آتى دكز بوغازينه تعرض ايتمكده ، كه‌لك اك صحيح معناسيله صالديرمه باشلامشلردر ..

خليل بك لطفنك بوفقره‌نده كونلك مسئله‌سنه تماس ايتمى وحقاكه بوشنده دخى طوغرى مشتك تحسس وتفكرلرى زيده‌سى حاضر مشدر :

چناق قلعه بوغازى زورلانوب كچيلمك قولاى دكل . چناق قلعه بوغازى دشمنلرينزه منزار اولدقجه استحضارات ايله جهزدر . حتى فرض ايده‌لم كه بوغازك مطيع اطرافنه نهايت بركچه‌يله بكى فرض ايتسه‌لك بيله ايلريسنده دخى دشمنلرينزى بكلايان حالت يالكز ويالكز اولومدن عبارتدر .

حقيقة آتى دكز بوغازى زورلامق تشبثى ، نتيجه اعتباريله دشمنلرينزك ايهامنه واعتمادلرينى اكمال ايده‌جك احتمالى حال پوزده پوزه يالنز صورتده اوى وتطبيقدر . عموى حربه‌شيمدى‌يه قدركى حال وموقفى ايله بيله عظيم اولديغى قدر مهم بر دوره اولديغيدن بحث اولونماز . بوغازلره معروض قالديغى تجاوز ايله برورق حقيقة انكليز پرشكل ودوجه‌ده ايقا ايده‌جك بر دوره‌يه داخل اولمش بولونوز . اكر دشمنلرينز ايصرارايدرلرسه بوغازى زورلامق تشبثلرينك بزوره‌نظرينز سايه‌سنده تأمين ايده‌جكى قيمتى بلك بوكسك تپه‌لرى سره‌سيله وزمان ايله بوتون جهانك كوره‌جكدر .

بوكون حكومت وملت بوطاوى وعظمتى تأمينه كرى استعصال ايتك ايچون باشده‌كى طوغانله قدر عزم وتصميت كسبيلن تك بر كتله حالنه انقلاب ايلمشدر . بوراده زفر اك طاوى ايده‌جكدر . بوبوك براعتدال وسكاننه سويله‌يوروز: دشمنلرينز دوام ايتسونلر ، كوره‌جكلردر .

خليل بك ، ائتلاف مثلث حكومتلرينك هربرينه

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE'DEKİ KOMUTAN İLE MODERN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE

Yrd. Doç. Dr. HÜSAMETTİN ÖZTÜRK*

I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale'deki zafer, Türk askerinin maneviyatı sayesinde kazanılmıştır, doğrudur.

Balkan Savaşlarını da yapan orada da savaşan aynı Türk askeri değil mi? O zaman bu askerler inançsız, imansız mıydılar, yoksa bunlar başka bir milletin askeri miydi? Çanakkale dışındaki Kafkasya hariç diğer cephelere ne demeli?

Buradaki gerçek, savaşan askerdeki maneviyatı ve inancı ateşlemek çok önemlidir. Bunu da M. Kemal Çanakkale'de gerçekleştirmiştir. Millî Mücadele'de ateşlemiştir.

Bazı çevreler yeteri kadar irdelemeden M. Kemal'in ismini hiç telaffuz etmeden zaferi inanç kazanmıştır, diyorlar. Doğru mu? Ama hiçbir ordu ehliyetsiz komutan ile başarıya ulaşamıyor. Bir geminin kaptansız bir arabanın yine şoförsüz hedefine gidemeyeceği gibi...

Savaşta askeri yönlendirmek çok önemlidir.

Türk yenildi, derlerse inanmayınız. Yenilen kumandandır. Bu söz Mustafa Kemal'e aittir.

M. Kemal Türk tarihini çok iyi bilen bir kumandan ve devlet adamıdır. "Başında sosyal psikolojisine uygun liderler bulunduğu zaman, Türk milletinin aşamayacağı engel, başaramayacağı iş, varamayacağı hedef yoktur; inancını daima muhafaza etmiştir." O, tarihimiz hakkında hüküm verirken bir çok gerçeklerin altını bu şuur ve inançla çizmiştir.

Ecdadımızın kurduğu ve en uzun ömürlü olan Osmanlı Devleti'nin 623 yıllık ömrü incelendiği zaman, ders alınacak geleceğe ışık tutacak pek çok

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanı.

Levent Sahverdi Arşivi

örnekler mevcuttur; Özellikle, 1683 Viyana bozgunu, devletin dönüm noktasını oluşturmuştur. Bu tarihten sonra devlet, sürekli kan kaybederek XX. yüzyıla gelinmiştir.

Bu asra gelindiğinde dünyanın bir çok yeri, Avrupalı devletlerin sömürgesi halindeydi. Müslüman bir devlet olarak, siyasi bağımsızlığını elinde bulunduran Osmanlı Devleti, kültürel ve ekonomik bakımdan yarı sömürge durumuna getirilmişti.

Avrupa'nın önde gelen sömürgeci devletleri ve özellikle Büyük Britanya İmparatorluğu, büyük bir sömürge devleti oluşturmuş, uzak doğuda Hindistan ve Avusturalya'ya kadar uzanmıştı.

İngiltere Uzak Doğu'daki sömürgelerinin önünde bir kalkan gibi duran Osmanlı Devleti'ne gözünü dikmiş, sahip olduğu teknolojik ve organizasyon üstünlüğüne bilgi birikimini de ekleyerek Şark Meselesi doğrultusunda Osmanlı'yı sömürgeleştirme çalışmalarını hızlandırmıştı.

Rusya ise, XVII. yüzyılda ortaya çıktığı günden beri; sürekli Osmanlı ve Türk Dünyası üzerine yayılma mücadelesi yapmış ve bütün Orta Asya'yı ele geçirerek Japon Denizi'ne ulaşmıştı.

Yine bu dönemde, XIX. yüzyıl sonlarına doğru birliğini sağlayarak ortaya çıkan Almanya ve İtalya sanayileşerek ham madde ihtiyacını sağlayacağı ve mallarını satabileceği pazarlara ihtiyaçları vardı.

Avrupa'da tam bir rekabet havasının doğması, Almanya'nın ortaya çıkması ile hızlanmıştır.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla girerken, emperyalist ülkelerin sömürüsüne ve sömürgeleştirilmesine en müsait bir konumda bulunuyordu. En önemlisi Türkler Osmanlılığı benimsemişti, ama diğer unsurlar Osmanlılığı benimsememişti veya benimsetilememişti. Bu vesile ile toprakları üzerinde yaşayan etnik yapıları, durmadan kışkırtılıyor, ayaklanmalar çıkartılıyor, en önemlisi "Düyun–u Umumiye"de ülke yönetiminde yerini almıştı.

Temel bir kural olan "iç hatalar milletleri geriletir, dış hatalar da milletleri yıkar" hususu, Osmanlı Devleti için tam anlamı ile bu XX. yüzyıl başında geçerli hale gelmişti.

Bu vesile ile XX. yüzyıl, Osmanlı Devleti için sonun başlangıcı oldu. Zira Batılı Devletler kendi aralarında–rekabetin neticesinde–hesaplaşma

Levent Şahverdi Arşivi

noktasına geldiler ve gruplaşmaya başladılar.

Bu hesaplaşma yarışında Osmanlı Devleti'nin yeri yoktu; çünkü, Balkan Savaşları Devlete büyük prestij ve toprak kaybettirmişti. Bu ortamda, Batılı Devletlerin çıkarları ön plandaydı. İngiltere'nin başı çektiği grup, çoktan, gizlice Osmanlı topraklarını paylaşmayı planlamıştı onun için de Osmanlı Devleti, dışlanmıştı.

Böyle bir durumda Batılı devletlerden beklediği ilgiyi göremeyen Osmanlı Devlet yöneticileri, devletin gururunu incitircesine bir yaklaşımla, Almanya ile ittifaka girdi. İşte ne olduysa o zaman oldu. Çünkü Alman menfaatleri, Osmanlı'nın geniş topraklarından kendi çıkarları doğrultusunda, faydalanmayı gerektiriyordu.

Bunun en güzel örneğini aşağıdaki ifadelerde görüyoruz.

Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada "Düyun-u Umumiye"de görevli bir İngiliz, "Bu Savaşı Almanya kazanırsa, siz Alman kolonisi olacaksınız. Eğer İngiltere kazanırsa mahvoldunuz" diyor. Yine mezkur savaş başlamak üzere iken, Osmanlı Genel Kurmayı'nda Alman subaylarla birlikte görev yapan İsmet Bey (İnönü), Alman subayına "Siz kalabalıksınız ve sanayicisiniz. Belçika da öyle. Hangi Avrupa ülkesini kendinize katabilirsiniz? Zaferden sonraki kazancınız ne olacak?" dediği zaman, Alman'ın cevabı çok açık ve net bir şekilde: "Türkiye" olacaktır.

Varlıklarının devamını sömürü üzerine oluşturan Avrupalı devletler, "Şark Meselesi"nin gerçekleşmek üzere olduğunun bilinci ile 1000 yıllık –Anadolu'yu kendisine vatan yapan Türk'ten– tarihin intikamını alma zama-nı geldiğine kendilerini iyice inandırmışlardı.

İşte böyle bir ortamda ve konumda, Osmanlı Devleti "Hasta Adam" hüviyeti ile, Birinci Dünya Savaşı'na girdi. Savaşın seyri ve detaylarından ziyade sözüme başlarken ifade ettiğim gerçek husus doğrultusunda, bir değerlendirme yaptığımızda, savaşlarda komutanların rolü çok önem arz etmektedir.

Yakın tarihimizi tetkik ettiğimiz zaman[1] birbirine yakın yıllarda yapılmış, biri hariç birbirine yakın dört komutanın yönettiği dört savaşı, sözümüze örnek savaşların en ünlüleri olarak gösterebiliriz. Bunlardan ilki,

1 M. Necati Sepetçioğlu: Çanakkale Savaşları Üzerine Düşünceler,Türk Dünyası Der. Mart 87.

Levent Sahverdi Arşivi

Plevne Müdafası ve Gazi Osman Paşa'dır. Diğerleri de Enver, Cemal ve M. Kemal Paşa'lardır.

Ne Plevne'yi Osman Paşa'dan, ne de Osman Paşa'yı Plevne'den ayrı düşünebiliriz. Her iki isim de birbirini ölümsüzleştirmiştir. Oysa Plevne'nin sonu, bir teslim olmuştur; toprak kaybıdır; hüzündür; hüsrandır; büyük bir göç olayıdır. Ama Osman Paşa'sı, sonsuza kadar unutulmayacak bir savaş kahramanıdır; ve Plevne unutulmaz bir savaş destanı bilinecektir. Çünkü bir vatan toprağının nasıl savunulması gerektiğini gösterir temiz ve büyük bir örnektir.

Plevne'den yıllar sonra I. Dünya Savaşı'nda bu defa Anadolu'nun doğusunda, Plevne'nin aksine bir taarruz savaşı yaşandı. Bu savaşın adı Sarıkamış Harekatı'dır.

Osmanlı Devleti'nin son dönem, en muhteşem ve en ünlü damadı Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın adıyla bütünleşmiş, bu savaşın özünde "Mehmetçik" görevini insan üstü bir azim ve inançla yerine getirdiği halde; maddî ve manevî kayıplarıyla Enver Paşa adının, sarsılışı yazılıdır; savaş, gerekçesi doğrultusunda sonuçlanmış sayılabilse de kahramanını yok etmiş olması bakımından kara lekeli bir savaştır.

Aynı yıl yapılmış Sarıkamış benzeri diğer bir savaş ta Kanal Harekatı'dır. Kahramanı ise Cemal Paşa'dır. Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı; Alman Genelkurmaylarının planlayıcı olarak ne derece karışmaları bulunursa bulunsun kendi devrinin ve neslinin yıldızlarından olmasına rağmen bu harekat ile, bütün gücünü yitirir ve yıldızı söner.

Hem Enver hem de Cemal Paşalar, daha sonra kaybolan şöhret ve güçlerini Türkistan ve Afganistan'da arayışlarının sebebi, Sarıkamış ve Kanal Harekatlarında kaybetmelerinin hüznüdür diye düşünülmesi, yalnış olmaz.

Çanakkale Savaşları da Plevne gibi bir savunma savaşıdır. Öyle olduğu halde Sarıkamış ve Kanal Harekâtlarının karekterlerini de gösterir. Osman Paşa olmasaydı bir Plevne savunması böylesine destanlaşabilir miydi? Sorunun cevabına evet diyebilmek o kadar kolay değildir. Fakat Çanakkale'nin, Türk'ün kaderini değiştirecek, tek ve unutulmaz bir kahraman doğurduğunu kimse inkar edemez. Çanakkale'de "Hasta Adam" denilen devletten çıkan Mustafa Kemal, ismi ile birlikte, Mehmetçik de kahramanlaşmış ve destanlaşmıştır.

İngiliz Generali Aspinal Oglander'in ifadesiyle:

"Sekiz buçuk ay süren ve her bir taraftan 750 bin insanın katıldığı

Levent Şahverdi Arşivi

Çanakkale Savaşlarının kaderi 25 Nisan 1915 günü Arıburnu'nda belli oldu. Anafartalar ve Conkbayırı'nda çözüldü.

Tarihte, bir tümen komutanının üç değişik yerde durumu kavrayarak yalnız bir muharebenin değil, aynı zamanda, bir seferin sonucunu ve belki bir milletin mukadderatını etkilediği çok ender görülmüştür."

Bu isim daha sonra, bu güvenişle Millî Devlet olma savaşımıza da aynı inanç ve inanışla adımını atacaktır.

Bu kahraman, Çanakkale'de savaşmayı değil, ölmeyi emrederken de askerine güven ve cesaret veriyordu; Sakarya'da da aynı şekilde vatanın her karış toprağı şehit kanları ile ıslanmadıkça terk edilemeyeceğini bu güvenişle askerine emir olarak verebilmişti.

İşte bu vatanın (Türkiye'nin), 1914 Kasımından başlayarak, milletce benimsenmiş ve korunması şart bilinmiş namusu, Çanakkale'de, yedi düvele dur denilerek savunulmuş ve kurtarılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hareketli bir zemin üzerinde, gururla yükselişindeki bin zahmetli macerayı göz önüne getirebilirsek, zafer kaynamasındaki ateşin, Çanakkale'de alevlendirildiğini görürüz.

Çanakkale'de ve Millî Mücadelemizde var olma ve yok olma noktasına gelindiğinde, toprağın üzerinde şerefsizce yaşamaktansa, toprağın altında kahramanca yatmayı tercih edebilecek bir kararlılıkla Mustafa Kemal:

"Ya istiklâl ya ölüm!" anlayışı ile girdiği savaştan yine muzaffer bir kumandan olarak çıkmış ve yaptığı konuşmasında: Türk milleti büyük zafer münhasıran senindir[2] derken bu zaferin özellikle milletin ve Mehmetçiğin eseri olduğunu büyük bir mutlulukla dile getirmiştir.

Modern Türkiye Cumhuriyetini kuran Türk halkıdır derken de daima milleti ön planda görmüştür. Kendisine ömür boyu Cumhurbaşkanlığı teklifini bile reddetmiş ve daima Cumhuriyeti demokrasi ile taçlandırma mücadelesinde olmuştur.

Mustafa Kemal'e "Sen diktatör müsün?" diyen Amerikalı gazeteci Baker'a: "Ben diktatör değilim, ben kalpleri kırarak değil kazanarak hükmetmek isterim" demiştir.

2 Fahri Belen; Türk Kurtuluş Savaşı s. 519.

Levent Sahverdi Arşivi

Sonuç:

Gerek Çanakkale ve gerekse Millî Mücadele, Türk'ün var olma yok olma savaşlarıdır. Vatanlarında, vatansız kalanların, vatan yapma mücadelesidir.[3] Bu var oluşun her iki yerindeki mimar, M. Kemal'dir. O'na göre, Millî Mücadelelere kişisel hırs değil, millî ülkü, millî onur sebep olmuştur...

O, Türkiye Cumhuriyeti'ni, ilimde, fende, muasır milletler seviyesine ulaştırmak isterken amacını şu ifadelerle dile getirmiştir:

"Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün mana ve görüşü ile uygar bir toplum haline ulaştırmaktır. İnkılâplarımızın ana ilkesi budur."[4]

Elbette Türkiye Cumhuriyeti Türk milletine sağlamca dayanan Atatürk'ün eseridir.

Sözlerimi Cumhuriyetimizin bekası için Kutadgu Bilig'ten şu sözlerle bitiriyorum.

"Ülke kılıçla fethedilir, kalemle korunur".

3 Dr. Selahattin Tansel; Mondoros'tan Mudanya'ya kadar, Cilt I, s. 4.
4 Dr. Yusuf Sarınay; Atatürk'ün, Millet ve Milliyetçilik Anlayışı, s. 102.

Levent Şahverdi Arşivi

ZAFERLERİN MANEVİ BOYUTLARI

Yrd. Doç. Dr. HÜSEYİN AĞCA*

1974 yılının sıcak bir temmuz gecesiydi. Görevli bulunduğum birlikte nöbetçi amiriydim. Gecenin ilerlemiş bir saatinde; belirli sayı ve nitelikteki askeri, kısa sürede hazırlayıp uçakla Kıbrıs'a sevketmem gerekiyordu.

Nöbetçi subaylarına emrin gereği için talimat verirken diğer eratı uyandırmamalarını, özellikle belirttim. Kısa bir süre sonra yanıma gelen görevlilerden biri bana;

– Komutanım, bütün titizliğimize rağmen emir duyulmuş olacak ki, alayda mevcut eratın tamamı karargâh önüne toplanmış. Hepsinin bir tek isteği var. Kıbrıs'a gitmek ve savaşa katılmak.

Bu yiğit neferleri nasıl ikna edeceğimi düşünürken ses yayın cihazını da hazırlamalarını istedim. Onlara; bir avuç palikarya için sadece birkaç yiğidin kâfi geleceğini anlatacak, emredilen miktardaki neferleri seçmeme yardımcı olmalarını isteyecektim. Karşıma dikilenlerden biri, son derece çelimsiz, diğeri ona nisbet, arslan gibi bir yiğitti. Çelimsiz olanı, karşımda selam duruşuna geçip;

– Komutanım hasta olmak suç mu? Koğuş arkadaşları ateş hattındayken ben burada oturamam. Hastaneden yeni çıktım. Bulaşıkta mı yıkıyamam...? O daha sözünü bitirmeden diğeri âdeta gürledi:

– Komutanım. Emriniz başımın üstünde. Öl deyin ölelim.. Ancak beni anam bu günler için sizin emrinize gönderdi. Ben Allah'ın emrine icabetle gazi yahut şehit olmak için geldim. Siz komutanımsınız, Allah'ımın emrini yerine getirmeme mani olmayınız. Arkadaşlarım iki ateş arasında iken, benim burada aldığım nefes bile haramdır.

Uygun yöntemler kullanarak bu gönül erenlerinin içinden yeteri kadar neferi ayırdım ve görev yerine sevke hazır hâle getirdim.

---

* Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte dün Ergenekon'dan dağları delip dünyayı fethe çıkan o ruh ne ise, Çaldıran'da, Mohaç'ta, Hilal–i Osmani'yi dalgalandıran, Çanakkale'yi yedi düvel için geçilmez hâle getiren ruh da aynı ruhtur.

İşte ben bu şanlı yıldönümünde, bu ruhu asırlardır diri tutan unsurların başında gelen manevi pınarların kaynağından bir kaç damla sunmaya çalışacağım.

Devletler de insanlar gibidir, küçükten büyürler, zamanla serpilir gelişirler. Büyük devlet olmaya müsait olanların, daha kuruluş ve yükseliş dönemlerinde hisli, heyecanlı, kuvvetli, dinamik bir sosyal yapıları vardır.. Bu yapıdaki toplulukları meydana getiren fertler de iffetli, izzetli ve faziletlidirler.

İnsanın bünyesine giren mikroplar, onu zamanla nasıl kemirir, güçsüz bırakır ve yok ederse, milletlerin içine sinsi veya aşikâr musallat olan şer mikropları da onun teşkilatlanmış şekli olan devleti giderek basiretsiz, hantal, zavallı hâle sokabilirler.

Tarihte yaşanmış pek çok hadise, bu olayların kahramanlarının ruh dünyalarının, görüş ufuklarının devlet anlayışlarının aynasıdır. Bu sebeple burada sunacağımız çalışmada; sizlere Türk tarihinin iki bin yıllık hatıralarından bazı örnekler sunarak liderlerin kişiliklerinden, devlet yönetimine yansıyan uygulamalar dünyasını hatırlatmaya çalışacağız. Bu araştırmanın maksadı, geçmişte ve günümüzde yaşanan rahatsız edici olayların hiçbirisi, hiçbir millet için kader değildir anlayışını pekiştirmektir.

Sultan Abdülmecid'in sadaret müsteşarlarından Zühtü Bey'in tesbit ettiği gibi, insanlar ekmeğe zeytine ve devletler düşman yardımına (buna şimdilerde, dış kredi diyorlar) muhtaç hâle geliyorlarsa bu hâl onların bilgisizliğinin, gayretsizliğinin, ehliyetsizliğinin sonucudur. Büyük bir şairimizin de ifade ettiği gibi

Üç tuğlu vezir olurdu evvel,

Üç tüylüsü peydah oldu şimdi

Üç tuğ ile üç tüyü kıyas et.

İşler ne idi ne oldu şimdi? derken her ülke için zaman içinde geçerli olan bir durum tespiti yapıyor.

İşte biz, bu zafer meşalesinin yakılmasının 81. yıl dönümünde, üç tuğlu

Levent Şahverdi Arşivi

dönemlerin yaşandığı esintileri içinde yine çağdaş dünyanın siyasette, ekonomide ve en önemlisi de ahlâk ve fazilette, ilimde üç değil yedi tuğlu bir millet halinde yaşamanın manevi mimarisinin dokusundan bahisle, büyük soyun büyük temsilcileri olmanın gururunu tazelemek istiyoruz.

Unutmamalıyız ki bu günün ve geleceğin dünyası idare edilenlerin desteğinde, idare edenlerin yiğitlik, dürüstlük, ilim, fen, kültür ve faziletleri sayesinde bu sahalarda imanın ateşlediği sonsuz bir enerjiyi verimli kullananların amansız bir yarışına sahne olmaktadır. Olmaya da devam edecektir.

Bu dünya, duran, hazır yiyen, yüreksiz insanlara dün yaşama hakkı tanımadı. Gelecekte de tanımayacaktır.

Osman Gazi'nin kendinden sonraki Sultan'a açtığı ufka bakınız:

– Oğlum, milletin yarınına ışık tutan ilim adamlarına, millete temiz ahlâkla yaşama yolunu gösteren fazıllara, millet için can veren şehit evlatlarına hürmet ve itibardan sakın ayrılma.

Bakınız, Osman Gazi'nin İstanbul ile ilgili vasiyeti ile, Deli Petro'nun aynı konudaki vasiyetini karşılaştırınız. Birinin muhatabı olan millet, sahip olduğu maddi gücün zafiyetine rağmen bu isteği 153 yıl sonra büyük bir mücadeleden sonra yerine getirdi. İstanbul'u alıp gülzâr eyledi. Fakat; muhatabı, şöyle böyle yüz yıldır dünyanın en büyük maddi gücüne sahip olan ülkelerden biri durumundaki Rusya, akıllı Petro'sunun vasiyetinden bile vaz geçmek zorunda kaldı.

Niçin mi? Gayet açık. Biri merhum M. Akif'imizin diliyle, asrın idrakine söylettiği İslam'ın ruhu, dağları yırtan Türk gücü ile, maziden aldığı heyecanı, Ulubatlı Hasan'ın pazusunda surlara taşıdı. Diğeri kahraman ordunun gülerek seyrettiği ruhsuz makinalardan medet ummaya devam etti. Tıpkı, çağımızda milyara varan seçenekleri hafızasında taşıyan satranç bilgisayarının, sadece 500 alternatifle ona rakip olan Kasparof'u yeneceğine inanan safdiller gibi.

Makina elbette önemli. Ama büyük şehidimiz Seyyid Mehmed'in elinde olursa önemli. Bir tank, korkak bir kullanıcı için çelikten bir mezardır. Ama Kıbrıs'ta Beşparmak dağlarının ebedî bekçisi, imanlı Mehmetçik'in elinde ceylan kadar çevik, bir arslan kadar güçlüdür. Çanakkale'nin taşını toprağını önce teri, sonra da kanıyla sulayarak üzerinde abdestsiz gezilemeyecek bir

Levent Şahverdi Arşivi

kutsiyete yücelten Seyyid Mehmed'in soy kütüğüne bir bakalım.

Devir Orhan Gazi devri. Osmanlı'nın Süleyman Şah kumandasındaki ordusunun Avrupa'yı haçın karanlığından Hilal'in aydınlığına kavuşturduğu yıllar. Sadrazam Alaeddin Beydir.

Bir köylü vatandaş tarlasını bir başka köylüye satar. Tarlanın yeni sahibi çift sürerken bir küp altın bulur ve bunu tarlanın eski sahibine vermek ister. Başlarlar tartışmaya. Yeni sahip:

– Ben tarlayı satın aldım. Toprağın altından çıkan küp senindir. Eski sahip:

– Ben tarlayı sana sattım. Altı da üstü de senindir deyince iş mahkemeye intikal eder. Mahkeme de bu fazilet yarışının galibini tayin edemez. Meseleyi Sadrazam Alaeddin Bey'e naklederler. Sadrazam bulunan altınları hazineye gelir kaydeder. Ama daha sonra ne yapar biliyor musunuz?

– Ben bu kadar yüksek bir ahlak ve mahfiyyet sahibi bir millete liderlik yapamam. Onların derecesi benden yüksektir diyerek makamından ayrılır.

Ne demiş Türk'ün atası. Ağaç, kökü üzerinde yükselir. Halkının manevi seviyesine ulaşamadığını düşünen bir atanın torunları da elbet onlara lâyık olacaktır. Olmuştur, olmaya da devam edecektir.

Ne diyor bakınız Hıristiyan tarihçi Leopold Ranke: "Osmanlı İmparatorluğu'nun dünyayı titretmesinin başlıca üç dayanağı vardı. Bunlar:

– Bu devletin fidanlığında hatır ve gönüle bakmadan, kardeşi, yeğeni kayırmayacak bir faziletle yetişmiş olan padişahların şahsiyeti.

– Sıkı bir disiplin altında ve seviyeli bir eğitimle yetişmiş ordu ve ikmal teşkilatı.

– Devlet hazinesine en büyük geliri sağlayan, üretimde verimliliği esas alan bir toprak düzeni."[1]

Başka bir batılı tarihçi hıristiyan papazlarına "Adaletsiz haça boyun eğmektense, Hilal–i Osmani gölgesinde yaşamayı tercih ederim" diyor ve bu tercihinin sebeplerini şöyle açıklıyor:

"Osmanlıyı yücelten dört temel unsur vardır.

1 Tahsin Ünal, Türklerin Faziletleri, Ankara 1967, S.105.

Levent Şahverdi Arşivi

a) Ekonomik düzenin mükemmeliyeti, üretenin, çalışanın karnının tok olması.

b) Allah ve kanun önünde eşitliğe dayalı bir toplum düzeni.

c) Çalışan hür insanların mülkiyetini esas alan bir toprak düzeni.

d) İslamın yüksek adaletine, Türk'ün hakka hürmetkârlığına dayalı dürüstçe belirlenmiş ölçülere göre tanzim edilmiş bir ahlâk sistemi."[2]

Öyle bir ahlâk ve toplum düzeni ki, bir cihan padişahı biricik kızını, ayağının altına altın seren birisine değil de, fakir fakat ilim sahibi bir köylüye nikâh ettiriyor. İşte bu âlim damat, takındığı tavırla padişahı yılların kötü alışkanlığından kurtarıyor. Nasıl mı? İşte bu ibret alınacak büyük hadisenin kısa hikayesi.

Sultan Yıldırım Beyazıt, Bursa'da Ulucamii'nin inşaatını tamamlatmış, açılışında cuma namazını damadı Emir Buhari'nin imametinde kılmıştır. Namazdan sonra büyük alime sorar.

– Camii şerifi nasıl buldunuz? Âlimin cevabına bakınız:

– Gayet müstesna bir cami olmuş. Bu camide ibadet edildikçe Allah–u Teala sana hayır ihsan eylesin. Lâkin bir eksiği var.

Padişah eksiğinin ne olduğunu sorduğunda:

– Dört köşesinde dört meyhane eksik. Padişah hayretle:

Cami ile meyhanenin ne alakası var, Ya Buhari?

– Sultanım siz hayli zamandır, camiye değil, meyhaneye devam eder oldunuz. Alakası o ki, meyhaneye gelince camiye yaklaşmış olursunuz.

Sultan başını eğdi ve o andan itibaren içkiden uzaklaşıp, mahcubiyetten kurtuldu.

İşte âlimin hası ve yüreklisi. İşte ilme boyun eğen sultan.

Bu davranış Yüce Mevlamızın, "Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım" iltifatına mazhar olan Yüce Peygamberimizin şu hadisinden ilham alıyordu. "Ya ilim öğreten, ya ilim öğrenen, ya da ilme hürmet ve itibar eden olunuz. Aksini yapan olmayınız. Zira mahvolursunuz."

Çanakkale destanını yazan ve tarihe sığmayan ordumuzun kumandanı

2 Tahsin Ünal, **a.g.e.**, s. 108.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Atatürk'ün okul ve üniversitelerde çekilmiş yüze yakın resmini inceledim. Hepsinde öğrenciler arasında oturmuş saygıyla öğretmeni dinlerken görülüyor. (Bir tek Galatasaray Lisesinde öğretmen kürsüsüne çıkmış, o da ders anlatmak için). Demek ki aynı ruh 15. yy. dan 20. yy.'a kadar devam edip gelmiş. Bir de şimdikilere bakınız. Âlimler ayakta tâzim selamında bir takım beyler kürsülerde , makam koltuklarında kurulmuşlar. Ondan sonra da öğretmene saygı, makama hürmet, âlime itibar bekliyoruz. Kimden? Lider davranışından mahrum bıraktığımız, mektepli çocuklardan. Olmaz böyle şey. Büyüğün hürmet etmediğine küçük hürmet etmez.Doğru ise büyükler de yapsın der, o körpe beyinler.

Sorumsuzluğundan, ciddiyetsizliğinden, cehaletinden şikayetçi olduğumuz bir kısım gençlerimizin önlerine hangi ödüllendirilmiş örneği koyduk da red etti. Hiç unutmuyorum, meslek hayatımın 35. yılındaydı. O günlerde bir mafya babası ölmüştü. Devlete saygı gösterilmesinde örnek olması gereken bir dizi zevat, bu devlet ve nizam düşmanının cenazesinde ön saftaydılar. Bir öğrencim sordu:

– Hocam kırk yıldır yurdun dört bucağında on binlerce vatansever, dürüst öğrenci yetiştirip yurt hizmetine sundunuz. Sizin gibi daha binlerce âlim, kâşif, uluslararası üne sahip bilim ve san'at adamımızın cenazelerinde bulunduk. Bu mafya babasının cenazesine koşup gelenlerin hiçbirisi yoktu. Şaşırmış, cevap vermekte belki de ilk defa olarak acze düşmüştüm. Öğrencim devam etti.

– Hocam doğruları yaparak, örnek olmayan liderler, yetişen yeni nesilden doğru şeyler yapmasını nasıl isterler?

Mustafa Kemal, Millî Mücadelenin sönmeyecek meş'alesini Anadolu'da yakıp Ankara'ya dönmüştür. Dışkapı semtindeki eski bir binanın "küçük, soba ile zar zor ısıtılan bir odasında TBMM'nin ilk hazırlıkları yapılıyor. Ankara müftüsü Rifat Börekçi Efendinin ziyaretlerine geleceğini haber alırlar ve bir telaş başlar. Çünkü bu değerli misafirlerine ikram edecek bir fincan kahve pişirecek maddi imkana bile sahip değildirler. Yedi düvele kılıç çekmeye hazırlanan bu nadir lider kadronun kasasında sadece 48 kuruş vardır. Özel kalem müdürü Mazhar Müfit Kansu paltosunu satmış ve buradan aldıkları üç beş kuruşu ekmek parası yapmışlardır. M.M. Kansu karşıladığı misafirine hatır sorduktan sonra:

Levent Şahverdi Arşivi

– Zannımca kahve içmezsiniz değil mi efendim? diyerek mahcubiyetten kurtulmaya çalıştı. Müftü Efendi, cami cemaatından topladığı bin lirayı devlete teslim etmeğe gelmişti.[3]

Halkın içinde kalarak halka hizmeti gaye edinen M. Kemal, M.M. Kansu'nun; "Paşam günlerdir et yemedik. Bin liramız var. Kendimize bir ziyafet çekelim" teklifine kaşlarını çatarak;

– İsrafa başlamayalım. Her işi bırak da, masraf ve geliri tanzim et, diye cevap verir.

İşte lider budur. Bu yüksek karekterli lidere güvendir ki, tarihte tek başına bir şehir halkının, kendisinden fersah fersah ilerde bir güce sahip devletlerine karşı, zaferine şahit oluruz. Karayılanların, Şahin Beylerin, Antep müdafaası, Nene Hatunların, Erzurum gazası, Sütçü İmamların Maraş ve Ahmet Hulusi Efendilerin Denizli'de halkla birlikte yazdıkları destanlar sayesinde başımız dik, alnımız aktır. Çanakkale'nin mübarek bağrındaki mütevazı mezarlarında bizi seyreden 253 bin şehidin önce alın teri, sonra da aziz kanıyla imzaladığı tapu senetleri sayesinde huzur içinde yaşadığımız şu günlerde, ülkeleri yöneten liderlerin, şühedâmızdan alacağı çok dersler olsa gerekir.

Çanakkale'ye her gelişimde ayrı bir huzur, farklı bir mutluluk hissederim. Ama bu vatan köşesinde beni gerçekten üzen bazı şeyler de vardır. Bir örnek vererek ilgilileri uyarmak isterim.

Cumhuriyet meydanında şeklen oraya yakışmayan ve mealen son derece yanlış bir ibare taşıyan kitabe, beni incitir, levhada şunlar yazılı: "18 Mart 1915'te Çanakkale'nin geçilmezliğini Mehmetçik, bu toplarla sağladı." Hayır, binlerce hayır. Eğer makina Çanakkale'yi geçilmez kılsaydı, aksi olurdu. On binleri taşıyan Invirstibil, Buvet, Ocean ve diğerlerinden oluşan Amerika destekli İngiliz, Fransız müşterek donanması zaferi kazanırdı. Halbuki böyle olmadı. Olmayacağını da her akıllı insan biliyor. O levha temsil ettiği şanlı hatıranın yüceliğine yakışır bir kalitede yeniden yaptırılmalı ve üzerine şu ibare yazılmalıdır:

"18 Mart 1915'te Çanakkale'nin geçilmezliğini, bu topları yiğitçe kullanan Şanlı Mehmetçik sağladı."

Derne muharebelerinde edindiği engin tecrübelerle 1914 Mayıs ayında

3 Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s.175.

Levent Şahverdi Arşivi

kaleme aldığı "Zabit ve Kumandan ile Hasbihal" adlı kitabında Mustafa Kemal, mealen şunları yazıyor: "Eldeki harp silah ve araçları orta çağdan kalma olsa da, bunları kullanacak olan ehil ve feyizli insanlar varsa, bu insanların karşısında en gelişmiş güçler bile muzaffer olamaz."

Burada önemli bir noktaya dikkatinizi çekmek istiyorum;

Bu sağlam karekter nasıl teşekkül edecek? Bu son derece önemli soruya yine merhum kurtarıcı liderimiz Mustafa Kemal'in yukarıda adı geçen eserinden alacağım bir cümle ile cevap vereceğim. Bakınız 1915'te neler yazmış. "Bizim karekterimize, hariçten, bizim karekterimizden farklı kişi ve toplumların etkisiyle yeni şekiller verilmek istenirse, bundan belirli hiçbir netice meydana çıkmaz." Kısaca, bu milleti çağdaş dünyanın şerefli üyesi olarak lâyık olduğu seviyeye çıkaracak bir eğitim, kendi öz kültür varlığının ilmî metotlarla özümletilmesini amaç edinmelidir. Yabancı aşılarla soylu kahramanlar yetiştirilemez. Bu büyük sorumlulukla yola çıkan önderimiz Mustafa Kemal, bu konudaki görüşlerini şu cümlelerle ifade ediyor:

"Askerlerimizin ruhunu kazanmak bizim için bir vazife olduğu gibi, evvela onlarda bir ruh, bir emel bir karekter oluşturmak da Allah'tan ve Medine-i Münevvere'de yatan Cenab-ı Peygamberden sonra bize düşen bir görevdir" [4]

Bütün mesele; "Muharebede yağan mermi yağmuru, o yağmurdan ürkmeyenleri, ürkenlerden daha az ıslatır" vecizesindeki; mananın maddeye, ruhun makinaya, imânın ihtirasa, ahlâkiliğin pespayeliğe olan üstünlüğünü kavramaktır.

Unutmayalım, dünyanın önemli araştırma kuruluşlarının yaptıkları ciddi araştırma sonuçlarına göre, gelecek yüzyılda ciddi sarsıntı geçirmeye aday ülkeler için yapılan tespitlerde, ülkemizle ilgili olanlar hiç de iç açıcı değildir. Bu tespitlerden korkmamız da, hadi canım sen de deyip geçmemiz de yanlış olur. Yapılacak olan çok önemli işler vardır ve bunları; atalarından feyz alarak iyi yetişmiş olan, gerçekten üretken insanlarımız yapabilecektir. İlim adamları, kalemlerini lâyık olanlar için kullanmak zorundadırlar. Eğitimciler; "kökü mazide olan atiyim" vecizesinde ifadesini bulan bir anlayışla insan yetiştirmek mecburiyetini hissetmelidirler. Yöneticiler bütün Türk büyüklerinden aldıkları ilhamla; onları rehber edinmek, onları, önderlikte, hatta aşmak zorundadırlar. Mesuliyet makamlarında bulunanlar; çıkar çekişmelerinden en azından utanmalı, bu yanlış tutum ve davranışların, o büyük insanların kemiklerini sızlattığının, şuuruna varmalıdırlar. "Türkler

4 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Zabit ve Kumandan ile Hasbihal, Ankara, 1957, s. 10.

Levent Sahverdi Arşivi

her devrin yeni insanlarıdır" ilkesine uyarak, bu ülkeye hizmet etmeye bir an önce başlamalıdırlar. Yaşamak istiyorsak bize kan, can ve ruh dinamizmini verecek temel millî hasletlerimize sahip ve onlarla amel etmek zorunda olduğumuzu unutmamak gerekir.

Bakınız, 1870'li yıllarda Moskof sefiri olan General Nikola Ignatiev bizim için neler söylüyor: "Türkleri maddeten ezmek ve yıkmak mümkün değildir. Çünkü onlar, felâketlere karşı sabırlı, sakin, dayanıklı insanlardır. Zekidirler, kendilerini doğru yolda yönetecek ehil yöneticilere sahip oldukları müddetçe çalışkandırlar. Onların bu karekterleri, dinlerine bağlılıklarından, an'anelerinin kuvvetinden, büyüklerine itaatlarından, ahlâkî temizliklerinden ileri gelmektedir. Türkleri dünyada siyasî ve askerî bir güç olmaktan, hatta bağımsız bir güç olmaktan çıkarmak için öncelikle yapılacak iş şudur: Onları, dinî ve manevî hayatlarını tanzim eden kendi liderlerinden mahrum bırakmaktır. Milleti kendi öz dini ve manevî–millî değerlerine yabancı telkin ve fikirlerle tahrip etmektir."

İşte hastalığın sebebi ortada. Çaresi de açık. Kendi manevî değerlerimize her yönü ile sarılacak, onlardan güç alacak, onları çağdaş ilmî metotlarla geliştirecek, yeni gerçek kıymetler üreterek yükseleceğiz.

Gençler, siz bu yükselmenin ne ilki ne de sonu olmalısınız. Sonunu getirmeniz gereken bir şey varsa o da; bizi gerileteni bırakınız, yerimizde saydırtan bütün unsurlardır. Yarınlar kendi güçleri ile ayakta durmaya kararlı, öz değerlerini geliştiren fikir, malzeme üreten inançlı milletlerin olacaktır.

Fikir, ruh ve kaynak fukaralığı kimse için, özellikle de bizim gibi çağ açıp çağ kapatmış bir milletin kaderi olamaz. Olmamalıdır da.

Hepinizi tekrar saygıyla selamlarım efendim. Sizler yarınların mümtaz bekçilerisiniz. Böyle evlatların ataları olan aziz şehitlerimiz de rahat uyusunlar. Ruhları şad olsun.

KAYNAKLAR

- Bozkurt, Mahmut Esat. Anadolu İhtilali, İst. 1967, Altın Kitaplar dizisi.
- Genelkurmay Yayını, Türk Tarihi, Silahlı Kuvvetler ve Atatürkçülük, Ankara 1973.
- Gökbilgin, Tayib. Millî Mücadele Başlarken, Ankara 1965, İş Bankası Yayını.
- Soyak,Hasan Rıza. Atatürk'ten Hatıralar, İstanbul 1973, Yapı Kredi Bankası Yayınları, 2 cilt.
- Taneri, Aydın. Türk Devlet Geleneği, Ankara 1981, Töre–Devlet Yayınları.
- Tansel, Selahattin. Atatürk ve Kurtuluş Savaşı, Ankara 1965, Vakıflar Bankası Kültür Yayınları.
- Ünal Tahsin, Türklerin Faziletleri, Ankara 1967.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

"ÇANAKKALE MUHAREBELERİNİN TÜRK ŞİİRİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ" ÜZERİNE BİR TASNİF DENEMESİ

ÖMER ÇAKIR*

17. yüzyıl şairlerimizden Gazâyî mahlası ile manzumeler yazan Kırım Hânı Gazi Giray'ın çok meşhur bir gazeli vardır:

Râyete meyl ederiz kaamet–i dil–cû yerine

Tûğa dil bağlamışız kâkül–i hoş–bû yerine

diye başlayan şiirinin bu ilk beytinde şair, "biz, gönül çeken uzun boy yerine bayrağa tutkunuz. Güzel kokulu saç yerine de tuğa gönül bağlamışız" demektedir. Gazâyî, şiirinin sonunda ise, şöyle der:

Bir perî–şekl sanem bir gözü âhû yerine

Olmuşuz cân ile billâh Gazâyî teşne

Kanını düşmen–i dînin içeriz su yerine

İşte, dosta güven, düşmana korku veren bu azim, kararlılık ve samimiyet, Türk milletini tarih boyunca zaferden zafere koşturur. Tâ ki Viyana bozgununa kadar... Viyana bozgunu ile birlikte Avrupa sınırlarımızda yenilgiler ve geri çekilmeler başlar. Bu durum, mağlubiyetlere pek âşinâ olmayan ordumuzu büyük ölçüde yıpratır. 1897 Türk–Yunan Harbi'nin zaferle neticelenmesi Osmanlı ordusuna yeni bir moral verirken, Trablus ve Balkan yenilgisi, milletimizin alnına bir *leke* olur. Bu leke Çanakkale'de temizlenecektir. 5 Haziran 1915 tarihli Sabah Gazetesi'nde yer alan *"Temizlenen Leke"* isimli makaleyi yazar, şu cümle ile bitirir: "Çanakkale zaferi, Balkan Muharebesi'nin milletin alnına vurduğu lekeyi temizledi. Biz bundan dolayı bilhassa sevinçliyiz."[1]

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yeni Türk Edebiyatı Araş. Gör.

1 "Temizlenen Leke", **Sabah,** Nu. 9240, 23 Mayıs 1331.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sevinç, devrin bütün gazete ve dergilerine büyük ölçüde aksetmiş; birçok manzum ve mensur eserler yazılmıştır. Özellikle şiirlerin sayısı pek çoktur. Bunlardan bazıları daha sonra bir araya getirilerek kitap halinde de yayınlanmıştır. Bu sebeple Çanakkale muzafferiyetinin Türk tarihinde olduğu kadar, Türk edebiyatında da ayrı bir yeri ve önemi vardır.

Biz bu tebliğimizde, özellikle o dönemde yayınlanan manzum eserleri bir tasnife tâbî tutmaya ve bazı şiirleri de kısaca değerlendirmeye çalışacağız.

A) Manzum Eserler

Manzum edebî mahsulleri, "kitap halinde tertip edilenler", "gazete ve dergilerde yayınlananlar", "tek sahifelik destanlar" ve "anonim şiirler" şeklinde, dört ana gruba ayırabiliriz.

a) Kitap halinde tertip edilenler

Çanakkale Muharebesi devam ederken; Karargâh-ı Umumî İstihbarat Şubesi Müdürlüğü, İstanbul'da bulunan ihtiyar-genç yirmi otuz kadar şair ve güzel sanatlar mensubuna 1915 yılı Haziran ayında, bir tezkere gönderir. Enver Paşa bu tezkerede; davetlilere harp sahalarını gezerek hislerini halka ve gelecek nesillere anlatmalarını teklif eder. Vücuda getirilecek eserlerde, şahıslara ve makamlara ait medhiyeler değil, askerin cevherine ve milletin kabiliyetine dair hakikî-şe'nî tasvirler istenmiştir. Tevfik Fikret'in sağlık durumu sebebi ile katılamadığı bu seyahate giden edebiyatçılarımız şunlardır: Ağaoğlu Ahmed, Ali Cânib (Yöntem), Orhan Seyfi (Orhon), Enis Behiç (Koryürek), Celâl Sâhir (Erozan), Hakkı Sühâ (Gezgin), Ömer Seyfeddin, Mehmed Emin (Yurdakul) ve İbrahim Alâeddin (Gövsa)... 11 Temmuz 1915'te İstanbul'dan ayrılan heyet, Çanakkale cephesini gezdikten sonra, 23 Temmuz 1915'te İstanbul'a döner.[2]

Heyet mensupları, İstanbul'a geldikten bir gün sonra, 24 Temmuz 1915 tarihli Sabah gazetesinde, orduya, "Hitâbe-i Şükrân" başlıklı bir beyannâme neşrederler. Bu beyannâmede, Çanakkale'nin cesur müdâfîlerine karşı milletin ebedî bir şükran duyduğu dile getirilir.[3]

Çanakkale ziyaretine giden İbrahim Alâeddin, seyahate ait izlenimlerini "Çanakkale İzleri" adlı kitabında biraraya getirir.[4]

2 Gezi ve şiirlerle ilgili geniş bilgi için bakınız; İbrahim Alâeddin, **Çanakkale İzleri,** Marifet Matbaası, İst. 1926.

3 "Hitâbe-i Şükrân", **Sabah,** Nu. 9289, 11 Temmuz 1331; 24 Temmuz 1915, s. 4.

4 İbrahim Alâeddin, **a.g.e.**

Levent Şahverdi Arşivi

Aynı edebî heyetten Mehmed Emin ise, "Ordunun Destanı" adlı kitabını Çanakkale kahramanlarına ithaf eder. Bu eser, Türk nazmında *Mustafa Kemal* isminin geçtiği ilk şiirdir. Mehmet Emin, bir hayli uzun olan şiirinin sonunda şöyle seslenir:

"Ey bugüne şâhid olan sarp hisarlar
Ey kahraman Mehmet Çavuş siperleri,
Ey Mustafa Kemaller'in azîz yeri,
Ey toprağı kanlı dağlar, yanık yarlar!
Sizler burda gördüğünüz şanlı cengi
Elde kılıç parladıkça unutmayın.
Bugünü de bundan üç bin yıl evvelki
Kahramanlık devri gibi unutmayın."[5]

Evet, Çanakkale destanını ne sarp hisarlar, ne Mehmed Çavuş siperleri, ne de Mehmed Çavuş'un bugünkü torunları unutmamıştır, unutmayacaktır. Tabiî biz bunu biraz da o devir şair ve yazarlarına borçluyuz. Onlar bu destanı, şiirlerinde birer âbide haline getirerek bugünkü nesillere aktarmışlardır.

Tanınmış bir şair olmamakla birlikte, Çanakkale için birçok şiir yazan Fuad Hulûsi bunlardan biridir. 1915'te Antalya mebusu olan Fuad Hulûsi, yazdığı şiirleri "Harbin Etrafında" adlı kitabında toplar. Şair, "Gelibolu Sâha–i Harbinde" isimli şiirinde "Halife Kapısı" dediği Çanakkale Boğazı'nı Hz. Muhammed'in ordusunun beklediğini söyler:

"Melekler tanıdı ezan sesinden
Şuheda–yı selef Türk nağmesinden
Dediler: Budur halife kapısı
Bekliyor onu Muhammed Ordusu"[6]

Çanakkale'ye giden edebî heyet, 1915 yılı içinde, birkaç manzum ve mensur eser neşrettiyse de devrin aydınları tarafından yeterli bulunmamıştır. Aradan bir yıl geçmesine rağmen, beklenen sayı ve nitelikte eserin yazılmamış olması, 1916 yılında sert bir dille eleştirilir. 14 Ağustos 1916 tarihli

5 Mehmed Emin, **Ordunun Destanı**, Matbaa–i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul–1331, s. 38.
6 Antalya Meb'usu Fuad Hulûsî; **Harbin Etrâfında**, Matbaa–i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul–1331, s. 41.

Levent Şahverdi Arşivi

Tanin gazetesinin "Başyazı"sında şu satırları okuyoruz: "... Ordu, bir Çanakkale hey'et-i edebiyyesi teşkil etti ve birçok masraf ederek genç edebiyatçılarımızdan ve ressamlarımızdan bir kısmını Çanakkale'ye gönderdi. Çanakkale'ye giden heyet üyeleri ancak İstanbul'a döndükleri zaman bir beyannâme neşrettiler... Bittabî bu kâfî değildi; bütün dünya matbuatında her gün sütunlar işgal eden Çanakkale vekayiinin hikâyeler, şiirler, resimler ve zafer destanlarıyla tespit edilmesi lâzımdı. Maateessüf henüz elimizde hiç bir şey yok."[7]

Başkumandan Vekâleti'nin teklifini ilk kabul edenlerden biri olmakla birlikte, Çanakkale seyahatine katılmayan Yusuf Ziya (Ortaç), "Akından Akına" isimli şiir kitabını, Enver Paşa'nın isteği doğrultusunda, kaleme alır. Kitap, 1916 yılında Talât Paşa'nın emriyle askere dağıtılmak üzere Hilâl Matbaası'nda 10.000 adet bastırılmıştır. Yusuf Ziya'ya, içinde 20 kadar şiir bulunan bu kitabın telif bedeli olarak toplam 450 altın verilmiştir.[8] Ismarlama bir eser oluşundan dolayı yüksek bir estetik seviyeye ulaşamayan bu kitabından rahatsızlık duyan şair, yıllar sonra "Bizim Yokuş" isimli hatıra kitabında şöyle diyecektir:

"... şimdi, masamın üstünde, yılların sararttığı bir Akından Akına var. Kâğıdına, mürekkebine, kartonuna imrenerek, şiirlerine iğrenerek bakıyorum."[9]

Çanakkale zaferi ile ilgili diğer şiir kitaplarından bazılarının ismini vermekle yetiniyorum: *Yahya Saim (Ozanoğlu) Hilâlin Gölgesinde; Ahmed Nedim, Cenk Destanı; İbrahim oğlu Ömer, Şehitler Sırtı Destanı.*

b) Gazete ve Dergilerde Yayınlananlar

"Payitahtın kapısının kilidi" olarak değerlendirilen Çanakkale Boğazı'nın "haçlı ordusu" ile zorlanması İstanbul'da büyük bir endişe uyandırmıştır. Ancak, cepheden gelen zafer haberleri neticesinde, endişenin yerini sevincin yankıları alır. Bu yankılar 1897 Türk–Yunan Harbi'nden beri zafer terennümlerine hasret kalmış olan şairlerimize geniş bir ilham kaynağı olur. Bunun üzerine, devrin gazete ve dergilerinde pek çok şiir yayınlanır. Biz bu şiirlerden yalnızca bir kaçına değinebileceğiz. İlk şiirimiz bir şehidimizin üzerinde bulunmuştur. Bu şehit; Arıburnu'nda şehit düşen, Boyabatlı Ömer

7 "Harp Edebiyatı", (İmzasız) **Tanin,** Nu. 2755, 1 Ağustos 1332; 14 Ağustos 1916, s. 1.
8 Tahir Alangu, **Bir Ülkücü Yazarın Romanı,** May Yayınları, İstanbul 1968, s. 364.
9 Yusuf Ziya (Ortaç), **Bizim Yokuş,** Akbaba Yayınları, İstanbul 1966, s. 43.

Levent Sahverdi Arşivi

oğlu Mustafa'dır.

Kahraman askerimiz, şahâdet şerbetini içmeden kısa bir süre önce defterine yazdığı destanını şu mısralarla bitiriyor:

"Yorgun değilim ben, çoktur imanım
Milletin uğrunda aksın hep kanım
Şehitlik isterim harbe hayranım
Çalışın kardaşlar günümüz bugün
Cihad, müslümana en büyük düğün
Adım Mustafa'dır yerim Boyabad
Yazdım bu destanı, oku hem anlat
Her yerde dinleyen etsin beni yâd,
Çalışın kardaşlar günümüz bu gün
Cihad, müslümana en büyük düğün"[10]

Kıymetli araştırmacı Fevziye Abdullah Tansel, Kubbealtı Akademi Mecmuası'nın Temmuz 1978 tarihli nüshasında yer alan bir makalesinde bu destanın asıl yazarının Ömer Seyfeddin olabileceğini söyler. Ancak rahmetli Tansel, bu düşüncesinde yanılmıştır. Çünkü, yaptığımız araştırma neticesinde gördük ki destan, Ömer Seyfeddin'e ait değildir. Zira, destanın yazıldığı Sabah Gazetesi'nin 26 Haziran 1331 tarihli sayısında şiirin, 24–25 Mayıs gecesi Arıburnu'nda şehit düşen Boyabadlı Ömer oğlu Mustafa'ya ait olduğu notu vardır.

Diğer bir şiir ise, ünlü bir şairimize aittir. Yaşadığı zamanın olaylarına karşı kayıtsız kalmayarak şiirlerine aksettiren Abdülhak Hâmid'in Çanakkale'ye dair yazdığı şiirin hikâyesi şöyledir: Çanakkale muharebesinin zaferle neticelenmesi üzerine Meclis–i Âyan Reisi Rıfat Bey'in başkanlığında bir heyet, padişah Sultan Reşâd'ı ziyaret eder. Heyet arasında Şâir–i A'zam Abdülhak Hâmid de vardır. Sultan Reşâd kabul esnasında, Hâmid'den Çanakkale zaferini tebcîlen bir şiir yazmasını ister. Şair, "İlhâm–ı Nusret" isimli şiirini işte bu istek üzerine kalema alır. Şiirin ilk dört mısraı şöyledir:

"Bildin mi bugün haddini ey düşmen–i mağrûr
Ey düşmen–i hayretzede, ey düşmen–i makhûr

10 **Sabah,** Nu. 9274, 26 Haziran 1331; 10 Temmuz 1915, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

Gördün mü ki Türk ordusu isterse edermiş
Alçakları bir kat daha alçalmaya mecbûr?"[11]

Abdülhak Hâmid'den böyle bir şiir yazmasını isteyen Sultan Reşad, en güzel şiirlerden birisini de kendisi yazar. Beş beyitten meydana gelen ve gazel nazım şekli ile yazılan şiir çok beğenilmiştir. Bu şiir, devrin birçok şairi tarafından tahmis edilmiştir. Bunların en güzeli, mâlûm olduğu üzere, "son klâsiğimiz" Yahya Kemal'in yazdığı tahmistir.[12]

Millî edebiyat şairlerinin önemli isimlerinden Enis Behiç de harp sırasında Çanakkale cephesini ziyaret eden şairlerimizdendir. Şair, "Çanakkale Şehitliğinde" şehitlerimize şu mısralar ile seslenir:

"Ey şimdi köyünden pek çok uzakta
Ey şimdi bir yığın kara toprakta
Uyanmaz uykuya dalan yiğitler
Şehitlik şanını alan yiğitler
...
Sizler ki bilinmez isimlersiniz
Bu taşsız mezarlar değil yeriniz
"Türklüğün tarihi" türbeniz sizin
Kandili "hilâl"dir bu türbenizin"[13]

Çanakkale zaferi için yazılmış pek çok şiir vardır. Ancak bunlar arasında en güzel şiiri millî şairimiz Mehmet Akif yazmıştır. Prof. Dr. Mehmet Kaplan bu başarıyı şöyle izah eder. "Mehmet Akif Ersoy'un Çanakkale Savaşı'nı tasvir eden şiiri yazıldığı tarihten bugüne kadar bütün nesillere, o savaşın heyecanını yaşatmış ve onun tarihî, derin ve büyük mânâsını hatırlatmıştır. Bunun sebebi de hiç şüphesiz, bu şiirin taşımış olduğu estetik değerdir."[14]

Hepimizin bildiği "âbide şiir"in birkaç mısraı şöyledir:

---

11 A. Hâmid, İlhâm-ı Nusret, **Sabah,** Nu. 9472, 10 Kânûnisânî 1331; 23 Kânûnisânî 1916 s1.
12 Sultan Reşâd'ın şiiri ve Yahya Kemal'in "Tahmis"i için bk. **Yeni Mecmua,** Çanakkale 5/18 Mart 1331–1915, **Nüsha-i Fevkalâde,** 1334 (1918).
13 Enis Behiç (Koryürek), Çanakkale Şehitliğinde, **Türk Yurdu,** C. 9, Yıl: 1331, s. 2743–45.
14 **Mehmet Kaplan'dan Seçmeler,** Haz. İ. Enginün–Z. Kerman, Kültür Bak. Yayınları, Ankara 1988, s. 301.

Levent Sahverdi Arşivi

"Ah o yirminci asır yok mu, o mahlûk-ı asîl,
Ne kadar gözdesi mevcûd ise, hakkıyla sefîl,
Kustu Mehmetçiğin aylarca durup karşısına;
Döktü karnındaki esrârı hayâsızcasına"

Eşref Kuşçubaşı'nın anlattığına göre "Çanakkale Destanı'nı Mehmet Akif Hicaz yolculuğu esnasında yazmıştır."[15] Akif, Hicaz'a "Teşkilât-ı Mahsûsa"nın vermiş olduğu bir görev dolayısıyla gider. Millî şairimiz, bu destanı o dönemde herhangi bir yerde yayınlamaz. Çünkü, millî bir hadise karşı-sında, şiirin parayla yazıldığı bir ortamda, kendisinin de parayı düşündüğü zannedilir endişesindedir. Nitekim, şairin, "ödüllü İstiklâl Marşı yarışma-sı"na da aynı endişeyle katılmadığı hatırlanacaktır. Şiir, aradan dokuz yıl geçtikten sonra, ilk kez 1924 yılında Sebilürreşad dergisinde neşredilir.[16]

c) Tek sayfalık destanlar

Çanakkale için gazete ve dergilerde yazılan şiirlerin dışında tek sayfa halinde tertip edilen destanlar da yayınlanmıştır. Bu destanlardan Eyüplü Mustafa Şükrü'ye ait olanlar, edebî kıymetinden ziyade, Çanakkale zaferi karşısında halkın hissiyatına tercüman olması açısından dikkat çekicidir: *"Arıburnu Sahil Muharebesi Destanı", İst. 1331; "Çanakkale Kabatepe Muvafferiyet Destanı", Necm-i İstikbâl Matbaası, İst. 1331; "Çanakkale Bombardımanı ve Şanlı Askerler Destanı", Sadâ-yı Millet Matbaası, İst. 1331* bunlardan birkaçıdır.

d) Anonim şiirler

Çanakkale zaferinin edebiyatımıza en güzel akislerinden biri hiç şüphesiz ki meşhur "Çanakkale Türküsü"dür. Bu türkü millî varlığımıza mâl olmuş anonim bir manzumedir. Bestesi Kemânî Kevser Hanım'a aittir. Türkü, beste ve sözleriyle beraber 1915 yılında Musıkî Gazetesi'nde yayınlanmıştır.[17] Çanakkale Türküsü zamanla küçük değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelmiş; ve halen millî vicdanın bir sesi olarak söylenmektedir.

---

15 Cemal Kutay, **Necid Çöllerinde Mehmed Akif,** Tarih Yay. Müessesesi Neşriyatı, Ercan Matbaası, İstanbul 1963, s. 171.
16 "Asım'dan Bir Parça", **Sebîlürreşad,**Nu. 608, C. 24, 10 Temmuz 1340 (1924), s. 146.
17 Kevser Hanım/Onur Akdoğdu, **Ünlü Nihavend Longa ve Çanakkale Türküsü Kimindir?,** Ege Üni. Basımevi, İzmir 1991, s. 9–11.

Levent Sahverdi Arşivi

Çanakkale için yazılan şiirleri, özellikle o dönemde yazılanlardan hareketle, tasnif etmeye çalıştık. Elbette, yazılanlar bahsettiklerimizden ibaret değildir. Hacimli bir antoloji oluşturacak kadar çoktur. Ayrıca, Çanakkale ile ilgili yazılan mensur eserler de bir araştırma konusudur. Çünkü o yıllarda yazılan hatıra, hikâye ve tiyatro eserleri de mevcuttur.

Burada şu hususu belirtmeden geçemeyeceğim. Yaptığımız harplerin edebiyatımızdaki akisleri yalnızca Çanakkale zaferi ile sınırlı değildir. Orta Asya steplerinden kopup gelen, Anadolu'da şehbâl açmış; İstanbul önlerinde kılıç şakırdatıp Viyana'da atının nal izlerini bırakıp gelen necip milletimizin tarihi, nice savaş ve zaferlerle doludur. Bu sebeple Türk milletinin asırlar süren koşusu yalnızca tarih kitaplarında mâkes bulmamış; yeterli olmasa da sözlü ve yazılı edebî mahsüllerimize de aksetmiştir. Bunun için vakit kaybedilmeden "Türk Harp Edebiyatı" araştırılmalı ve Harp Edebiyatı antolojimiz hazırlanmalıdır.

Sözlerimi Çanakkale zaferimizin 81. yıldönümünü büyük bir sevinçle kutladığımız şu günde bütün şehitlerimizi bir defa daha rahmet ve minnetle anarak noktalıyorum.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
KONFERANSLARI

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN MİLLÎ MÜCADELE'DE HALKIN BİRLİK VE GÜCÜNÜ TOPLAMASI VE BUGÜNE UYARLAMASI*

M. VEHBİ TANFER**

Sayın Dinleyiciler;

Bilindiği gibi, Birinci Dünya Savaşı'nda kanımız, canımız pahasına kazandığımız Çanakkale Zaferi'ne rağmen, müttefiklerle birlikte mağlup sayılmamız, İtilaf devletleri tarafından 30 Ekim 1918'de, Mondros Mütarekesi'nin imzalatılması üzerine kesinleşmiş oldu. 1918 yılı Türk milletinin en acı karanlıklar yılı ve umutların eridiği bir yıldı. Osmanlı İmparatorluğu bu mütareke ile kaderini galip devletlerin insafına bırakıyordu. Padişah ve Osmanlı Hükümeti ise, İngilizlerin güdümüne girerek, saltanatın devam ettirileceğini sanıyordu. Halk ve aydınlar da, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği sosyal ve psikolojik çöküntünün etkisiyle umutsuzdu. Tek bir kişi, Mustafa Kemal Paşa, Türk milletinin esareti kabul etmeyeceğini görüyordu. Tarih, bunun canlı misalleriyle doluydu. Bu umutsuz ortamda, Mustafa Kemal Paşa, ülkenin ve Türk milletinin kaderini değiştirmek için 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı ve tam bağımsız yeni bir Türk devletinin ancak topyekûn bir savaşla kazanılacağını 22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi'yle ilân etti. Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktı. Böyle bir millet esir yaşamaktansa ölsün daha iyidir diye düşünen Mustafa Kemal, millî direniş için önemli adımlar atıyordu. Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Türk milleti siyasî, askerî, idarî yeni bir otoritenin etrafında, yani Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğiyle birleşiyordu. Bilindiği gibi Sivas Kongresi'nde ele alınan en önemli konulardan birisi, Amerikan mandasını veya İngiltere'nin himayesini kabul etmekti. Bu fikirler, Atatürk'ün en yakın arkadaşları tarafından da kabul edilmişti. Oysa Atatürk bu fikirlere karşı

* 10 Mart 1995'te İstanbul Piyade Okulu ile 3-11 Nisan 1995'te İstanbul Deniz Harp Okulu'nda verilen konferansın metnidir.

** Atatürk Araştırma Merkezi Asli Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

çıkıyordu. Amerikan mandasını ya da İngiliz himayesini kabul etmek, tarih boyunca bağımsız ve özgür yaşamış Türk milletine ne kazandırabilirdi? Bunlardan birisini kabul etmek demek,tutsaklığı, başka bir ad altında benimsemek ve onaylamak demekti.

İstanbul'da askerî tıp öğrencileri adına delege olarak katılmış olan Hikmet adlı askeri tıp öğrencisi Sivas'ta, Sivas Kongresi'nde bu tür tartışmaların yapıldığı bir sırada söz alarak, Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben şu konuşmayı yapmıştı: "Paşam! Delegesi bulunduğum Tıbbiye, bağımsızlık savaşımızı başarmak için açtığınız çalışmalara katılmak üzere beni göndermedi. Amerikan mandasını (güdümünü) kabul edemem. Kongre bu yolda bir karar verecek olsa bile, bunlar kim olursa olsun, bütün gücümüzle karşı çıkarız. Varsayalım ki, Amerikan mandasını siz de onayladınız. Size de karşı geliriz. Sizi kurtarıcı değil, batırıcı sayarız. Tel'in ederiz."

Hikmet adlı bu gencin coşkulu ve inançlı konuşması karşısında kongre salonunda bulunanlar gözyaşlarını tutamıyordu. Mustafa Kemal Paşa da çok duygulanmıştı. O da aynı heyecanla şu karşılığı vermişti: "Arkadaşlar, gençliğe bakın! Türk milletinin taşıdığı asil kanın ifadesine dikkat edin. Çocuğum kaygılanma; gençliğimiz ile övünüyorum. Parolamız tekdir ve değişmez: Ya istiklâl ya ölüm".

Bu sözler üzerine tıbbiyeli genç Hikmet yerinden kalkarak Mustafa Kemal Paşa'nın ellerine sarıldı. Mustafa Kemal Paşa da, O'nun alnından öperek, vatanın bütün umut ve geleceğini genç kuşakların anlayış ve çalışmasına güvenle bıraktığını göstermiş oldu.

Sivas Kongresi'nin yapıldığı ve Amerikan mandası fikrinin yoğun olarak tartışıldığı ortamda Amerikalılar Harbord ismindeki bir generali Anadolu'ya inceleme yapmak üzere göndermişlerdi. Anadolu'daki direnişi engellemek ve manda fikrinin yaygınlaşmasını sağlamak için uğraşan Harbord, 22 Eylül 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile de görüştü. Mustafa Kemal Paşa'ya, Anadolu'nun ekonomik ve sosyal yapı itibariyla iyice bitmiş olduğunu ve güçlü devletlere karşı konulmasının imkânsız olduğunu uzun uzadıya anlatarak, bu nedenlerden ötürü mandeter yönetim şeklinin kabul edilmesinin Türkler için en makûl yol olduğunu anlattı. Harbord, konuşmasının bir yerinde şunları söylemişti: "Paşam, bana bu vazife verildiği zaman Türk tarihini okudum. Gördüm ki büyük kumandanlar yetiştirmiş, büyük ordular kurmuşsunuz.

Levent Sahverdi Arşivi

Bunu yapan bir milletin de mutlaka bir medeniyet sahibi olması gerekir. Bunu takdir ederim. Fakat, bugünkü durumunuza bakalım: Siz Birinci Cihan Savaşı'nda, başta Almanya olmak üzere dört büyük müttefik iken, dört yıl savaştınız. Ve sonunda mağlûp oldunuz. Dört müttefikin bir arada yapamadığını bu vaziyetinizle yapmayı nasıl düşünebiliyorsunuz? Fertlerin zaman zaman intihar ettiklerini gördük. Şimdi de bir milletin intiharına mı şahit olacağız? Yani milletinizin ölümden kurtarılması için manda idaresini kabul etmenizle ancak intihardan kurtulabilirsiniz".

General Harbord'un bu sözlerine, Mustafa Kemal büyük bir heyecanla ayağa kalkarak şu cevabı vermişti: "Biz emperyalistlerin eline düşen bir kuş gibi tedrici (yavaş yavaş) ve sefil bir ölüme mahkûm olmaktansa, babalarımızın oğulları sıfatıyla vuruşa vuruşa ölmeyi tercih ederiz. Ve yine şunu da iyi bilmenizi isterim ki, bir millet maddî ve manevî gücünü ortaya koyar, savaşır, didinir, sonunda muvaffak olamazsa o millet zaten ölmüştür. Fakat ben şuna inanıyorum ki, Türk milleti mutlaka muvaffak ve muzaffer olacaktır".

Mustafa Kemal Atatürk bu sözleri söylerken avucunun içinde pençeye düşmüş bir kuş işareti yapıyordu. General Harbord ise, hâlâ kaygılarını dile getiriyor, şaşkınlık içinde Mustafa Kemal'i uyarılarına devam ediyordu ve: "Pekalâ, bu kadar büyük bir işe girişiyorsunuz. Paranız var mı? Bütçeniz nerede ve nedir? Bu parasızlıkla ve bu vasıtasızlıkla işe girişmek memleketi feci bir akıbete sürüklemek değil midir? Bu sorumluluğu üzerinize nasıl alabiliyorsunuz?" diye sorular soruyordu.

General Harbord'un bu sözleri karşısında Mustafa Kemal Atatürk o derece sinirli bir hal almıştı ki, elinde oynamakta olduğu tesbihi kuvvetle çekmiş, ip kopmuş ve taneleri yerlere dağılmıştı. Eğilip o tanelerden birkaçını biraraya toplayarak ipe dizdi. Sözlerine şöyle devam ediyordu: "Görüyorsunuz General, bu ip kopmuş ve taneler dağılmıştı. İşte ben şimdi yaptığım gibi o taneleri birer birer toplayacağım ve tekrar ipin üzerine bir arada dizeceğim. O dağılanı toplarsam, ben toplayacağım. İşte, görüyorsunuz General, o zaten dağılmış. Öldürürsem ben öldürürüm. Yabancılar elinde öleceğine, Türk milleti, kendi öz evlâdının elinde can versin. Fakat ben O'nu öldürmem. Toplayacağım, yeniden o dağılanı biraraya getireceğim".

Atatürk'ün ne denli heyecanlı, inançlı ve kararlı olduğunu gören Har-

Levent Sahverdi Arşivi

bord'un Mustafa Kemal Paşa'nın yanından ayrılırken, şu sözleri söylediği duyulmuştu: "Biz de olsak, O'nun yaptığını yapardık".

Mustafa Kemal Atatürk olmasaydı, bu tesbih taneleri birleştirilemez ve bu suretle millî güç bir noktada toplanamaz, vatan ve millet bağımsızlığına kavuşamazdı. O tesbih tanelerini biraraya toplayabilmek yüzyılların ender yetiştirdiği bir deha ile mümkün olabilmişti. Bu deha da, Türk milletini bağımsızlığa ve özgürlüğe götüren meşale olmuş olan Mustafa Kemal Atatürk'tü.

Atatürk'ün hayatında, millî birlik ve bütünlüğe verdiği önemi gösteren yüzlerce örnek görmek mümkündür. O, Türk milletine dayanılarak yapılacak bütün işlerin mutlaka başarıya ulaşacağına inanmaktaydı. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı içinde, yıldızlar kadar parlak bir zafer olan Çanakkale Zaferi, bunun en güzel delili olmuştur. İyi idare edildiği ve akılcı politikalar uygulandığı zaman, Türk milletinin en büyük harikalar yaratabildiğinin en büyük delilidir Çanakkale Zaferi. Çünkü Atatürk, bizzat kendisinin belirttiği gibi, Türk milletinin manevî gücünü bütün milletlerin manevî gücünün üstünde olduğuna inanıyordu. Yine O'na göre, Türk milletine hizmet edenler, millete karşı namus vazifelerini yerine getirmekten başka bir şey yapamazlardı. Nitekim, büyük kumandan, devlet adamı ve lider Atatürk, Türk milletinin tarihte yaşadığı en acı günler olan 1919 yılının Mayıs ayında, Samsun'a doğru yola çıkarken; "Türk'ün haysiyet ve izzet–i nefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun, evlâdır. Binaenaleyh, ya istiklâl ya ölüm'" diye düşünüyordu.

Bilindiği gibi, Birinci Dünya Savaşı'nda, Çanakkale'de, yenilmez sanılan İngiliz İmparatorluğu ve müttefikleri, 18 Mart 1915'te, büyük bir mağlûbiyet sonunda "Çanakkale Geçilemez" diyerek geri çekilmişlerdi. Bu sırada İngiliz parlamentosunda gürültülü bir oturum yapılıyordu. Çanakkale'de, nasıl olur da İngiltere İmparatorluğu bir avuç Türk'e mağlûp olur diye, ağır eleştiriler yapılmaktaydı. Ana muhalefet lideri olan Max Donald kürsüye gelerek; "Hani Anadolu bizim olacaktı? Hani Anadolu'yu taksim edecektik? Heyhat, hiçbirisi olmadı. Bunun hesabını Başbakan Lloyd George versin!" biçiminde, sert bir konuşma yapmıştı. Gerçekten de İngiltere Başbakanı Lloyd George kürsüye geldi ve şu açıklamayı yaptı: "Arkadaşlar! Asırlar içinde ender olarak dahiler yetişir. Şu talihsizliğe bakınız ki, asrın dahisi Türkler'e nasip oldu. Mustafa Kemal'in dehasına karşı elimizden ne gelirdi ki."

Levent Sahverdi Arşivi

Bu konuşmasından sonra Başbakan Lloyd George kürsüden indi ve istifasını verdi.

Daha sonra Çanakkale muharebelerinin stratejisini ve plânını hazırlayan zamanın Deniz Nazırı (Bakanı) Churchill kürsüye gelmiş ve şu konuşmayı yapmıştı: "Arkadaşlar! Biz Çanakkale muharebelerini kazanmak için askeri, parayı, cephaneyi, her şeyi hesaplamıştık. Her şeyde çok çok üstündük. Yalnız bir tek şeyi hesaba katamadık: Mustafa Kemal'i. O da ne hazindir ki Tanrı, Mustafa Kemal'i Türkler'in başına nasip etti".

Mustafa Kemal Atatürk, elbette ki bu üstün başarıları için gerek duyduğu gücü, Türk milletinin birlik ve beraberlik ruhundan alıyordu.

Atatürk, millî birlik ve beraberliğe dayanmayan hiçbir işin başarılı olamayacağına inanıyordu. 1923 yılında şöyle demişti: "Bir milletin başarısı mutlaka bütün millî güçlerin bir istikâmette oluşması ile mümkündür. Bu nedenle bilelim ki, elde ettiğimiz başarı, milletin güç birliği etmesi ve ortak hareket etmesinden ileri gelmiştir. Aynı başarı ve zaferleri gelecekte de tekrarlamak istiyorsak, aynı esasa dayanarak ve aynı şekilde yürüyelim".

Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletinin özünden aldığı güçle, Türk milletini ve Türk vatanını parçalanmaktan kurtarmış, yığıntılar üzerinde onurlu, özgür ve bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştu. Atatürk kurmuş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk istiklâlini hiç tereddüt etmeden, sonsuz güven ve inancı olan Türk gençliğine emanet etmiştir. Türk istiklâlini ve Türk Cumhuriyeti'ni emanet ettiği Türk gençliği, elbette ki, 14–25 yaş arasındaki dönemi kapsayan insanlar değildir. Atatürk, izlemekte olduğu bir piyes üzerine, bunun açıklamasını şöyle yapmıştır:

1933 yılında, Ankara Halkevi'nde "Çoban" adlı piyes oynanıyordu. Çoban piyesini yazan Behçet Kemal Çağlar, bu piyeste, çoban rolünü kendisi oynamıştı. Piyes şöyle bitiyordu: Gençliğe inan beyim / Gençliğe dayan beyim. Şairin gayet masum düşüncelerle yazdığı bu beyit, Atatürk'ün etrafında bulunanların fena halde canını sıkmıştı. Behçet Kemal Çağlar'ı bir hayli sigaya çektiler. Sigaya çekilenlerle canı sıkılanların birarada bulunduğu toplantıda Atatürk, "Gençlik nedir?" sorusunu sordu. Çeşitli cevaplar alındıktan sonra, bizzat kendisi "Gençlik"in tanımını şöyle yapmıştı: "Benim anladığım gençlik,Türk İnkılâbı'nın fikirlerini ve ideolojisini benimseyip, bunu gelecek nesillere aktarabilecek kimselerdir. Benim nazarımda 20 yaşındaki bir

Levent Sahverdi Arşivi

yobaz ihtiyardır, 70 yaşındaki bir idealist de ter'ü taze bir gençtir. İşte benim anladığım Türk Genci, Türk Gençliği".

Sayın Dinleyiciler,

Elbet de Atatürk Türk gençliğine olan sonsuz güveniyle, büyük yenilikleri başarıya ulaştırabilmiştir. Bu nedenle, gençliğimizin millî birlik ve beraberlik şuuruna sahip olması çok önemlidir. Atatürk'ün arzu ettiği Mustafa Kemaller'in elindeki en büyük gücün "millî beraberlik" gücü olduğu muhakkaktır. Bu nedenle konuşmamı Atatürk'e yazmış olduğum bir şiirimle tamamlamak istiyorum.

YOLUNDAYIZ

Ey Atatürk,
Düşüncen düşüncemizdir, yolun yolumuzdur.
Yolundayız.
Biz onunla birlikteyiz, biz onunla güçlüyüz.
Onunla gurur duyduk, onunla övünçlüyüz.
Yarım asır boyunca, ondan yükselen nurla,
Yürüdük, yürüyoruz azimli bir şuurla,
Atatürk'ün yolunda yürüdükçe bu millet,
Daha nice asırlar yaşayacak bu cumhuriyet.
Gönlümüz iman dolu, kalbimiz yurda kale,
Sönmeyecek Ata'nın yaktığı bu meşale.
Her karanlık geçitten çıkacağız alnı ak,
Yükselecek göklerde ebediyen bu bayrak.
Yetmiş merhale, bu bize ilk basamak,
Ne mutlu ülkün ile bu vatanda yaşamak.
İlkelerin bekçisi, yüce gençlik ayakta,
Milletçe yolundayız, mahşerde bile hatta.

M. Vehbi Tanfer

Levent Sahverdi Arşivi

ULUSAL EGEMENLİK VE ATATÜRK*

Prof. Dr. İSMET GİRİTLİ**

Her yıl 23 Nisan günü, 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan TBMM'nin kuruluşunun yıldönümü olarak kutlanmaktadır. Bu nedenle Atatürk ile Millî Egemenlik arasındaki ilgi güncel bir konudur. Bilindiği gibi, geniş bir tanım ile Atatürkçülük, Türk miletinin tam bağımsızlığa, huzur ve refaha sahip olması, devletin millet egemenliği esasına dayandırılması, aklın ve iklin rehberliğinde çağdaş uygarlık düzeyine çıkarılması, amacı ile esasları Atatürk tarafından belirtilen fikir ve ilkelerin bütünüdür.

Güçlü bir devleti öngören Atatürk'e göre, Türk Devleti'nin dayandığı esaslar, tam bağımsızlık ve kayıtsız şartsız milli egemenliktir. Atatürk tam bağımsızlığı, "siyasî, malî, ekonomik, adlî, askerî, kültürel, kısaca her husta bağımsızlık ve serbestlik" olarak tanımlamaktadır.

Milli egemenlik ilkesinin oluşmasını sağlayan Amasya Tamimi'nin "Milletin azim ve kararı" ve Erzurum Kongresi'nin bir ürünü olan "Millî Kuvvetleri amil ve Millî İradeyi Egemen Kılmak" esası, Sivas Kongresi'nde millet temsilcilerinin oybirliği ile kuvvetlendirilmiş, Sivas Kongresi esnasında millî hareketin organı olarak "İradeî Milliye" gazetesi çıkarılmış, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelen Mustafa Kemal, 10 Ocak 1920'den itibaren "Hakimiyet–i Milliye"i yayınlamaya başlamıştır. 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa ise "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın kendi kendini idare etmesi esasına dayanır" şekli ile TBMM tarafından benimsenmiştir.

Fakat Atatürk'e göre tam bağımsızlığın ve millî egemenliğin gerçekleşmesi ekonomik güce de bağlıdır.

Yine Atatürk'e göre, şimdiye kadar milletimizin başına gelen bütün felaketler kendi talih ve geleceklerini başka birisinin eline terketmesinden

---

* Bu Konferans Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı adına 10 Kasım 1995 tarihinde İstanbul Kabataş Erkek Lisesi'nde verilmiştir.

** Atatürk Araştırma Merkezi Asli Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

kaynaklanmıştır. Meselâ Birinci Dünya Savaşı'na girmek milletin iradesi ile mi olmuştur?.. Muharebeye girdikten sonra da ordularımızın Romanya'da, Makedonya'da oyalandırılmasını, İran vahalarında ve Kafkas dağlarında perişan edilmesini "milletin iradesi", uygun görüyor mu idi... Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra iyi, kötü bir ateşkes yapıldı ve bu şekilde millî onur az çok kurtarıldı sanılıyordu. Fakat sonra Kilikya düşman tarafından işgal edildi. Çanakkale ve İstanbul'a düşman girdi İzmir, Yunanlıların hücumuna uğradı. Bu nasıl oldu?.. Millet, egemenliğine sahip değildi. Ve milletin egemenliğini zorla alanlar milletin iradesini değil, kendi iradelerini uyguluyorlardı. Düşmanla beraber hareket ediyorlardı.

Atatürk'e göre, "bu kadar acı tecrübeyi geçiren milletin, bundan sonra egemenliğini bir kişiye vermesi kesinlikle mümkün olmayacaktır. Milletimiz, hiç kimsenin iznine gerek görmeden ve müsaade etmeyenlere karşı isyan ederek, Milli egemenliğini almış ve öylece kullanmıştır. Milli egemenlik öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar yok olur. Milletlerin esirliği üzerine kurulmuş müesseseler her tarafta yıkılmaya mahkumdurlar."

Atatürk şöyle diyor; "Kuvvetliyiz, ordularımız kuvvetlidir. Ordularımızı yaratan, ordularımızı vücuda getiren milletimiz kuvvetlidir. Bu milleti yaşatan bu vatan sonsuz doğal zenginliklere ve verimliliğe sahiptir, kuvvetlidir. Fakat efendiler, bu kuvvetlerin üstünde bir kuvvetimiz vardır ki, o da milli egemenliğimizi idrak etmiş ve onu doğrudan doğruya halkın eline vermiş, halkın elinden tutmuş ve tutabileceğimizi gerçekten ispat etmiş olmaktır."

Ağaoğlu Ahmet, 12 Mayıs 1922 tarihli Hakimiyet–i Milliye'deki makalesinde; "Menşe itibarlı dünyanın en meşru hükümeti olan Ankara, mahiyet itibarı ile gerek dinen, gerek örfen en makbuludur.. Çünkü hakimiyet ve irade–i milliye usullerine mebnidir" diyor.

Yine Atatürk'e göre; "Türk milleti yeni bir iman ve kesin bir milli azim ile yeni bir devlet kurmuştur bu devletin dayandığı esaslar "Tam bağımsızlık" ve "kayıtsız şartsız milli egemenlik"ten ibarettir. Yeni Türkiye devletinin yapısının ruhu milli egemenliktir. Milletin kayıtsız şartsız egemenliğidir... TBMM ve bunun hükümetinin milletten aldığı direktif tam bağımsızlık ve kayıtsız şartsız milli egemenlik ilkelerine dayanarak, memleketi bayındırlaştırmak ve milleti zengin, varlıklı ve mutlu kılmaktır. Milli ege-

Levent Şahverdi Arşivi

menlik düşmanlığı, üstün bir yeri, değeri ve şerefi olan bir milletin her şeyini bir anda yok etmeyi amaçlayan suçtan başka bir şey değildir. Atatürk "Benim gayem, Türkiye'de, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde millet egemenliğini güçlendirmek ve ebedileştirmektir" diyordu.

★ ★ ★

11 Eylül 1919'da çalışmalarını bitiren Sivas Kongresi'nin, alınan kararları yürütmek üzere, Mustafa Kemal'in başkanlığında bir Heyet–i Temsiliye seçtiğini ve Mustafa Kemal'in, Müttefik Devletlerinin donanmasının top tehditleri altında bulunan İstanbul'da Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplanmasına karşı çıkmasına rağmen, bu heyetin, meclisin İstanbul'da çalışması fikrini benimsediğini biliyoruz.

27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelen Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, İstanbul'daki meclisin çalışmaları ile ilgili aldıkları karara göre, meclisteki çalışmaları yürütecek "Anadolu ve Rumeli Müdafaa–i Hukuk Cemiyeti" oluşturulacak, Meclis Başkanlığına Mustafa Kemal seçilecek, Sivas Kongresi kararları onaylanacak ve Misak–ı Milli için mecliste and içilecekti. Ne var ki, 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan son Osmanlı Meclisi, Mustafa Kemal'i Meclis Başkanlığı'na seçmediği gibi, "Müdafaa–i Hukuk Grubu" yerine "Felah–ı Vatan" adlı bir topluluk ortaya çıktı. Ankara'da söz vermişken, amacı saptıran milletvekillerine Mustafa Kemal'in, "korkaklar, imansızlar ve cahiller" sözleri ile hitap ettiğini biliyoruz.

Bununla birlikte, son Meclisin Sivas Kongresi kararlarını onayladığını ve 28 Ocak 1920'de, Misak–i Millî'yi kabul ettiğini biliyoruz. Ne var ki bu gelişmeleri de hoş karşılamayan Müttefikler, 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmişler, 18 Mart'ta çalışmalarına ara veren Meclis, Padişah tarafından 11 Nisan 1920'de dağıtılmıştır.

Türk ulusunun temsilcisiz kalamayacağına inanan Mustafa Kemal, 19 Mart 1920'de bir seçim tebliği ile bütün yurtta seçimlere gidilmesini sağlamış, yeniden seçilenlerle, İstanbul'da kaçıp kurtulanlar (115 kişi), 23 Nisan 1920' de, bir cuma günü Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde biraraya gelerek, Kurucu Meclis niteliğinde olağanüstü yetkilerle donatılmış bir hak, bir ihtilal ve bir "savaş meclisi" karakterini taşıyan bu meclis, başkanlığına Mustafa Kemal'i seçerek, Ankara'da çalışmalarına başlamıştır.

Bu suretle İstanbul'daki Meclisin dağıtılmasından ortaya çıkan boşluk

Levent Sahverdi Arşivi

dolduruluyor ve fakat meclisin 24 Nisan'da aldığı bir kararda, "Mecliste toplanan ulusal iradeyi, vatanın geleceğini egemen kılmak esas amaçtır. TBMM' nin üstünde başka bir güç yoktur" denmek suretiyle, asıl amaç belirtiliyor ve genç Yeni Türk Devleti'nin temelleri atılmış bulunuyordu.

1. TBMM'nin üye sayısı hakkında farklı rakamlar gösterilir. M. Kemal'in yakın arkadaşlarından Mazhar Müfit Kansu "Erzurum'dan ölümüne kadar Atatürk ile beraber" adlı eserinde TBMM üyelerinin ayrı ayrı adlarını sıralayarak 399 kişiden oluştuğunu yazar.

Sorunlara azim ve cesaretle eğilen TBMM yönetimi, iç ayaklanmaları ve Ermeni saldırılarını boşa çıkarıp ve Batı da İnönü Savaşı'nı kazanarak, Yunan ilerlemesine karşı "dur" demek suretiyle ulusal ve uluslararası alanda süratle prestij kazanıyor, millî mücadeleyi sağlam temellere oturtuyordu. Bu sözler Mustafa Kemal'e aittir; "Millet işlerinde meşruiyet, ancak millî kararlara, milletin eğilimlerine dayanmakla elde edilir. Meclis nazariye değil, bir gerçektir. Önce Meclis, sonra ordu. Milletin azim ve kararı, yüzbinlerce insan ve milyarlarca para demek olan orduyu yaratacaktır".

Günün koşulları yönünden bir taraftan "kurucu", diğer taraftan bir "savaş meclisi" olan bu meclis, "Kuvvetler Birliği" ilkesini benimseyerek, yasama, yürütme ve yargı güçlerini bünyesinde toplamış, 29 Nisan 1920 günü Meclisin meşruiyetine söz, yazı ve fiilen karşı koyanların, meclis üyelerinden kurulacak İstiklal Mahkemelerinde yargılanmalarını hükme bağlayan 2 nolu "Hiyaneti Vataniye Kanunu"nu kabul etmekle, yargı yetkisini elinde tuttuğunu açıkça ortaya koymuştu.

Bunu, 2 Mayıs 1920'de vekilleri seçmekle ilgili 3 nolu kanun izlemiş, 11 vekilden oluşan İcra Vekilleri Heyeti (kabine) seçilmitir.

Meclis çalışmaları II. grubun zorlu ve sert muhalefetine rağmen, Mustafa Kemal'in başkanlığında yürütülmüş, bu sonuca ulaşmada Birinci TBMM üyelerinin yurtseverlikleri kadar, Mustafa Kemal'in daima "olayların üstünde bağdaştırıcı ve uzlaştırıcı tutumu" önemli bir rol oynamıştır.

"Meclis Hükümeti" olarak adlandırılan bu sistemde bir Meclis vardır ve bütün yetkiler bu Meclis'te toplanmıştır. Başbakan yoktur. Vekilleri Meclis seçer ve Vekiller Heyetinin gerçek başkanı TBMM'nin başkanı idi. Meclis başarılı olmayan bir vekilini hemen uzaklaştırıyor ve yerine yenisini getiriyordu. Bu düzen Yeni Anayasa'nın kabul tarihi olan 20 Ocak 1921'e kadar

Levent Sahverdi Arşivi

sürdü. Bu tarihte hukukî yönden mevcut olan bir boşluk doldurularak, Meclis ilk Anayasa'sına kavuştu. Bu anayasanın en önemli niteliği; "Egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Ulusuna ait" olduğunu söylemek sureti ile, Millî Hakimiyet prensibini açıkça ilk defa anayasa seviyesinde ülkemize getirmesi olmuştur.

Siyasal iktidarı kullananlar başkalarına emretme ve onları bu emirlere zorlama yetkisini nereden alırlar? İktidarların kaynağı ve dayanağı nedir? Toplumda yaşayan insanlar onların karar ve emirlerine niçin itaat ederler? Gerçekten iktidarın rastgele elde edilmeyip, bir hakka dayandığı fikrinin kabul edilmesi ölçüsünde o iktidar "meşru" bir iktidar olur.

★ ★ ★

İktidarın meşruluğu problemi çok eski zamanlardan beri tartışılan önemli bir sorundur. Meşruluk problemi modern politika biliminde de önemini korumaktadır.

Siyasal iktidarın meşruluk temeli, önceleri gökyüzünde, tanrıda ve kutsal kaynaklarda aranmıştır. Kralların iktidarlarını Tanrı'nın kutsal iradesinden aldığı yani iktidar kaynağının "İlahî" olduğu söylenmiştir. İslam devletlerinde de hükümdarların genellikle iktidarlarını din kuralları ile pekleştirme yollarına gittikleri görülür. Osmanlı İmparatorluğu'nda Padişah aynı zamanda Halifelik sıfatını da üzerinde taşıdığı sürece, hem dünyevî, hem de dinî iktidarın başı olarak çifte destekten kuvvet almıştır.

Teokratik doktrinler 18. yüzyıl içinde etkinliklerini kaybetmişler, Tabiî Hukuk Mektebi ve özellikle J.J. Rousseau, iktidarın meşruluk kaynağını gökyüzünde ve tanrı iradesinde değil, fakat yeryüzünde ve toplumda aramak gerektiği görüşünü işlemiştir. Bu fikirler 1789 Fransız ihtilalini büyük ölçüde etkilemiş, "İhtilal ideolojisi"nin temel taşlarından biri olarak benimsenen Millî Egemenlik Doktrini, bir anayasa ilkesi olarak, Fransız pozitif hukukuna yerleşmiş, oradan da diğer bir çok ülkelere ve bu arada, 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarımıza girmiştir.

Millî Egemenlik Teorisi'ne göre, belli bir zamanda ülkede yaşayan insanların kişiliklerinden ayrı bir manevî kişiliği olan millet, egemenliğin tek ve meşru kaynağı ve sahibidir. Milli Egemenlik Teorisi, "Egemenlik" anlayışı bakımından herhangi bir yenilik getirmiş değildir. Değişen tek şey; egemenliğin sahibi ve sujesidir. Eskiden Padişah, Sultan ve Krala ait ege-

Levent Sahvardi Arşivi

menlik tacı, onun başından alınarak, milletin başına oturtulmuştur.

Siyasal iktidarın kaynağı konusunda, Fransız ihtilalinden sonra ortaya atılan "Demokratik" teorilerden biri de, "Millî Egemenlik" teorisinin değişik bir türü olan "Halk Egemenliği" teorisidir. Siyaset literatüründe çoğu zaman bu ikisi arasında bir ayırım yapılmadığı ve her iki deyimin aynı anlam da kullanıldığı görülür. Bu tutum bugün için doğru sayılabilir. Zira günümüzde bu teorilerin pratikte geniş ölçüde birleştiğini görüyoruz. Bunun en açık örneği, 1946 ve 1958 Fransız Anayasalarıdır. Fransız Anayasası hazırlanırken Kurucu Meclis'te Millî Egemenlik ve Halk Egemenliği teorilerinden hangisinin benimseneceği konusu uzunca tartışılmış, neticede 1946 Anayasası'na şu karma formül girmiştir; "Milli Egemenlik Fransız halkına aittir". 1958 Fransız Anayasası da aynı ifadeyi benimsemiştir. Türkiye'de de daha çok Millî Egemenlik doktrini kabul edilmekle birlikte, Halk Egemenliği Teorisi'nin de bazı unsurları uygulanmaktadır. Oy kullanmanın bir hak olarak tanınması ve genel oy ilkesinin kabulü gibi hükümler ve ayrıca 1982 Anayasası'nın halk oyuna başvurmayı kabul etmesi Halk Egemenliği doktrininin uygulanışıdır.

Doğrusu istenirse, Millî Egemenlik deyimi zamanımızda, Fransız Hukukçusu Julien Laferriére'in de dediği gibi, bir teoriyi ifade etmek için değil, ancak politik bir ideali, demokrasi idealini ifade etmek için kullanılır.

Kısaca bu deyim ile ifade edilmek istenen şey, siyasal iktidarın kaynağının halkda olduğunu belirtmektedir. Yoksa 1982 Anayasası da, 1961 Anayasası gibi, sistemi ve temel yapısı bakımından, mutlak ve sınırsız bir "Millî İrade" edebiyatına hiç de elverişli değildir. Kısaca, 1982 Anayasası da 1961 Anayasası'nı takiben, "Millî Egemenlik"e yer veren ve fakat "Hukukun ve Anayasa'nın Egemenliği"ni getiren modern ve demokratik bir Anayasadır.

Egemenlik kavramı da, "Millî Egemenlik Teorisi" de Fransa'da doğmuş tamamen "Fransız malı"dır. Memleketimize Fransız etkisi ile girmiştir. Anglo-Saxon Demokrasisi'nde bu teori ve onun dayanağı olan (Millî İrade) deyimleri hiç bir zaman yer tutmamıştır. Anayasalarda alışılmış Millî Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu formülü ile ifade edilen siyasal iktidarın halkta olduğunu belirtmektir. Anayasa, sadece "Halktan gelen, halka dayalı iktidar fikrini ve idealinin benimsendiğini açıklar. O kadar."

23 Nisanlar, 23 Nisan 1920'de Millî Egemenlik esasına göre kurulan Birinci Türkiye Millet Meclisi'nin kuruluşunun yıldönümü ve Millî Egemenlik

Levent Sahverdi Arşivi

bayramıdır. Bu neden ile önce Egemenlik, sonra da Millî Egemenlik kavramının tarih boyunca geçirdiği gelişme üzerinde, genel hatları ile de olsa kısaca durmayı yararlı buluyoruz.

Bundan 300 yıldan da fazla bir süre önce ortaya çıkan "Egemennlik" kavramı, Kamu Hukuku ile Politika Bilimi'nde önemli bir yer tutmuş ve çeşitli teorilerin dayanağı olmuştur. Alman Hukukçusu George Jellinek'in deyimi ile "Egemenlik", bir düşünürün çalışma masası başında bulduğu bir kavram değildir. "Egemenliğin kaynağını, Orta Çağ sonlarını ve Yeni Çağ başlarını kaplayan zaman içinde cereyan eden olaylarda aramak gerekir. Avrupa'da büyük güçler arasında kendini gösteren bu üstünlük mücadelesinde taraflar, bir yanda başta Fransız Krallığı olmak üzere Monarşiler, öte yanda ise Feodalite, Papalık ve Roma–Cermen İmparatorluğu'dur.

★ ★ ★

İşte bu uzun mücadele sırasında, egemenlik kavramı, Fransız Krallarınca, kendilerinden üstün bir kudret tanımadıklarını ifade eden bir hukukî formül olarak kullanılmıştır. Egemenlik deyiminin Fransızcadaki karşılığı olan "Souveraineté" kökünü, Latincede "En Üstün İktidar" anlamına gelen "Superanus"den alır.

Egemenlik kavramının ilk defa tanımlamasını yapan ve onu sistemleştiren ünlü Fransız hukukçusu Jean Bodin'dir. Bodin, 16. yüzyılın sonunda yayınladığı "Devletin Altı Kitabı – Les Six Livres de la Republique" adlı eserinde, egemenliği, bütün vatandaşlar ve tebaa üzerinde kanunla kısıtlanmayan en üstün iktidar" olarak tanımlıyordu. Bodin'den sonra Hobbes ve Austin'e kadar Klasik Egemenlik Teorisi'nin başlıca temsilcileri, Egemenliğin mutlak, tek bölünmez ve devredilemez niteliklerini vurgulamışlardır.

Doğrusu istenirse "Egemenlik" çağdaş anlamda devletin ortaya çıkışında temel vazifesini görmüş ve Samuel P. Huntington'un belirttiği gibi, siyasal modernleşme sürecinde ileri bir adım oluşturmuştur.

"Dış ve İç" diye ikiye ayrılan Egemenliğin "Dış Egemenlik" deyiminden kısaca devletin başka hiçbir devlete bağlı ve tâbi olmaması anlaşılır. Birleşmiş Milletler Andlaşması'nın hukuki eşitlik statüsünü devletlerarası ilişkilere temel yapan bu kavramı "Bağımsızlık" deyimi ile ifade etmek yerinde olur.

Levent Sahverdi Arşivi

İç Egemenlik ise, bir taraftan iktidarın en üstün olma, sınırsız ve mutlak olma gibi niteliklerini ifade eder, diğer taraftan devlet iktidarının kendisini ifade eden bir deyim olarak kullanılır.

Klasik Egemenlik kavramının günümüzde artık geçerli olmadığını vurgulamalıyız. Zira mutlak ve sınırsız bir iktidar olarak Egemenlik günümüzün "Hukuk Devleti" ile bağdaşamaz. Diğer taraftan bu kavramın tek ve bölünmez olma nitelikleri ise, Federal Devlet ile Federe Devletler arasındaki iktidar bölünmesini izah edemez. Nihayet klasik egemenlik teorisi "kuvvetler ayrılığı" ilkesi ile de çelişki gösterir.

Ne var ki, klasik anlamını yitirmekle beraber Egemenlik kavramı, bugün devlet kudreti veya "siyasal iktidar" kavramları ile eş anlamda kullanılmaktadır.

Doğrusu istenirse, Egemenliğin modern karşılığı "Kurucu iktidar kavramı"; yani Anayasa'yı yapan iktidar olmak gerekir.

Bugün Türkiye'de kurucu iktidar; 1982 Anayasası'nın 4. maddesinde zikredilen 1, 2, 3. maddeleri dışında diğer bütün maddelerini istediği gibi değiştirebilme yetkisine "hukuken" sahiptir.

Gerçekten, 1982 Anayasası'nın 4. maddesine göre, "Anayasa'nın 1. maddesindeki Devlet'in Şeklinin Cumhuriyet olduğuna dair hüküm ile 2. maddesindeki Cumhuriyet'in nitelikleri ve 3. maddesi hükümleri değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez."

Bu maddelerde yer alan hükümler ise; "Atatürk Cumhuriyeti'nin temel niteliklerini ve gereklerini oluşturur. Öyle ise Atatürk Cumhuriyeti'nin nitelikleri ve ilkeleri "Kurucu İktidar"ın dahi değiştiremeyeceği hususlardır.

Bu suretle 1982 Anayasası 4. maddesi ile, Atatürkçü ideolojiye, Anayasal düzenin yorumlanış ve uygulanışında takip edeceği gelişme yönünü oluşturmak görevini vermiştir. Kısaca bu Anayasa, Monarşiye, otoriter rejimlere, Marksizm-Leninizm'e, Faşizm'e, Teokrasi'ye ve bölgeciliğe kapalıdır.

★ ★ ★

Demokrasi kendiliğinden hürriyetin gerçekleşmesini sağlar mı? Başka bir deyim ile, kamu hürriyetleri olmaksızın demokrasi olabilir mi? Bu soruya cevap verebilmek için iki değişik demokrasi anlayışını vurgulamamız gerekir.

Levent Sahverdi Arşivi

J.J. Rousseau'nun nazariyeciliğini yapıp, Fransız devriminde Robespierre ve Saint Just gibi politikacıların geliştirdikleri "Çoğunlukçu Demokrasi" anlayışına göre; demokrasi halk çoğunluğunun kayıtsız ve şartsız iradesine dayanan bir rejimdir. Bir "Sayı Üstünlüğü Rejimi" olarak ortaya çıkan bu demokrasi anlayışında özellikle azınlığa yani muhalefete hak ve hürriyet tanınmaz. Bu anlayışın ilk uygulama örneği Fransa'da ihtilalden sonra Birinci Cumhuriyet Dönemi'nde görülür. 1793–94'de Konvansiyon yönetimi kaynağını halktan alan, fakat hürriyetçi olmayan bir rejim kurmuştur. İlan edilen insan hak ve hürriyetleri kağıt üzerinde kalmış, en küçük bir muhalefete, yani azınlıkta kalanlara yer verilmemiş, çok geçmeden başlayan terör rejiminde de bu gibi kimselerin giyotin ile yok edilmelerinde bile bir sakınca görülmemiş ve bütün bunlar, Robespierre'in deyimi ile; "demokrasi prensibi adına" yapılmıştır.

Komünist rejimlerin, halka dayandıkları ölçüde, bu anlamda demokrasi de uyguladıkları söylenebilir.

"Çoğunlukçu demokrasi karşısında yer alan 'Çoğulcu Demokrasi' anlayışında da" toplumun yönetimi çoğunluğun iradesine dayanır. Ne var ki, çoğulcu demokraside, çoğunluk iradesi her istediğini yapabilen mutlak ve sınırsız bir irade değildir.

Yani çoğunlukçu demokraside azınlığın hiçbir rolü olmamasına ve azınlık her zaman çoğunluğa boyun eğmek zorunda bulunmasına rağmen, Çoğulcu Demokrasi de azınlık "çoğunluk haline geçebilme" ana hakkına sahip olduğu gibi, bu ana hak muhalefetin gerektirdiği diğer bütün hakları da beraberinde getirir. Kısaca; Çoğulcu Demokrasi hürriyet düzeni ile ayrılmaz bir bütün oluşturur ve Marksist demokrasinin aksine olarak, "gelecekteki hürriyet" ütopyası için bugünkü hürriyeti feda etmez.

Görülüyor ki, ancak Çoğulcu Demokrasi rejimi, kamu hürriyetlerinin gerçekleşmesini sağlayan yani "özgürlükçü" olan ideal demokratik rejimdir.

Büyük Atatürk Millî Kurtuluş Savaşı'nı; demokrasinin ideali olan millî egemenlik prensibi ile açmış ve yürümüş, dış bakımdan tam bağımsız bir devlet, içeride de halka dayanan, iktidarını halktan alan bir hükümet sistemi öngörerek, istibdadın sembolü haline gelen saltanatı, daha sonra da hilafeti kaldırmıştır. 18. yüzyıl felsefesi ve Fransız İhtilal prensiplerinin temel direği olan millî egemenlik formülünü kullanan Atatürk'ün özellikle cumhu-

Levent Şahverdi Arşivi

riyetin kurulmasından itibaren "Çoğunlukçu Demokrasi"den "Çoğulcu Demokrasi"ye yöneldiğini görmemek imkansızdır. Atatürk'ün çeşitli beyanları onun "Özgürlükçü" ve muhalefete rol ve hak tanıyan çoğulcu demokrasiye taraftar olduğunu göstermektedir. 1930'da Atatürk şöyle diyor; "TBMM"'de ve millete açık olarak millet işlerinin açıkça tartışılması ve iyi niyetli kişilerin ve partilerin görüşlerini ortaya koyarak, milletin yüksek menfaatlerini aramaları benim gençliğimden beri aşık ve taraftar olduğum bir sistemdir... Bundan dolayı büyük mecliste yeni bir partinin faaliyete geçerek millet işlerini serbestçe münakaşa etmesini cumhuriyetin esaslarından sayarım."

Diğer taraftan Atatürk'ün öteden beri hürriyete verdiği yer ve önemi biliyoruz. Bütün şu sözler Atatürk'ündür; "Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve izmihlal vardır. Her ilerlemenin ve kurtuluşun anası hürriyettir"... "Biz Türkler tarihimiz boyunca hürriyet ve bağımsızlığa sembol olmuş bir milletiz"... "Hürriyetten doğan bunalımlar ne kadar büyük olursa olsun, hiçbir zaman, fazla baskının sağladığı sahte güvenlikten daha tehlikeli değildir."... hürriyet ve bağımsızlık benim karakterimdir. Ben milletimin ve büyük atalarının en kıymetli miraslarından olan bağımsızlık aşkı ile yaratılmış bir adamım. Bir millette şerefin, haysiyetin, namusun ve insanlığın meydana gelebilmesi ve devam ettirebilmesi, mutlaka o milletin hürriyet ve istiklaline sahip olması ile mümkündür."

İşte bütün bu nedenlerden dolayı, Millî Mücadele Savaşını millî egemenlik prensibi ile yürüten ve Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Türkiye'de tam anlamı ile çoğulcu–özgürlükçü bir demokratik rejimin yerleşmesi için gerekli bütün atılımları yapan Atatürk'ü çağdaş çoğulcu demokrasinin bir lideri, Atatürkçülüğü ise, çağdaş ve özgürlükçü bir ideoloji olarak kabul ediyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi